2023

Şəki haqqında tarixi-etnoqrafik materiallar

əlyazma və + Əhməd Nəbiyevin özü yazdığı tərcümeyi-halı

Əhməd Nəbiyev
Şəki Ensiklopediyası
10.11.2023

Əhməd Nəbiyev

Şəki haqqında tarixi-etnoqrafik materiallar

(əlyazma və + Əhməd Nəbiyevin özü yazdığı tərcümeyi-halı)

Şəki
Ensiklopediyası

Территория шекинского уезда.

стр. 431

Шеки уездный город Елисаветп. губернии, у южной подошвы главного Кавказ. хребта, на высоте 2454 фута над ~~над~~ уровнем моря. Шеки бывшая столицей шекинского ханства, до пополовины XVIII ст. была селением и сделалась городом с образованием названного ханства, возникшего в время нашествия Надир-шаха на Закавказье (1734-40 г.). В 1819 году ханство было окончательно присоединено к России, под именем Шекинской провинции, в 1846 г. обращенной в уезд Шемахин. губ., затем в уезд Бакинской и наконец Елисаветп. губ. Шеки соединена почтовой дорогой через Закаталы с Сигнахом и с станц. Евлах (74 вер.) Закавказ. жел. дорогой; с Самурским округом Дагестан. область Шеки соединяется военно-ахтинскою дорогою через перевал Салават. Укрепление и ханский дворец в персидском стиле построенные в 1765 г. шекинским ханами. Очень развито шелкомотальное дело и вообще обработка шелка. 45 шелкомотален, 4 кирпичные заводы, 8 гончарных, 4 кожевенных и 3 мыловарные. Обширная торговля шелком. 4ˣ класное городское училище, 2 армян. церков. приход. училище, 1 провослав. церковь, 3 арм. гиф., 28 мечетей, больница, врач, аптека.

Шекинский уезд-занимает север. часть Елисав. губернии, граничит на севере с Дагестан~~ской~~ обл. на восток с Бакин. губернией, на западе Закат. округом. Имея вид продолговатого четырехугольника, расположенного по южному склону Главного Кавказ. хребта и прилегающим степным местностям, занимает 3.346,7 кв. верст или 3808,7 кв. км. Жителей к 1 января 1896 г. 94.767 — (51.552 муж. и 43.215 женщин). В отношение рельефа и природы Шекинский уезд, один из наиболее богатых, промышленных торговых уездов Закавказья, может быть разделен на 4 района. Первый горный район занимает северную часть уезда и расположен по южному склону Главного Кавказ. хребта, возвышающагося здесь местами до 14-15 фут (7 Хван-даг 13.764 фут, Базар-дюз

14.722 фут); крутой склон этот изорванный множеством ущелий, над которыми высятся снеговые вершины хребта, орошенный бесчисленными быстрыми речками и покрытый в большинстве случаев лесами, представляет, в нижней своей части весьма благоприятные условия для садоводства и шелководства (шелковница, груши, яблоки, абрикосы, персики, орехи, каштаны и др.), а у подошвы гор - и для культуры риса. Климат весьма разнообразен, на гребне хребта очень суровый, внизу склона теплый, летом даже жаркий, но в общем довольно здоровый. Осадки довольны обильное (Шеки 717 мм.). Характорною особенностью этого района, является также весьма многолюдное селения (Хачмаз - 4.755 душ обоего пола, Баш-Гейнюк - 5.084, Вандам - 4323 душ и прочие). В этом же районе на склон хребта зараждаются и текут горные речки: Шин-чай, Киш-чай, Аджигар-чай, Турян-чай, Геок-чай, направляющиеся на Юг и имеющие важное оросительное значение. Далее к югу широкой полосой у подошвы хребта располагается <u>второй</u>, низменный район, отличающийся боле жарким нездоровым климатом и обилием воды, как приносимой сюда названными речками, так и скопняющейся под почвой вследствие чего район этот у местных жителей носит название района Кара-су, т.е. черных и подпочвенных вод. Из всех речек, стекающих с гор только Турян-чай и Аджиян-чай выходит за пределы ~~с гор~~ этого района остальные же разбераются на поливку посевов риса и др. хлебов. Главное занятие поселения - культура хлебов, в особенности риса, а также садоводство и разведение шелковицы; полоды этого района уступают, по качеству, плодам первого. Селения здесь менее многолюдные за исключением лишь одного (Нидж - 5084 душ), которое по состоянию садоводства, шелковод-

ства, земледелия, являются выдающимся не только в Шекин. уезд, но и во всей губернии. Третий район обнимает безлесные возвышенности (Даш-юзом, Боз-даг), поднимающиеся до 2700 фут над уровнем моря, а равно прилегающие равнины (Сарыджа) и в запад. части уезда отделяется от 2-го района притоком Алазани, Эйричаем, в который впадает Шин-чай, Киш-чай и еще некоторые горные речки первого и второго районов. Район этот отличается безлесием и хорошей почвой, главное занятие населения – хлебопашество (пшеница, ячмень, лён, просо, полба и проч.); садов немного. Последний (четвертый) район обнимает жаркое, степное, безводное, слабонаселение пространство озеро Аджинаур; жит. занимаются хлебопашеством и скотоводством, которому благоприятствует хорошая травяная растительность, развивающаяся в дождливые годы в степи; в этой части уезд занимает значительное число кочевников, со стадами, пасущимися летом на Главн. Кавказ. хребте. Адербайджанские татары составляют 69,6% населения, армяне – 15,7%, удины 7,8%, кюринцы 4,6%, евреи 1,9%, остальные (0,4%) грузины гапутлины (капутлак); 74,5% относятся к мусульманам (73,5% сунниты), 22,7% к армяно-григорянам[x]. Всего под посевами 33 200 дес. земли. Возделываются рис, озим. и яров. пшеница, просо, ячмень и полба; местами в нагорной части уезда сеют лён. Существенную роль в первых двух районах играет также бахчеводство (дыни, арбузы, огурцы), а кое-где разведение табака (махорка) (в 1894 г. с 89,5 дес. получено 11.280 пуд. табака, преим. махорки). Шелководство, по значению, следует, непосредственно за хлебопашеством и в этом отношение Шекинск. уезда занимает одно из первых мест в Закавказье. В 1893 г. коконов получено 81.740 пудов, в 1894 г. – 89.900 пудов. Весьма распространено также и садоводство (яблоки, шелковицы, груши, фиговое дерево, каштаны, грецкий орех, фундук,

обыкновенный орех и пр.), в сел. Нидж встречаются сады до 9 десятин, занятое исключительно орешником. Яблоками славится селение Вандам. Виноград разводится повсеместно и употребляется преимущественно в виде ягоды, а также служит материалом для винокурения; вина в 1894 г. получено 44930 ведра. Скотоводство в большинстве местности Шекин. уезда промышленного значения не имеет в 1891 г. в уезде, без Шеки, насчитывалось лошадей - 5676, ослов и мулов - 938, крупн. рогатых скотов - 23500 голов, буйволов - 7680, овец - 47850, коз - 3250, свиней 660; продукты скотоводства потребляются на месте. В некоторых селах горного района некоторое значение имеют "пчеловодство; число ульев у отдельных хозяев доходит до 100 ульев. Кустарная промышленность сосредоточивается главным образом на выделке изделий из шерсти (мешки, ковры, сумки и пр.) и шелка (материй), а также на кончарной посуды; небольшая часть населения занимаются также отхожими промыслами. Начальных сельских школ 8, армяно григор. приходских - 5; мечетей 261, православ. церквей - 1, армяно григориан - 44, монастрей - 2 синагогов - 3.

(Энциклопедический словарь Брокгаузен 1897 г. том 41, стр. 431.).

Шекинский уезд.

Шеки уездный город Елисаветской губернии, у южной подошвы главн. Кавказского хребта, на высоте 2454 ф. над уровнем моря. Шеки бывшая столицей шекинского ханства, до половины XVIII стол. была селением и сделалось городом с образованием названного ханства, возникшего во время нашествия Надир шаха на Закавказье (1734-1740 г.), Челеби-хан образовав независимое шекинское ханство сделав свою родину резиденцией, это селение назвал городом. В 1819 году после смерти Исмаил-хана ханство было окончательно присоединено к России, под именем шекинской провинции, Шеки соединено почтовой дорогой через Закаталы с Сигнахом в Тбилиси (233 в.) и с ст. Евлах (74 в.) Закавказск. железн. дорогой. Очень развито шелкомотальное дело и вообще обработка шелка. 45 шелкомотален, обширная торговля шелком, больница, врач, аптека и почта.

Шекинский уезд - занимает северную часть Елисаветск. губернию, граничит на севере с Дагестанской областью, на востоке с Бакин. губер., на западе Закатальским округом. Имея вид продолговатого четырехугольника расположенного по южному склону Главн. Кавказского хребта и прилегающим степным местностям, занимает 3808,7 кв. км. Жителей к 1 января 1896 года 94.767 ж. (51.552 муж. и 43.215 жен.), В отношение рельефа и природы шекин. уезд, один из наиболее богатых, промышленных торговых уездов Закавказья, может быть разделен на 4 района. Первый, горный район занимает северную часть уезда и расположен по южному склону Большого Кавказского хребта, возвышающегося здесь местами до 14-15 фут. (Хван-даг 13.764 фт., Базар-дюзу 14.722 фт.): крутой склон этот изорванный множеством ущелий, над которыми высятся снеговые вершины хребта, орошенный бесчисленными быстрыми речками и покрытый в большинстве случаев лесами, представляет, в нижней своей части весьма благоприятные условия для садоводства и шелководства (шелковицы), а у подошвы гор - и для куль-

туры риса. Климат весьма разнообразен; на гребне хребта очень суровый, внизу склона теплый, летом даже жаркий, но в общем довольно здоровый. Осадки довольны обильные. Характерною особенностью этого района является также многолюдное селения (Хачмаз - 4755 душ обоего пола, Баш-Гейнюк - 5084 д., Вандам - 4323 д. и проч.). В этом же районе на склоне хребта зарождаются и текут горные речки: Шин-чай, Киш-чай, Аджигар-чай, Турьян-чай, Гек-чай, направляющиеся на юг и имеющие важное оросительное значение. Далее к югу широкой полосой у подошвы хребта располагается второй низменный район, отличающийся более жарким нездоровым климатом обилием воды, как приносимой сюда названными речками, так и скопляющейся под почвой, вследствие чего район этот у местных жителей носит название района кара-со, т. е. черных и подпочвенных вод. Из всех речек, стекающих с гор только Турян-чай и Аджиган чай выходит за пределы этого района, остальные же разбираются на поливку риса и др. хлебов. Главное занятие населения культура хлебов в особенности риса, а также садоводство и разведением шелковицы. Селение здесь менее многолюдны, за исключением лишь одного (Нидж - 5084 д.), которое по состоянию садоводства, шелководства, земледелия, являются выдающимися не только в шекинском уезде, но и во всей губернии. Третий район обнимает безлесные возвышенности (Даш-юзам, Боз-даг), поднимающиеся до 2700 фт. над уровнем моря, а равно прилегающие равнины (Сарыджа) и в западной части уезда отделяется от 2го района притоком Алазан-чай и Айричаем, в который впадает Шин-чай, Киш-чай и еще некоторые горные речки первого и второго районов. Район этот отличается безлесием и хорошей почвой, главное занятие населения - хлебопашество и садов - немного. Четвертый район обнимает жаркое, степное, безводное слабонаселенное пространство Аджиноур; жители занимаются хлебопашеством и скотоводством, которому благоприятствует

хорошая травяная растительность развивающаяся в дождливые годы в степи; в этой части уезда занимает значительное число кочевников, со стадами, посещающими летом на Главном Кавказском хребте. Население азербайджанцы, армяне, удины, лезки, евреи, грузины и гапутлинцы. Всего под посевами 33.200 десятин земли. А кое-где и разведение табака (в 1894 г. с 89,5 десятин получено 11.280 пудов табака, преим. махорки). Шелководство по значению, следует, непосредственно за хлебопашеством и в этом отношении шекинский уезд занимает одно из первых мест в Закавказье. В 1893 г. коконов получено 81.740 пудов, в 1894 году - 89.900 пудов. Весьма распространено также и садоводство. В селение Нидж встречаются сады до 9 десятин, занятое исключительно орешником т.е. фундуком. Яблоками славится селение Вандам. Виноград разводится повсеместно, преимущественно в виде ягоды, а также служат материалом для винокурения; вина в 1891 году в уезде получено 44.930 ведер. Скотоводство в большинстве местностей шекинского уезда промышленного занятия не имеет; в 1891 году в уезде, без Шеки насчитывалось лошадей - 5676, ослов и мулов 938, круп. рогатого скота - 23.500 голов, буйволов 7680, овец - 47,850, коз - 3250, свиней 660. В некоторых селах горного района некоторое занятие имеет и пчеловодство; число ульев у отдельных хозяев доходит до 100. Начальных сельских школ 8, армяно-григорян. приходских - 5; православных церквей - 1, армяно-григорян. - 44, монастрей - 2, мечетей 261, синагог - 3.

(Энциклопедический словарь Брокгаузена 1897 года том 41 стр. 431).

Описание города Шеки.

Город Нуха, в прошлом именовавшийся Шеки, — один из наиболее древних городов Азербайджана. Шекинское ханство, столицей которого был город Шеки, располагалось у южного подножья Большого Кавказского хребта, неподалеку от древних торговых путей, связывавших страны Ближнего и Дальнего Востока с Западом. Мягкий климат и плодородная почва способствовали заселению этих районов еще в древние времена.

В первые века нашей эры население этих мест входило в состав объединения древнеазербайджанских племен. Они населяли местность, которую античные и древнеармянские историки называли Албанией. Она играла значительную роль в истории всего Азербайджана[1].

X[1] Албанцы состоят из 26 племен; кои авганы удины, лаки, сван, легн и др. и горцев приписывают к этим народностям.

Удины — одно из племен кавказских горцев южно-дагестанской группы (по Эркерту — лезгинское племя кюринской или юго-восточной лингвистической группы). Живут на Кавказе с давних времен и некогда составляли Авганское царство, столицей была Кабалака (Кабала), а потом по преданию, расселились по разным местам Азии. Еще недавно во всем Нухинском уезде, находились старики говорившие по удински. Удины православные, христианство приняли очень давно[2], но христианство не пустило глубоких корней у удин, и они, после наплыва татар (азербайджанцев) омусульманились и отатарились. Ныне удинский язык сохранился в двух деревнях Нухинского у. Варташене и Ниджее. В них удинского населения около 10.000[3].

---

1) Академия Архитектуры СССР — Институт истории и теории Архитектуры г. Нуха (Азербайджан) Москва 1948 стр. 5.

2) Энциклопед. словарь Брокгузена 1902 г. т. 34² стр. 538.

3) Кавказский календарь 1888 года стр. XII.

Горы ~~высокие~~.

78. Высота Шеки 2454 анг. фут, Шуша 5076 фут., Шемах 2,230 фут над поверхностью моря.

(Кавказский календарь 1890 г. стр. 78).

				Стр.
Гора Хан-яйлаг, близ гор. Шеки	6878	анг.	фут.	45
" Шуша скалист. ------	5.076	"	"	50
" Эльбрус восточная высота	18.431	"	"	"
" Эльбрус " "	18.435	"	"	"
" Боз-даг (Кубин. у-да) ---	3.873	"	"	14
" Шах-даг (Елисав. у-да) --	13.851	"	"	48
" Ах-булаг (Шекин. у-да)	8.090	"	"	12
" Бегуль 1ая верш. близ Салав. пер.	12.138	"	"	13
" Вицирри (Самур. округ)	12.749	"	"	16
" Даначи баши -------	8.971	"	"	19
" Зур(г)али-даг ----------	2.565	"		22
Кавказск. хребет между Ханаки и Выцырри (черная гора)	11.643	"		23
Гора Конд-яшик №1 (Шек. и Ареш. у.)	1.311	"		
" Лоцал на гл. хреб. (Шек. у-д. и Самур. округ.) --------	11.730	"		23
" Сорчалы ----------	2.497	"		40
" Тогря (выше сел. Киш) --	6.776	"		43
" Тфан-даг (Шекин. и Куб. у.у.)	13.764	"		"
" Чаргат ----------	2.737	"		47
" Ягар-гядук (Шекин. и Ареш. у.у.)	2631	"		50
Саловатск. перевал, острая гора	11.932	"		39
Шеки, церковь в креп. основ. ---	2454	"		35

(Кавказский календарь 1888 года стр. 12–50).

Шекинский уезд.

I участок.

		дом.	муж.	жен.	всего
6	Ашага-Гейнюкское сел. Об-во				
15	Ашага Гейнюк.	434	1541	1122	2663
7.	Бабаратм. сел. об-во				
16.	Бабаратма	68	195	148	343
17.	Карадаглы	28	72	54	126
18.	Карачи	24	62	42	104
19.	Каратала	11	24	21	45
		131	353	265	618
8.	Баш Гейнюкское сел. об.				
20.	Баш Гейнюк	652	2889	2195	5084
21.	" Шабалуд	73	315	232	547
		725	3204	2427	5631
10.	Биладжик. сел. об.				
24.	Биладжик	294	829	633	1462
19.	Дашбулагск. сел. об.				
44.	Дашбулаг	449	1708	1427	3135
28.	Зунутское сел. об-во				
68.	Зунут	124	428	344	772
29.	Инчиское сел. об.				
69.	Инча	112	317	240	557
34.	Кишское сел. об.				
76.	Киш	332	1018	853	1871
37	Кудулинское сел. об-во				
80.	Кудула	70	149	125	274
81.	Бахчалы	28	70	62	132
82	Орят	5	9	8	17
83	Джуюрли	4	11	3	14
84	Кюдюрли	13	27	26	53
		120	266	224	490
41.	Лаискинское сел. об-во				
94.	Баш Лаиски	199	672	568	1240
95.	Ашага "	83	203	146	349
96.	Джунут I	69	225	163	388
97.	" II	60	183	171	354
		411	1283	1048	2331
45.	Охутское сел. об-во				
105.	Охут	233	741	595	1336
106.	Кохмух	120	366	266	632
		353	1107	861	1968
56.	Шабалутское сел. об.				
131 А.	Шабалут	146	552	472	1024
57.	Шинское сел. об-во				
132	Шин	132	501	324	825
	Итого в I уч.	3763	13107	10240	23347

II участок.

		дом.	муж.	жен.	всего
2.	Амиярское сел. об-во				
4.	Амияр	57	166	158	324
5.	Гейбелли	51	163	148	311
6.	Гюлли-даг	13	33	23	56
		121	362	329	691
3.	Араб-Шекинское сел. об.				
7.	Араб Шеки	73	197	173	370
8.	Сарванлар	7	15	11	26
9.	Ширин-бейли	13	30	26	56
10.	Гаджи Аббас	15	39	26	65
		108	281	236	517
5.	Ахпекендское сел. об.				
13.	Ахпекенд	112	424	354	778
14.	Айдынбулаг	74	254	194	448
		186	678	548	1226
9.	Беюк-Дегнинское сел. об-во				
22.	Беюк Дегне	328	888	716	1604
23.	Сучма	86	198	173	371
		414	1086	889	1975
11.	Биналарское сел. об.				
25.	Биналар	76	172	137	309
26.	Кичик Гапуглы	7	17	20	37
27.	Беюк Гапуглы	31	58	43	101
28.	Гаджи Али	17	32	21	53
29.	Мурсалли	4	24	14	38
		135	303	235	538

Гейбулагское сел. об-во

41. Гейбулаг 195 697 509 1206

18. Дашагыльское сел. об.

42. Дашагыл 143 389 336 725
43. Ших-обасы 29 59 49 108

172 448 385 833

20. Джаирлинское сел. об.

45. Джаирли 147 323 299 622
46. Мамед-Заманлы 30 79 60 139
47. Улу Бенд 14 33 21 54
48. Фахралы 20 43 38 81

211 478 418 896

22. Джафарабадское сел. об.

52. Джфараб. Шекя 18 40 39 79
53. " Хой 60 202 196 398

78 242 235 477

27. Зекзитское сел. об.

64. Зекзит 461 1398 1156 2554
65. Гусеинлы 27 67 54 121
66. Молла Али 8 18 16 34
67. Агалы 19 43 39 82

515 1526 1265 2791

31. Каракоюнлинское сел. об.

73. Кара Коюнлы 218 800 614 1414

32. Кельбекское сел. об.

74. Кельбек 115 299 248 547

33. Кичик-Дегнинское сел. об.

75. Кичик-Дегне 439 1325 1128 2453

35. Козинское сел. об.

77 Козу 96 378 347 725
78 Семибейли 51 232 205 437

147 610 552 1162

38. Кюнгютское сел. об.

85. Баш-Кюнгут 314 909 885 1794
86 Ашага " 174 477 415 892
87 Орабан 17 63 71 134
88. Чайгыр 15 24 21 45

575 1473 1392 2865

43. Мухасское сел. об.

102. Мухас 216 634 505 1139

55. Чолахлинское сел. об.

124. Чолахлы 17 43 41 84
125. Ахмедбейли 13 44 29 73
126. Ибрагимкенд 27 50 50 100
127. Ев оглы 24 51 39 90
128. Кара Марян 6 18 9 27
129. Фазыл 16 44 30 74
130. Каркобы 15 27 22 49

118 277 220 497.

Итого II участка 3903 11519 9708 21.227.

III участок.

4. Армянитское сел. об-во

11 Армянит 111 242 200 442
12. Геразляр 31 75 61 136.

142 317 261 578.

14. Варданлинское сел. об.

34. Варданлы 188 543 422 965
35. Таифли 36 87 78 165
36. Карабалдыр 27 60 46 106

251 690 546 1236

15. Варташенское сел. об.

37. Варташен 530 1490 1282 2772
38. Джигутляр 304 895 854 1749
39 Баяне. 37 99 73 172

891 2484 2209 4693

21. Джалутское сел. об.

49. Джалут 293 673 497 1170
50 Джовлан 14 37 33 70
51 Отманлы 28 63 59 122

275 773 589 1362

Джуджамлутское сел. об.

57. Джуджамлу	53	159	134	293
58. Енгикенд	24	64	68	132
59. Меджлис	69	212	203	415
60. Малых	31	95	89	184
	177	530	494	1024

26. Зарафское сел. об.

62. Зараф	151	453	383	836
63. Топ	48	134	108	242
	199	587	491	1078

30. Казмаларское сел. об.

70. Казмалар (хач.)	48	106	78	184
71. Молла Али (")	45	133	117	250
72. Кишлак-кенд	57	158	118	276
	150	397	313	710

36. Корухларское сел. об.

79. Корухлар	69	136	123	259

46. Падарское сел. об-во

107. Падар	115	299	248	547
108. Дамадара	36	85	61	146
109. Синджан	81	259	237	496
110. Таркем	42	133	102	235
	274	776	648	1424

51. Филфилинское сел. об.

117. Филфили	174	638	448	1086
118. Адамлы (Корух)	29	72	52	124
119. Ширванлы	28	73	54	127
	231	783	554	1337

52. Халхалинское сел. об.

120. Халхалы	210	554	453	1007

54. Хачмазское сел. об.

123. Хачмаз	1005	2682	2073	4755

58. Ягублинское сел. об.

133 Ягубли	161	592	534	1126
134 Дуруджа	5	11	5	16
	166	603	539	1142

Итого III участ.	4040	11312	9293	20605

IV участок.

1. Айдын-Кишлакское сел. об-во

1. Айдын-Кишл.	127	371	251	622
2. Беюк Пирали	61	167	140	307
3. Джуджук Пирали	23	93	65	158
	211	631	456	1087

12. Бумское сел. об.

90 Бум.	416	1339	951	2290

13. Вандамское сел. об.

31. Вандам.	766	2455	1868	4323
32. Каладжик	122	595	497	1092
33. Мамед-Агалы	29	84	58	142
	917	3134	2423	5557

16. Гамзалинское сел. об.

40. Гамзалы	169	464	396	860

23. Джорлинское сел. об.

54. Джорлы (тат)	81	237	180	417
55. " (арм.)	63	210	165	375
56. Мирза-бейли	52	166	161	327
	196	613	506	1119

25. Зараганское сел. об

61 Зараган	162	470	371	841

39. Кутнашенское сел. об.

89. Куткашен	544	1301	853	2154
90. Даштиджа (Кутк.)	24	53	39	92
"	16	70	47	117
	584	1424	939	2363

40. Кюснетское сел. об.

92. Кюснет	65	194	148	342
93. Лаза	32	205	112	317
	97	399	260	659

42. Михликовахское сел. об.

98. Михликовах	123	311	247	558
99. Казмалар (Каб.)	33	77	72	149
100. Молла Али (")	27	64	61	125
101. Бейли	10	20	21	41
	193	472	401	873

. Нидэкское сел. об-во

103. Нидэк	775	2623	2461	5084
104. Мемикли	41	108	90	198
	816	2731	2551	5282

47. Солтан-Нухинское сел. об.

111. Солтан Нуха	217	717	650	1367

48. Тиканлинское сел. об.

112. Тиканлы	231	675	546	1221

49. Товлинское сел. об.

113. Товла	63	194	165	359
114. Чохур-Кабала	63	201	156	357
	126	395	321	716

50. Тюнтюльское сел. об-во

115. Тюнтюль	193	509	456	965
116. Кер-Енгиджа	41	110	105	215
	234	619	561	1180

53. Хырхаталинское сел об.

121. Хырха-Тала	51	174	128	302
122. Улудаш	42	122	101	223
	93	296	229	525
Итого IV участка	4662	14379	11561	25940
Итого в Шекин. уезде	16368	50317	40802	91.119.

(Свод статических данных извлеченных из посемейных списков населения Кавказа издани 1888 года гор. Тбилиси. Стр. 40-45.
Раздел Елисаветпольской губернии.
Шекинский уезд.).

7.

Площадь Шекинского уезда 3.284 квадратных верст

(Кавказский календарь 1895 года стр. 93.).

Отд. I В Шекинском уезде 342.095 десятин общая
301. площадь и 120.000 десятин площадь лесов.

(Кавказский календарь 1895 года стр. 301).

Водный округ.

50. Шинчай, Кигяни-чай, Нуши-чай, Мурдан, Айри-чай в пределах округа Киш-чай, Айри-чай в пределах окр. Кюнгют-чай, Айри-чай в пределах Алджиган-чай, Базар-чай внизу сел. Хачмад, Алазан-чай рукова Айри-чай, Около сел. Куткашен Кара-чай, Киш-чай сел. Киш.

(Кавказский календарь 1914 года стр. 50.).

Казен. здания в Шек. креп. и Болезнь в городе Шеки.

В 1790 году Гусейн-хан? (Мамед Гасан-хан) построил в нем обширное каменное укрепление около 500 саж. в окружности в виде неправильного многоугольника, ... в продолжение трех дней в 1838 году позволило небольшому отряду русских отбиться от нападения нескольких тысяч лезгин, и в том же году было надстроено почти вдвое выше. Теперь в нем заключаются следующие казенные здания: каменные казармы на 250 человек нижних чинов, провиантский магази на 4.000 четвертей, православная церковь раковистого камня красивой архитектуры Тосканского ордена; острог, особые флигеля к ханскому дому и дворец построенный в 1797 году слепцом Мамед-
72. Гасан ханом.

(газ. „Кавказ" за 1846 г. ч. I стр. 324-325.).

40. В годы революции (1918 г.) Шекинский уезд понес серьезный урон от испанки, а также сыпного, возвратного и брюшного тифа. В одном городе Шеки в то время из 8000 рабочих 3/4 умерло от означенных болезней. Такому же вымиранию подверглись все селения расположенные в местности „Кара-су", и нагорные селения, которые занимаются чалтыководством в районе „Ка-Су".

(Экономический вестник Закавказья 15/V 1928 г. гор. Тифлис №№ 15-16. стр. 40.).

Растояние между городом и селений шекин. уезда.

I участок.

1.	Амага-Гейнюк	25 вер.	23 клм.
2.	Бабаратма	26 "	24 "
3.	Баш-Гейнюк	25 "	23 "
4.	Биледжик	30 "	28 "
5.	Дашбулаг	25 "	23 "
6.	Зунут	13 "	12 "
7.	Инча	12 "	11 "
8.	Киш	7 "	6,7 "
9.	Кудула	13 "	12 "
10.	Лаиски	32 "	30 "
11.	Охут	6 "	5,6 "
12	Шабалут	15 "	14 "
13.	Шин	31 "	29 "

II участок.

1.	Ахлекент	22 "	20,6 "
2.	Ашага-Дашагиль	32 "	30 "
3.	Баш-Дашагыл	33 "	31 "
4.	Беюк-Дегне	27 "	25 "
5.	Зекзит	8 "	7,5 "
6.	Джагирли	35 "	33 "
7.	Джафар-Абад	21 "	20 "
8.	Каракоюнлу	25 "	23 "
9.	Келдек	25 "	23 "
10.	Кичик-Дегне	27 "	25 "
11.	Кунгют	25 "	23 "
12.	Мухас	34 "	32 "
13.	Чолахлы	20 "	19 "
14.	Араб-Шеки	15 "	14 "
15.	Гейбулаг	20 "	19 "

III участок.

1.	Вардалы	43 вер.	40 клм.
2.	Варташен	42 "	39 "
3.	Джалут	40 "	37,5 "
4.	Джутджалуш	24 "	22,5 "
5.	Зараф	40 "	37,5 "
6.	Казмалар	59 "	55 "
7.	Корухлар	48 "	45 "
8.	Падар	45 "	42 "
9.	Филфилли	59 "	55 "
10.	Халхал	45 "	42 "
11.	Хачмаз	55 "	51,5 "

IV участок.

1.	Аидын-Кишлак	80 "	75 "
2.	Бум	90 "	84 "
3.	Вендам	125 "	117 "
4.	Гамзали	90 "	84 "
5.	Зараган	95 "	89 "
6.	Кутнашин	97 "	91 "
7.	Кюснет	115 "	108 "
8.	Махлыковах	80 "	75 "
9.	Нидж	36 "	34 "
10.	Солтан-Нуха	80 "	75 "
11.	Тиканлы	86 "	80 "
12.	Тола	86 "	80 "
13.	Тунтул	84 "	79 "
14.	Хырхатала	86 "	80 "
15.	Чорлу	90 "	84 "

В 1888 году.

(Кавказский календар 1904 года стр. 118-120).

Список селений в шекинском уезде более 500 жителей.

I участок.

1. Ашага Гейнюк 1,005 жит.
2. Бахчал 950 "
3. Баш Гейнюк 5.840 "
4. " Лайски 1.250 "
5. " Шабалут 501 "
6. Билджик 1.556 "
7. Гохмух 770 "
8. Дашбулаг арм. 2431 "
9. Зунут 739 "
10. Инча 578 "
11. Ким 1.488 "
12. Койбулак арм. 830 "
13. Охут 1.280 "
14. Себетли арм. 2.033 "

II участок.

1. Айдынбулаг 500 "
2. Ашага-Кунгут 810 "
3. Баш-Дашагыл 1.122 "
4. " Кунгут 534 "
5. " Зейзит 2.723 "
6. Бидеиз 840 "
7. Бојук-Дэhнэ 1.631 "
8. Карагоюнлу 835 "
9. Кичик-Дэhнэ 2602 "
10. Мухас 1.284 "
11. Сучма 605 "
12. Чојирли 527 "

III участок.

1. Агалыг 754 "
2. Ахплекент арм. 605 "
3. Варданлы 1.109 жит.
4. Варташен удин 3.305 "
5. Вартанлы 914 "
6. Карабулаг арм. 589 "
7. Кишлаг-Кент 501 "
8. Падар 508 "
9. Синджан 646 "
10. Филфили 969 "
11. Халхал 1507 "
12. Качмаз 5995 "
13. Дасалут 1.669 "
14. Джугутляр евр. 1140 "

IV участок.

1. Айдынкишлаг 694 "
2. Бум. 1809 "
3. Вандам 2.290 "
4. Гамзалы 512 "
5. Дуруджа лез. 920 "
6. Зараган 797 "
7. Каладжук 1.434 "
8. Камарван лез. 694 "
9. Куткашен 1.810 "
10. Лаза лез. 705 "
11. Мыхлыковах 611 "
12. Нидж удин 5.657 "
13. Тиканлы 1.303 "
14. Тунгул 950 "

Во всем уездэ 135 больших и маленьких селений.
(Кавказский календарь 1910 года стр. 192-430).

Шәки тарихи.

Шәки ханлары.

Шәки ханлары вә нәсилләринин мүхтәсәр тарихи.

стр. 14. 1444-чү илә гәдәр Шәки өлкәсиндә мүстәгил идарә едән хан вә зүдадларын јашајыш мә'луматы, һекајә вә шифаһи сурәтдә бизә хәбәр чатмамышдыр. Анҹаг бу өлкә шүурлу кәдхуда мәсләһәтилә вә юстәришилә идарә олунурду вә јахуд агсаггалын мәсләһәтилә идарә олунурду.

Һаман илдә Чандар кешиш (авганлы) оглу ислам олуб, өзүнә Әмҹан ад вермишдир. О заман Иран вилајәти әмирләринин ҹеҹрләри Шәкидә идарә едән вә хан олмадығындан истифадә едәрәк Шәкијә басгын едиб вә талан едиб чохлу әсир апарырдылар.

Әмҹан чох агыллы вә ҹәсур адам иди. Шәки әһли ону әввәл идарә едән, сонра хан сечдиләр. О Шәки вилајәтини мүдафиә етмиш вә онунла сакит јаратмышдыр. 13 ил идарә етмиш. О 1457-чи илдә мәрһум олмушдур.

Онун јерини оглу Кутум хан олмушдур. О Шәки вилајәтини ида едир. Вә... илдә мәрһум олду. Онун оглу Шәки хан адлы хан олду. О да... илдә мәрһум олду.

Онун јеринә оглу Һәсән-Солтан хан олду. Сонра Тифлис валиси илә Һәсән-Солтан арасында дүшмәнчилик башлады. Бир нечә ил Әлвәнд-хан Һәсән-Солтан ханла мүһарибә етди. Һәсән-Солтана Иран шаһи Шаһ-Исмаил јардым едирди Әлвәнд-х. Һәсән-Солтан үзәриндә гәләбә чала билмәјиб кери гајытды.

Шаһ Исмаилин өлүмүндән сонра Әлвәнд-х. бөјүк гошун јығыб Һәсән-Солтан илә мүһарибә апармаға јолланды. Һәсән-Солтан да Шәки вилајәтиндән гошун јығыб Әлвәнд-ханын гаршысына чыхды. Ҹар вилајәтиндә Па-

бар кэнди јанында муһарибә едир. Һүсејн-Солтан һәлак олур вә гошуну мәғлуб олур. Әлвәнд-х. јери Тифлисә гајыдыр. Һүсејн-Солтанын ханын мејитини Дашјуз'э апарыб орада дәфн олунду. Атасындан сонра оғлу Дәрвиш Мәммәд-хан 1508-чи илдә хан олду. О Шаһ Исмаилин оғлу Шаһ Тахмасибә табе олмагдан чекинди вә әлејһинә гијам етди. Шаһ Тәһмасиб Дәрвиш Мәммәд-хана гәзәбләниб, гошун башында Ирандан Шәкијә һәрәкәт едир, ки Дәрвиш Мәммәд-ханы ъәзаландырсын. Дәрвиш-Мәһәммәд-х. гачыб дағ гојасында «Гәләсән вә Гөрәсән» јердә кизләнир. Шәки әһалисинин бир гәдәри хан илә кедир, галан әһали Киш галасында кизләнир. Шаһ Тахмасиб галаны муһасирәјә гошун көндәрир. Вурушмалардан сонра нәһајәт Киш галасы алыныр, вә ону дағытмағы әмр олунур. Буну көрән Дәрвиш Мәһәммәд-х. «Кәләсән вә Көрәсән» галасындән гачмаг истәдикдә шаһ адамларынын әлинә дүшүр, онларда онун башыны кәсиб шаһа апарырлар. О вахт Шәки сакини шаһдан аман диләјир. Шаһ онлара әфв едир вә өзләринидә јерләриндә јерләшмәјә әмр едир. Дәрвиш Мәһәммәд ханын оғлу Бағырбәј мүрәссир сифәтилә Шаһын һүзуринә кедир, Шаһ ону ъәзаландырмәјиб әфв едир, лакин она ханлыг һакимијјәти вермир. Шәки вилајәтини идарә етмәк үчүн Шәки задәканындан Һүсејн-ъаны фәрманилә мәлик тә'јин едир. Мәлик Һүсејн ъан ... илдә мәрһум олур. Шаһ фәрманилә онун јеринә оғлу Гаим үзбаши мәлик тә'јин олунду. Мәлик Гаим үзбашы ... илдә мәрһум олур. Онун оғлу Мәлик Әһмәд Шәки әјаләтини идарә едир.

Адлары чекилмиш мәликләр тә'јин олмушларсада Шаһа верки вермәмишләрдир. Шаһ Мәлик Әһмәддән бүтүн илләр веркисини вермәни тәләб едир. Лакин Мәлик Әһмәд веркини өдәмәдијинә көрә Шаһ ону мәлик вәзифәсиндән азад едиб јеринә Шәки әсилзадәләриндән Һүсејнгулуну мәлик тә'јин едир. О

да.... илдә мәрһум олур.
Габагкы Мәликләр нәслиндән Әмирәрдан Шаһ фәрманилә Мәлик тә'јин олур. О Шәки-һалтини идарә етмәјә башлар вә чох чекмәз.... илдә мәрһум олур. Шаһ фәрманилә Шәки олкәсинә 1737 илдә Нәҹәф Мәлик тә'јин олур. О өз сүнну рәијјәтини чох сыхышдырыр вә зулм едирди.

{Шәки ханлары вә онларын нәсилләри.
Азәрбајҹан нәшријјаты. Салман Мумтаз
Бакы 1930-ҹу ил.}

Шәки ҹамаәси Мәлик Нәҹәфин өзбашиналығы ганунсуз сүнниләрдән товуг топлағындан Надир Шаһа шикајәт көндәрдиләр. Бу шикајәтдә Мәлик Нәҹәфин әзијјәт вермәси вә әдаләтсизлијиндән тәсвир едиб вә ханиш олунур ону Шәкидән көтурсун. Шаһ бунун мүгабилиндә онун јанына Шәки вилајәтиндән инанылмыш адам көндәрилмәсини тәләб етмиш. Шәки ҹамәси Чәләби Кәдхуда Гурбан оғлуну өз араларындан вәкил сечиб Шаһын һузуруна көндәрирләр. Бу 1742-ҹи илдән бир аз габаг иди. Шаһ вәзијјәтдән таныш олуб Шәки вилајәтинә Чәләбини өз вәкили тә'јин едир. Шаһын әмринә көрә Мәлик Нәҹәф Чәләбидән бихәбәр верки гојмамалыдыр. О-Чәләби ҹамаәтин мәнафени инадла мүдафиә етсин. Бу мәсәләдә Мәлик Нәҹәф илә Чәләбинин чохлу тоггушмалары олур. Мәлик Нәҹәф она нифрәт бәләјир. Мәлик Нәҹәф дәфәләрлә Чәләбидән Шаһа шикајәтләр јағдырыр. О шикајәтләрдә гостәрир ки Вәкил Чәләби Шаһын әмринә табе олмур вә халга ниҹа етмәсинә иҹазә вермир. Шаһ бунун мүгабилиндә Чәләби јанына кәлмәсини тәләб едир. О Шаһын ордуканы Дәрбәндә кедир. Һәсәд гәзәбләнмиш Шаһ Чәләбини асмағы әмр едир, амма о кәндир јахасында өзүну ҹәсарәтли апарыб она атылан бөһтанлары вә Мәлик Нәҹәф та-

маккар һәрәкәтилә Шаһын әмр вердирмәсини әјағилә изаһ едир. Едам ҹәзасы әфв едил-ди. Чәләби вә Мәлик Нәҹәф јенидән Шәкијә јол-ландылар.

Чәләбинин давранышына узаг-ҝөрән вә һи-ләкәр Надир Шаһ тәәҹҹүбләнәрәк јанындакылара деди: «О вахт ки мәнә һеч кәс ҹүр'әт едиб ағзы-на ача билмәз, о һәким Чәләби кәндир бога-зында ҹәсарәт едиб раһәт сурәтдә фикрини изаһ етди вә Мәликдән дәхи шикајәт етди. Мән сәһв етмирәм шүбһә јох ки о бир шеј тө-рәдәр».

Мәлик Нәҹәф сифтә Ҝәнҹәдән чохлу аилә кө-чүрүб индики галанын ҹәнубунда сүнну гәби-ристаны (Күлдәстә) әтрафында јерләшдирди. Сүнниләр гәбиристан Хочукәстә кокурдулар. О мәһәлләјә «Ҝәнҹәли мәһәлләси» ад вердиләр.

Мәлик Нәҹәф Чәләбинин ҝөстәришилә әсасланмасылә өлкәни идарә етсин. Беләликлә бир нечә вахт кечди.

Нәһајәт Мәлик Нәҹәф Чәләбинин гулаг вермә-јиб вә јенә сүнну рәијјәтин сыхышдырмаға вә зүлм вермәкдә давам етди. Халг башда Чәләби олмагла Мәлик Нәҹәф Гулуну өлдүрүб Чәләбини өзләринә хан сечдиләр.

Будур онун гоһумлугу: Чәләби-х. Кәдхуда Гур-бан оглу, Әмҹан оглу, Әскәрбәј оглу, Әмҹанбәј оглу, Бағырбәј оглу, Дәрвиш Мәммәд хан оглу.

16. Иран Шаһи Надир шаһ һаҹы Чәләбинин елди-ји һәрәкәтини ешидиб ону ҹәзаландырмаг үчүн Шәки влајәтинә гошун чекди. Һаҹы Чәләбихисә Шәки әһалисини јығыб «Кәләсән-Ҝөрәсән» галасына кетди. Надир Шаһ кәлиб «Кәләсән-Ҝөрәсән дағын әтәјиндә дајанды. Һаҹы Чәләбинин адамлары кеҹә гаранлыгда дағдан әниб шаһ гошунуна атыб бөјүк зәрбә ендирирдиләр. Надир Шаһ орда горху-суз јерә көчду, шәһәри јандырыб Түркут сәһрасына көчду. Ордан нечә дәфә «Кәләсән-Ҝөрәсән»-ә гошун көндәрдисә дә һаҹы Чәләбијә галиб кәлә билмәдијиндән кери Ирана гајытды вә Муган дүзүндә дајанды.

«Кәләсән-Ҝөрәсән» дағындан һаҹы Чәләби өз адам-ларылә гајытды Шәкијә. Шәкини талан едиб вә һаҹы

Чәләбинидә дутуб кәтирмәләри үчүн Надир шаһ гошун көндәрди. Гошун кәлиб шәһәрин бир һиссәсини талан едиб, анҹаг Һаҹы Чәләбини дута билмәјиб кери гајытдылар. Талан олмуш шејләри вә әсирләри гајтармаг хаһишини етмәк үчүн Һаҹы Чәләби оғлу Һәсән-ағаны Шаһын һүзуруна көндәрир. Шаһ талан олмуш шејләри гајтармаг, әсирләр хилас етмәк әмрини верди. Шаһ бундан сонра Хорасана һәрәкәт етди вә орада өлдүрүлдү. Иран саһибсиз галды.

x→ Һаҹы Чәләби гошун көтүрүб Ирана һүҹум

x Аббасгулу ага Бакихановун рәјинә көрә Һаҹы Чәләби хан: «Баҹарыглы вә ҹәсур вә һимајәчи һөкмдардыр».

(Очерки из истории Азербайджана в XVIII веке В. Н. Левиатов. Баку 1948 год стр. 125.)

ләниб мәрһум олду.

Һаҹы Чәләби өз һакимијјәтини мөһкәмләдиб индијә кими бөјүк дәрәҹәдә сәрбәстлијиндән истифадә едән Гәбәлә вә Әрәш солтанлыгларыны өзүнә табе етди, о ҹүмләдән Ағдашда Шәкијә бахырды.

А. Бакихановун Һаҹы Чәләби-хан һаггында рәји: «О тәшәббүскар вә ҹәсур вә гајгычекән һөкмдар иди».

Шәки ханлары.

Һаҹы Чәләби хан.

↓ Һәсән-ага, ↓ Ага Киши-х., ↓ Һаҹы Әбдүл Гәдир-х, ↓ Ҹәфәр-ага.
(Һаҹы-хан)

↓ Һүсејн-хан

↓ Мәһәммәд Һәсән-х., Фәтәли-хан, Сәлим-хан.

↓ Әбдүррәһим-ага, Абдулла-ага, Кәрим-ага, Һашим ага, гызы Тути-ага.

↓ ......

Һаҹы Чәләбидән сонра Шәки ханы оғлу Ага Киши-х. олду. О Кумыг-ханы Мәһәммәд-ханын гызына евләнмишди.

Кечмишдә Мәһәммәд-х. илә Һаҹы Чәләби-х. ара-
сында ҹүз'и әдавәт олмушду. Бир нечә илдән
сонра Мәһәммәд-х. Әрәш магалына кәлиб Аға-
Киши-ханы јанына (һүзуруна) дә'вәт едир, ону
өлдүрүб Шәкини зәбт едир. О Һаҹы-Чәләби-х. бас-
дырмасыны пулу чыхардыр. О заман Әбдүл Гәдир-х.
Мәккәдә олур. Ҹәфәр-ага ханын гуртармаг үчүн киз-
ләнди. Мәһәммәд-х. тәрәфиндән тә'гиб едилән
Һүсејн-х. көмәк алмага Агаси-ханын јанына
Шамахыја гачды. Агаси-х. Һүсејн-х. үчүн гошун
17. һазырламамагыны билән Мәһәммәд-х. Шәкидән Гу-
муга гачды. 1770-ҹи илдә Һүсејн-хан әмиси Һаҹы
Әбдүл Гәдир ханын јеринә хан олду. Ҹәфәр-ага
гачдығы јердән гајыдыб ханлығы иддиа етди. Һү-
сејн-х. Ҹәфәр-ағаны өлдүрмәји әмр етди. Мәккә-
дән гајыдан Һаҹы Әбдүл Гәдир-х. белә вәзијјәти
көрүб бир гәдәр Шәки бәјләрилә Күр чајын ја-
нындакы Дар-Доггаз адлы јерә көчдү. Кәнар-
дан онун әтрафына чох адам јығылды вә она
Һаҹы-хан ад вердиләр.

Һүсејн-х. өз әмиси Һаҹы хана барышмаг мә-
гсәдилә оғлу Мәһәммәд Һәсәни јанына көндәр-
ди. О исә Мәһәммәд Һәсәни тутуб Гарабағ ханы
Ибраһим-ханын јанына һәлак етмәси үчүн көн-
дәрилмәсини әмр етди. Ибраһим-х. Мәһәммәд
Һәсәни кизләтди вә онун өлдүрүлмәси һаггын-
да субуту үчүн ганлы көјнәјини Һаҹы-хана
көндәрди. Һаҹы-х. бир нечә мүддәт Дар Доггазда
галды. Сонра о бир дәстә адам башда Һаҹы Рәсул-
бәји кизли Шәкијә көндәрди. О гәфләтән Шәки
галасына сохулуб, гызгын вурушмада Һүсејн-ха-
ны јаралады, галаны тутду; бу барәдә Һаҹы-хана
хәбәрчи көндәрди. Һаҹы-хан кәлиб Һүсејн-ханы
боғуб өлдүрмәк әмри верди. 1783-ҹү илдә Шәкијә хан
олду.

Һаҹы-х. хан оландан бир нечә мүддәт сонра Иб-
раһим-х. Мәһәммәд Һәсәнә ачыг јашамаға иҹазә
верди, сонра ону Ҹар вилајәтинә көндәрди. Ҹарын
мәшһур адамлары башда Мәһәммәд Һәсән илә Шә-
кијә һәрәкәт етдиләр. Буну билән Һаҹы хан Шир-
вана гачды. Мәһәммәд Һәсән өзүнү Шәки ханы

ʼлан етди. Мәһәммәд Һәсән-хан Һачы ханы тут-
маг үчүн гошунла Ширвана кетди. Орада Һачы
ханы тутмаг вә өлдүрмәк мүјәссәр олду.

О Шәкијә гајыдараг ханлыг иши илә мәшғул ол-
ду, Мүстәгил хан олдугда Мәһәммәд Һәсән-х.
өз гардашы Фәтәли-ағанын көзләрини чыхарт-
магы әмр едир. Фәтәли-ага илә бәлә гәддар
рәфтары көрән о бири гардашы Сәлим-х. өз гор-
хусундан Чара гачды, орада узун мүддәт ја-
шады. Чар вә Авардан гошун топлајыб хан һа-
кимијјәтин тутмаг үчүн Шәкијә јолланды.
Көјнүк кәндинин шәргиндә вурушма баш верди.
Мәһәммәд Һәсән-х. мәғлубијјәтә уғрајыб гачма-
ға үз гојду. Сәлим-х. 1795-чи илдә Шәкидә хан
олду. Бу заман Иран сәрдары Дәвәли Мустафа-х.
чохлу гошун башчылығы илә Шәкијә һәрәкәт едир;
о (Шәки) Хәчмәз магалы Һачы Пир Әһмәд Чәмәни
адлы јердә јерләшир. Мәһәммәд Һәсән-х. көмәк
ханиш етмәк сәбәбилә сәрдарын јанына јолланды.
Сәрдар онун көзләрини чыхатдырыб Ага Мамед
Шаһын һүзуруна Гарабаға көндәрди вә сәрдар
өзү Ирана гајытды.

Һаман о илдә Ага Мәммәд Шаһ Шуша гала-
сыны ала билмәјиб Мәһәммәд Һәсән-х. көтүрүб
өзилә Ирана кетди.

Бир нечә вахдан сонра Ага Мәммәд Шаһ Шуша
галасына тәзә сәфәр башлады, о өзилә һәмишә
18. дустагда олан Мәһәммәд Һәсән-ханыны да кә-
тирди. Гарабагда Ага Мухаммед Шаһ өлдүрүлдү.
х> Мәһәммәд Һәсән-х. көмәксиз чәтин вәзијјәтә дүш-

х Кенерал А.П. Ермолов, (1805-чи илдән Тбилисидә ја-
шајыб бүтүн 9 Азәрбајҹан ханлыгларыны идарә
едирди) Мәһәммәд Һәсән-х. өз дөврүндә дүзәлтмиш
ганун «Дәстурүләмәл» мәҹмуәсини нәзәрдә ту-
тараг Мәһәммәд Һәсән-х. башга ханлардан ол-
дугча бачарыглы мәшһурдур, ~~демиша~~ демишдир.

(Очерки из истории Азербайджана в XVIII веке
В.Н. Левиатов. Баку 1948 г. стр. 150.)

Мәһәммәд Һәсән-ханын аилəсина Ширван-ханк

Мустафа-х. Гарабағдан Сәлим ханы чағырыб вә Мәһәммәд Һәсән-хан һәрб е'лан едәр. Мәһәммәд Һәсән-х. мүгавимәт көстәрмәјә бачармадығындан ачизанә Мустафа-ханын јанына кәлир. Мустафа-х. һәр ики ханы өзилә Ширвана апарды. Шәкини идарә етмәк үчүн Ширван бәјләриндән Шихәлибәји Шәкијә наиб көндәрди. Амма Шәки әһалиси Шихәлибәјин Шәкијә наиб кәлмәсини ешидән рази олмазлар вә Мәһәммәд Һәсәнин гардашы (кор) Фәтәлини өзләринә Шәкијә хан сечдиләр. Шихәлибәј јолда Фәтәли-х. јәна Шәки ханы олдуғуну ешидиб, кери Шамахыја гајыдыб, бу барәдә Мустафа-х. хәбәр верди. Мустафа-х. Мәһәммәд Һәсән-ханы Шамахыда сахлајыб гардашы Сәлим-ханы бурахды.

Сәлим-х. Әрәш маһалынын әтраф влајәтиндән чохлу адам јығыб кечәләјин Шәкинин үстә һәрәкәт етди; кечә гәфләтән дөјүшсүз Шәки галасына кириб Фәтәли-ханы дүшүрүб јериндә хан олду. Сәлим-хан 1805-чи илдә өзүнүн Рус дөвләтиндән асылы олмасыны таныды.

(Азәрбајҹан дөвләт елми тәдгигат институту
Шәки ханлары вә онларын нәсилләри.
јазан Салман Мумтаз. Баку 1930-чу ил).

Ноху шәһәри кечмишдә Шәки адланырды. Азәрбајҹанын ән гәдим шәһәрләриндән биридир. Шәки ханлығын пајтахты Шәки шәһәридир. Бу узаг-шәрг вә гәрб өлкәни гәдим тиҹарәт јолу Бөјүк Гафгаз силсиләсинин әтәјиндә јахындан бирләшмишдир. Даһа гәдимдән бу өлкәнин мүнбит торпағы вә мүлајим иглими һавасынын јерләшмәсинә имкан јаратды. Бизим эранын биринҹи әсриндә өлкәдә јерләшәнләрә тарихчиләр Албанија адландырырлар.

Азәрбајҹанларын мүбариз мәркәзи бизим эрадан бир әср габаг ортаја чыхырды. Закатала илә Шәки шәһәрин арасында бизим эрадан 65 ил габаг гәдим Азәрбајҹан дөвләси Римлиләрлә вурушмалары олмушдур. Гнеја Пом-
6. пеја легионлары Колхидән Албанијадан кечәрәк Каспи дәнизинә кәрәкдинә, онларла таифәси иттифагы Орис башчысы алтында чарпышырдылар.

Шәкинин бөјүмә вә инкишаф етмәси Азәрбајҹанын ири сәнәткарлар вә тиҹарәт мәркәзидир. Китајдан Шәкијә кәтирилмиш вә Азәрбајҹанда јајылмыш ипәкчилик она көмәк етмиш.

Она бахмајараг ки Азәрбајҹандан кечән јад-
7. эл ишғалчылары: фарс, әрәб, сәлҹуг, монгол дахили феодаллар мүһарибәси өлкәни виран етдиләр.

Нисбәтән јахын кечмишдә Шәкинин ҹоғрафи мөвгеи. 1772-ҹи илә кими шәһәр бир гәдәр ашағы Киш чајы дәрәсиндә јерләшмишди. Дәһшәтли сел ахынтысы шәһәри көкүндән дағытды. 15 ијун 1846-чи илдә «Гафгаз» газети бу мусибәти белә јазыр: «... дәһшәтли дашан Киш-чајы, сүр'әтли дәрәдән ахан сел Шәкини көкүндән дағытды, евләри, (хан галасыны) вә мәһсуллу чәкил ағачларыны апарыб даш сәрасына бөндәрди, вә 1000 адам гүдурмуш селин гурбаны олду. О вахтдан һамы шәрг тәрәфдәки јамаҹларын маилинә јерләшдиләр, орада

-мдики шәһәр әмәлә кәлди».

Шәһәрин ортасындан ох кими кечән Гурҹана чајы ахарбојунҹа бол јашыллыг ичәрисиндә кирәмитлә өртүлү биналары дүзүлүб. А.С. Пушкинин һәмсәри вә досту Н.Н. Рајевски өз гоһумларына белә јазыр: «Мән Шәки ханлығы пајтахты Шәкидән ики мәнзил аралы олурам. О өлкәни ки мән кечирәм чох көзәлдир. Бизим дүшәркә нар, инҹир, јонгун вә чинар ағаҹлары мешәләриндә јерләшир. Шәки чох көзәлдир, бу Бахчасарајдан чох јүксәк пилләдәдир. Шәкидә 14000 әһали, 3000 еви вә Дағыстан дағынын әтәјиндә јерләшир.»

Гурҹана чајын кәнарларында ири иҹтимаи биналар јерләшир. Карвансаралар: исфаһан, тәбриз, ләзки, ермәни (Дрансов), (хараболанын јеринә ипәк-барама карвансарасы тикилмишдир. ~~Карвансараларда алверчиләр дәвә, ат, гатыр вә ешшәк карванлары дајанырды.~~
Карвансаранын кәниш һәјәтиндә бир вахда бир нечә карваны дәвә, ат, гатыр, ешшәк јерләшдирмәк мүмкүндүр. Јүклә һејванлар үчүн чохлу мигдарда бағланан јер вә новур тәшкил едилмишдир.

9. Шәһәрдә бир нечә кәниш, узун күчәләр кечир. Эсас магистрал күчәләрдән сых, долашыг, тор кими дар: дөнкә, далан, аралыг күчәләрдән голлар ајрылыр.

Имдијә кими рајон вә күчәләрин көһнә адлары галмышдыр: «Авганлар» (Агванлар), «Ду-
10. лузлар» (гончары), «Шарбафлар» (ткачи), «Дабахлар» (кожевенники), «Гоздағарлар» (орехомехов), «Гуллар» (рабы), «Кәнҹәли» (Гянджинские), «Мәнчәрли», «Архусти», «Чајгырагы», «Чолгалагырагы», «Кишлејли» вә гејр...

11. Шәки хан сарајы.

Шәки галасынын шимал-шәрг һиссәсиндә гәдим мемарлыг һејкәли XVIII әсрдә Шәки ханларын сарајыдыр. Ону 1797-ҹи илдә мемар Хадали Зејналабдин тикмишдир. Галача 2 мәртәбәли сарајын бинасы тәпәдә јерләшиб, мејданча нәзәрилә чыхынты ишләнмишдир. Бинанын
12. баш фасады ҹәнубә чеврилмишдир. Галдырыҹы пәнҹәрәләр «шәбәкә» өзүнүн чәрчивәләри

ныъ, зәриф һөрүмчәк тору фасадын декоратив зинәтини артырыр.

Сарај бәрпа едилән заман биринҹи мәртәбәсиндә залын дөшәмәсиндән чыхарылмыш дулуз лүләри көстәрир ки вахтилә бурда балача һовуз фәвварәсилә олмушдур. О јајын истисиндә отаға сәринлик вермәк үчүн имиш.

22. Шәкихановларын еви.

Шәки ханларынын аилә нүмајәндәләрин бирисинә мәхсус Шәкихановларын еви Шәкидә сарај илә бир вахта тикилмишдир. Шәкихановларын еви она көрә марагллыдыр ки сарај типиндә бина[2] тикилмиш[1] вармы јашајыш еви формасыны тәсвир едир.

Залын өнүндәки шәбәкә — фасада нисбәтән мәркәзә мүтәнасиб архитектура гурулушундадыр.

Муасир Шәки Азәрбајҹан ССР ипәкчилик сәнаје мәркәзидир.

(Академии Архитектуры СССР.
Сокровища зодчества Народов СССР.
Нуха (Азербайджан) Москва 1948 г.)

Шэки тарихи.

Шэки ханлары.

1444-чи илэ гэдэр Шэки өлкэсиндэ мүстэгил идарэ едэн хан олмамышдыр. Анҹаг бу өлкэ кэдхуда мэслэти вэ көстэришилэ идарэ олунурду вэ јахуд агсаггалынын мэслэһэтилэ идарэ олунурду 1456-чы илдэ.

Һаман илдэ авган Чандар кишинин оглу ислам олуб, өзүнэ Әлиҹан ад верилмишдир. О чох агилли вэ ҹэсур адам иди. Шэки әһли ону эввэл идарэ едэн, сонра хан сечдилэр. Онун јеринэ Күтум адлы оглу хан олмушдур. Сонра онун оглу Шэки-хан хан олду. Онун јеринэ Һэсэн-Солтан хан олду. Тифлис валиси илэ ~~Һэсэн-Солтан~~-ханы илэ Һэсэн-Солтан арасында душмэнчилик баш верэр. Буларын арасында олан мүһарибэдэ Һэсэн-Солтан һэлак олур, гошунуда мэглуб олур.

Атасындан сонра оглу Дэрвиш-Мэһэммэд-хан 1508-чи илдэ хан олур. О Иран шаһы Шаһ Тэһмаси-
15. бэ гијам едир. Шаһ Тэһмасиб гошун чекиб Шэкијэ һэрэкэт едир. Дэрвиш-Мэһэммэд-хан ешидиб гачыр «Кэлэсэн-Көрэсэн» галасында кизлэнир. Шаһ гошуну Һамы галасыны алыр вэ ону дагытмагы эмр едир. Буну көрэн Дэрвиш-Мэһэммэд-~~Һэсэн~~ хан ордан гачанда Шаһын адамларынын элинэ душур, башыны кэсиб Шаһа апарырлар. Дэрвиш-Мэһэммэд-ханын оглу Багыр бэји јох Шэки задэханларын Һүсејн-чаны Шаһ мэлик тэ'јин едэр. Онун јеринэ Гаим үзбашин мэлик, Онун оглу Мэлик Әһмэди. Онун јеринэ Һүсејн Гулуну мэлик тэ'јин едэр. Онун јеринирэнэ Әли Мэрдани мэлик тэ'јин едэр.

Шаһын фэрманилэ Нэҹэф (1737 илдэ) мэлик тэ'јин олур. О өз сүннү рэијјэтин чох сыхышдырыр вэ зүлм едир. Зүлм олунан рэијјэт Надир шаһа ондан шикајэт јазыр. Шаһын эмринэ көрэ Шэки әјанлары јухарыдэ көстэрилэн Дэрвиш Мэһэммэд хан нэс-
16. линдэн Чэлэбини сечирлэр, Чэлэби шаһын һүзуруна кедир. Шаһ вэзијјэтдэн һали олуб Шэки вла-

өтинә өз вәкили Чәләбини тәјин едир. Шаһын әмринә көрә Мәлик Нәҹәф Чәләбидән бихәбәр сүнниләрә верки гојмамалыдыр. Мәлик Нәҹәф јенә өз билдији кими едир. Чәләби илә Мәлик Нәҹәф арасында токушмалар олур. Мәлик Нәҹәф дәфәләрлә Чәләбидән шикајәтләр јазыр. Шаһ Чәләбини јанына чагырыр. О шаһын ордуҝаһы Дәрбәндә јолланыр. Әввәлҹә гәзәбләнмиш Шаһ Чәләбини асмагы әмр едир, амма Чәләби көндир јахасында өзүнү ҹәсарәтли апарыб, она атан бөһтанларыны вә Мәлик Нәҹәф тамаһкарлыг һәрәкәтилә шаһын әмр вердирмәсини ләјагәтлә изаһ едир. Едам ҹәзаси ләгв едилди. Чәләби вә мәлик Нәҹәф јенидән Шәкијә көндәрилдиләр.

Шәки сүнни задәканлары 1743 илдә мәлик Нәҹәфи өлдүрүб һаҹы Чәләбини өзләринә хан сечдиләр.

1744-ҹү илин башланғыҹында Надир шаһ бу мәсәләни ешидән Шәкинин үстүнә гошун чәкиб Чәләбини ҹәзаландырмаг. Һаҹы Чәләби-хан исә гошун вә јахын адамларилә «Кәләсән вә Көрәсән» дагда ҝизләнди. Надир шаһ гошуну илә 6 аја гәдәр галды. «Кәләсән Көрәсән» галасы ала билмәди шәһәри талан едиб јери Ирана гајытды. Һаҹы Чәләби-хан адамларилә шәһәрә кәлдиләр. Һаҹы Чәләби-хан 12 ил Шәкини идарә етди, бу мүддәт ичәрисиндә чох шүҹаәтләр ҝөстәрмиш: Курчу князләрилә мүһарибә едиб мәглуб етмиш, Әрәш гәзасыны Ағдашы мүһарибә едиб Шәкијә илһаг етмиш, Надир шаһ мәрһум оландан сонра гошун чәкиб Тәбриз шәһәрини талан едиб гајытмыш.

Һаҹы Чәләби хан 1755 илдә мәрһум олмушдур. Ондан сонра онун 3 оглу: Аға Киши-хан, Һаҹы Әбдүл Габыр вә Ҹәфәр-ага вә нәвәси – Иранла мүһарибәдә өлдүрүлмүш Һәсән ағанын оглу Һүсејн хан.

Һаҹы Чәләби ханын өлүмүндән сонра оглу Аға-Киши-хан хан олду. О Гутум ханы Мәһәммәд ханын гызына евләнәр.

Кечмишдә Гутум ханы Мәһәммәд-хан илә Чәләби-ханын арасында ҹүз'и әдавәт олур. Бир нечә илдән сонра Кутум-ханы Мәһәммәд хан Әрәш-

маһамынә кәмиб језнәси Аға Кишы ханы
јанына чағырар. Ону өлдүрүб Шәкини зәбт
едир. Һачы Чәләби хан тум бадырдыгы јери
тапыб газыб күлү көтүрүр. О заман Һачы Әб-
дүл-Гәдир хан Мәккәдә олур. Ҹафар-хан ча-
нына гуртармаг үчүн кизләнир, Һүсејн хан
Мәһәммәд-хан тәгиб етдијинә көрә Ағасы хан-
дан көмәк диләмәк үчүн Шамахијә гачыр.
Ағасы-хан Һүсејн хана гошун тәдарик етмәјы-
17. на етидән Мәһәммәд-хан Шәкидән Кумука
гачыр.

1770-чи илдә Һүсејн хан әмисинин јеринә хан
олур. Гачгындан гајыдан Ҹәфәр-аға ханлыгы
гәбул едир. Һүсејн-хан Ҹәфәр-ағаны өлдүрмә-
ји әмр едир. Мәккәдән гајыдан Һачы Әбдүл Гә-
дир хан бу вәзијјәти көрүб бир нечә Шәки бәј-
ләрилә кедиб Күр чајын јанында Дар Доггаз ад-
лы јердә јерләшир. Әтрафдан онун әтрафына
чох адам јыгылыб, она Һачы-хан ләгәби верирләр.
Һүсејн өз әмиси Һачы ханын јанына барышмаг
үчүн оглу Мәһәммәд Һәсәни көндәрир. О исә Гара-
бағ ханы Ибраһим ханын јанына көндәрмәји
әмр едир ки ону мәһв етсин. Ибраһим хан
Мәһәммәд Һәсәни кизләдир, вә Һачы хана онун
өлдүрүлмәси субути үчүн ганлы којнәјини көндәрир,
Һачы-хан Дар-Доггазда бир нечә вах галыр. Сон-
ра Ҹәлвәтә кириб Шәкијә галаны тутур вә
әлбәјахада Һүсејн ханы јаралајыр. 1783-чү ил-
дә Һачы хан Шәкиб хан олур вә Һүсејн ханы өл-
дүтдүрүр. Бир аздан сонра Ибраһим хан Мә-
һәммәд Һәсән ағаны үзә чыхардыр, сонра ону
Чар вилајәтинә көндәрир. Чар өлкәсинин ад-
лы-санлы адамлары бәлдә Мәһәммәд Һәсән аға
Шәкијә һүчум едәрләр. Һачы-хан гачар Ширва-
на. 1784-чү илдә Мәһәммәд-Һәсән хан Шәкидә хан
олур. О гошун чәкиб, кедиб әмиси Һачы ханы
тапыб өлдүрүр.

Мәһәммәд Һәсән хан гајидиб Шәкијә хан-
лыг мәшгул олар. О гардашы Фәтһ Әлинин
көзләрини чыхартмагы әмр едәр. Гардашы

Фәтәли ханын һаггында олан бәд заман рәф-
тари ҝөрән о бири гардашы Сәлим аға өз
башына ҝәләҹәк тәдбирдән горхуб Чара гачыр.
Чох мүддәт о Чарда галыр. Чар вә Авардан го-
шун јығыб Сәлим-аға хан һакимијјәти әлә
кечирмәк үчүн Шәкијә јолланыр. Којник кән-
дин мәргиндә вурушмада Мәһәммәд Һәсән х.
мәғлубијјәтә уғрајыб гачыр.

О заман Иран сәрдари Дәвәли Мустафа хан чохлу
гошунла Шәкијә һәрәкәт едирди. О Хачмаз маһа-
лында һачы Пир Әһмәд Чәләби јердә јерләшмишди.
Мәһәммәд-Һәсән хан һәмин сәрдардан көмәк истә-
мәјә јанына ҝедир. Сәрдар әмр едир онун ҝөзләри-
ни чыхардыб Гарабаға Аға-Маммед-Шаһ-Гаҹарын
јанына ҝөндәрсинләр. Сәрдар өзү Ирана гајыдыр.

Сәлим-хан ҝәлир Шәкијә 1795-чи илдә хан олур.

Аға-Маммед-шаһ Шуша галасыны ала билмәјиб
Мәһәммәд Һәсән ханы өзилә Ирана ҝедир.

Бир нечә вахтдан сонра Аға-Мәһәммәд-шаһ-Гаҹар
Шуша галасы үзәринә јени һәрби әмәлијјат
апармаға ҝәлир вә өзилә Мәһәммәд Һәсән ха-
18. ныда ҝәтир. Гарабағда-Мәһәммәд-шаһ өл-
дүрүлүр.

Кор Мәһәммәд-Һәсән хан имдадсыз бир вәзијјәтә
дүшдү. Ширван ханы Мустафа хан ону Ширвана
апарды. Сонра Мустафа хан күллү гошунла
Шәкијә ҝедиб кор Мәһәммәд Һәсән ханы хан тә'јин
едиб Ширвана гајыдыр.

Сәлим хан исә Гарабағда өз гајын-атасы
Ибраһим ханын јанына гачыр.

Нәһајәт Ширван ханы Мустафа хан илә Мәһәм-
мәд хан арасында әдавәт төрәди. Мәһәммәд
Һәсән ханын ачығына Ширван ханы Мустафа-х.
Гарабағдан Сәлим ханы чағырыб Мәһәммәд Һә-
сән хана һәрб е'лан едир. Кор Мәһәммәд-Һәсән-хан му-
гавимәт ҝөстәрмәји бачармадығындан аҹизанә
Мустафа-ханын јанына ҝәлир. Мустафа-хан
Ширван бәји Шихәли бәји наиб сифәтилә Шәки
ханлығыны идарә етмәјә ҝөндәриб, Мәһәммәд
Һәсән хан илә Сәлим ханы өзилә Ширвана апарыр

шахзми бјүк тәјинини ешидән Шәки әһалиси наразы олуб Шәкијә кор Мәһәммәд Һәсән ханын гардашы кор Фәтәли ағаны өзләринә хан сечирләр. Мустафа хан кор Мәһәммәд Һәсән-ханы Шамахыда гојуб. Сәлим-ханы бурахыр.

Сәлим хан Әрәш маһалына кәлиб. әтраф виләјәтдән әтрафына чохлу адам јығыб Шәкијә һәрәкәт едир. Кеҹә гәфләтән мүһарибәсиз галаја кириб кор Фәтәли ханы дүшүрүб 1804-ҹү илдә Шәкијә јенидән хан олур.

(Шәки ханлары вә онун нәсилләри. Салман Мүмтаз. Бакы 1930-ҹу ил. сәһифә: 14,15,16,17,18.)

Һаҹы Чәләби хан

↓ ↓ ↓

Һәсән-аға, Аға Киши-хан, Һаҹы Әбдүл Гадир-х. Ҹәфәр-аға.
(Һаҹы-хан)

↓

Һүсејн хан

↓

Мәһәммәд Һәсән хан., Фәтәли-х., Сәлим хан

↓ ↓ ↓

Әбдүррәһим аға, Абдулла-аға Һашым-аға, Кәрим аға ......
гызы Тутү-аға.

1800-чи илдә Иранда Хој әјаләтинин һакими Чә-фәр Гулу ханын үстүнә Баба хан гошунилә һүчум едиб Чәфәр Гулу ханын гошунуна зәрбә эндириб вә өзүнү дә Хој әјаләтиндән говмушдур. Чәфәр-Гулу хан јер ахтарыр вә дамчә кедән галыг гошунилә сәрһәдди кечиб Күрҹүстанә көмәк диләјир, орда она гүввәтләндирмәк вә'д верилир.

Ондан 75 ил габаг Күрҹүстан чары Вахтан VI Русијә падишаһындан имдад истәр ки, Иран вә Түркијә кә-либ онлара ҹәза, әзијјәт верир вә талан едирләр, кә-либ мүдафиә едәсиниз. Рус һөкүмә 1724 чү илдә гошун чекиб бүтүн Күрҹүстаны тутур. 1.

Рус һөкүмәти сәрһәдди кечиб 1803 чү илдә Дәрбәнди, Губаны, 1804-чү илдә Кәнчәни, 1805-чи илдә Гарабағ, Шә-ки, Ширвани, 1806-чы илдә Бакыны, 1807-чи илдә Иревани вә 1813-чү илдә Талыш ханлыгларыны ишғал едир.

Кенерал ат инв. књаз Пав. Дмит. Сисианов Гафгаз вә Загафгазијаны идарә едир – 1802–1806 чы илләр. *
О заман Шәки ханы (Мәһәммәд Һәсән ханын гардашы) Сәлим хан иди. Рус һөкүмәти ону Шәки ханы тәс-диг едәр. Шәки ханлығы 4 мәһала бөлүнүрдү: 1. Шәки, 2 Әрәш, 3 Ағдаш, 4 Гәбәлә иди. Онларын һәр бири 30 вә даһа зијада кәндләрдән ибарәт иди. Үч ахырынчы гәза ханын баш мәдахил мәнбәи әдд олунурду, чүнки онларын сәнајиси барамачылыг иди.

Чәфәр Гулу хан Күрҹүстанын дәбдәбәлә мәсәләсини дујуб ордан әлагәсини кәсир вә башгасилә бу мәсәләјә киришмәмәли олур. Чәфәр Гулу хан 1804-чү илдә књаз Сисианова мүрачиәт едир. О да 15/VII чәваб верир: „Иревани мән мүһасирәдә сахлајырам, алан кими сизи Хој әмлакинә саһиб едәрәм. 2.

Сәлим хан силаһы атәш ачыб Русијә гошунундан өлдүриб вә јараламышдыр, вә горхудан Ирана гачыр.

11 јанвар 1807-чи илдә Рус һөкүмәти Чәфәр Гулу ханы Шәкијә хан тә'јин елмәсиндән Шәки һамиси истәмир.

Гафгаз Загафгазија Археографија комисс. топлад. актлар I
" " " " " " II

на көрә онун гаршысына еһтирам бәһанәсилә бир бөлүк гошун чыхардыб Шәкијә апармаг. Шәкијә ҝәләндә нәзакәтли вә шәрәфли она еһтирам ҝөстәрмиш. Ҹәфәр Гулу-хан Шәкинин ҝөзәллијини өз Хој шәһәринә бәнзәдиб адыны Нов-Хој гојур јәни (Тәзә Хој) демәкдир. Бир чох илләр Шәки гәзаси ады ишләнди. Ҹәфәр-Гулу хан өлүнҹә Иранда јашајан Сәлим хандан, Закаталада јашајан Мәһәммәд Һәсән хандан мүдам чүрбәҹүр шикајәтләр, бөһтанлар, ифтиралар јағдырырды. (Бунун нәтиҹәси оларағ Мәһәммәд-Һәсән хан Закаталадан Тифлисә, ордан Харкова, ордан Һачы-Тәрхана ҝөндәрилмәсинә баис олду).[3]

1810-ҹу илдә Бакыда әһалинин сајы 2235 нәфәр олмушдур. Шәки ханлығында әһалиси 15.000-ә гәдәр аиләдән олмушду. Әһалинин азы түфәнк заводлары вә һабелә күмүш габлары вә бојагчи дүканлары вардыр.

Вә һаман илдә Ҹәфәр Гулу хан оғлу Исмаил пашаны өзүнә вәлиәһд тәсдиг етдирди.[4]

1811-ҹи илә Тәбриздән Ҹәфәр Гулу ханын тәрәфдарлары, нөкәрләри вә мәшһур сыныгчы карванла ҝәлир. Сыныгчы Навасартов-Махмудов ики гардашилә ҝәлир. Гардашларын бири Күрҹүстана, о бири Һачы Тәрхана (Астрахан) ҝедир. О јүз илдән артыг јашајыр (Иран мүбасында). О өләндән сонра оғлу, оғлу өләндән сонра нәвәси Шәкидә сыныгчы олурлар. 22 август 1814-ҹү илдә Ҹәфәр Гулу хан мәрһум олур. Онун јеринә оғлу вәлиәһд Исмаил паша Шәкијә хан тәјин олунур.[5]

Шәки әјаләтини низам интизама ҝәтирмәк үчүн ҝөндәрилән ҝенр. Ахвердов вә С.С. Магалевски демәкләринә ҝөрә Шәкинин мәһаллында бир бөјүк Варташен кәнди вардыр. Орада 400 гәдәр ев вардыр. Онлар христиан мәзһәбиндәдирләр. Үмумијјәтлә бу кәндин әһалиси башга дилдә данышырлар. Онлар өзләрини удин адландырырлар. Дағылмыш Партава (Бәрдә)(Гарабағда) шәһәриндән ҝәлмишләр, анҹаг һансы вахтда вә һабелә онлар һансы мәзһәбдә олмушлар мүәјјән ҹаваб верә билмирләр. Габагча јунан

Акт III, акт IV, акт-V.

мэзhэбинэ инанырдылар (иман кэтирмишлэр. онлара бир кешиш тэјин едилмэми. Она корэ 1820-чи илдэ И. Иос. Синамиз адында бир кешиш көн-дэрилир. Кешиш Рус hокумэтинэ мэктубундэ белэ јазыр: «Варташен кэнди 500 ев олуб һамысы мухтэлиф миллэтлэрдэн ибарэтдир. Ибадэт ачылан кими орадэ мэн онларын арасында гурбан кэсмэји, 12 чүт кэбин кэсдим, 4 корэ ушагы христиан дининэ чевирдим вэ бир нэфэр Баба Угуз (Огуз) оглы тата-ры дөндэриб (Димитр) адыны гојдум, вэ 2 нэфэр өлүлэри басдырдым.

Варташынын 5, 7, 15 верст этрафында 3 кэнд вардыр: Зэјзит (орта) 150 евдэн, Күнкүт 200 евдэн вэ Му-хас 100 евдэн ибарэтдир. Индики һамынын нэслини Чэлэби ханын тэзјигилэ hэрчэнд дөнүб мусэлман ол-мушларсада, амма үмид варэм ки, көһнэ динин гајтарыб ортодокс клисасында мүгэддэс хач едэрэм.

1816-чы илдэ Ханабад кэндиндэ молла Абдуллаһын 7 јашлы оглу өлдүрүлмүшдү. Онун гатилини тапмаг үчүн Исмаил хан јэһудилэрдэн шубһэлэндији үчүн Гара-балдыр ~~кэнди~~ јэһудилэриндэ Түркут дэзинэ ~~3 нэфэри кэтирдиб~~ онлара шиддэтли чэзалар вермишдир. Бу чүр чэза 4 Вар-ташен јэһудилэриндэ вермишдир. Һеч бири бојунла-рына котурмэмишдир. Хан адамларыны көндэриб Варташен јэһудилэрин талан едиб 34.280 манат пул, бир неч ат вэ өкүзлэрини апарыр вэ арвадларыны зорлардар. Зорманан гадынлардан икисинин эрлэри бу намусу котурмэјиб Түркијэјэ гачырлар. Ахыр нэтичэдэ мэ'лум олур ки, Гара Голун чобаны гарда-шынын өлмэсиндэ молла Абдуллаһын хэбэри олду-гуна корэ, о ачыга онун оглуну өлдүрмүшдүр.

Тэхминэн 1796-чы илдэ Гарабагда ханын зүлмун-дэн Варандин гэзасы 500 ермэни аилэси көчүб Шэкиј сыгынмышлар. (О вахта кими Шэкидэ ермэни олма-мышдыр. Киш кэндиндэки клисани авган таифэ-си тикдирмишдир. Бу барэдэ ашагыда муфэссэл мэ'лумат вериләчэкдир).

Гарабага кнјаз Мэдэтов (ермэни) һаким тикилир.

о Исмаил хандан Гарабагдан Шәкијә гарабаг аиләни тәләб едир. 1817-чи илдә өзү кәлиб газагларын күчилә 240 аиләни Гарабаға вәтәнинә көчүрүр. Јердә галан ермәниләр кенерал Кутузова шикајәт јазыб хаһиш етмишләр ки бизә дәјмәсинләр. Биз бурада саг сәламәт вә раһәт јашамагдајыг.

Исмаил хан «[illegible]» зәрб Нәхәви адлы күмүш пул бурахмышдыр. Бу сиккәни бурахмаг үчүн бир нечә зәркәр јығыб. Онлар финдыг бојда күмүш парчасыны гәлибә гојуб зинданын үстә бәрк чәкич илә вурулур. Гәлибдән чыхан пулун саг үзү зәрб Нәхәви о бири үзү Исмаил хан, гылынч. Бу пул әһали арасында «Исмәхан» (Исмаил хан) адилә ишләнирмиш. Тиҹарәтдә бир исмәхан, ики, үч исмәхан... О заман рус пулу илә ишләмәкдә иди, анҹаг он гәпији бир гәпик рус пулу гијмәтиндә кедирди. Кет кедә хан пулу ортадан көтүрүлдү.

Исмаил хан о гәдәр һагсыз ишләр көрүр ки, кенр. мајор Вељаминова мәктубиндә 1817-чи илдә јазыр: Шәки әһалиси мәндән баш командана шикајәтләр јазыб, мәни чүрбәчүр бөһтанларла тәгсирләндириб һуср рәбәтдән мәһрум гојублар. Буранын әһалиси белә ишләри көрүб икинҹи илдир мәним әмирләрими саја салан јохдур. Бурадә әмәлә кәлән низамсызлыгларын мәним вә мәним адамларымын адына охујурлар, вә бунунла мәни рүсвај едирләр.

јанв. 1818-че илдә Шәки әһалисинин кенр. Јермолова әризәси: Әкәр дәрјалар мүрәккәб (чернил) ола, агачлар гәләм (ручка) ола, адамлар мирзә ола хамләрин бизә јетирән әзаб, әзијјәт, азгынлыг вә һагсызлыгы јенә јазыб гуртармаг олмаз. Бир сөзлә нә вахт Шәки өлкәси күллү гошунла зәбт олмушду, биз күман етдик ки, даһа бизим үзәримиздә нә бәј нә хан олмајаҹагдыр. Биз әдаләтли бөјүк падишаһын һимајәси сајәсиндә раһәт јашајаҹағыг. Бу чох чәкмәди бизә хәбәр чатды ки, падишаһын бујурмасилә Шәки өлкәсини Иран ханларындан бириси Ҹәфәргулу хана һәвалә етмишләр. Онда биз Гудовичә хаһиш етдик ки, ханлардан сыхынты чәкмишик вә хәлги инҹидибләр, бизә падишаһын

гулугчуларындан тә'јин етсинләр. Онлар бизләри инҹит-
мәзләр, биздә онларла јахшы кечинәрдик. Гудович бизим
хаһишимизә е'тина етмәди, вә деди ки Ҹәфәр Гулу хан би-
зимлә падишаһын гануну үзрә рәфтар едәҹәкдир. Вә биздә
рази олдуг. Ҹәфәр Гулу хан өз итаәтиндә оланларла Шәкијә
ҝәлдиләр. Аллаһә пәнаһ, хојлылар бир сифәтдә идиләр ки,
шејтанлар онлардан нифрәт едирдиләр: даларында ҹырыг
парчалар, ајаглары чылпаг, башларында 15 илик папаг. Бун-
лар нә инки бу вәзијјәтдә һәтта бундан мин дәфә пис вә-
зијјәтдә идиләр. Тез дә онлар чөрәкдән дојдулар. Онлар јыр-
тыҹы гурд кими бизим вар дөвләтимизә сохулдулар. Әввәл-
ҹә силаһларымызы јығдылар. Һәр кәсин јахшы ҝејән аты,
јахуд сағлам чамышы варса дутуб әлиндә алырдылар. Бун-
дан сонра башладылар мүлкләрдән јахшы мүлкү, дөвләти
варса ифтира вә ҹүрмлә сифәтиләр јәсәвүл васитәсилә әлин-
дән алырдылар. Ҹовр-ҹәфа һәддән ашанда вә мүлкләр әлдән
чыханда бир нечә инанылмыш адамлары Томасовун јаны-
на шикајәтә ҝөндәрдик. О да онлары һәбс едиб Ҹәфәр Гу-
лу хана верди. Ҹәфәр Гулу ханда онларын дишини сынды-
рыб, саггалларыны дидиб вә чапыб-таладылар. Сонра шика-
јәт үчүн бир нәфәр ҝөндәрдик, онуда һәбс едиб Ҹәфәр Гулу
хан ҝөндәрди. Ҹәфәр Гулу ханда икинҹи дәфә һәбс едәр,
ондан ҹәримә алыб Һаҹы Сәдрәддин бәјин тәвәггесинә ҝөрә
азад етмишдир. Ҹәфәр Гулу хан өләндән сонра биз арха-
јын олдуг. Бир нечә вахтдан сонра ҝенр. м. хәбәр верди
ки, Ретишщевин әмрилә бизә вәлиәһд Исмаил хан тә'јин
олаҹагдыр. Әнә 5 нәфәр һөрмәтли адамлар сечиб онлара
вәкаләтнамә вериб ҝөндәрдик, онлари һәбс етдиләр. Бу
һәбсдән сонра ҝүман етдик ки, бу һагсыз һәбсдән агибә-
ти пис ола биләр. Бизә топларла гошун һиссәси ҝөн-
дәрилди. Бу фикирлә ки, биздән горхулу иш чыха биләр.
Бу дәфә биз молла, әфәндиләр вә ермәниләр ҹәми 300 адам
Тифлисә ҝәлдик. Күнортадан ахшама кими чөлдә гал-
дыг. Нечә бизим јанымыз 2 серҗант куруҹу ҝәлиб, бизи
евләрә јерләшдирмәк адилә дүрүзүб Нефтлуга кәндинә апардылар.
Бизи о гәдәр сахладылар ки бизи јуху дутду. Јухудан
ајылыб ҝөрдүк әтрафымызи 600 салдат әһатә етмишди.
Сәһәрдән һәрби гулугчиләрдән 6 нәфәри ҝәлиб биздән бир һис-

ә әфәндиләр, моллалар, һачылар вә ерменилердән көтүрүб бу Әһвалә илә ки Ретишцевин һүзуруна ајдынлашдырмаға апарырлар. Онлар бизи шад елдиләр. Онлары апарандан сонра 2 күн даһа муһасирәдә галдыг. Бундан сонра бир мајор 600 салдатдан ибарәт кәлиб бизи муһасирәјә алды. Бизи 20 күн бу һалда сахладылар. Әфәндиләр, моллалар вә һачыларын агибәтинә нә ваге олмуш бизим һеч хәбәримиз олмады. Анчаг 20 күн кечәндән сонра онлары кәтириб бизим көз габағымызда сырадан говуб чыхартдылар. Онларын бу вәзијјәт чамаат ағлады. Онлары бојуб ағлыјә-ағлыјә Тифлисә ~~апардылар~~ гајтардылар, орда арабалара долдуруб ешир көндәрдиләр. Сонра бизим үстүмүзә еслан кими һүчум едиб, мүмкүн олмајан тәләбләри елдиләр: анд ичиб Исмаил ханы истәмәк, вә ондан шикајәт етмәмәк, јохса сиздә онлар кими бојулуб сүркүн оларсыныз. Она бизә чаваб вердик ки, Биз Исмаил ханын һагсызлығына дөзә билмирик, бизә Али сарајдан бир гулмугчи көндәрин. О бизимлә падшаһын ганунилә рәфтар едәр. Бу сөзләри биздән ешидән кими бизи 5 күн сусуз, чөрәксиз сахладылар. Сонра бир күн Исмаил ханын бир нечә адамлары кәлиб, горхудуб, бизә мәчбур олдуг Исмаил ханы истәмәјә анд вердиләр. Сонра бизи бурахдылар вә Шәкијә кәлдик. Сиз Алмызнабдан хаһиш едирик бизим, әфәндиләр, моллалары Сибирдән гајтарсынлар. Сүркүн олунмуш 25 нәфәрдән 8 нәфәри өлмүш вә 6-сы јәни: Маһмуд-аға Һачыханов, молла Һачы Һачи Әли оғлу, Мәммәд-Јусиф Чәфәров, ерменилердән Оганес Мурадханов, Грикор Мкртичјан Сибирдә галыб галанлары гајытмышлар.

1818-чи илдә јанварда јазылмышдыр.

58 мөһүр вә 48 бармаг басылмышдыр.

24 ијул 1819-чу илдә саат 4-дә 8 күн хәстәликдән сонра Исмаил хан мәрһум олмушдур.

Шәки ханлығын приставы Мајор Фон Дистерло бир.

Кнјаз Мәдәтовун мајор Фон Дистерло јә тәлиматы: Исмајил ханын өлмәси мунасибәтилә мәсләһәт көру-

рәм. Дәрһал бүтүн 4 маһалын һамусундан: Шәкидән һачы Сәрәддин бәји, Гәбәләдән Һәмзә Солтаны, Әрәшдән Ибраһим Солтаны вә Ағдашдан Мәлик ағаны јығыб сизин вә бүтүн һаман үзвләрин иштиракилә биринҹи бүтүн хан мөһүрләрини јығыб өзүзинкилә мөһүрләмәк. Икинҹиси Исмаил хан Шәки ханлығындан алдығы бүтүн мәдахил веркиләрини сизин чидди нәзарәтиниз алтында јығмаға башларсыныз.

Кенерал Јермоловун әмри Исмаил хан өлмүшдүр. Ондан сонра онун вәлиәһди јохдур. Ханлығын рус идарәсинә верилмәсини әмр етмишәм.

Кенр. л. Вељаминовун 21/XII 1818-чи ил әмри: ханын адамларындан ибарәт хојмләри нечә аваралар, мүфтәхорлар вә Шәки ханлығынын таланчыларыны харич үзагламдырмаг, мурдарларыны тәмизләмәк вә ханлығы хилас едиб нормал јаратмаг. Һәр кәс өзү өз тәрәфин харич кетмәк истәсә сиз Исмаил хана манечилик көстәрмијәсиниз.

Кенр. м. Ахвердов 20/IX-1819-чу ил.

Габагкы Шәки һакими Мәһәммәд Һәсән ханын Шәкидә 8 арвады, 9 нәфәр гызлары вә бир оглу, вә 2 бөјүкләри даһа јаша долмуш Чарда јашајырлар. Бу хан арвадларын кими вә гадын 41 чан гуллугчулары вардыр. Онларын вәзијјәти олдугча касыб вә өзләриндә ачынаҹаг һалда дыр.

Мәһәммәд Һәсән ханын аилә сијаһиси:

1. Һејрәнниса ханым Мәһ. Һәс. х. өз нәсилиндән бөјүк арвад. онун гызы Туту-ага.
2. Нури-х. арвады һачы Шәмсәддинин бачиси гызы, онун оглу Абдулла-ага Чарда јашајыр онун гызы Мәдинә х.
3. Чаваһир-х. арвади ләзки гызы, онун оглу Әбдүррәһим ага Чарда јашајыр.
4. Зиба-х. амина ермәни гызы мүсәлман олмуш, оглу Һашым-ага вә 2 гызы Фахры-х. вә Әминә-х.
5. Күләндам амина јәһуди гызы мүсәлман олмуш.

6. Мәрјәм-х. ашна күрчү гызы мүсәлман олмуш.

7. Шкуфә-х. ашна күрчү гызы мүсәлман олмуш.

8. Бадсаба-х. ашна күрчү гызы мүсәлман олмуш.
онун гызы Зејнәб-х.
Анасыз ушаклары галмыш: 9. Кафијә-х 10. Асијә-х.
11 Сәдри-х.
Онлары намусунун 21 киши гулмугчиси, 15 гадын гулмугчиси вардыр.

Чәфәр Гулу хан вә Исмаил ханын аиләләринин сијаһиси. Онларын һәр биринә аид мүлкләриндән кәлән мәдахилин мигдары.

1. Чәфәр Гулу ханын арвади Исмаил ханын анаси Шәрәфниса-бәјим 10.252 манат 96 гәпик.

2. Чәфәр Гулу-х. арвады Сәлтәнәт бәјим полк. Кичик аганын анасы 67 червон 3033 м. 50 г.

3. Чәфәр Гулу-х. арвады Ковһәр-ага һәр ил 10.000 м. Шуша гулу рус күмүшү илә 2000 манат.

4. Исмаил-х. арвади Туту ага, гызы гуча ушагилә 62 черв. 5.400 м. 88 гәпик.

5. Кечилмә-х. Исһаг пашанын арвады-дул- Чәфәр Гулу-х. оглу ики гызилә 2.901 м. 21½ гәпик.

6. Чәфәр Гулу-ханын оглу Бојук-хан, арвады, 2 оглу вә 3 гызы илә 3031 м. 17 гәпик.

7. Чәфәр Гулу ханын ахырынчы оглу 1.600 м. 34 гәпик.

8. Полков. Кичик-ага Чәфәр Гулу ханын гардашы бачысы ~~(бачысы)~~ ~~кичик~~ оглу Чәфәр Гулу ханын арвады Сәлтәнәт бәјимин оглу 44 черв. 5.989 м. 88 гәпик.

9. Чәфәр Гулу-ханын гызы Сара бәјим Кичик-аганын арвады 2 черв. 1857 м. 46 гәпик.

10. Чәфәр Гулу ханын гардашы оглу Таги хан Исмаил-х. әмиси оглу 1.472 м. 07 гәпик.

11. Чәфәр Гулу ханын бачыси Маки Шәрәф-х. 344 м. 76 г. Гарабаг Меһди Гулу ханын арвади.

23/X 1819-чу илдә Туту ағанын кен. м. Вељаминова мәктубу.

Сиз алиҹәнаб мә'лумдур ки, Шәки өлкәси бизим ата бабадан галма гәдим јурдумуздур вә мәним вәтәнимдир. Һәрчәнд мәрһум Исмаил хан бир нечә ил мәнимлә евләнмәјә чалышдыса мүвәффәг олмады. Анҹаг интизам о биз сатын алдығымыз кәндләри вә ирси мүлкләримизи кәро алды. Ондан сонра бүтүн доланаҹағдан мәһрум етди. Онда мәни күч илә она әрә кетмәјә мәҹбур етди. Нәјә мәним һеч арзум јох иди. Инди Аллаһын ирадәсилә Исмаил х. мәрһум олду. Бизим шәриәтә көрә әр өләндән сонра арвад азаддыр. Онун үчүн мән атамын евинә гајытмышам. Ағыр хәстә ичиндә. Инди мәнә Иранлы ашизәрилә Кәнҹәјә кетмәјимә әм олунмуш. Һабелә Шәки өлкәсидә Али падишаһә аиддир. Мәним Иранлыларла ниҹә харичи өлкәсилә ишим јохдур. Вә јашамаг мәнә чәтиндир. Онунчун сиздән аҹызанә хаһиш едирәм бөјүк падишаһын хатринә мәнә өз вәтәнимдә галмаға иҹазә верәсиниз.

Мөһүр басылмышдыр.

Анасы Мәһ. Һәсән-х. арвады гызынын Шәкидә галмасын хаһиш едир.

Кенр. А. Вељаминов 18/X 1819-чу ил бу ајын 13-дә Мәрһум Ҹәфәр Гулу х., Исмаил ханын бүтүн хан нәминин үзвләри Туту ағадан башга Кәнҹәјә көндәрилди.

30/IX 1819-чу ил 100 нәфәр алај газагларыны полков. Золотарјов командасы алтында Иран јасавулларилә 137 хојли аиләси 632 ҹан Ирана көндәрилмишдир. Бу гулгучилар биздән сәркәрдә Рестимдан әлернамә алмышлар ки хојлилә Гарабаға чатан кими дәрһал хариҹә-Ирана көндәрилсә вә бир нәфәр гулгучи Гарабағда галмаға иҹазә верилмәсин.

Ҹәфәр Гулу-хан нәслинин хәзинәдән мааш аланларын сијаһиси.

	Рус хәзинәси пулилә иллик мааш.	
	Инди алдығы	Тәзәдән тә'јин олунан
	Манат	Манат
Ҹәфәр Гулу ханын арвады Шәрәф Ниса-ханыма вә кичик оғлу Абрахан хан илә	2500-	1600-
Оғлуна		1200-
Ҹәфәр Гулу ханын арвады Сәлтәнәт бәјимә	1200-	1200-
" " ~~кичик~~ оғлу кичик аға (кәрбәлаји Әли бәј) аиләсинә . . .	1300-	2300-
" " ханын гардаши оғлу Таги хана	750-	750-
Исмаил ханын арвады Тути ағаја	1200-	1500-
	6950	8550-

Хан пуллары «чүрүк» адланырды.

1824-ҹү илдә Шәки өлкәсиндә әһалинин нүфуси:

Бәјләр				Руhанилэр						Мааф-			
мүсәлман		ермәни		Мүсәлман		ермәни		Јәһуди		мүсәлм.		ермәни.	
Киши	гадын	Киши	Гад.	Киши	Гад.	Киши	Гад.	Киши	Гад.	Киши	Гад.	Киши	Гад.
797	703	24	27	1366	1216	170	145	35	30	1787	1566	10	13
1500-		51-		2582-		315-		65-		3353-		23-	
1551-				2962-						3384-			

Мааф ~~Курду~~		Мирзэл.		Верки верәнләр.								Хүсуси шәхс			
Курду		мүсәлм.		Мүсәлм.		Ермәни		Курду		Јәһуди		Мүсәл.		Ермәни	
Киши	Гад.	Киши	Гад.	Киши	Гад.	Киши	Гад.	Киши	Гад.	Киши	Гад.	Киши	Гад.	Киши	Гад.
5	3	28	20	31.144	27579	5754	5108	363	335	504	479	6961	6179	1739	1513
8-		48-		58723-		10862-		698-		983-		13.140-		3.252-	
				71.266-								16.392-			

Верки гојулмасы.				Ҹәм'и	
Мүсәлм.		Ермәни			
Киши	Гад.	Киши	Гад.	Киши	Гад.
1106	968	424	377	52.217	46.261
2.074-		801-		98.478-	
2.875-					

Һаҹы Сәдрәддин бәј капитан рүтбәсиндә маашсыз.

Акт VI

О родословной шекинских ханов и их потомков.

14. Из рассказов и устных сообщений, передаваемых предками, жившими в глубокую старину, дошло до нас, что до 848 (1444) года в Шекинском вилаете самостоятельного правителя или хана не было, но край этот управлялся на основании разумных советов и указаний кедхуд или старейшин (риш-и-сефид).

X В том же году сын Джандар Кара-кешиш (из племен афган) принял ислам и дал себе имя Али-джан. В то время аскеры амиров иранских вилайетов, пользуясь тем, что в Шеки правителей и ханов тогда не было, совершали на Шеки набеги и уводили много пленных.

Али-джан был умным и храбрым человеком. Шекинские жители избрали Али-джана сначала правителем, а потом ханом, чтобы он управлял шекинским вилайетом, защищал его и тем обеспечил им спокойную жизнь от злодеяний персидских грабителей; и он управлял прекрасно. Он умер в 861 (1456) году.

На его место ханом сделался сын его, по имени Кутул, и он, добившись различными средствами шахского указа на ханство, стал управлять Шекинским вилайетом. Он умер в ....[1] году. Ханом стал его сын по имени Шеки-хан. Он также умер в .....[1] году.
На его месте ханом сделался сын его Гасан-султан.

Потом возникла вражда между ширваншахами Элвенд-ханом и Гасан-султаном. Несколько лет Элвенд-хан воевал с Гасан-султаном. Гасан-султану оказывал помощь шах Ирана, шах Исмаил. Элвенд-хан не мог одержать победу над Гасан-султаном и вернулся обратно.

После смерти Шах-Исмаила Элвенд-хан собрал многочисленное войско и пошел на Гасан-султана воевать с ним. Гасан-султан, собрав войска шекинского вилайета, выступил против Элвенд-хана. Произошла битва в Джарском вилайете около селения Падар? Гасан-султан пал, а войско его было разбито. Элвенд-хан вернулся об-

---
1. В оригинале пропущено.

ратно в Тифлис. Труп Гасан-султана перенесли в местность, называемую „Даш-Юзи“, и там его похоронили.

Сын его Дервиш-Мамед-хан сделавшись в 914 (1508) году ханом после своего отца, перестал повиноваться персидскому шаху Шах-Тахмасибу, сыну Шах-Исмаила, и восстал против него. Шах-Тахмасиб разгневался на Дервиш-Мамед хана и во гневе войска двинулся из Ирана на Шеки, чтобы наказать Дервиш-Мамед-хана.
15. Дервиш-Мамед-хан убежал в горы и укрепился в ущелье горы, называемой „Гелесен-Гересен“.

Одни из жителей Шеки ушли последовали за ним в ущелье „Гелесен-Гересен“, а другие заперлись в крепости „Киш“. Шах Тахмасиб ежедневно посылал войска для осады крепости. Наконец он взял крепость „Киш“ и приказал ее разрушить. Когда Дервиш-Мамед-хан, увидя это обстоятельство, пытался убежать из ущелья Гелесен-Гересен, - то он попал в руки шахских людей. Ему отрубили голову и доставили ее к шаху. Тогда шекинские жители стали просить у шаха пощады; шах им простил и велел им водвориться на своих местах. Багир-бек, сын Дервиш-Мамед-хана, также явился к шаху с повинной. Хотя шах не велел его казнить помиловал, но и не дал Багир беку ханской власти. Для управления шекинскими делами он фирманом своим назначил меликом одного из шекинской знати по имени Хусеин-джан. Мелик-Хусеин джан умер в.... году. По шахскому повелению стал меликом сын его Касим-юзбаши. Мелик-Касим умер в.... году. Сын его по имени Мелик-Ахмед управлял шекинским вилайетом.

Названные мелики хотя и назначались по шахским фирманам, но они за все время своего меликства дани шаху не платили. Шах потребовал от Мелик-Ахмеда платить дань за все годы. Но он не мог выплатить. Тогда шах отрешил Мелик-Ахмеда от власти; на его место назначил меликом по имени Хусеин-Кум

из представителей иранской знати, который умер в . . . году.

По шахскому фирману стал Меликом Али-Мардан из рода прежних меликов, и он начал управлять шекинским вилайетом. В . . . году мелик Али-Мардан умер в . . . году.

По фирману шаха меликом в Шеки сделался Мелик-Наджаф, происходивший из их того же рода. Он очень угнетал своих подданных (раят); подданные послали Надир шаху жалобу на его угнетения и притеснения. Шекинская знать по повелению шаха выбрала векилем одного из потомков вышеуказанного Дервиш-Мамед-хана, по имени Челеби Курбан оглы. Шах утвердил его в звании векиля с тем, чтобы он следил за Мелик-Наджафом, а Мелик-Наджаф управлял бы краем, руководствуясь его наставлениями. Таким образом, прошло некоторое время.[1]

117. Челеби упорно защищал интересы населения и на этой почве, очевидно, имел многочисленные столкновения с Меликом-Наджафом, который ненавидел Челеби, как человека, ограничивающего именем шаха его произвол. Мелик-Наджаф неоднократно жаловался на Челеби. Он доносил о том, что векил Челеби «не подчиняется приказаниям шаха и не позволяет народу выполнить их». Надир Шах потребовал к себе Челеби. Он отправился к Дербенту, в лагерь, где находился шах. Вначале разгневанный шах приказал повесить Челеби, но тот, стоя уже с веревкой на шее, держал себя с достоинством, смело разъяснил шаху о том, что на него наклеветали и о том, что Мелик-Наджаф свои корыстолюбивые действия выдает за приказания шаха. Казнь была отменена. Челеби и Мелик-Наджаф снова отправились в Шеки.

Впечатление, произведенное твердостью духа

---

1) Азәрбајҹан довләт тәдгигат Институту 3-чу бурахылышы. Шәки ханлары вә онларын нәсилләри. Баки 1930 ил. стр. 14, 15.

Челеби, осталось в памяти народа. Сохранилось предание, в котором рассказывается о том, что умный, дальновидный и хитрый Надир шах был удивлён поведением Челеби. Вот несколько строк из этого предания: «Вечером шах сидел и размышлял. Вдруг он обратился к своим приближенным и сказал: «В то время, как при мне никто не смеет даже заикнуться, этот шекинский Челеби осмелился самым спокойным образом выразить мне свое мнение и пожаловаться на мелика, несмотря на то, что на его шею уже была накинута петля. Нет сомнения, что он что-нибудь да натворит, я не ошибаюсь».[1]

15. Наконец Мелик-Наджаф перестал слушаться советов Челеби и начал опять угнетать и притеснять народ. Челеби стал во главе народа и умертвил Мелик-Наджаф-Кули. После этого народ выбрал Челеби-ханом.

Вот его родственная: Челеби-хан сын Кедхуда Курбана, сына Али-джана, сына Аскер-бека, сына Али-джан-бека, сына Багыр-бека, сына Дервиш-Мамед-хана...

16. Шах Ирана Надир-шах, когда услышал о таких действиях и поступках Хаджи-Челеби-хана выступил с войском на Шекинский вилайет, чтобы наказать Хаджи-Челеби-хана. Хаджи-Челеби хан же захватив с собою шекинских людей ушел в гору „Гелесен-Гёресен". Надир-шах остановился у подошвы горы „Гелесен-Гёресен" в местности, называемой Караван. Люди Хаджи-Челеби-хана по ночам под покровом ночной тьмы подходили близко, стреляли и причиняли урон шахским войскам. Надир-шах переходя оттуда на другое место безопасное, сжег Шеки и остановился на одном широком поле; он несколько раз посылал войско на „Гелесен-Гёресен", но не мог победить Хаджи-Челеби-хана.[2]

---

1. Очерки из истории Азербайджана в XVIII веке В. Н. Левиатов Баку 1948 г. стр. 117.
2. Азэрбайджан довлэт тэдгигат Институту 3-чу бурахылышы. Шэки ханлары в онларын нэсиллэри. Бакы 1930 ил стр. 15, 16.

Осада продолжалась с начала весны и, примерно, до июня 1744 года. Осажденные голодали,
119. но крепости не сдавали. В длительном бою обе стороны понесли потери и даже был убит один из приближенных шаха. Тогда свита шаха посоветовала ему не проливать напрасно крови из-за кучки бесполезных голодных людей. Шах согласился. Пробыв некоторое время в армии, шах ушел обратно.

Грозный завоеватель простоял несколько месяцев перед крепостью „Гелесн-вэ-Гёресен" и ушел с подорванным авторитетом. Защитники крепости, поддерживая честь своей страны, показали, что недаром их крепость носит гордое наименование «Гелесен-вэ-Гёресен» («Придешь и увидишь»).

120 Велика была заслуга Челеби-хана Курбан-оглы. Он поднялся на решительную и настойчивую борьбу против тирании Надир-шаха. Он первый освободил шекинскую область из под власти Ирана, сделал ее политически самостоятельной.

Вскоре после этого события, а именно в мае 1747 года Надир-шах был убит кучкой заговорщиков придворных.[1]

16 Иран остался без хозяина (главы).

Хаджи-Челеби-хан, взял войско, напал на Иран и дошел до Тавриза, ограбив вернулся обратно.[2]

121. Для того, чтобы укрепить свой тыл, упрочить положение и приобрести союзников, обладавших большой военной силой, Хаджи-Челеби-хан женил сына своего Ага-Киши-бека на дочери Мухаммед-хана казикумухского и установил тесные связи с дагестанскими старшинами и владетелями.

Укрепив свою власть, Хаджи-Челеби-хан подчинил себе султанов кабалинского и арешского, доселе пользовавшихся большой степенью независимости.

Предание свидетельствует о том, что Хаджи-Челеби-хан был рачительным хозяином и упо

1. Очерки из истории Азербайджана в XVIII веке. В. Н. Левиатов г. Баку 1948 г.
2. Азәрбајҹан дөвләт тәдгигат Институту 3-ҹү бурахылышы. Шәки ханлары вә онларын нәсилләри. Баку 1930 гл стр. 16.

.. радочил налоговые поступления. Известно также, что он построил в Шеки здания общественного назначения: мечеть, медресе, баню.

12а. В этой связи необходимо отметить, что Хаджи-Челеби-хан, очевидно, весьма широко понимал свои задачи. В надписи, исполненой на мраморе, которая была укреплена на выстроенной им в Шеки мечети (в Кинлеjли мэхлэси), Хаджи Челеби так обозначил свой титул: «Хаджи Челеби султан, сын Курбана, хаким (правитель) Шеки, Эмир (т.е. правитель или повелевающий) Ширваном. Дата 1162 г. х.-1748-1749 г.г. н. л.».

Междоусобные столкновения Хаджи Челеби и Ираклия II.

Теймураз, царь Картлии, сын Ираклий царь кахетинский произвели не в отношении Ганджи, а джарской области. Чтобы расширить пределы государства в 1751 году отправились воевать на Джар, из Джара с Хаджи Челеби-ханом. Была среда масленницы, 11-й день февраля Хаджи-Челеби разбил царей.

В следующем 1752 г. цари Теймураз и Ираклий II предприняли поход в Ганджу. Для достижения цели им прежде всего нужно было сломить 2-х наиболее сильных ханов Азербайджана, Хаджи Челеби-хана шекинского и Панах-хана карабахского. Последнего Ираклий хотел взять хитростью.

Стремление царя Теймураза, а затем и царя Ираклия II подчинить своей власти ганджинское ханство объяснялось тем, что это ханство давало большие доходы. Теймураз и Ираклий II постоянно нуждались в деньгах, казна их обычно пустовала. Доходы с Грузии поступали к многочисленным князьям и дворянам. Царские доходы были невелики, да и те в значительной степени разворовывались. Ираклий, стремясь улучшить свои финансы, желал прибрать к рукам ганджинское ханство. Видя его захватнические стремления, Хаджи Челеби начал препятствовать им по той причине, что он сам имел виды на Ганджу, а также и потому, что не желал усиления Ираклия, владения которого граничили с шекинской областью. Этим обстоятельством

были обусловлены столкновения и междоусобия имевшие место между Ираклием и Хаджи Челеби-ханом.

123. Между Панах-ханом карабахским и Ираклием велись переговоры о том, что им следует привлечь соседних ханов для совместного выступления против все возраставшей силы хаджи Челеби-хана. Переговоры привели к тому, что против хаджи Челеби сложился союз ханов, в который вошли Шах-верди-хан ганджинский, Касым-хан карадагский, Хусеин-хан ереванский и Хайдар-кули-хан нахичеванский, возглавляемые Панах-ханом карабахским и Ираклием. Когда ханы союзники съехались на совещание к Гандже, Ираклий окружил их спрятанными в за-

124. саде войсками и взял в плен и всех этих ханов схватили, связали по рукам кандалами и огра-

123. били 21го марта. Этим поступком Ираклий обнаружил свои истинные намерения.

Хаджи Челеби-хан, зная о готовящемся на него нападения, собрал войско и стоял с ним на левом берегу Куры. Как только дошла до него весть о коварном поступке Ираклия. Он двинулся к Гандже и преследовал войска Ираклия до реки Акстафы, недалеко от которой в кровопролитном сражении разбил их на голову.

124. В 1752 году сын Панах-хана отправился к Хаджи Челеби и привел войско в Ганджу. Произошла битва. Цари ни во что не ставили приведенное из Шеки войско, в беспорядке вступили в бой и потерпели поражение. Царские войска вместе с царями вернулись в Тифлис, а ханы, бывшие в плену, отправились в Ганджу к Хаджи Челеби ... 28го марта.

Эта победа отдала в руки хаджи-Челеби-хана казахский и борчалинский магалы. Там он поставил своего сына Ага-Киши-бека, который в течение 2[х] лет был правителем этих местностей.

Ираклий, не имея достаточно сил для того, чтобы противостоять хаджи-Челеби-хану, отправил послов в Большую и Малую Кабарду с просьбой помочь войском. По просьбам князей, посланников грузинского царя, ему в Кабарде дано было в

августе 1752 г. свыше 2000 человек. Воспользовавшись этими силами, Ираклий принудил Ага-киши-бека оставить борчалинский и казахский магалы и возвратиться в Шеки.

Ханы, пребывавшие в плену у Ираклия, поняв намерения последнего, не могли уже быть его союзниками. Хаджи Челеби, желая привлечь ханов на свою сторону, повелел освободить их.

И действительно, некоторые из них в дальнейшем стояли на стороне хаджи-Челеби-хана против Теймураза и Ираклия II.

Хаджи Челеби-хан настойчиво старался упрочить свою власть в шекинском ханстве, стремился также к обладанию Ганджой, поэтому он противодействовал усилению Ираклия II, царя Картлии и Кахетии. Борьба между ними шла с переменным успехом.

125. По отзыву Аббас-Кулу-аги Бакиханова, он, хаджи Челеби хан был «предприимчивым и храбрым и попечительным владетелем». В нем мы видим человека, который предпринял первые, правда, во многом неосуществившиеся попытки воссоединения ханства Азербайджана под одной местной властью.

В народной памяти сохранилось имя хаджи Челеби и его подвиги в борьбе против иноземного завоевания. Он посвятил значительную часть своей жизни завоеванию политической самостоятельности и независимости своего родного края - шекинской области.[1]

16. Через некоторое время после этого хаджи-Челеби-хан заболел и умер в 1168 (1755) году. После него остались 3 сына: Ага-Киши-хан, Хаджи-Абдул-Кадыр и Джафар-ага, и один внук Хусеин-хан, сын убитого на войне с Ираном Хасан-аги.

→После Хаджи Челеби-хана ханом в Шеки сделался сын его Ага-Киши-хан; он был женат на дочери Мамед-хана Кумыкского.

---

1. Очерки истории Азербайджана в XVIII веке В. В. Левиатов. Баку 1948 г. стр. 121, 122, 123, 124 и 125.

Когда-то между Мамед-ханом и хаджи-Челеби-ханом была незначительная вражда. Через несколько лет после (?) Мамед-хан приехал в Арешский магал, пригласил к себе Ага-Киши-хана, убил его и захватил Шеки; он нашел зарытые в земле хаджи-Челеби-ханом деньги и захватил их. В то время хаджи-Абдул-Кадыр-хан был в Мекке; Джафар-ага, спасаясь, скрылся; Хусеин-хан, преследуемый Мамед-ханом, убежал в Шемаху просить помощи у Агаси-хана. Когда Мамед-хан узнал, что Агаси-хан снаряжает войско для Хусеин-хана, убе-
17. жал из Шеки в Кумук. В 1184 (1770) году Хусеин-хан стал ханом на месте своего дяди. Вернувшись из бегства, Джафар-ага стал претендовать на ханство. Хусеин-хан приказал умертвить Джафар-агу. Когда хаджи Абдул-Кадыр-хан, по возвращении из Мекки, увидел такое положение, то он убежал из Шеки вместе с некоторыми шекинскими беками и поселился около реки Куры, в местности, называемой Дар-Доггаз.

Из окрестностей собралось вокруг него много народу; ему дали прозвище „Хаджи-хан".

Хусеин-хан послал к своему дяде Хаджи-хану своего сына Мамед-Хасан-хана, чтобы с ним помириться, а тот приказал задержать Мамед-Хасан-хана и отправить к карабахскому хану Ибрагим-хану чтобы тот его погубил. Ибрагим-хан скрыл Мамед-Хасан-хана и послал Хаджи-хану окровавленную его рубашку в доказательство того, что он, якобы приказал умертвить Мамед-Хасан-хана. Хаджи-хан остался там в Дар-Доггазе, некоторое время. Потом он тайно послал в Шеки группу людей во главе с шекинцем Хаджи-Расул-беком. Он внезапно ворвался в шекинскую крепость, поранил в схватке Хусеин-хана и захватил крепость; послал гонца известить об этом Хаджи-хана. Хаджи-хан прибыл и приказал удавить Хусеин-хана. В 1198 (1783) [1779 г. (опровер. ист. Левиатов] году он стал ханом в Шеки.

Через некоторое время после того, как он сделался ханом, Ибрагим-хан позволил Мамед-Хасан-хану жить открыто, а затем он отправил его в Джарский вилайет. Знатные люди Джарского вилайета во главе с Мамед-Хасан-ханом двинулись на Шеки. Хаджи-хан убежал в Ширван. Мамед-Хасан-хан объявил себя ханом в Шеки (в 1784 г.). Он с войском отправился в Ширван, чтобы поймать там Хаджи-хана; ему удалось схватить Хаджи-хана и умертвить.

Вернувшись в Шеки он стал заниматься делами ханства. Сделавшись самостоятельным ханом. Мамед-Хасан хан приказал ослепить своего брата Фетх-Али-хана. Увидя такое жестокое обращение с Фетх-Али-ханом, другой его брат Селим-хан, опасаясь за свою участь, убежал в Джар, долгое время он жил в Джаре.[1]

После того, как селевой поток разрушил нижнюю часть города Шеки Хусеин-хан начал построить на верху города крепость, но не успел. Сын его Мамед-Хасан-хан построил крепостные стены и ханский дворец.

389. В 1797 году при Мамед-Хасан-хане выстроен был великолепный для того времени ханский дворец, стоивший свыше 32.000 червонцев и совершенно истощивший ханскую казну. Строителем дворца был знаменитый персидский архитектор, ширазский житель Гаджи-Зейнал Абдул.[2]

В городе Шеки находится два укрепления одно из них, более древнее, построено на окраине внизу устье реки Гурьи-чай. Вокруг башни проведены крепостные стены с бастионами, сохранившимися до сих пор. Другое укрепления целая крепость находится на верху города, она построена 150 лет тому на-

2. «Известия об-ва обследования и изучения Азербайджана № 6 Баку 1928 г.» стр. 389.

1. Азәрбајҹан тарихинә даир материаллар 3-чу бурахылыш. Шәки ханлары вә онларын нәсилләри. Бакы 1930 ил сәh. 16,17.

зад. Это укрепление называют «Мамед-Хасан хан галасы», т.е. крепость (башня) Мамед-Хасан-хана. Повидимому, крепость была построена в 1790 году, а дворец 1797 г. Мамед-Хасан-хан был сын Гусейн-хана, который был сыном Хаджи Челаби-хана, первого самостоятельного шекинского хана. Крепостные стены этого укрепления построены так искусно, что изгибы их составляют целую фразу «Мамед-Хасан» (محمد حسن). Посреди крепости построен целый двухэтажный дворец для жилья хана, его семьи, а также его приближенных. Стиль постройки и снаружи и внутри, персидский. В нижнем этаже дворца есть два входа, которые делят весь фасад дворца на три части. В средней части дворца расположена большая зала, по бокам которой расположено по две небольших комнаты. Вход (лестница) на верхний этаж находится сзади дворца, в самой стене. В фасадной стороне дворца, в верхнем этаже, находится два балкона – один балкон „милосердия", другой – „гнева", с них объявлял свои приказы милосердия или гнева. Балконы имеют свод с кусками разноцветных зеркал.

Украшения дворца на фасаде-гипсовые, а внутри из разноцветных зеркальных стекл. Потолки разрисованы на карнизах и верхнем этаже нарисованы сцены войны (войска иранские или персидские, турецкие, афганские, французские), сцены охоты с орлами на руках и т. п.

Участок земли, на которой построена крепость, равна приблизительно десяти десятинам.

Памятники древности в Нухинском уезде Р-б. Эфендиева. Стр. 65. 1

В 1790 году ~~Хусейн-хан~~ ? {Мамед-Хасан-хан} построил в городе Шеки обширное каменное укрепление около 500 саж. в окружности, в виде неправильного многоугольника, ... в продолжение 3х дней в 1838 году позволило небольшому

1. Кн. Известия Азербайджанского комитета охраны памятников старины искусства и природы. „Азкомстарис". Баку 1927 г.

зад. Это укрепление называют «Мамед-Хасан хан галасы», т.е. крепость (башня) Мамед-Хасан-хана. Повидимому, крепость была построена в 1790 году, а дворец 1797 г. Мамед-Хасан-хан был сын Гусейн-хана, который был сыном Хаджи Челаби-хана, первого самостоятельного шекинского хана. Крепостные стены этого укрепления построены так искусно, что изгибы их составляют целую фразу «Мамед-Хасан» (حسن محمد). Посреди крепости построен це[illegible] [illegible]альный дворец для жилья хана, [illegible] также его приближенных. Стиль [illegible] снаружи и внутри, персидский. В [illegible] дворца есть два входа, которые [illegible] дворца на три части. В средней [illegible] расположена большая зала, по бо[illegible] расположено по две небольших ком[illegible] [illegible] (светлица) на верхний этаж находитая [illegible] дворца, в самой стене. В фасадной стороне дворца, в верхнем этаже, находится два балкона – один балкон „милосердия", другой – „гнева", с них объявлял свои приказы милосердия или гнева. Балконы имеют свод с кусками разноцветных зеркал.

I. План крепости. 1-Дворец 2-Бассейн. 3-Мечеть. 4. Ворота со стороны города.

Украшения дворца на фасаде – гипсовые, а внутри из разноцветных зеркальных стекл. Потолки разрисованы на карнизах и верхнем этаже нарисованы сцены войны (войска иранские или персидские, турецкие, афганские, французские), сцены охоты с орлами на руках и т. п.

Участок земли, на которой построена крепость, равна приблизительно десяти десятинам.

Памятники древности в Нухинском уезде Р-б. Эфендиева. Стр. 65. 1.

В 1790 году ~~Гусейн-хан~~ ? {Мамед-Хасан-хан} построил в городе Шеки обширное каменное укрепление около 500 саж. в окружности, в виде неправильного многоугольника, ... в продолжение 3х дней в 1838 году позволило небольшому

1. Кн. Известия Азербайджанского комитета охраны памятников старины искусства и природы. „Азкомстарис". Баку 1927 г.

отряду русских отбиться от нападения нескольких тысяч лезгин, и в том же году было надстроено почти вдвое выше. Теперь в нем заключаются следующие казенные здания: каменные казармы на 250 человек нижних чинов, провиантский магазин на 4000 четвертей, православная церковь (из хан. мечети) из раковистого камня красивой архитектуры Тосканского ордена; острог, особые флигеля к ханскому дому и дворец, построенный в 1797 г. слепцом Мамед-Хасан-ханом.[1] ~~Он правил с 1784-1804 год.~~

72.

357. Гигантские чинары, служащие великолепным обрамлением дворца Шеки позволяют высказать некоторое предположение, что возрасти деревьев превышает возраст дворца, выстроенного в 1790 г. минимум лет на 50, а вероятнее даже на 100. (Академик А. А. Гроссгейм определял возраст этих чинар в 200-250 лет).

352 (Газета «Новое обозрение» 24 июля 1893 года) дал свое объяснение «функциональному» назначению этих чинар: «Перед дворцом стоит 2 дерева, между которыми был проведен толстый канат: здесь на глазах ханов вешали государственных преступников и разбойников. 2.

372 1. Во время реставрационных работ последних лет при расчистке пола зала первого этажа северной нише дворца были обнаружены выводы гончарных труб различного диаметра, связанных с наличием существовавшего некогда в зале бассейна. Бассейн был уничтожен, очевидно, при одном из ремонтов дворца во второй половине XIX века. Обнаружение этих труб подтвердило описание дворца в упоминавшейся вы-

---

1. Сборник газ. „Кавказ" за 1846 г. часть I стр. 324-325 заметка Константинова стр. 72.
2. Архитектура Азербайджана очерки 1952 г. стр. 351 и 352.

же статье газ. „Кавказ": «В нижнем этаже, посреди зала, прежде при хане был фонтан и освежил знойный воздух.

2. Существовавший за северным фасадом фонтан и ряд других, включавшихся в общий комплекс дворцовых сооружений указаны в «Описании шекинской провинции, составленном в 1819 г. по распоряжению главнокомандующего в Грузии Ермолова, генер. м. Ахвердовым и статс. советн. Могиловским». Тифлис 1866 г.

Раскопки около северного фасада дворца помогли обнаружить линию водопровода из гончарных труб, очевидно объединенную с водопроводной сетью, питавшей фонтаны южного и северного фасадов дворца. Система дворцового водопровода была связана с сетью общего городского водоснабжения.[1]

3. Шеки обладает исключительно интересной старинной гончарного водопровода, насчитывающей около 500 водоразборных точек. Веками вырабатывался существующий и поныне определенный стандарт труб местного производства с характерными прозвищами «ана-люла» (мать труба), «орта-люла» (средняя труба), «голгиран-люла» (пропускающая руку труб), и «тапанча-люла» (пистолет труба) с раструбным расширением на одном из концов для дворовых ответвлений. Создалась оригинальная водораспределительная система с устройствами, выполняющими одновременно функцию смотровых колодцев и своеобразных водомеров - «таксим-гёзы».[1]

647. Рапорт майора Ребиндера кн. Цицианову от 10 июня 1805 года.

Шекинское владение разделяется на 4 магала т.е. уезды: 1й Шекинский, 2й Арешский, 3й Агдашский и 4й Габалинский; каждая 30 и более деревень составляют один магал. Сии 3 последних магала составляют главнейший ханский доход, ибо промысл их составляют в шелководстве.[2]

г. Шеки на высоте 2454 анг. ф. над уровнем моря. Шэкинин Хан јајлагы на высоте 6873 англ. ф. над уровнем моря.[3]

---

1. Известия Об-ва обследования и изучения Азербайджана г. Баку 1928 г. № 6 ~~стр. 126 и 127~~.
2. Акты собранные Кавказск. Археограф. комиссией г. Тифлис 1868 г. том II стр. 647.
3. Кавказский календарь 1882 г. стр. 45-50.

150. Мамед-Хасан-хан, как мы видели, вступил в управление шекинским ханством, будучи ярым противником Фатали-хана и его политики. В своей борьбе с Фатали-ханом Мамед-Хасан-хан пользовался поддержкой Агасы-хана и Мухаммед-сеид-хана, бывших правителей Ширвана, и преданных им сторонников. Но уже в начале своего правления, а именно в 1785 г., Мамед-Хасан-хан потерпел поражение от войск Фатали-хана кубинского.

Агаси-хан, бывший вместе с шекинским-ханом, сдался на милость победителя, а Мамед-Хасан-хан поспешно отступил к Шеки. Закончив дела в Ширване, Фатали-хан вступил в Шекинское ханство и разбил войско Мамед-Хасан-хана. Последний не видя возможностей к оказанию дальнейшего сопротивления,
151. просил у Фатали-хана мир. Мир был заключен, причем примирившиеся выдали один за другого замуж своих сестер.

153 В последующие годы Мамед-Хасан-хан старался поддерживать в Ширване свое влияние че-

1. Искусство Азербайджана V Баку 1956 г. стр. 372.

рез ханов, которым он содействовал в достижении власти. Но это стремление Мамед-Хасан-хана привело лишь к тому, что укрепившийся Мустафа-хан, заключив условие с Сурхай-ханом II казикумухским, в 1792 году поднял против Мамед-Хасан-хана султанов кабалинского и арешского, последний кроме того получал поддержку из Карабаха. С большим трудом, благодаря разумным мерам и личной храбрости, Мамед-Хасан хану удалось одолеть врагов. Тогда была уничтожена власть влиятельных вассальных султанов шекинского хана.

173. В то время, как Мамед-Хасан-хан шекинский служивал Сулейман-хану, находившемуся в шемахинских владениях, он потерял власть в шекинском ханстве. Произошло это так. В декабре 1795 г. брат Мамед-Хасан-хана шекинского, Селим-хан вышел из Джарской области с отрядом джарцев и вступил в область Шеки. Шекинские жители, очевидно, так же как и остальная народная масса Азербайджана, были враждебны Ага-Мухаммед-шах-Гаджару, поэтому они не замедлили перейти на сторону Селим хана. В происшедшем сражении Мамед-Хасан-хан был разбит, вернулся в Шеки, но, не находя возможностей для сопротивления Селим-хану, бежал в селение Теркеш Хачмазского магала, где стоял один из иранских военачальников Мустафа-хан Девели.

После того, как Мамед-Хасан-хан потерял власть, он в глазах Ага-Мухаммед-шаха утратил значительную часть своей цены. Ведь он ему нужен был только как некоторая величина, способствовавшая утверждению власти Ирана. Более того Ага-Мухаммед-шах считал, что Мамед-Хасан-хан провинился перед ним, так как не выполнил того, чего от него ожидали. Под влиянием

враждебных Мамед-Хасан-хану лиц Ага-Мухаммед-шах заподозрил шекинского хана в измене. Настал час, когда Мамед-хасан-хан должен был получить благодарность за свою службу. Он цеплялся за свое личное благополучие, не решался выступить против Ага-Мухаммед-шаха; против воли народной массы, изменив ей, он пошел служить Ага-Мухаммед-шаху и вот, наконец, пришел возмездие за его деяния. Сардар Мустафа-хан Девели получил от Ага-Мухаммед-шах Гаджара повеление, которым предписывалось выколоть глаза Мамед-хасан-хану и отправить его в Тебриз. Повеление было в точности исполнено. Мамед-хасан-хан был ослеплен.

174 Селим-хан, закрепляя свое завоевание. Готовясь к борьбе против Ага-Мухаммед-шаха, он перенес свою резиденцию в труднодоступную и сильно укрепленную крепость «Гелесен ве Гересен».[1]

17 Ага-Мухаммед-шах не мог взять в том году шушинскую крепость и захватив с собою Мамед-Хасан-хана, ушел в Иран.

Через некоторое время Ага-Мухаммед-шах предпринял новый поход на шушинскую крепость; взял с собой Мамед-Хасан-
18. хана, которого держал все время под арестом. В Карабахе Ага-Мухаммед шах был убит.

Мамед-Хасан-хан очутился в беспомощном положении. Ширванский Мустафа-х. увез его в Ширван.

Потом Мустафа-хан с многочисленным войском пошел на Шеки, назначив Мамед-Хасан-хана ханом Шеки, вернулся в Шемаху.

Селим-хан убежал в Карабах к своему тестю Ибрагим-хану.

Мамед-Хасан-хан долгое время был ханом в Шеки. Наконец, возникла вражда между

1. Очерки истории Азербайджана в XVIII веке Баку 1948 г. В. Н. Левиатов. стр. 150, 151, 153, 173 и 174.

Мамед-Хасан-ханом и ширванским Мустафа-ханом. На зло Мамед-Хасан-хану ширванский Мустафа-хан вызвал из Карабаха Селим-хана и Мамед-Хасан-хану объявил войну. Мамед-Хасан-хан не мог противостоять и с унижением явился к Мустафа-хану; Мустафа-хан взял с собой в Ширван и Мамед-Хасан-хана и Селим-хана, а в Шеки для управления ханством в качестве наиба послал одного из ширванских беков-Ших-Али-бека. Но когда шекинские жители услышали, что наибом к ним едет Ших-Али-бек, то они на это не согласились и назначили ханом в Шеки брата Мамед-Хасан-хана, Фатали-хана. Ших-Али-бек еще по дороге в Шеки услышал, что Фата-Али уже приняли ханство; он вернулся обратно в Шемаху и сообщил об этом Мустафа хан, оставив Мамед-Хасан-хана в Шемахе, отпустил брата его Селим-хана.

Прибыв в Арешский магал, Селим-хан, собрав вокруг себя много народу из окрестных областей, двинулся ночью на Шеки и ночью же неожиданно для Фатали-хана без боя вошел в шекинскую крепость. Свергнув Фатали-хана, он сделался ханом. Самостоятельно проханствовал до 1805 года. Селим-хан признал свою зависимость от русского государства. Русский император особым рескриптом (фирманом) своим утвердил его в правах хана.[1]

150. Генерал А. П. Ермолов в следующих словах характеризовал Мамед-Хасан-хана: «Хан сей, известный здесь с одной стороны по уму своему и лучшему против других ханств устройству, введенному в шекинской провинции в его правление, а с другой, по властолюбивому и предприимчивому духу, особенно же по бесчеловечной жестокости, с какой

---

[1] Азәрбајҹан тарихинә даир материаллар 3-ҹү бурахылыш. Шәки ханлары вә онларын нәсилләри. Бакы 1930 ил стр. 17 и 18.

истребил он большую часть своих родственников и всех тех, кого подозревал в неблагорасположении к себе- имеет еще и теперь между шекинскими жителями и лезгинами сильные партии приверженных ему людей.

А. П. Ермолов, говоря, что Мамед-Хасан-хан известен лучшим против других ханств устройством Шеки, очевидно, имеет в виду составленный при Мамед-Хасан-хане сборник законов, известный под названием «Дастур-ул-амаль».
Сборник этот или списки его, насколько нам известно, до сих пор не найдены. «Дастурульамал» закреплял феодально-крепостнические отношения, существовавшие в шекинском ханстве, его сословную структуру, права и обязанности эксплоатирующих и эксплоатируемых слоев населения ханства.[1]

755 Список семейству быв. шекинского владельца Мамед-Хасан-хана.

1. Хеир-Ниса-ханым, старшая жена Мамед-Хасан-хана из его же фамилии. У нее дочь Тути-ага, бывшая жена шекинского Исмаил-хана, ныне оставшаяся вдовою.

2. Гури-ханым,- жена его, племянница Хадж Шамсаддина, у ней сын Абдулла-ага, живет в Джарах, у нее дочь Медина-ханым.

3. Джаваир-ханым жена небинная из лезгин. У нее сын Абдул-Рахим-ага, живет в Джарах.

4. Зиба-ханым, наложница армянка, принявшая мухаммеданскую веру, имеет сына Хашим-агу и двух дочерей Фахра-ханым и Эмина-ханым.

5. Гуль-Эндам, наложница еврейка, принявшая мухаммеданскую веру.

6. Марям-ханым, наложница грузинка, принявшая мухаммаданскую веру.

7. Шкуфа-х., наложница грузинка, принявшая мухаммаданскую веру.

1. Очерки истории Азербайджана в XVIII веке. Баку 1948 г. стр. 150.

8. Гади-Саба-х., наложница грузинка, принявшая мухаммаданскую веру, у нее дочь Зейнаб-ханым.

Сверх сего у Мамед-Хасан-хана есть дети, оставшиеся без матерей. 9. Кафиэ-х. 10. Асия-х. 11. Садри-х.. У всех у них 21 служитель и 15 служанок.[1]

(Туту-ага в районе „Сары-торпаг" города Нухи построила мечеть, которая носила ее имя „Туту-ага месчиди". Она отличалась широкой благотворительностью проведением в городе водопроводной сети в различных точках. Туту-ага похоронена на кладбище на фасадной части I первой большой мечети в верхней части гор. Нухи, где похоронены шекихановы).

122. Шекинский владелец Мамед-Хасан-хан человек не молодой, суровый и хитрый; он лишен был владения и глаз Ага Мухаммед-ханом Гаджаром. Но лишение зрения Мамед-Хасан-хана мешает его сего преимущества в полной мере, и он только что успевает кое как держаться от соперника своего, пред последним его вступлением во владение бывшего ханом шекинским и выжидающего удобного времени, живья у Джаров и Белаканов - сопредельных лезгинских народов. В числе жен его есть одна из княжен здешних.[2]

[1] Акты собранные Кавказской Археографической комиссиею г. Тифлис 1826 г. т. VI стр. 755.

[2] Акты собранные Кавказской Археографической комиссиею г. Тифлис 1866 г. т. I стр. 122.

Дж.-К. хан

Джафар-Кули-хан, брат Хусейн-хана, из фамилии Думбули, владетелей Хоя. В 1794 году он находился при Али-Кули-хане сердаре, брате Ага-Мамед-хане Астрабадского. Впоследствии перешел на сторону Русских.

120. Хойский владелец Джафар-Кули-хан имел прежде владение во всей области хойской, лежащей в сопредельности с Баязетским Турецким округом, его в прошлом году низвержен и выгнан из владения войсками Баба-хана. Он искал тогда с остатками следовавшими за ним подданных его пристанища в Грузии и подкрепления себе, что ему было и обещано, но по примечанной в чем-то неустойке оставил он свои соотношения с Грузиею.[1]

855 С 9 мая 1804 года идет переписка: письмо от Джафар-Кули-хана к кн. Цицианову и от кн. Цицианова к Джафар-Кули-хану. О приеме его в Российское подданство.[2]

271. От 7 декабря 1806 года Джафар-Кулу-хан утвержден и установлен ханом Шекинским во всех правах и преимуществах. И пожалован в чин Российского ген.- лейтенанта.[3]

275. Шекинские жители не желают иметь над собою Джафар-Кули-хана. Поэтому (охране шекинской крепости) ген. м. Небольсину от 11 января 1807 г. предписано быть во всей осторожности, искусным образом жителей гор. Шеки обезоружить; заметив же главных зачинщиков сего ослушания, тотчас же арестовать их и возмите под караул; а для осторожности, чтобы они не могли сделать какого вреда Джафар-Кули-хану, вышлите ему на встречу, под предлогом должной почести, одну роту для прикрытия и когда он прибудет в Шеки,

1. Акты собранные Кавказской Археографической коммиссиею г. Тифлис 1866 г. т. I стр. 120.
2. Тоже г. Тифлис 1868 г. т. II стр. 855.
3. Тоже г. Тифлис 1869 г. т. III стр. 271, 275.

то принять ~~меры~~ с приличною ему честию, дабы тем возбудить большее к нему уважение шекинцев и подать ему во всем руку помощи, дав ему также надежный караул, дабы он был безопасен.[1]

503. Джафар-Кули-хан после того, как он стал ханом Шеки, он ген. Г. Томасову часто доносил клевету о слепом Мамед-Хасан-хане и беглеце Селим-хане о том, что Мамед-Хасан-хан перешел в Джары. Теперь живет в деревне Джинихе, в доме Махмуда. Вместе с ним приехал еще один турок, неизвестно какого паши. Он, Мамед-Хасан-хан имел с собою несколько писем от сына Баба-хана, которые отослал в Дагестан.

Вследствие клеветы и интриги Джафар-Кули-хана против Мамед-Хасан-хана, последнего по приказу генр. Ртищева сослали во внутрь России в гор. Харьков. Через несколько лет из Харькова перемещен в гор. Астрахань.[2]

Вслед за вступлением в правах ханства Джафар-Кули-хан очарованной живописностью города Шеки, имеющего значительное сходство со своим родным городом Хой в 1807 году переименовал название „Шеки" на „Нов-Хой" по персидски Новый-Хой, по азербайджански Жоху.

124. Джафар-Кули-хан сообщает маркизу Паулуччи, что сегодня в субботу (1811 года) прибыли из Тавриза караван. Находящиеся в Тавризе мои приверженцы и нукеры.

Чэфэр-Кулу-хан разместил часть своих приверженцев в городе, а остальных поместил в ново построенном селении Джафарабаде. Это селение состоит из 2х частей: Джафарабад-Шеки, Джафарабад-Хой, где ~~помещены~~ поселены хойцы.[3]

---

1. Акты, собранные Кавказск. Археографической комиссиею г. Тифлис 1869 г. том III стр. 275.
2. Тоже г. Тифлис 1809 г. ~~сп~~ том IV стр. 503.
   г. Тифлис 1826 г. том VI стр. 780.
3. Тоже г. Тифлис 1873 г. том V стр. 124.

505. 23 января 1810 года Джафар-Кули-хан просит сыну его Измаил-пашу утверждение наследником шекинского ханства.

506. 7 апреля 1910 года об утверждении наследником ханства шекинского сына Джафар-Кули-хана Измаил-паши. Вследствие чего высочайшая грамота и золотая медаль, осыпанная алмазами, имеют быть заготовлены и непременно при случае к Джафар-Кули-хану доставлены будут.[1]

553. Генр. л. Джафар-Кули-хан шекинский трудно горячкою 18 августа 1814 года болен, а сего 22 августа помер.

11го сентября 1814 года сын Джафар-Кули-хана-Измаил-паша по силе трактата утверждается на ханство шекинское, чина приличного ханск. достоинству.[2]

723. Записка по делу казненных Измаил-ханом евреев шекинского ханства, в деревне Варташене 1816 года.

Донесение от самих казненных евреев, что подтверждается многими жителями, как дерев. Варташены, так и другими.

В прошлом 1816 году, в дерев. Ханабади убит семи летний мальчик, сын муллы Абдуллы; мальчику дано было несколько ран кинжалом в грудь и перерезана шея. По донесению о происшествии сем хану, спрашивал он у жителей деревни Ханабада, кого более они в убийстве сем подозревают и не был-ли кто в деревне во время происшествия сего из посторонных. Несколько женщин отвечали, что в то время из посторонных никого более не замечали, как 3х евреев из дерев. Карабалдыр. Измаил-х. тотчас послал за упомятыми тремя евреями, велел их привести в дерев. Дехне, куда и сам в тоже время отправился. Прибыв

1. Акты, собранные Кавказск. Археографич. коммиссию г. Тифлис 1809 года т. IV стр. 505, 506.
2. Тоже г. Тифлис 1873 года т. V стр. 553.

в дерев. Дехне и взяв с собою евреев, хан переселился близ оной деревни в (степь) Трут (обнесенное частоколом для загона скота место) и приказал слугам своим этих 3х евреев мучить, вынуждая оных признаться в убийстве мальчика. Евреи были жестоко биты палками, клещами рвали у них носы, уши, щеки, грудь и напоследок выбиты зубы. Хан не довольствуясь сими жестокостями, — страждая евреев вколотил им зубы их в головы, Евреи сии не признавались в убийстве; страдая от мучений вынуждены были сложить вину в убийстве мальчика на евреев дерев. Вартаюен. Хан немедленно послал за вартаюенскими евреями, коих прибыло в Трут до 30 человек, Из сих двое преданы были равномерной участи, как евреи дерев. Карабалдыр; но все без признания. Напоследок взять был третий из молодых вартаюенских, которого приказано было бить палками, страждая при том испытанием подобных мучений, как и первые евреи. Бив заставили его признаться в убийстве мальчика или принять магометанскую веру, по сей скорее согласился переменить веру, нежели признаться в несправедливости. По перемене молодым евреем веры, он вновь был бить страждаем казнью и в тоже время мужеложествован ханским слугою Авшар Измаилом (бежавшим после того в Персию). После сего сей последний по молодости лет своих вынужден был сказать, что убили мальчика действительно те два вартаюенские евреи, кои прежде сего были мучимы; но остальные из 30ти вартаюенских евреев просили хана дело сие исследовать по законам. Хан напротив того, бывшим при сем некоторым из дерев. Фахралы (где мальчик убит) жителям приказал бить всех евреев, коих в тоже время и были биты и обнажены. Один из страдавших вартаюенских евреев был тогда же ханом арестован, взят в г. Нуху, там убит и бро-

шен в яму у крепостных ворот. Тело брошенного сего в яму еврея показано было за 25 рублей. Еврею Мехти, потом 35 руб. заплачено было ханскому слуге Новрузу, который позволил сие мертвое тело евреям взять и похоронить.

Напоследок Авшар-Измаил, бежавший, как выше сказано, в Персию вместе с Бала юзбаши вартащенским и другими ханскими слугами, по призванию самого хана, ограбили все еврейские домы дерев. Вартащены, изнасиловали в еврейских женщин и одного еврея убили. Из евреев, жен коих насиловали Хойцы, двое бежали от посрамления в Турцию.

У евреев пограблено в сие время, кроме денег, коих они показывают 34.280 руб., несколько жеребцов, волов и много других вещей.

723. Собственноручное письмо генр. инфон. Алексея Петровича Ермолова к Измаил-хану, от 3го ноября 1816 года № 263.

Господин ген. м. хан шекинский! Едва приехал я сюда, как уже закидан просьбами (жалобами на вас; не хочу верить я им без изследования и приятно бы мне было, что-бы оные оказались несправедливыми, ибо в каждой из них описаны действия одному злонравному и жестокому человеку свойственные. Я поручил удостовериться обо всем тому чиновнику, заслуживающему веру. Если точно откроет он те жестокости, которые делаемы по воле вашей, что могут доказать оторванные щипцами носы и уши, то я приказал всех таковых несчастных поместить в доме вашем до тех пор, пока вы их удовлетворите. Чиновника вашего, который одного жителя бил палками до того, что он умер и тело его брошено в ров, я приказал взять и по учинении над ним суда, он будет лишен жизни. Советую вам, ген. м. хан шекинский быть осмотрительным в выборе чиновников назначаемых для приведения в исполнение воли вашей; паче еще советую, чтобы воля ваша не была противна

милосердию и великодушию государя, который управление ханством вверил вам совсем не в том намерении, что чтобы народ его населяющий страдал во дни славного его царствования и ручаюсь вам, что если найду я жалобы основательными, я научу вас лучше исполнять намерения вам государя.

По поручению генер. А. П. Ермолова чиновник доносит.

Показание производившего над евреями экзекуцию Амджана, слуги ханского, жителя хойского, в дерев. Варташени 8 февраля 1816 года.

Неподалеку от села Дехне на месте называемом Трут, обнесенном частоколе для пастьбы скота, Измаил-хан призвал Амджана, приказал стоявших передним двух варташенских евреев, Шамуила и Мюршуда, казнить и бить. Сей будто бы отговаривался сначала, что он ходивши для богомолья в святое место Кербалай, был напоследок принужден упомянутым двум евреям рвать клещами ноздры, уши, щеки, груды и руки в присутствии самого хана. Прежде сего упомянутые евреи были уже жестоко биты палками, в чем также из Хойцев ханские слуги Керим и Кязим сами лично признались, а при том уверяли, что казнены евреи были действительно Амджаном и Сафар-Али в присутствии самого хана, и что хан был тогда в добром здоровьи. Хан же сам хотя сначала и говорил, что он в то время в беспамятстве был болен и что сем происшествии ничего не знает, но напоследок должен был и сам во всем признаться. Во время свидания хана с главнокомандующим в Грузии генер. л. Ермоловым на Мингечауре, он желал тогда же видеть Амджана; но хан отвечал, что его при себе не имеет, между тем как Амджан находился тут же и его заставили прятаться.[1]

[1] ~~Акты собранные Кавказской Археограф. коммиссию в Тифлисе 1826 г. том. VI стр. 723, 724.~~

(Во время ханства Измаил-хана чеканились и выпускались серебряные деньги. В размере мелкого ореха серебра серебряк клал между двумя формами и сверху бил молотком: одна сторона получила изображение „сабля", а другая сторона «ضرب نخو» (нухинская чеканка). Деньги эти под названием „исмахан" т.е. Измаил-хан шли в обращение. Ханские 30ти копеечные деньги равны 10 коп., 3х рублевые на 1 руб. русским деньгам. Одновременно имели хождение и русские деньги).

725. Прошение Карабагских армян жительствующих в Нухе ген. м. Кутузову от 25 августа 1817 года.

Находясь в самом горестном положении не находим другого способа, как прибегнуть в отцовской защите вашего. Отцы наши и мы с самых маленьких лет вышли из Карабага по причине делаемых тамошними ханами разных притеснений и поселились в Нухе, где по сие время благополучно и спокойно. Ныне же князь Мадатов, - не знаем почему по-велению приехав к нам и приставив казаков, насильственным образом взял в Карабаг из нас многих, в чем Измаил-хан не мало содействовал ему и они несчастные, оставя дома и все прочие выгоды свои, яко пленные, со слезами и горестью принуждены были следовать за ними. Высочайше просим защитить нас несправедливых поступков кн. Мадатова и снабдить нас бумагой, чтобы никто нас не трогал и не разорил-бы нас переселением с места на место и тем привести нас в самое бедное и горестное состояние.

Письмо Измаил-хана к генр. м. Кутузову, полученного 25 августа 1817 года.

Предписание вашего в коем изъясните, что по донесению вам шекинского пристава подпол. Плешкова, яко-бы в бытность в Шеки ген. м. кн.

Мадатова мною высланы 400 семейств шекинских жителей армян и переселены в Карабаг, я получил и имею честь вам донести, что подп. Плешков донес вам ложно: 400 сем. мною не выслано в Карабаг, а когда прибыл в Шеки кн. Мадатов, то он просил меня о семействах Карабагского владениях Варандинского у-да которой Мехти-Кули-хан пожаловал ему, кн. Мадатову, яко ему принадлежащий, а я по приказанию и желанию кн. Мадатова 240 сем армян Варандинск. уезда, вышедшие в Шеки
26. во время разорения Ага-Мамед-хан Гаджаром Карабага и после оного, снял и отправил.

Генер. м. Кутуза письмо к ген. м. Измаил-хану, от 29 августа 1817 года.

...Я нахожу ответствовать, что приступив сами собою к переселению из Нухи в Карабаг Варандинских семейств, не соблюли в сем случае своей обязанности, ибо столь важное обстоятельство, каковым должна почитаться участь 240 сем., более 20 лет имевших оседлость в Нухе...

Почему, сообразно таковому порядку, предписываю вам оставшихся в Нухе прочих карабахских армян отнюдь не трогать с места нынешняго их жительства, чьи бы ни были на сие настаивания.

Письмо Исмаил-хана к ген. м. Вельяминову получено 29 сентября 1817 года.

Получил я письмо ваше в рассуждении некоторых дел:

1. Об Агдамском Муртузали беке, которого я сходно повелению вашему употребленным на то средством вызвал и доставил его к приставу майору Пономареву и обстоятельство сего предмета, конечно, вы сами и следуете и дознаете. 2. Об Абдулле имею честь объяснить, что сколько я его не вызывал в Нуху предписаниями моими, но он Абдулла, не послушался нас и не явился. Наконец майор Пономарев, отправляясь сам в Агдам, употреблением некоторых мер поймал его и отдал двум каза-

лам для доставления в Нуху. Между тем брат Абдуллы Мустафа с товарищами своими напал на них на пути и насильно у них отбил брата своего. С того времени как шекинские жители подали на меня просьбу главнокомандующему, делая, делая меня виновным разными хитростями и клеветами, дабы лишить меня милостивого расположения его и прислан был сюда полк. Иванов, тогдашние обстоятельства, конечно, не безызвестны должно быть народ здешний, видя таковые дела, другой год не слушает моих приказаний и случающиеся здесь беспорядок по вражде относит как ко мне, так и к людям моим, обесчещивая между тем меня. Всем народам на свете известно, какой известный человек был в Пер-
127 сии покойный отец мой и как он с семейством своим прибег оттуда под высокое покровительство великого государя в совершенной надежде; также известны добрые его заслуги императору. Шеки не есть древняя принадлежность предков моих, чтобы здешние имели ко мне сострадание или не клеветали мне. Дело теперь дошло до того, что никто не дает мне даже тех доходов, которые по старым правилам сего владения принадлежат мне. Правильного требования моего и приказания не исполняют и никто ко мне не ходит. Шекинские жители напрасно и по вражде делают на меня доносы и ложные жалобы, обесчещивая меня всякий день, то можно-ли в таком случае с ними обойтиться? Войска императора, состоящия в крепости Нухе, издавна довольствовались черною водою из Кара-су, от чего многие из солдат заболевали и умирали, то я по усердию своему к службе государю предпринял провести в крепость белую воду для сохранения здоровья войска и трудами моими близко было привести ее в крепость; но нухинские жители, собравшись, воспрепятствовали в проводке белой воды в крепость и не допустили меня к тому, через что и служба моя пропала. Когда они жалеют для меня даже воды, то в других случаях каких успехов

мне можно ожидать? Почему прошу доставить
по милости своей мне удовлетворение, а сего вам
неугодно будет, то все дела ослабеют и расстро-
ится, также я останусь в стыду пред прияте-
728. ями - одним словом, да соизволите или подать
мне способы в сей моей нужд или повелеть убить
меня.

Прошение шекинских жителей генер. Ермолову
от января 1818 года.

Если бы моря обратились в чернила, деревья в
перья, а люди в писари, то еще не могут опи-
сать тех обид и бесчинств, какие причинили
29. нам Хойцы. Словом когда шекинское владение
~~завоеван~~ присоединено было к России, то мы по-
лагали, что после того не будет уже над на-
ми ни хана, не бека; прекратиться между на-
ми обиды и несправедливости и что по мило-
сти великого государя будем жить спокойно.
В сем-то ожидали, спустя мало времени мы
получили известие, что великому государю
пожаловать и поручить шекинское владение
одному из персидских ханов, по имени Джа-
фар-Кули-хану; тогда мы писали просьбу к
Гудовичу, что мы претерпев притеснение от
ханов, обижавших народ, просим его опреде-
лить к нам из служащих императора чи-
новников, не обижая нас бедных, мог обойть-
ся с нами, а мы служа государю душевно, мог-
ли бы жить весело и спокойно в нашей промыш-
ленности. Гудович, не обратя внимания на
просьбу нашу, приказал, что Джафар-Кули-
хан будет с нами обращаться по законам
государя и мы с послушанием и повиновением
душевно согласились; но когда Джафар-Кули-х.
с подвластными своими прибыл в Шеки, то
сохрани бог, - хойцы были с таким видом, что
и диаволы от них отвращались: на спинах
их по лоскутку рубища, ноги у них босы, на
головах шапки 15 лет. В таком-то положе-
нии они были и еще сто тысяч раз хуже.
Как скоро только живот их насытился хлебом,

Прошение шекинских жителей генер. Ермолову

728. *) Прошение быв. Шекинского хана Мамед-Хасан хана 73
на имя ген. Ермолова. (Октябрь 1817 г.). 50.

За два года перед сим я отправил прошение государю и уже 2 месяца, как последовал из министерства на имя Астраханского губернатора ответ на мое прошение, что путешествие мое на богомолье в Мекку не признано за полезное и оставлено без внимания. Почему теперь покорнейше прошу: 1) ради всемогущего бога, 2) ради благоденствия государя, 3) ради мужества вашего и 4) во уважения старости моей и стесненного положения, прословья имя ваше, сделать такое ~~распрост~~-яжение, чтобы надежда моя не могла исчезнуть, ибо два раза пред сим я уже был в отлучке, проведя ~~около~~ 21 года в иностранных землях в виде арестанта и пленника третий раз еще при старости лет не быть мне удаленным от семейства и отечества своего. Прошу обратить на меня милостивое внимание ваше и удостоить меня, яко бедного старика при последних днях жизни быть в доме при семействе, где бы я мог спокойно жить и молиться за здоровье государя и ваше. Умоляю вторично, что если кто-либо насчет мой ныне станет пред вами употреблять злоречивый язык, не принимать и впредь веры не давать моим недоброжелателям ибо я имею несколько ума и не безрассудка. Во-первых какое наслаждения я имел, управляя владением, чтобы при настоящей моей старости, будучи 69 лет еще видеть. Во-вторых, чтобы государь, милостиво воззрев на меня при таком обиженном и по старости слабом положении моем... И в третьих, какое имею достоинство, чтобы я, человек старый и слепой осмелился малейше изменить, чего боже храни!..

они как хищные волки напали на жизнь и имущества наше: сперва обобрали в Нухе ружья под предлогом, что сие угодно государю и повелено, потом у кого только была доброезжая лошадь, катыр (мула) или дойная буйволица побоями отбирали. Воспользовавшись сими начали после собирать деньгами с владения; кто только имел хотя малейшее состояние, лишили оного клеветами, штрафами и есаулом, а что касается до подати, раскладки нарядов и за охоту, то тому конца нет. Когда обиды выходили из пределов и владении упало в своем состоянии, то мы отправили просьбу с несколькими доверенными людьми нашими к Тормасову, который арестовав их отдал Джафар-Кули-хану и сей последний обидел их, выбив им зубы, выщипав бороды и разграбив их. Мы полагая, что Томасов подверг сих 5 чел. наказанию за большое число их, отправили потом только одного человека просить его, который и это прислал к Джафар-Кули-хану и сей, вторично арестовав его здесь и по взыскании с него штрафа, по просьбе Хаджи Садр-Эддин бека освободил его. (Из шекинской провинции, кап. Хаджи-Садраддин бек, человек испытанный в преданности правительству, отличного происхождения и уважаемый в провинции. Доставляет начальству полезные замечания.)[1] стр. 91.

По смерти Джафар-Кули-хана мы надеялись, что владение сие по милости божией впредь поручено будет одному из усерднейших к государю, чтобы противу прежнего времени мы могли успокоиться. Но после некоторого времени приехал сюда генр. м. Ахвердов и объявил нам, что он должен поставить над нами Исмаил-хана. Мы зная совесть его еще во время Джафар-Кули-хана, отозвались, что отправимся просить. Мы выбрав 5 человек из почетных людей сего владения, дали им доверенность и отправили. Ахвердов объявил, что

1. Акты собранные Кавказск. Археогр. комиссией г. Тифлис 1826 г. том. VI стр. 725, 726, 727, 728, 729.

арестовали помянутых доверенных наших 5 челов. По арестовании сих людей полагая что от напрасного сего ареста может произойти худое последствие, снова употребили хитрости, прислав к нам часть войска при артиллерии в том намерении, что может быть прозойдет от нас какое не приличное дело, которое-бы имея в руках за причину показать нас изменниками; но как скоро мы узнали о приходе сей воинской команды, то мы послали несколько людей к эфендиям и моллам с уведомлением, что мы вообще идем жаловаться; если они народные моллы и наши братья, то чтобы и они все пришли к нам для совместной подачи нашей жалобы, ибо во всяком законе духовенство уважается и оказывается доверие к его
730. словам. Почему эфенди и моллы, снисходя на нашу просьбу, оставили свои кельи, отправились к главному начальству в Тифлис, где они через нас впали в великие беды и понесли множество трудов. Впрочем, от эфендиев и моллов, кроме молитвы за благосостоянии великого государя, ничего другого прозойти не может. Когда мы, взяв сих духовных прибыли 300 человек в Тифлис, то мы остались в поле от полудня до вечера в бесчувственности и изумлении, а в начале ночи пришли к нам грузин и два сержанта,- сказали нам, чтобы мы встали, ибо они должны разместить нас по квартирам, и перевели нас к деревне Навтлугу и там содержали до того времени, как сон нашел на нас и как проснулись, то увидели себя окруженными 600 чел. солдатами. По утру 6 чел. из воинских чиновников пришли к нам и взяли из нас часть эфендиев, моллов и кадиев под предлогом для представления к Ртищеву объясняться, чем они нас обрадовали и мы ожидали исполнения нашего желания. По взятии их, 2 дня еще оставались окруженными, а по прошествии оных один майор с новым войском из 600 чел. пришел окружить нас и 20 дней содержал нас в таком положении. О последствиях, случившихся с

эфендиями, моллами и хаджиями, не имели мы никакого сведения, но по прошествии 20 дней привели их и в виду нашем прогнали сквозь строй. Народ видя их положения, проливал слезы; потом плача с побоями воротили их в Тифлис, откуда, положа их на повозки, отправили в плен. После того напали на нас как львы с невозможными требованиями: или чтобы присягнуть, пожелать Измаил-хана и впредь не ходить с жалобой или что мы также подвержаемся побоям и ссылке по примеру сосланных на что мы отозвались, что мы видали Измаил хана и не можем переносить обид его и что если Ртищев признает нас подданными государя, то чтобы определил к нам одного из чиновников высочайшего Двора, который бы по законам государя обращаясь с нами, не делал нам обид. Как только слова сии были произнесены народом, то 5 дней содержали нас без хлеба и воды; потом в один день приятель Измаил-хана с несколькими людьми пришед к нам, постращал нас по прежнему и мы принуждены были (как сказано: нет у голодного мочи, а у сытого закона) пожелать Измаил-хана и присягнуть. Затем отпустили нас и возвратили в Шеки.

(Русское правительство подозревало шекинских жителей сторонниками изменника Селим-хана и слепого Мамед-Хасан-хана, которые хотят перед правительством подорвать авторитет ханских, поэтому с жалобщиками так относились) С того времени до приезда вашего, как справедливого плакали мы в огне, а когда приезжал сюда Иванов, то сей несколько окропил нас водою, также и Плешков немного успокоил. Вас покорнейше просим изследовать по сей нашей просьбе, а прежняя просьба уже вам известна. Если мы имеем вину, то всех нас отправьте в Сибирь в пример другим, чтобы впредь они не осмеливались сделать подобного дела; а если нет никакой вины, то ради бога и ради здоровья государя яви-

те нам божеское дело, чтоб сказанные эфенди и моллы из Сибири были возвращены и за нас не понесли вреда. Из сих сосланных 25^{ти} человек 8 умерло, а 6, как-то: Махмуд-ага Гаджиханов, молла Хаджи, Хаджи Али оглы, Мамед-Юсуф Джафаров, армяне Оганез Мурадханов и Григор Мкиртичян оставлены в Сибири, а прочие возвратились; удостой милости своей и через то нас обрадуйте, что угодно и богу и кроме вас покровителя мы не имеем, то потому осмелились о сем просто.

Приложены 58 печатей и 48 знаков пальцами.

Предписание ген. л. Вельяминова майору Понамареву от 3 января 1819 года.

Я спешу предписать, дабы вы, отложив отъезд свой в Тифлис, остались в Нухе впредь до особого повеления и приложили-бы неусыпную бдительность в наблюдение за поведением Измаил-хана, стараясь непременно проникнуть цель его сборов в дорогу и куда именно намерен он отправиться. Между тем ни в Карабаг, ни в Ширван а кольми паче к стороне Дагестане не позволяйте ему выезжать, хотя-бы он и требовал он согласие вашего на таковую поездку, но решительно объявите ему, что без главнокомандующего он не может и не должен выезжать ни на один шаг из черти своих границ. Если же Измаил-хан сам ведомит вас о желании своем отправиться в Тифлис к главнокомандующему и будет просить вашего на сие согласие, то не препятствуйте ему в исполнении его намерения, но только примите всю нужную осторожность, дабы он точно в Тифлис поехал, а не куда либо в другое место. Для сего предварительно истребуйте от козачьего полк. Денисова присылки к вам из Елисаветполя 20 козаков или и более, смотря по надобности, при благонадежнейшем офицере, к которым присоединить козачий конвой, а также и несколько шекинцев из недовольных ханом и преданных Российск. прав-ву, имеете под предлогом следующей хану почести сами препроводить его Мингечаурск. переправы, куда по пред-

x) Письмо статс-секретаря Марченко к ген. Ермолову от 15 февраля 1819 года – Москва.

Государь император, находя весьма основательным предложение вашего касательно перемещения из Харькова в Астрахань быв. Шекинского владельца Мамед-Хасан-хана, государь повелел истребовать от него через губернатора отзыв, согласен ли он на то будет?

Ныне по получении сведения, что означенный хан за собою милость дозволение жить в Астрахани, государь указать соизволил управляющему министер-

731. ством Полиции, дабы Мамед-Хасан-хан отправлен был в Астрахань насчет казны, чтобы предварительно заготовлена была для него в сем городе квартира и чтобы в Астрахани производилось ему тоже содержание, какое в Харькове он получает. А между тем поелику хан сей просит государя о возвращении ему имения, на которое он имеет крепость, то государь благоугодно было предать просьбу сию рассмотрению вашего, с тем чтобы о последующем приказали вы и известить его от себя. Государь изволить наконец предоставлять попечению вашему улучшение его состояния в Астрахани пособием со стороны настоящего Шекинского хана Измаила по вашему предложению ими и соединением с ним семейства, ежели не найдете препятствия к тому и обе стороны сами сего пожелают.

варительному вашему извещению, а также и по предписанию, ныне же от меня посланному, полков. Денисов должен будет с 50ю козаками прибыть и под видом почести для хана препроводить с сим конвоем до самого Тифлиса, вы же, по сдаче его полк. Денисову, не оставьте внушить сему последнему чтобы он обходился с Измаил-ханом в пути со своею вежливостью и возможным угождением и только в случае явного подозрения в намерении бежать с дороги принял-бы строжайшие меры, употребя арест. Сами же с Мингечаурской переправы возвратитесь в Нуху для удержания в самом ханстве порядка и спокойствия и также для примечания за всею ханскою фамилиею, дабы оная тайным образом не перевозили сокровищ своих в Персию или в другое какое-либо место. На сию статью вы должны обратить особенное внимание и иметь верных людей, кои-бы извещали вас, в случае передачи своих сокровищ хойцам, когда сии бу-
734. дут проситься об отпуске их в свое отечество, или персидским купцам и в таком случае по осмотре их конфисковать все вещи и деньги в пользу казны... В заключение-же нахожу нужным предписать вам ныне же требовать настоятельно от Измаил-хана об отправлении в Тифлис собранных им за полгода 4.500 черв. следующих в казну, также в случае добровольного и с вашего согласия отъезда его в Тифлис не позволяйте ему взять своей свиты более 15ти или 20ти человек.

Рапорт майора Пономарева ген. Ермолову от 11 января 1819 года.

...Пребывание Измаил-хана в Джафар-абаде есть совершенно тягостно для близлежащих деревень, ибо он от них требует для стола
735 нужные припасы и мякину, без платежа за то денег, как для себя так и для всей его свиты, от чего жители крайнюю нужду терпят, потому более, что зима стоит холодная и продолжительная и скот их остается без корма, о чем подали уже мне жалобу. Время же препровождения его есть совершенно предосудительно; кроме рас-

кутства, ничем более не занимается. Советники его суть: 1й Сеид Минасаз, 2ой Бакинец Абесалам, — оба ремесленники: первый золотых дел мастер, а второй шел палатки, за каковую службу свою оба получили деревни; 3й брат его Исак-паша, но важнее всех, 4й Гюль-Мамед. Иногда участвует и Беюк-хан, однако весьма редко. Кичик-ага сначала был самый его приближенный, когда же женился на сестре ханской, с тех пор доверенность хана к нему умалилась. Хан намереваясь отправить Бакинца Абесалама в заграничное, неизвестно еще какое место поручив ему собственного шелку до 125 пудов с тем, чтобы он его там распродал, но денег не прислал-бы к нему, впредь до его назначения; однако он еще не уехал и настоящего его отправления неизвестно.

738 24го июля 1819 года после восьмидневной болезни Измаил-хан умер, по полудни в 4м часу.

Мать Исмаил-хана Шараф-Ниса-ханым просит ген. л. Вельяминова позволение ~~отправить~~ посылать тело Измаил-хана в Кербалай, как у нас есть обычай тела покойных ханов и ханских детей посылать в Кербалай.

Предписание генр. Ермолова ген. л. Вельяминову от 31 июля 1819 года. На основании высочайшего трактата за неимением после смерти Исмаил-хана наследников, вести в ханство Российское управление.

Отправить в ханство артиллерию ген. м. Ахвердова и правителя канцелярии, С.С. Могилевского.

Тотчас взять под стражу хранившего печать ханскую и мирзу, управляющего письменными его делами.

Описать собственное хана имущество, долженствующее принадлежность казне.

Прислугу ханскую, состоящую большею частью из людей, по различию секты в земле нетерпимых, выслать в Персию, написать к Аббас-Мирзе, что они пожелали возвратиться в отечество.

739. Мать умершего хана — жену покойного Джафар-Кули-хана, не оставлять в ханстве, но избрать

ей местопребывания. Полковника Кичик-агу, как человека хитрого, пронырливого, вывести с семейством из ханства и если бы пожелал он въехать в Персию, не возбранять. Жену умершего хана, дочь слепого Мамед-Хасан-хана, не терпеть в ханстве, ибо она возбуждать будеть к себе внимание народа, сохраняющего привязанность к ее отцу.

Майор Дистерло, - офицер известный благородными свойствами, назначается комендантом.

746. Предписание ген. л. Вельяминова ген. м. Ахвердову от 28 августа 1819 г.

Относительно бриллиантового пера и сабли, драгоценными каменьями украшенной пожалованных покойному Джафар-Кули-хану, равномерно и золотой медали, осыпанной бриллиантами, которая пожалована была Измаил-хану; чтобы вещи сии оставить в собственность родственникам тех кому они принадлежали.

756 Наконец 30 сентября 1819 года отправлено нами 137 хойских семейств, в числе 632 душ, под препровождением 100 челов. казаков полка полк. Золотарева, при есауле персидском. Чиновник сей получил от нас предписание подполк. Реутту, чтобы прибытии сих хойцев в Карабаг немедленно их отправить заграницу в Персию, не позволяя ни одному человеку остаться в Карабаге.

Все члены ханской фамилии покойных Джафар-Кули-хана и Измаил-хана 13го октября с. г. отправлены в Гянджу, кроме жены Измаил-хана Тути-ханумы, которую они вынуждены были оставить в Нухе по случаю упорного ее не желания иметь жительство в одном месте с прочею ханскою фамилиею, по существующей между ними сильной вражде, и по болезненому ее состоянию.

Письмо вдовы Измаил-хана Тути-ханумы к ген. л. Вельяминову 23 октября 1819 года.

Известно вам, что Шекинское владение есть со времени предков моих древнее жилище и отечество мое. Хотя покойный Исмаил-хан несколько лет старался взять меня за себя в супружество и не мог в том успет; но наконец,

когда он отобрал у нас купленные деревни и наследственные имения, через что он лишил нас всякого пропитания, то принудил меня силою выйти за него в супружество, к чему и никогда не имела желание. Ныне волею божиею постигла покойного Измаил-хана смерть; по закону-же нашему жена после смерти мужа имеет право на свободу, почему я и возвращалась в дом моего отца, будучи одержима крайнею болезнью. Ныне приказано мне отправиться с персидскими семействами в Ганджу, а как владение Шекинское также принадлежит великому государю и есть наследственное место жительства моих предков; с персиянами же, как иностранными у меня дела нет и жить мне весьма трудно. А потому прошу дать мне позволенея остаться в отечестве моем. Печать.

Мать просительницы, жена Мамед-Хасан-х. тоже просить оставить ее дочь в Нухе.

761. 50 семейств хойских армян. (переселив в сел. Джафарабад-Хой).

762. Письмо матери Измаил-хана Шереф-Ниса-ханумы к ген. л. Вельяминову в ноябре 1819 года.

Известно вам, Измаил-хан все оставшееся у отца своего имущество, равно свое собственное и мое, собрав, отдал невестке моей, дочери Мамед-Хасан-хана, которая по отъезде моем в Ганжу осталась в Шеки; но не соответствует правосудию вашему то, что-бы невестка моя и малолетняя дочь Измаил-хана, также имущество наше могли быть оставлены в Нухе. Почему прошу приказать отдать мне невестку мою с дочерью и имуществом.

Письмо ген. л. Вельяминова к Шереф-Нисе-х. от 22го ноября 1819 года.

На ваше письмо ко мне, имею честь ответствовать, что никак не могу исполнить желания вашего, дабы понудить невестку вашу Тути ханум с ея дочерью, а вашею внучкою жить с вами нераздельно, ибо она имеет полное право

сама

сама располагать своею участью и я никак не могу стеснить ее свободы жить вместе с роднюю своею матерью, т. к. сие было бы противно Российским узаконениям. Что же касается до оставшегося яко-бы у нее по смерти Измаил-хана имущество, которое должно принадлежать всей вообще фамилии покойного вашего супруга Джафар-Кули-хана, то буде действительно имение таковое не было при жизни сына вашего разделено между членами всей фамилии, в таком случае вы можете по общему согласию требовать раздела оного на основании мухаммаданского закона, в чем Российское правительство окажет свое содействие с тем, чтобы и жена покойного получила при сем случае все принадлежащее ей по кабину приданое.

Сообщение ген. л. Вельяминова от 26-го нояб. 1819 г.

Из нескольких уже опытов известно, что фамилия бывших шекинских владельцев Джафар-Кули-хана и Измаил-хана питает в себе явное неудовольствие против Российского правительства особливо-же все вообще члены ее огорчаются переселением их на жительство в Гянджу и назначением от казны содержания не по их желанию и в меньшем количестве против, какие они имели от уделов своих в шекинской области.

Письмо вдовы Джафар-Кули-хана Шараф-Нисы ханумы к ген. л. Вельяминову

При переселении нашем из Нухи мы донесли ген. м. Ахвердову и с.с. Могилевскому, что имеем в том владении откупа, купленные за деньги недвижимые имения, деревни и прочие доходы. Они отозвались, что все доходы с откупов и имений мы получим в Гяндже и реестр как доходам, так и имениям, отобрав у нас взяли с собою. А теперь нам объявлено, что мне вместе с сыном моим Абра-ханом назначено 2500 рублей жалованье, которых недостаточно даже на дрова и уголья в сии 3 зимние месяца, не только на др. расходы, ибо здесь мы должны получать за деньги, а потому мы

Туту-ага Ноху шәһәринин „Сарыторпаг" мәһәллә-синдә бир мәсчид тикдирмишдир ки «Туту-ага мәсчиди» адилә мәшһурдур. О гадын һәмчин ен-санчилыгыла шәһәрдә бир нечә булаг асдырмыш-дыр. Туту-ага јухары I чүмә мәсчидинин га-ындаки гәбристанда дәфн олмушдур.

должны посылать людей в Хой и продавать недвижимое наши имения там состоящие, чему никто не препятствует. Какое было наше преступление? Джафар-Кули-хан был известный человек в Персии, которую оставив, он прибег под высокое покровительство государя, кому благоугодно было пожаловать ему Шекинское владение... Разве он не служил, чтобы после него семейство его подвергнулось такой обиде и немилости, что не соответствует великому государю и вам, т. к. и то, чтобы наследственные, от предков оставшиеся подвластные наши армяне были у нас отобраны и оставлены в Шеки...

Список особ из фамилии быв. шекинских ханов, получающих от казны содержание.

	Годовой оклад Российским серебром	
	Теперь получаемый	Вновь назначенный
	Рубли	Рубли
Жене Джафар-Кули-хана Шереф-Ниса-хануме с млад. сыном Абра-хан.	2.500 -	1.600 - сыну 1.200 -
Другой жене Джаф. К-х. Семтенет бегюм	1.200 -	1.200 -
Сыну ея Кичик-аге (керб. Али-беку) с семейст.	1.300 -	2.300 -
Двоюродному брату Джаф. К-х., Таги-хану	750 -	750 -
Жене последнего Исмаил-х. Туту-хануме	1.200 -	1.500 -
Итого	6.950 -	8.550 -

Ханские деньги назывались „чурук".

778. Рапорт и. д. Нухинского коменданта майора Лещенко ген. л. Вельяминову от 7 декабря 1823 года.

При первом взгляде моем на порученную в управление мое провинцию нашел я, что оная стонет от долгов и редкий поселянин, сколько нибудь имеющий домашнее обзаведение, не имеет на себе долгу 300 и 400 руб. чуруками. Не говоря о разорении причиненном народу Измаил-ханом во время его правления и разными поборами беков ввергнувшими людей в столь тягостные долги, заметил я однако

Письмо ген. Ермолова к гр. Гурьеву от 21 марта 1822 года.

Бывший природный Шекинский владелец слепой Мамед-Хасан-хан давно жительствующий в Астрахани и получающий от щедрот монарших по 25ти руб. асс. в сутки на сие содержание, оставил в Нухе многочисленное семейство из жен, детей и родственников и родственников, в 15ти душах, кроме прислуги, состоящее. Жена Мамед-Хасан-хана Хейр-Ниса-хануме назначен был пенсион по смерти о 400 руб. сер. в год из Нухин. казначейства, а для дочерей фамилии его каждому из нея лицу годовая сумма составилась бы довольно значительная, ассигновывалось-бы из того казначейства каждогодно по 800 руб. сер. в распоряжение главнокомандующего в Грузии, который будет производить из оных по собствен. усмотрению и соображению нужд каждого лица сей фамилии.

ление моё провинцию нашел я, что они [illegible] от долгов и редкий поселянин, сколько нибудь имеющий домашнее обзаведение, не имеет на себе долгу 300 и 400 руб. чурухами. Не говоря о разорении причиненном народу Измаил-ханом во время его правления и разными поборами беков ввергнувшими людей в столь тягостные долги, заметил я однако

же, что поселяне сверх того произвольно разоряются. Если не две части населения провинции, половина обывателей имеют по 2 и по 3 жены, коих стараясь брать из лучших семейств, платят весьма большие мехри, т. е. приданое и, не имея в наличности своих денег, занимают их у торгующих людей, платя им за то проценты, простирающиеся до 30 руб. чугуками на 100 руб. за год. Потом женившиеся, бывши большею частью немолодых лет и не имея другой возможности привязать к себе молодых жен, стараются делать им все угодное и исполнять их прихоти, для чего покупают разные золотые украшения, парчевые платья и тому подобные, так что жена простого поселянина равняется убранством своим с женою богатого человека, а сие-то самое и причиняет ему разорение, ибо им обязан он занимать у торговцев на покупку деньги, давая вышеобъясненные проценты или же брать вещи по той цене, какую сам продавец назначит и сверх того давать проценты же на капитал. Таким образом, не быв в состоянии уплатить первого займа, обращается к другому, полагая на проценты еще вновь проценты-же и за отсрочку даваемую кредитором в уплате долга делает подарки разными вещами, коих уже в цену не полагает, как-то: хлебом, скотом и прочим, что составит если половину, то по крайней мере третью часть заимствованной суммы; проценты же, время от времени возрастая перевышают иногда 2 раза заимствованный капитал, коего должник и уплатить не в силах. Из сего следует двоякое разорение: первое понесенное должником, а второе - заимодавцем, лишившимся своего капитала и от обоих рождаются бесконечные просьбы, коих удовлетворить нет возможности.

780 Прошение Мамед-Хасан-хана государю.

Пред занятием русскими войсками Шекинской провинции, будучи стар и немощен, по хитрым наущениям Мустафа-хана ширванского и Селим-хана, брата моего, я был лишен мо-

их владений в сей провинции и, спустя малое время, принужден насилием чрез мрачные козниШих-Али-хана, явиться как невольник пред Шах-заде Аббас-мирзою и содержим был в тюрьме в Тавризе.

При вступлении русских войск в сие ханство, означенный Селим-хан, брат мой, наказанный, так сказать, за свои злодеяния принужден был бежать и скитаться как бродяга.

Во время пребывания в сей провинции ген. м. Несвелина(?) все мои владения наследственные и благоприобретенные, состоящие в виноградных садах, лавках и прочих вещах, соответственно предписаниям графа (имени не означено) и постановленным правилам остались в совершенном и полном владении моих родственников, дабы они имели средство оными себя содержать. Но когда Джафар-Кули-хан из Хоя получил главное начальство над сим ханством, по злости его ко мне и вредным наущениям моих неприятелей, вопреки правосудию и без всякого предписания от гр. главноуправляющего, все имения было у меня отнято, родственники-же мои обиженные остались без средств к пропитанию.

Выпущенный впоследствии из тюрьмы и вышед на Оттаманские земли, не хотел я слушаться лестных приглашений Турецкого паши Эрзерумского и ахалцыхского, чтобы остаться в Турции я и не хотел жить под властью Султана или Шаха персидского.

Предпочитая возвратиться во владения великодушного государя моей провинции и родимого моего края, я добровольно явился в Тифлис, чтобы жить спокойно под благотворительным скипетром вашего царствования.

Всякий раз как я покушался принести жалобы ген. Тормасову, маркизу Паулучи и Ртищеву о злодейских против меня поступках означенного Джафар-Кули-хана и сына его Исмаил-хана, интриги моих неприятелей превозмогли

всегда над моею правотою до тех пор, пока по приказанию ген. Ртищева сослан был я во внутренность государства.

Послав малолетняго сына моего в столицу, дабы он мог сделаться достойным быть принятым в службу государя, я имел несчастие лишиться его и подвергнуться столь жестокой горести.

Когда вы государь почтили своим присутствием г. Харков, дерзнул я объявить мое желание переехать в мое отечество, управляемое тогда означенным Измаил-ханом; но возврат мой в сию страну, был мне отказан, и я получил благосклонное позволение ехать жить в Астрахань, где обещано иметь обо мне все нужные попечения.

Как теперь означенные Джафар-Кули-хан и сын его Измаил-хан высланы из сего ханства и что провинция сия управляется подобно прочим губерниям вы государстве, умоляю вас позволить мне возвратиться в мое отечество и приеодиниться к моим родственникам и семейству.

Вступив таким образом вновь во владение своею собственностью, осталось бы только просить, чтобы позволить мне посетить святые места в Мекке, оттуда возвратиться во владение вашего государства, я посвящу остаток дней своих на то, чтобы молиться богу о сохранении вашего здоровья.

Имея 66 лет от роду лишенный зрения и не владея ногами, я на краю гроба думаю об одной только смерти, и далек от того, чтобы участвовать в сих ненавистных покушениях, в коих меня столь недостойно оклеветали мои неприятели, или даже помышлять об оных...

1. Судя по удобству местности гор. Нухи-Шеки надобно пологать, что население его весьма древние. Это свидетельствует двадцать два кладбища, из коих многие лежат уже под садами и улицами настоящего города, а
322. другие на далеком растоянии за городом.

(Кавказский календарь 1854 года стр. 322).

Древности гор. Шеки

Шеки в XV веке.

Шеки, как было сказано, в конце XIV века составляла отдельное независимое владение. Тогдашний владетель его Сиди Ахмед Орлат, повидимому происходил из азербайджанизированного монгольского племени Орлатов. Когда утвердились здесь эти владетели - неизвестно. Сиди Ахмед во время походов войск Тимура в Азербайджан решился на сопротивление этому завоевателю; вытесненный из своего владения Тимуром. Сиди Ахмед погиб в одном из сражений близ крепости Алинджа в Нахичеванском крае, к защитникам которой он присоединился (зимою 1397/8 г.) Сын его Сиди Шамс-ад-дин Али, благодаря посредничеству Ширваншаха Ибрагима I получил инвеституру от Тимура в 1398 году.

Неизвестно, при каких обстоятельствах династия Орлатов прекратила свое существование. В 40-ых годах XV в. ее заменила династия Кара-кешиш оглы. Основатель ее Алиджан был незнатного происхождения, по преданию - из местной христианской (~~авганской~~ удинской) семьи. Отец его зажиточный сельский священник (кешиш) по прозванию Кара-Кешиш, пользовался известностью в области Шеки. Сын его приняв ислам и имя Али-джан, сделался одним из местных землевладельцев, при помощи которых он позднее стал правителем области; он правил 13 лет (1444-1457). Основанная им династия владела Шеки более столетия (1444-1551). Владетели Шеки из этой династии носили титулы эмира и бека; только последний преставитель династии титуловался ханом. Сведения о внутренней жизни области Шеки этого периода крайне скудны. Владетелям Шеки в XV в. не принадлежала Кабала, которая входила в состав владений Ширваншаха. Со своими западными соседями - грузинскими царями Кахетии - владетели Шеки то вступали в союз, то враждовали; оба соседа нередко нападали на владения друг друга. Внутренняя история Шеки XV в. освещена источниками очень скупо. Шекинская область являлась в этот период цветущей сельскохозяйственной страной, производившей,

главным образом, прекрасный шелк, служивший предметом вывоза.

186. В виде остатка албанских языков сохранился только кое-где в области Шеки удинский язык. Небольшая часть албанов-христиан (в Шеки, Ширване в нагорной части Карабаха) в разное время подвергалась тюркизации и арменизации.

290. Русский купец Федот Котов в 1623 году видел дербендскую башню, стоящую в воде и слышал, что до 30-ти других башен знаменитой стены было поглащено морем. Главным предметом торга в Дербенде были рабы; рабы доставлялись сюда дагестанскими, северо-кавказскими и крымскими «людокрадами» с Северного Кавказа, из России, Украины и Польши. Рабы продавались главным образом на вывоз в Иран и другие страны Востока, в пределах же самого Азербайджана их по-видимому, оставалось мало.

После Шемахи значительными рынками торговли шелком были Шеки, Ареш и Гянджа. Город Шеки, по словам турецкого путешественника Эвлийаи Челеби (1647г.), заключал в себе 3.000 домов, т.е не менее 25-30 тысяч жителей.

(Сборник статей по истории Азербайджана вып. I гор. Баку 1949г. стр. 184, 186, 290. И.И. Мещанинова).

Управители Шек. уезда

Шеки страна делилась на округа, управляемые дерогами (управитель); окружные дероги были подчинены столичному наибу или градоначальнику. Жители ханства обязаны были платить хану со двора 3 рубля ханской монеты (= 1 рубль русской монетой), по 170 фун. всякого хлеба, каждую осень и весну по одной овце со ста, десятину со всех возделываемых растений и по 4 фунта коровьего масла; десятина не взималась с земель беков и с некоторых других областей, потому что шла им вместо жалованья, но иногда и беки принуждены были давать хану требуемое количество хлеба из своих доходов. Армяне и евреи, кроме того, должны были платить хану: женатые - по 1 рублю ханской монетой (30 коп. русской), холостые старше 15 лет по 55 коп. На чрезвычайные расходы собирались часто особые подати. Земля была разделена по деревням, но при этом соблюдалось мало порядка и еще меньше справедливости. Духовенство решало все жалобы, не подсудные бекам. Наследство делилось так: братья брали из наследства по 8 частей, сестры по 4, матери 1 часть. Монета была русская или ханская, перечеканенная из русской с сильной прибавкой лигатуры: 1 рубль русской = 3 руб. ханским. Меры были персидские.

(Энциклопедический словарь Брокгаузена 1897 года том 77 стр. 379).

1.

Монеты.

56. Сильной помехой развитию торговли являлось также то обстоятельство, что каждое из ханств имело свою монетную систему. Монеты чеканились в Шемахе, Кубе, Дербенте, Шеки, Гандже, Тебризе и др. городах. Они имели различное достоинство. Разнохарактерность монетных единиц затрудняла обращение.

(Очерки из истории Азербайджана в XVIII веке гор. Баку 1948 г. стр. 56).

Исторические данные

Стр.
~~[illegible]~~ 16 июля 622 года начало летоисчисления магометан.
в 639 году Арабы заняли Персию и Сирии.
10. 640 году первое вторжение Арабов в Армению.
646 " второе " " "
11. 736 " вторичное покорение Шеки хазарами.
17. 1453 " взятие Константинополя турками.
18. 1597 " Шах Аббас изгоняет турок из Грузии.
21. 1724 " взятие Тифлиса турками. Царь Вахтан VI в сопровождении большого числа грузин удаляется в Россию.
23. 1781 году Турция уступает России Крым и Кубань
1789 " основание крепости Шуши.
25. 1805 " в марте Генер. м. Несветаев приводит в покорность Шуравельское султанство. В 18 мае присоединение Карабахского (Шуша) и Шекинского (Шеки) ханств к России.
26. 1813 году 12 октября по трактату с другими ханствами Шеки переходит к России.
36. 1868 году 6 февраля открыто телеграфное сообщение Тблиса с Шеки, Шемахою, Баку, Кубою Темир-хан Шурою.
37. 1867 году 9 декабря открыта новая губерния из Елисаветпольской Тифлисской и Шекинск. и Шушинского уездов Бакинской губернии.
38 1873 году 2 января открытие в Тифлисе Закавказских мусульманских духовных правлений Суннитского и шиитского учений.
38 1875 году 8 марта учреждена Закавказская Учительская Семинария.
40. 1883 году 22 апреля открыто движение поездов по Батумской ветви Закавказск. железной дороги. В ночь с 8 на 9е мая пошел из Тблиса в Баку I-й пассажир. поезд по Закав. жел. д. 10/VI
41. 1887 году 9 июня о размере, раскладке и порядке взимания налога с мусульманского населения Терской и Кубанской областей и Закавказья, заменяющего исполнение воинской повинности натурою.

(Кавказский календарь 1900 года стр. 10—41.).

Кабалинский магал.

Вся восточная половина Шекинского уезда Гянджинской губернии длиною около 80 верст и шириною до 40 верст (320 кв. верст), имеющая естественными границами с востока реку Геокчай (Синяя река), с запада Варташен-кирхбулаги с севера-Кавказский главный хребет, а с юга горную цепь Кендалан даг, и протянувшаяся почти параллельно с северною ее границей, издревле носит название Кабала магал (Кабалинская область), или просто Кабала. Вся область вероятно получила это название от бывшего здесь некогда города с громадною крепостью имевшего то же название" упоминается в царстве Албании город „Кабалака", а у в Клавдия Птоломея-Хабала. Кабала упоминается также арабскими писателями Аль Истахрием.

Для защиты своих владений от внезапного нападения со стороны беспокойных соседних ханства царь Салсал, живший в крепости Гявур-каласа держал постоянное войско из всадников, которое наблюдали за появлением врагов, на высокой башне под именем Кизлар-Каласи (девичий замок). О результате своего наблюдения они давали знать посредством разведения костров.

Укрепления Кизлар-Каласы форму круглой и высокой башни, построенной из жженных кирпичей, на извести и находится на самой высокой вершине скалистых гор, откуда свободно можно обозревать всю окружающую местность. В Кабалинском магале есть развалин двух крепостей: Филфилинская и Чхуркабалинская. Обе эти крепости известны в народе под названием Гявур-каласи (крепост гявуров). С легендами почти одинокового содержания относительно живших в них гявуров, обращенных халифом Алием в магометанство силою оружия.

(Сборник материалов для описания местносjей и племен Кавказа вып. 32 г. Тифлис 1903 года.)

Кабалинский магал.

Присоединение Закавказ. ханств к России.

12 октября 1813 года Заключение в Гюлистане мирного трактата России с Персиею по которому ханства: Карабагское, Гянджинское, Шекинское, Ширванское, Дербендское, Кубинское, Бакинское и Талышкое уступлены России. 8 хан.

(Кавказский календар 1855 года стр. 1258).

277. Ханства Гянджинское, Шушинское, Шекинское, Ширванское, Бакинское и Талышское бы присоединены к России в период 1804 - 1913 года, а именно: Гянджинское в 1804 году, Шушинское, Шекинское и Ширванское в 1805 году, Бакинское в 1806 г. и Талышское в 1813 году. В настояще время эти бывшие ханства входят, первые три в состав Елисаветпольск. губернии, а последние в состав Бакинской губернии.

(Кавказский календарь 1917 года стр. 277).

66. Май 1905 года присоединение Карабахского и Шекинского ханств к России.

(Кавказский календарь 1846 года стр. 66).

Отдельные исторические сведения.

3. 587 до Р. Хр. Разрушение Иерусалима и пленение иудеев Вавилонским царем Навуходоносором.

565 до Р. Хр. – Тигран I царь Армении, современник и вассал Кира, царя персидского.

4. 558 – Колхида покорена Киром.

538 – Вавилона покорена Киром.

529 – Смерть Кира в битве вблизи Аракса с Томирисой царицей скифов массагетов.

5. 334 – Движение Алекс. Македонского в Азию

325 – назначение Алекс. Македонским правителем Армении перса Митрина.

323 – Смерть Алекс. Македонского – Великого и раздел его империи между полководцами и вассальными государями.

72 – Тигран, Армянский царь разбить Лукуллом.

67 – Сражение при Тигранакерте, где Тигран вторично разбить Лукуллом. Понт и Колхида обращены в римские провинции.

7. 34 – Покорение Армении Марком Антонием.

70 по Р. Хр. Разрушение Иерусалима.

79. – Основание гор. Эривани.

184. – Основание новой столицы Армении в Ва-
8 гаршабаде (ныне сел. около Эчмиадзине, в Эрив. губ.).

204 – Хазары переходят Кавказск. хребет и пройдя иверию нападают на Армению.

227 – Нашествие на Персию гуннских племен.

259 – Сасанид Шахпур (сапор) покоряет Армению.

286 – Тиридат II воцаряется в Армении.

310 – Тиридат изгоняет из Армении и Албании хазар.

342 – Кончина Тиридата. Междуцарствие в Армении. Бакурий I царь Грузии ведет войну с персами, покрывшими Арменію.

350 – Нашествие хазар на Армению и поселение их в Албании.

IV век – Начало великого переселения народов с Востока на Запад.

379. – Персы основывают наблюдательную крепость на месте нынешняго Тифлиса.

392 – Распадение Армении на части: Восточную

(Персидскую) и западную (Византийскую).

V в. – Нашествие на Европу гуннов. 451 Каталаунская битва.

451 – Гибельное сражение под Араратом Вартана Маликоняна с Персами.

454-455 – Гунны совершенно разбивают Язкерта II

481 – Восстание против Персов Вахтанга Гургаслана.

482 – Вахтанг Гургаслан побеждает осов и печенегов.

486 – Нашествие на Персию гуннов кушанов и истребление всего персидского войска (Себеос).

499 – Кончина Вахтанга Гургаслана.

9. 513 – Гунны Сабиры вторгаются в Армению

10. 558 – Поселение аваров в Кавказских горах.

736 – Принятием хазарским хаганом мусульманства. Вторичное покорение Шеки.

868 – Хазары вторично принимают мусуль-
12. манство.

1218 – Война Чингиз-хана против Мухаммеда
15. (харезм султана.

(Кавказский календарь 1898 года стр. 4-15).

Список фирм с показанием числа их скважин и
71. добытой из них нефти в 1898 году.

1. Вишау.	11 скв.	13. Бенкендорф и К°	36 скв.	25. Масис Т-во	17 скв.
2. Манташев	76 "	14. Зубалов	9 "	26. „Соучастники"	13 "
3. Тов-во Нобель	104 "	15. Повьяновы и бр.	38 "	27. Тер-Акопов	20 "
4. Касп. Черн. О-во	50 "	16. Рыльский	13 "	28. Гагарина	10 "
5. Касп. Т-во	37 "	17. Питоев	11 "	29 Армавир	7 "
6. Бак. Неф. О-во	35 "	18. Русск. Неф. О-во	27 "	30. Цатуров	8 "
7. Бр. Мирзоевы	73 "	19. Попов	6 "	31. Арарат	7 "
8. Т-во Шибаев	28 "	20. Адамов	12 "	32 „Сюник"	5 "
9. Арафелов	23 "	21. Меликовы Е. и А.	18 "	33 Нефть	4 "
10 Асадуллаев	4 "	22. Балах. Неф. О-во	10 "	34 Микиртумов	1 "
11 Тумаев и К°	15 "	23. Де Бур Бруго	10 "	35 Ангионов	5 "
12 Цатуров и К°	18 "	24. Кавказ. Неф. Т-во	13 "	36 Аваков	6 "
				37 Корганов	3 "

Остальные 69 фирм добыли из 269 скважин 46 мил. пудов.

883
269
1152

(Кавказкий календарь 1900 года стр. 71.).

2.

Шәкидә сәнәтләр.

Сәһ.

Сәнәтләр мәһәрдә.

Ағдәмирчи. Уста ишләтдији аләтләр: гајчы, кәркар, фарсунка; она лазым ола матерјаллар: ағдәмир, гурғушун, галеј, кислота, нушә.
Устанын әлиндән чыхан мәһсул:

нефт насосу. Ведрә. Әлјузјујан. Сусәпән. Лампа. Асма фанар.

Күчә фәнәри. Нефтгабы. Судгабы. Әл чырахлары. Лимон гаршоғу.

Һүндүр ағачдан армуд гопаран. Парч.

2. Араба истеһсалы. Адәти аләтләрин көмәјилә истеһсал әмәлә кәлир. Башлыҹа араба, хизәк, тачка, тәкәрләр һазырланыр. Истеһсал үчүн матерјал сифәтилә гуру чөкә, фысдыг, шам (кукнар), шам ағачларынын тахталары кедир. Тәкәр үчүн әсасән чөкә вә ағчагајын ағачлары ишләнир. Усталар өз еһтијаҹы вә сатыш үчүн тәкәрләр һазырлајырлар. Тәкәрләр 60-70 гәпәјә сатыша кедир.

Һаман адамлар хыш, котан, мала, тахта күрәк, дырмыг, шана һазырлајырлар. Күрәк вә бели фысдыгдан вә чөкә тахталарындан гајырырлар. Һәр бир күрәји 10 гәпијә сатырлар. Бунун илә ишләјирләр. Устанын әлиндән чыхан мәһсул:

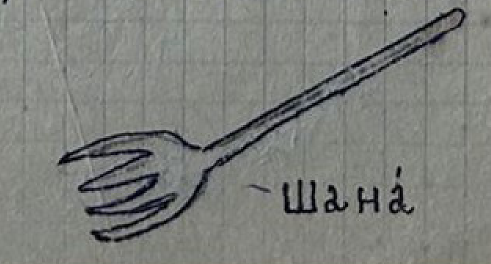

Хизәк.

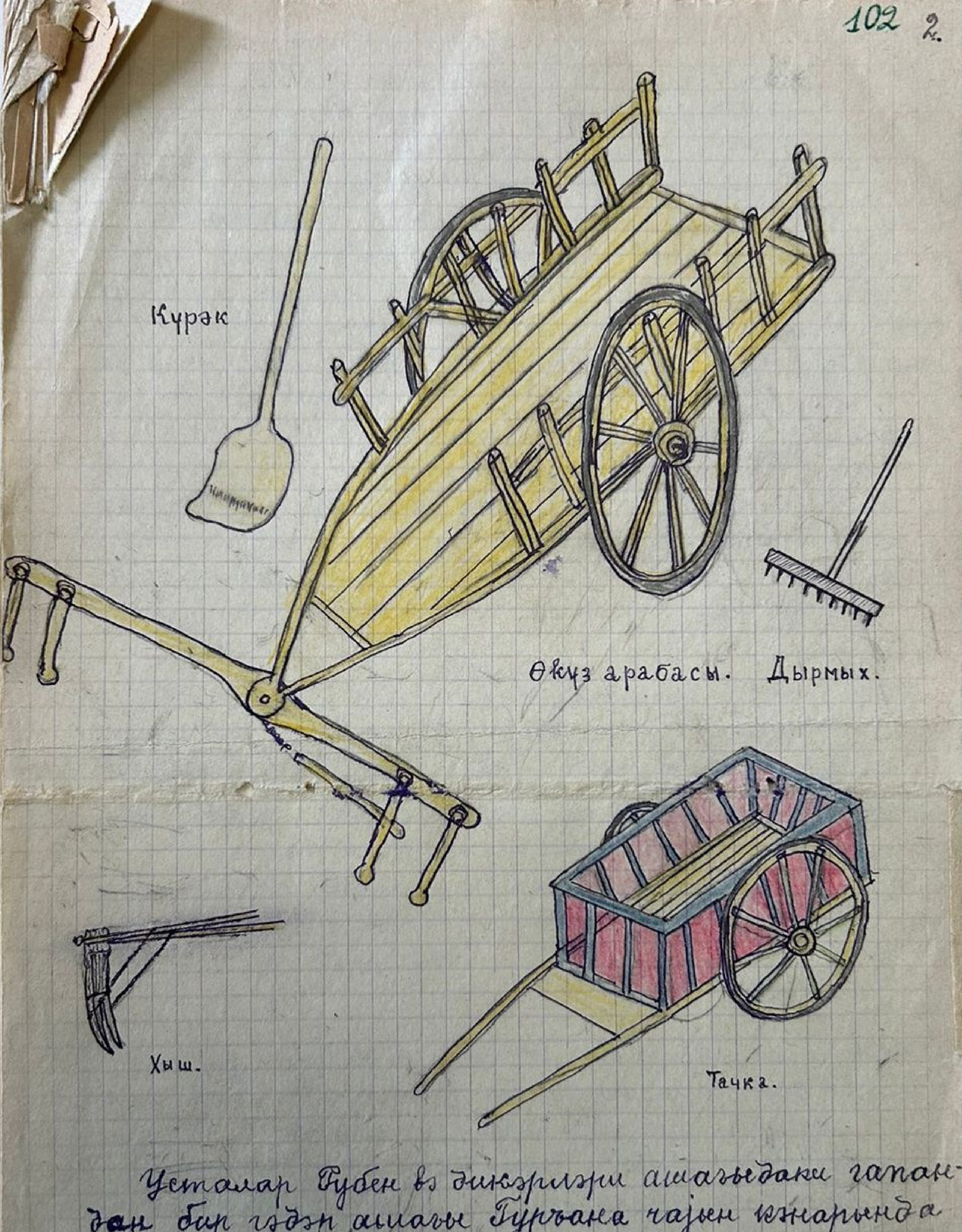

Усталар Рубен вә дикәрләри ашағыдакы гапан-дан бир гәдәр ашағы Гурьана чајын кәнарында әзканларында ишләрдиләр.

Ашбаз. (Бишик) Мәһәммәд Багыр јухары гапан дүзүндә гәрбдә ашбаз дуканы олуб гојун әтин јумшаг, јағлы јериндән бити асыб, сүмүјүнү јағсыз әт парчаларындан бозбаш асыб 1906-чы илә кими абгушт сатарды. Кәнардан һәр кәс муштәри чыхса иди мәҹмәјидә 7 гәпәјә бир каса абгушт, јанына нәлбәкидә бир баш соған парчалајыб үстә сумаг сәпиб, бир балача габда дуз вә бир парча чөрәк јанындакы 10-12 јашында ушагла көндәрирди.

Бити габлари

Саат 2-дә бу мунвал бити муштәриләрә көндәрирди. Мәҹмәјидә бити габи, бир бош каса, бир баш соған, нәлбәкиләрдә сумаг, дуз олурду, чөрәксиз көндәрирди. Битинин бојнына көрә гијмәти вар иди 3,5,10 гәпәјә. 10 гәпиклик битини 3 адам јејирди.

Салман кәрб. Мустафа (бамбучи) оғлу инҹә карвансарасынын габағы көрпүнүн алт дуканында иди өзүнүн ашбаз дуканы олуб мал әтиндән рус хөрәји: борщ, катлет, жаркое помидор картошка илә биширирди. (О заман мусәлманлар картошкаја ерикәни алмасы, памадора ерикәни - - - дејәрдиләр вә ишләтмәздиләр). Муштәриси руслар вә ермәниләр иди.

4. Багырсаг истехсалы. 1908-чи илә кими Һаҹы Исмаил оғлу Заһид вә гардашы Исминин оғлу Мәһәммәд бағырсаг сојурмаг иши илә мәшғул идиләр.

Сонра бу сәнәти 2 гардаш: Мустафа вә Муса аға Абдулла оғланлары Нәбијев әлләринә кечмишдир. Бунларда өләндән сонра оғланлари Әмин илә Низи мәшғул олурлар.

~~1920-чи илдән 1930-чу илә кими~~

Габагча сәһәр гараңлыгда саллагханада гассаблардан багырсагын (гојун) бири 2,3 гәпијә јығыб кәтирирдиләр, ишләнирди.

1920-чи илдән 1930-чу илә кими бағырсағын бири 10 гәпикдән алынырды.

Бағырсаг габағчадан пејини тәмизләниб, дузланыб тахта вә јахуд сағсы габлара габарылыр. Дәмир габларда пасланыр. 15 күндән сонра чанларда сују төкүб дузу јујулур. Јумшалдығдан сонра хүсуси чөпләр васитәсилә гојунун назик бағырсағын ичи вә чөлү тәмизләнир. Анҹаг бағырсағын ичинин әзәлә гисми галыр. О хүсусу славјан дузилә дузланыр. Бу дуз дәмир вә башга јарамаз шејләрдән тәмиз олур ки, бағырсағы паслатмасын. Гојун бағырсағын узунлуғу 25 метро олмалыдыр. (Бу олчүдән 1,2 метро артыг, әксик ола биләр). Бу бағырсаг галиб сарилиб бағланыр вә бочкала јығылыр.

Гојунун назик бағырсағындан әсәријјәтлә сасиска олур. Гојунун јоғун бағырсағы вә малын бүтүн бағырсаглары хүсуси (ади) тәхнәләрлә тәмизләнир. Бу иш әввәл вә ахыри ади дузла дузланылыр. Бундан чәрбәчүр гәкилдә галиб сарылыр.

Гојунун назик бағырсағы анҹаг експорта кедир.

Гојунун назик бағырсағындан кириш гајрылыр. Бу кириш фајтончи, арабачи гунуту, тара пәрдә, каманчаја сим вә бу кими ишләрә јарајыр. 1930-чу илдән сонра ајри тәшкилата тәдарик олунур. Бағырсаг мәхсулу тәдарик апарылырдә, бири 1 ман 50 гәпикдән бурахылырды. Бағырсаг мәхмәхсулу исә 4-5 маната сатылыр. 1955-чи илдән сонра гојунун бағырсағы 6 маната тәдарик олунуб һазырланандан сонра 12 маната сатылыр.

(Бу мә'луматы бағырсаг мәхсулдары Әмин Муса оғлу Нәбијов 1960-чы илдә Шәкидә вермишдир. Өзү 50 јаш.)

5. Башмагчи — ајаггабы һазырланмасы.

Шәкидә јерли ајаггаб (башмаг) һазырламаг үчүн 57 дукан мәшғул олур. Бунлардан 53 мүсәлман вә 4-ү ермәни дуканларидир. Ајаг габы һазырламаг

…лун һәр дукан ола биләр, чүнки бу сәнәт хүсусу
…урулуша еһтијаҹы јохдур. Сәнәткарлар тәрә-
финдән бу дукан бир гаидә оларағ базар күчәсинин
бир јериндә дутурлардı. Матерјал һәр чүр көн
олурду. Бу көнләр јерли көн заводларында «Дабағ-
хана»-да һазырланыр, јахуд да Ирандан кәтирилир.
Иранын Тәбриз шәһәриндән башмаға ишләдики көн
нөвләри кәтирилир: 1) тумаҹ: кечи дәрисиндән ашы-
ланыр, вә мүхтәлиф рәнкләрлә рәнкләнир: гара, гыр-
мызы, јашыл, сары, ал вә саирәләр. 2) сағры-ат,
ешшәк, гатыр дәриләриндән һазырланыр, адәт үзрә
гара рәнклә бојаныр. 3) мешин – гојун вә кечи дәри-
синдән вә мүхтәлиф рәнкләрдә бојаныр. 4) көн (га-
лын дәри) өкүз дәрисиндән һазырланыр.

Тумаҹ адәт үзрә беш-беш бир јерә бүкүлмүш са-
тылыр: әла нөв'и 6-7 манат, алчаг 3 маната.
Әла нөву јағлы мал дәрисиндән алыныр. О чекисилә
(ағыр) вә мөһкәмлијилә фәргләнир. Алчаг нөву арыг
һејвандан олур, өзү јүнкүл вә назик олур. Сағры
бири 2 маната сатылыр. Мешинин беши бир јердә
1 ман. 20 гәпикдән 2 ман. 50 гәпик, көн 7-8 манат-
дан сатылыр.

Мүсәлман башмағы . Ермәни башмағы
Уста үлгү илә бичир, каркәрләр вә уста өзү ти-
кирләр. Бүтүн иши һиссәләрә бөлмәк јохдур.
Усталар күрсү үстә отуруб дизи үстә тикирләр.
Тикиләси иши мөһкәм 2 ајағына кејдирилмиш
гајышын үстә тикирләр.

Фасонлар, ишин габулу, ишин ифа едилмәси
үсулу кешмишдән дәјишилмәмиш галыр.

Тумаҹ вә сағрыны јерли тачирләр кәтирдикләрини
башмағчылар бирликдә бирдән 15-20 әдәд алыб, өз ара-
ларында бөлүрләр. Бунунла белә һәр бир уста өзү-
нә дүшән һиссәнин бир һәфтәдән сонра верәҹәјинә бор-
чу олур. Белә совда һәр ики тәрәфин разылыгы илә ~~…~~
һеч бир чәтинликлә әмәлә кәлир.

Мал шәһәрдә вә гәзада сатылыр (хрид олур). Кәндли-
ләр өзләри шәһәрә алмаға кәлирләр. Бир чүт киши

ләзи фасонунда алчаг дабанлы 80 гәп.–1 ман. 20 гәп-
дән сатылыр. Гадынкылар 35-50 гәпикдән. Бир чүт ки-
шы һүндүр дабанлы 1 ман 1 ман 50 гәпијә гадынныкы 80 г.
1 м. 50 гәпикдән сатылыр. Ајаггабы чох вахты һазыр-
да сатылыр. Устанын шакирдләри зәһмәт һаггы
алмырлар. Онлар устанын јанына өјрәнмәјә кәлир-
ләр. Ушаглары 10 јашындан мүгавиләнамә илә 5-6 илә
шакирд котүрүрләр.

Бу иши көрмәк үчүн ијнә Дағыстанда һазырла-
ныр, јахуд Тифлисдән кәтирилир. Ијнәнин узун-
луғу дешијилә 1½ вершог олур.

(Сборник матер. для описания местност. и племен Кавказа г. Тифлис 1891 г. вып. 11-й)

Башмагчылар: һачы Илјас, Јусиф һачы Ваһаб оғлу, Калуст (зурначы), уста Ибраһим, бурну чырых Ҹаббар, һачы Мәһәррәм, һачы Гасым, уста Зејнәбәр, уст. Ҹаббар-оғлу илә вә гејриләр.

6. Бәнна:

Дивар, бары тикән шәхсләрә бәнна дејирләр. Онлар ишләтдикләри һачатлар: 2 бири бөјүк, бири кичик чекич 10-12 кирванкалык. Бөјүјү дашы сындырмаға, о бириси хејли кичик дашы дүзәлтмәјә диварда јарајыр. Бөјүк чекичин бир башы јасты о бири башы шишдир. О заман ки, зәриф тәмиз иш тәләб олунур бәнна бир чекич әвәзинә икисини ишләдир. Чекичин бири ики тәрәфидә башлары диш кими јармаланмышдыр. Дивар чекәндә, дивар узуну назик ип чекирләр ки дивар дүз чекилсин. Диварын дүз олмасычун тикән заман шагул ишләдир. Дивар күнчүнүн дүз олмасын јохламаг үчүн дәмир вә ағачдан дүзбуҹаг 90° вардыр. Әршини вә кәлчәси вардыр. Кәлчәнин гулбу ағач вә дәмирдән курәји вардыр. Кәлчә палчыг котуруб дашы дашын үстән гојмаг үчүн арасына палчыг төкмәјә вә дашын арасы палчыгсыз јерләринә палчыг сүртмәјә јарајыр.

шагул

Дашлары сындырмаг учун бөјүк чекич тәхминән 3-4 манаја, диҝәр 3 новидә 1 м. 50 гәп., 2 м. 50 гәп. һәр бири.

Бәнналарын арасында чох вахт ҝөз ағрысы олур. Даш тозу вә гырынтылары дүшүр. Бундан әлавә ағыр дашлары ҝөтүрән вә чевирән заман бел ағрысына мүбтәла олур.

(Сборник матер. для описания местностей и племен Кавказа. гор. Тифлис 1891 г. вып. 11ᵃ).

Бәнналар: Кәрб. Солтан, уста Ибраһим, кәрб. Әли, уста Бәдир (бухари бәзән), уста Әбдүррәһим, уста Әбдүррәһман, уста Ибраһим Хәлил, уста Салман, уста Нәсиб (Чајғырагы).

7. Бојагчы. Нар гәрзәји (габығы)-ну гајнадыб әләмә кәләндә инәји бишириб чајда, јахуб һовзда јујуб 1/2 метро узунлуғунда ағача кечирилмиш тохмаға кечириб чырпылыр ки, инә ачылсын. Шујә мөини кечириб бу шујәләри газанын ағзына дүзүлүр. Инә исә чүмүр рәнкә. Һәр 5 дәгигәдән бир инәји чевирирләр, нар гәрзәји рәнки алыр. Газандан чыхардыб сыхыб дәзканын үстә гојулур. Кәмәр (бел бағы) бағланмыш дәзканын үстән гәтуруб јенә шивәсиз газана төкүлүр. Бир ҝечә галыр. Сәһәрдән јенә газандан кәмәрилә чыхардыб бәрк сыхыб гыраға гојур. Инә, ип вә инәпарча бу сур рәнкә салыныр. (* гырмызы рәнк алыр). Сараған јарпағы һәл биширди вә тәкишрдә күпә «дәмир тоғамы» (дәмирчиләр итләјәндә хырда дәмир гырынтысына «тоғал» дејирләр. Төкүрдүләр күпә вә чәрх сују (дәмирчи дүканында даш-черхын алтағы һиссәси балача су новсина батмыш олур. Балта, дәрә, гулпәкеш, бычаг, дәрјаз вә башга дәмир аләтләри итиләјән заман дәмирдән ахан суја «чәрх сују» ад верирләр) дәхи күпә төкүрдү. Көј-

КУП.

икдән битки «наз» кәмир. Ону бир мүддәт гајнајан-
да ичинә бир чимдик бәзәк атырсан. Бир бағ наза
2 ведрә су төкүб гајнадырсан, анҹаг 1/2 саатдан ар-
тыг гајнатмаг олмаз. Су гајнајыб чәкдикдә үстә 1/2
ведрә су төкүлүр. Бу наздан сары рәнк алыныр.

Сарағанын будагларыны чәкиб алтында дөјүб газана
басылыр. Бир саат бишәндән сонра ағачлары
газанын үстә гојулур суjу сүзүлсүн. Нә гәдәр рән-
ки тунд истәнилсә о сурәтдә 2-3 дәфә сараған
чөпләрини гајнадылыр. Сараған јарпағыны гурудуб
дәјирманда үјүдүрсән. Газана ип, ипәји төкүб
пәстәјисини едирсән. Пәстаји: ипи газана тө-
күрсән вә 2 ведрәдә су төкүрсән. Сапын 1 кирван-
кәсинә 1/2 четверт зәј төкүрсән. Габагҹадан зәји
одагда әридиб сонра сапы вә јахуд јорулән ипи
су басана гәдәр су төкүрсән.

10 кирванкә ипә 2 ведрә су төкүрсән. Әринмиш зә-
ји тијана ипәк рәнкин үстә төкүб гајнадылыр,
гырмызы рәнк алыныр.

Бојагчылардан мәшһурлары: меш. Мәһәммәд, Мәшәди
Кашанлы, меш. Бағыр, меш. Аббасәли, Бајрам, Рза,
Сәрдар, Әбдүррәһим, идиләр.

Дуканд 10 әдәд күп олурду һүндүрлүјү 1½ метр. Һәрә-
синдә бир рәнк. О рәнкләрин өзләрини бир биринә гатан-
да истәнилән рәнк алыныр.
(Бу мә'луматы бојагчы аға Һүсејн Аббасәли оглу 88 ја-
шында Шәкидә Мәнчәрли мәһәлләсиндә 1960-ҹы илдә алынды)

8. Бөркчү-папагчы истехсалы. Бу е'малатханада
бир нечә адам ишләјир: бир јахуд 2 уста, бир ја-
худ бир нечә каркәр, бир јахуд бир нечә шакирд
ишләјир. Папагчыларын өз дуканларындан баш-
га иш јерләри јохдур. Онлар дәри папаг ти-
кирләр. Папагчылар тәзә гојун дәриси алыб,
мөкәм ону исладыб, дәринин намар ич үзүнү
«тағанаха» сүртүр. Бундан сонра дәрини
адәти үзрә зәј туршу (кислата)-ја гојур. Сонра

Папаг.

...ри күнәшдә гурудулур. Вә тәзәдән тағанах-да тәмизләнир. Уста дәрин үстәки јуну дүз, һамар гајчылә гыркыб, бунунла дәринин гарышмасыны гуртарыр.

кәндчи.

Уста дәрини һазырлајыб бичиб папаг тикир. Чох вахты конус шәкилли формада вә аз заман газах папагы шәклиндә ки, чох вахт ушаглар үчүн тикилир. Бу дәри папағын ич астары парчадан (адәт үзрә ~~парчада~~ читдән). Астары чох заман евдә гадынлар тикирләр. Папағы папагы галыбын үстүндә тикир. Папаг галыбыны папагчылар өзләри гајырырлар.

газах ушаг

Папагчы ишләјән дәзкаһ чох алчаг олур. Бәлә ки о ишләјән заман дөшәмәнин үстә ајагларын алтына јығыб (бадаш гуруб) отурур. Истеһсал үчүн материал гојун дәриси, чит, јахуд башга јумушаг парча астарлыг үчүн олур. Дәри гиз-һәрдән вә кәндлиләрдән евләрдә бири 10-15 гәп. алыныр. Бу истеһсалат чох чохдан вардыр. Папағын бири 30-60 гәпијә кәнчиләр вә гисмән шәһәр әһалиси алыр.

Шәки шәһәр мәктәб мүәллими Г. Попондопуло.

(Сборник матер. для описания местностей и плем. Кавказа гор. Тифлис 1891 г. вып. 11-й).

Папагчылар: уста Әли Бала Баба оглы Әфәндијев, һачы Абдуррахман, уста Ҹәфәр, Мәһәммәд, Садыг Гулијевлар, уст. Шабан, Јунус, молла Абдулла, Меш. Хәлил, һачы Һусејнбала, һачы Илјас бәј оғлу Әһмәд ага Карахановлар, Әләскәр һачы Сәмәд оглу [illegible].

9. <u>Габагалан</u> (гадын). Гадынларда кечмишдән габаг (алын) алдырмаг јә'ни алнын назик түкдән тәмизләмәк адәтдир. Хүсуси гадынлар (мәшшатә) вардыр. Гыз кәлин кедәндә о гадыны чағырыб әрә кедән гызын габағыны, јә'ни гашларыны назикләмәк, үзүндә олан артыг түкләрдән тәмизләмәк, тел, бирчәк кәсмәк. Кәлиндә тел бир илә кими дурурду.

улагдан ашырланмыш бирчәк омуру үзүну галыр. Габагалан гадын 3 манат зәһмәт һаггы алыбке-дир. Бирчәк 1908-чи илдә муәллим Ә. Набијов биринчи олараг дәбдән чыхартды. О илдән сонра мурурла дәбдән тамам чыхды.

Бу габаг алан гадыны 2-3-4 ајдан бир варли вә орта синиф чаван гадын чагыртдырыб габагыны алдырарды. Бу гадын габаг алдыраны гадынын габагын дизинә үстә отуруб дизи үстә 2 инҹә сап бир бирин еши-лији сапы һәр 2 әлинин баш бармагыла ишла-дәт бармагларын һәсб едир. Бармаглары арасында бурмагла лазымсыз түкләри чыхардыр. Зәһмәт һаггы олан 20-30 гәпик алыб о бири гоншуја кечир.

10. Гадахчы. Гадахчыја ишинә көрә лазымдыр: гајчи, чекич, бир ики тәбәгә ағ дәмир, 1/2 кирванкә замазка бир баҹа дәмир гуту хырда мых.

Табаг. Тәкнә.

Ичәр вә кәнәлләри кәзиб һә кәсин тәкнә вә табагы чатлајыбса ағдәмирдән чырыгын бир азын вә ениме кәсиб мыхлајыр вә јанларына замазка сүртүр, 20-25 гәпик алыб кечир гоншусуна. Кәнд јахынса евә гајыдыр, кәнд узагса о бири кәндә кедир. 1900-чи илдә габагчылыгла Әбүзәр Ширин оглу, Ширин Балага оглу.

11. Галајчы. Галајчыја лазымдыр: галај, кислата (туршу), гум, фаргунка, јахуд очаг. Һәр кәсин мис габ гачагы хорәк биширмәкдән пахыры чыхыб (јәни галајы кедиб мис

...хсыб, ојлә габда бишән хөрәкдән адам зәһәрлә-
нәр). О бир ки пахыр габлары галејлатмәјә кәтирир-
ләр. Галејчи габағча очагда галејни апарыр, сонр
ичинә гум төкуб ики чылпаг ајағынә кириб бала
габаға фырладыр ки, габын ичи мис рәнкини алыр.
Габы јујуб очаға гојур. Габ гызанда әринмиш галај
илә гургушуну төкуб әски парчасынә бир гәдәр сүр-
түр. Һазыр оланда габы кәнарә гојуб, о бири габы
башлајыр. Габларын бөјүк кичиклиндән асылыдыр 20
гәпикдән 1 маната гәдәр зәһмәт һаггы алыр.

Ән мәшһур уста молла Муса иди.

12. Гара дәмирчи. Гара дәмир истеһсалы. Гара-дәмирчинин дуканында 1 метр һүндүрлүјүндә энли столу олур, бу үстүндә һәр тәрәфи 4 сант. эниндә 2-2½ метр узунлуғунда массив дәмири олур. 2, 3 дәмир чәкичи, бир ағач чәкичи, бир дәмир гәләм, бир гатлама дәмир метр аршини, бир тахта әршини, бир дешикли △ дәмир вә бир нечә әдәд мишар, бир јекә гајчы, бир нечә чәрхи, дәмири гатлајан, дәмир ишләрә нахыш төкән, кобә салан.

Уста һасил едирди:

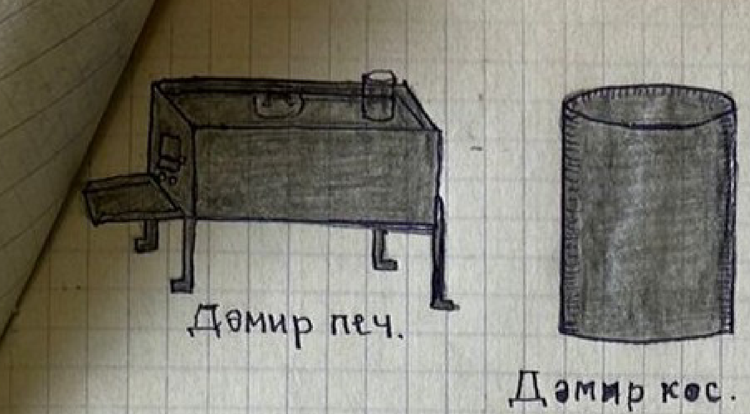

Дэмир печ.

Дэмир кос.

Гара дэмир истеһсал устасы рэнксаз-шичи Мустафа Таги оглу иди. О һэм рэнксазлыг, һэм дэ гара дэмир иши көрүрдү. Һэр икисиндэ бачарыглы уста иди. Бу шэхс мугаматы јахшы билэн мэшһур ханэндэ Элэскэр Абдуллајевин эввэллэр мугаматын бэ'зи јерлэрини өјрэдирди. Новруз бајрамларында Гэбристан мејданында барытдан ҹүрбэҹүр атычы эламэтлэр көстэрирди, көјэ ахшамлар фэнэр бурахырды XX эсрин эввэллэриндэ театр гојуланда киши вэ гадын ролларыны лајигинҹэ ифа едирди. Өзү түркҹэ, фарсҹа савадлы иди. Ондан сонра оглу Тагы анҹаг гара дэмир ишилэ мэшгул иди.

13. Гэбир дашы јазан. Шэкидэ хүсуси гэбир башдашы јазан усталар вар иди. Онлар Кишмиэрдэн дүз сигэлли бөјүк бир метр һүндүрлүјүндэ, эни 1/2 метр, 2-4 сант. галынлыгында гэбир дашлары алыб сахлардылар. Муштэри кэлэндэ дашлардан һансыны бэјэнсэ јазы ишиндэ разылашыб кедирди.

Устанын бир чекич, бир дэмир гэлэм, бир сэттарэ, бир ади гэлэм вэ бир мил олурду.

Уста эрэб хэттилэ өлэнин адыны, атасынын адыны, асыр вахтларда фамилијасыны, анадан олан вэ өлэн күнүн тарихини һэкк едирди. Вэ алтында өз адыны һэкк едирди.

Дашын бөјүклүјүнэ, һэккин чохлугуна нэзэрэ аларак зэһмэт һаггыны 20 манатдан 30-50 манат алырды. Уста бу дашын үстэ 3-4 күн сэрф едирди.

Усталар: Мустафа эфэн. һачы Мэһэммэд эфэнди оглу, Јусиф һачы Лэтиф оглу.

Грәмит- киремит истеһсалы.

1886-чы илдә Шәки шәһәринин әһалиси 24182 нәфәр иди. Бунларын ичәрисиндә мусәлман 20.323 нәфәр; ермәни 3.854 нәфәр; рус 5 нәфәр; башга милләт јохдур. Шәһәрин бүтүн әһалисиндән 60 нәфәри, һамысы кими гирәмитчиликлә мәшғул иди. Адәтән батаглыг, чај, вә көлләрин јанында тикилмиш биналарда гиремит истеһсалилә мәшғул олурлар. Бу јерләрдә сујун чох олмасындан гилләри нәмир. Бөјүк бина өртүлү олуб һәр тәрәфи бағлы олур. Бу өртүјүн (сарајын) гапы, пәнҹәрәси олур, өзүдә гапалы олур. Бинанын бу чүр тикиш мәгсәди гиремитләри күләкдән горумаг ки, рутубәтли гиремит чатлајыр вә ишләтмәјә јарамыр. Гремитләри гурутмаг үчүн сарајын ичәрисиндә 2-3 мәртәбә тахтадән тәрәкә гајырырлар. Вә хүсуси тахта үстә гојуб тәк-тәк тәрәкәләрә чәркәдән дүзүрләр.

(рәсм №4)

Гремит истеһсалы үчүн ишләридә көстәрилән аләтләри ишләдирләр: ади күрәк, бел, күлүнк, хәрәк, скобка, гремит галыбы дәмир. Бу аләтләр шәһәрин өзүндә гајрылыр. гремет галыби дәмирдән (1-1½ манат). О үзүнсо 4 буҹаглы олу олуб вә дәмирдән әл тутан јери вар.

галыб

Гремет кәсән заман үзүндә 2 тәрәфиндә гремет үзүнү чухур рәсм №1. вә дал үзүндә бурун гојулур рәсм №2.. Чухурдан јағыш сују ахыны, амма бурун исә өртик габырғаларына (рејкалара) илишдирмәк үчүндүр. Гремитләри гурутмаг үчүн буна мувафиг јасты тахталар гајрылыбдыр. Бело тахталар карханада 10.000 дән 30.000 гәдәр олур. 1000-и 20 манатадыр. Скобка тахтадан дөртбуҹаг 6-5 вершок вә үзүнлүгү, вә эни ¼ вершок рәсм №5. Бу скобка илә галыбдән артыг палчығы сыјырыр. Торпаг гремитә лазым олдугҹа чыхардырлар.

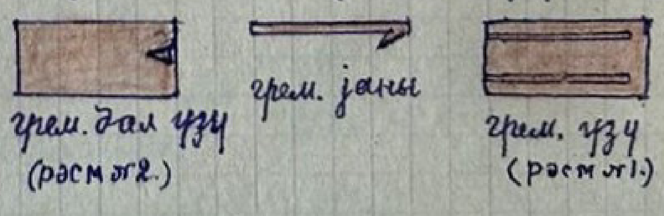

(рәс. №5)

Иш ашағыдакы үзрә истеһсал олунур. 2-3 ишчи тәрәфиндән газылмыш гырмызы-сары торпағы чала гајырыб ортасына лазыми гәдәр су төкүб, торпағы күрәклә сују гарышдырырлар. Ичинә хәлбирдән кечмиш нарын саман хејли вә бир гәдәр мал пејини төкүр. Чырмыләниб дүшүр палчығы јоғурдур. Ахырда палчығы тәпәјығыр. Сабаһиси күнү бирдә чох јоғурур. Үчүнҹү күн бу палчыгдан бир күндә устанын јанына стола гојур. Уста палчыгдан бир көтүрүб ҝиремет галыбын ичинә гојуб, јанындакы судан бир аз төкүб, јајыр вә скобка илә артыг палчығы сыјырыр. Ҝиреметин 2 јанына 2 баш бармағы илә но кими чөкәлдиб тахта үстүндә алт үзүнү чевириб алтындакы галын палчығыны јенә скобка (балача линејка) илә башын ортада бир балача бурун гојуб, артыг палчығы сыјырыб палчығын үстә атыр. Ҝиремет тахтасынын үстә бурнуну тахтанын бош јеринә чевириб апарыб сарајдакы тәрәҹәнин үстә гојур. Һәр ҝиремет бир ҝиремет тахтасы ишләдији үчүн 5-6 мин еһтијаты вар.

Үч-дөрд күнә ҝиремет кәсилиб гуртарырдан. Бу мүддәт әснасында јаш ҝиреметләр бир гәдәр тәпинирди. Һаман тәпинилмиш ҝиреметләри сарајдан чыхарыб һәјәтдә күнүн алтына јаны үстә тикинә бу баш о баш дүзүрләр. Һәјәтд нарын гум илә өртүлүдүр. Ахшам күн батанда, јахуд јағыш бағламјандә ишчиләр тәләсик ҝиреметти сараја јығырлар. Белә ҝиреметләр гуруjунҹа һәјәтдә күнәшә сәрирләр. Ҝиремет гурујандан сонра газылмыш чөкәкдә печдә (оҹагда) аралы-аралы дүзүб алтыны јандырырлар. Бир дәфәлик оҹаға 2000 дән 5000-ә гәдәр ҝиремет гојулур. Оҹагда бир дәфәдә 20-25 манат одун јаныр, Ҝиремет карханасында гијмәтдән вә тәҹбатдан асылыдыр. Нә гәдәр ки, гијмәти галхыр карханада фәһләнин мигдари 3 нәфәрдән 15-ә кими галхыр вә јахуд азалыр.

Тиремет карханын өзүндә јерли ҹамијә мини 10 м. сатылырды. Карханадан араба јахуд тачкаларла дашыјылыр.

Тиремет иши ҹавадан асылы олдуғу үчүн мөвсүму мартын ахырындан, пајызда сентјабрын јарысына кими ишләјирди.

Тиремәтчиләр: Һамна мешәди Әсәдулла вә гардашы ......, Һүсејн Әмир оғлу, Ширин, Әли Балаага оғланлары.

15. Галтахчы: Галтахчы өз ишиндә чох вахт әрик вә ҹөкә, гарағаҹ тахтасындан јәһәрин тахта һиссәсини һазырлајыр. Бу ишдә сөјүд ағаҹы өзүнүн јүнҝүллүјүнә ҝөрә әла материал һесаб олунур. Галтахчы адәт үзрә бу аләтләри ишләдир: балта, бычгы, төрпү, дүз вә әјри, јумру вә дөрткүнҹ биз, чекич, кәлбәтин, искәнә, рәндә вә чәјриләри.

ГАЛТАҒ.

Бу ишлә анҹаг Шәки гизәнәри вә Ҝәнҹәдә мәшғул олурлар. Һәр бир белә тахта ҹовдә 3 манатдан сатылыр.

Усталар: Әбдүлкәрим, Мухасм Заман Һаман оғлу.

16. Гәссаб. Һәр бир гәссабын ҝәрәк бир, ики јүз гојун ентијаты олсун. Чүнки һәр гәссаб ҝүндә әксији 10 гојун кәсирди. Олдуғу гојунларын бир һиссәсини саллаханын јахынлығында чобан ҝүдәрдә. Гојун саллаханада кәсилиб тачга илә ҝәтириб гәссаб дүканларин пајлајыр. Гәссаблар өзләри сәһәрә јахын саллахана ҝедиб ичини чыхардыб, назик бағырсагларыны орада сатыб, гарнынын ичини орда бошалдыб тачга үстә јығыб, ҝәлиб дуканы ачыб ҝөзләјирләр.

Ат, дәвә, довшан јијән олмадығындан сатылмазды.

Гәссаблар анҹаг мүсәлманлардан иди.

Гәссаб һачы Осман ашағыда анҹаг мал һејвани кә-
сәрди. Онун муштәриләр руслар вә бәзи ермәниләр
иди. Мүсәлман мал әти јемәздиләр. О чох вахты
чонку кәсирди. Онун голлу гәнадли ләзки һидимли
Мүртүз гулдугчиси вар иди. О малын бојнуну ајагла-
ларыны сарыјыб кәндири чәкиб һејваны јыхырды вә
һачы Осман кәсирди.

Гәссаблар: кәрб. Мәһәммәд., саггал Мәһәммәд,

. . . .

~~17.~~

17. Дам јапығы. Дам јапығы ишиндә 4-5 нәфәр ишчи олмалыдыр, чүнки ағыр вә чох күч тәләб едир. Бөјүк ағыр тирләри галдырыб тикәлдиб баш-баша вурмаг лазымдыр, сонра јухары чыхыб баштири гојмаг кәрәкдир.

Дам јапығы.

Дам јапығы ортәнләр: Нанај оғлу Идрис, Әдил Балагајини, Думләр Бағи, уста Осман, һачы Мәһәммәд Шәрбафли мәһәлләсиндән.

. . . . . .

Галыш дамы јапан Ејваз уста.

18. Даш мә'дәни. Шәһәрдә 2 даш мә'дәни вар иди. Бири шимал дағда. Дашчы Зами Рустәм оғлу,

Ҹәнуб даш мә'дәни.

Арх үсту јолу.

Шимал даш мә'дәни.

Ҹәнуб дағда көһнә ермәни мәһәлләсинин үстә дашчы Искәндәр (ајы) Салман Рза оғлу иди. Тәхминән 1898-чи илдә ахшам гаранлыг гарышыр Салман јохдур. Оғлу Гәнбәр бир нечә адам кедәр даш мә'дәнинә өлүсүну дашын алтындан чыхардыб апарарлар.
Зами дә бир нечә вахтан сонра даш алтда галар өләр.

Даббагхана. Көн заводу (Даббагхана) шәһәрдән гырагда мүтләг су кәнарында, балача чај мәнбә'дә тикилир. Бу евчиказларын ичләриндә тахта чәлләкләр гојулур. Гоз ағачындан овулмуш һеч олмазса чәмиси 6 әдәд 3 сыра чәлләкләр гојулур. Дәринлији вә енлији 1 аршын, узунлуғу исә 2 дәфә артыг олур. Чәлләјин үстүнә көндәлән тахта кечир. Ишләјән ишчи ишләјән заман ондан дурур. Көн истеһсалында бир аз әјилмиш тохмаг формасында олан сығаллајычы. Бу аләт узуну 1 сажин ени 3 вершок 2 вершок галынлығында тахта һазырланыр. Бу тахтадан онун тәхминән 3/4 һиссә узунлуғунда бычгыланыр. Башлыча олараг тахтада гол әмәлә кәлир, Тахтанын голу јерә гојулур, онун о бири башы дивара дирәнир. Тахта узуну онун голуна гәдәр көн салыныр (рәсм №1). Бу көну јухарыдан ашағы истигамәтиндә сығаллајычы илә гашыјырлар. Беләликлә тахтанын голу фәһләнин чылпаг ајагларыны сығаллајычынын зәрбәсиндән мүһафизә едир.

(Рәсм №1.)

Истеһсал үчүн материал өкүз вә инәк дәриләри јарајыр. Онлары шәһәр гәссабларындан бири 4-5 ман. алыныр. Хам дәриләр (шәһәрдән 4 верстликдә) чаја көндәрилир. Орда ону суја басырлар. 10 күн кечәндән сонра дәриләри судан чыхардыб болуча кәпәк төкүб су илә исладырлар. Дәриләр кәпәкдә 20 күн галырлар. Бу дәридән јуну төкүлмүш чылпаг јаш дәри алыныр. Белә дәрини дәниз дузу илә дузлајыб 5, 10 күн дузда сахлајырлар. Дуз дәринин чанына һопмасы мүддәти һавадан асылыдыр. Дуз исти һавада тез һопур. Дуздан сонра көну ашылајычы маддәјә гојуб 20 күн сахлајырлар. Шәкидән вә Шуша гәзаси кәндләриндән кәтирилән (кермек) колун овулмуш гуру јарпаглары ашылајычы маддәдир. Сонра дәри дигәрилә сојуг су илә јујулур, вә чөл тахта узу-

сәрилир. Дәринин ич үзүнү сығаллыјыны алт-
ә гашыјырлар. Сонра сатыша кедир. Јерли ајаг-
габлар истехсалчыларына бири 5-8 манатдан саты-
лыр.

Дәри заводлары 5 әдәд вә 5 нәфәрдә онларын са-
һибләри вардыр, вә онларын 60 нәфәр фәһләләри вар-
дыр. Фәһләләри 13 јашындан ашаға көтүрмүрләр.
Гашлылар ајда ән чох 5 ман. алырлар. Иш исти
дүшән күнләрдән башлајыб гыша кими узаныр.
Сојуг дүшәндә чәлләкләрдә су донур, онун үчүндә
иш кәсилир. Бу тә'тил тәхминән јарым ил уза-
ныр. Һәр чәлләкдә бир нәфәр ишләјир. Бүтүн иш
дәринин чәлләкдә вә онун тапталамасындан иба-
рәтдир.

Ашылајычы маддә чох хәстәликләрә мүаличә
едир. Һәггәтдә нефтчилә зәдәләнмиш, јелдән заб
чәкән, дәри алты, дәри үстү хәстәләри кәлиб чәл-
ләкләрдә ашылајычы маддәдә чимирләр.

(Сборник материалов для описания местн. и племен Кавказа г. Тифлис 1891 г. вып. 11).

Көн иши: тәзә мал көну: чамыш, кәл, өкүз вә
балаларынын көну, гојун кечи дәриләри һәлә јаш икән
дүзләјиб јығырлар. Сонра онлары көлә салыб гуру
көнләр тәзә һалына дүшүнәҹә суда галыр. Сонра
судан чыхардыб әһәнк сујуры кирәҹ салырлар.
10 күн кирәҹдә галыр. Сонра чыхардыб түкүнү тә-
мизләјиб сарағанлы силәјә салырлар. (силә тәкнә
сифәтиндә олур). 4 күн бир адам 2 көну тап-
балајыр. Сонра дүзләјиб күнәшә сәриб гурудур.
Өкүз, чамыш көну чарыхчылара чарых тикмәјә
кедир. Инәк көну, дана, хотәк, кечи, гојун көнлә-
ри башмагчылара кедир. Охут, Кишдән
агач габығы (вагам бојағ)-
дан гырмызы бојаг алыныб
мешини, тумағы рәнклә-
јирләр. Палыдун гагасы
вә габығынын бадијәси, са-

Силә.

ағаны үзүдүб вә бимушу дикдә дојуб кону бир,
бир ачыб үстә сәпирләр. Әксәријјәти бар ај га-
лыр. Анҹаг һәр һәфтә мәсләһәт дәјишилир, та
кон биширнәјә гәдәр. Тамыз силдә 40 күнә гәдәр
галыр.

[Дәри иши Шәкидә хејли азалмышдыр. 1914-ҹү илдә-
ки мүһарибәдән илләри ајагалты (кон) ашыланмыш
кечи вә гојун дәриси Тифлиси вә гоншу гәзаләри
тәҹһиз едирди. Шәки даббағлары Тифлис кон ха-
разларыны тәҹһиз едирдиләр. Һәр ил Шәкидән Тиф-
лисә 8.000 пуд анҹаг кон ашыланмыш гојун, кечи
дәриләри чох аз мигдарда көндәрилирди. Даб-
бағлар өзләри конләри апарыб Тифлисдә васитәчи-
ләрә дәјәрсиз гијмәтә сатырлар, онларда бирә
үч баһа гијмәтә харазлара сатырлар.]

[(Экономический вестник Закавказья г. Тифлис
1928 г. 5/V №№ 15-16).]

Даббахлар: Һачы Нәсрулла Һач. Исрафил оғлу, Меһди Һач.
Нәҹәф оғлу, Мабуд Һач. Јусиф оғлу, Һач. Һәбибулла Мәм-
мәд Кәрим оғлу, Һач. Исмаил Әһмәд оғлу (Гошлағлы), Аға
Бала Јәгуб оғлу, Әкбәр аға Ваһаб Гузбашы оғлу,
Гара Һач. Әһмәд Микаил оғлу, Ибраһим Хәлил Ҹә-
әкбәр оғлу вә гејриләри.

20. Дәрзи. Дәрзи 52 нәфәр 50 мүсәлман вә 2 нәфәр
ермәни иди. Бу истеһсал үчүн һәр е'малатханада
ишләдилән аләтләр ишләнирләр:
Дәзкаһ гоз тахтасындан дүз 4
бучағлы, узуну 2 әни 3/4, һүн-
дүрлүјү 1/4 метр (2-4 маната),
гајчы, 1 ман 80 гәп., тикиш машын
40-90 ман. хан аршын-ағаҹ гатла-
нан 25 гәп. үскүк 3 гәп. ијнә 1 гәп.
үтү 1-2 маната.

Дәзкаһ.

Јарым
Гатланан аршын

Папаг үчүн: гара ластик, чит, без,
дүјмә, сап, гајтан, ешмә, сачаг, готаз башлыг үчүн.

Дәрзиләр тикирди лифәлә шалвар, архалыг, чуха, сырыглы дошлик вә башлыг тикирдиләр. Архалыг чох вахты гара ластикдән тикәләрди. Палтары өлчмәк үчүн узун гајтан вә гатланан тахта јарым хан аршини иштирак едирди. Әввәл далыны јахадан белинә гәдәр гајтан илә дутуб хан аршинилә өлчүб јазыр, сонра этәјини, далынын энини, јахасыны, белини, дошунун энини вә голунҗ өлчүб јазыр. Уста үзүну отуруб ма-риле үзүну астарыны бичиб → шын үстә астамалыилә тикиб, чиб гапагыны вә јахасыны сырыјыр, Јердә дошунә вә јахасына гајтан дутуб үтүләјиб базыр едир. Лифәли шалвар вә чуханы чох заман ләзки шалындан вә бә'зән рус макудундан тикирди. Шалварын лифәси читдән јахуд бездән тикилир. Шалдан тикилән палтарлар машында тикилиб, сонра тикишләрини баслар дырырлар. Чәркәзи чуханы далда јанлары кавыолур. Башлыг чох вахты дәвә јуну шалындан тикилир. О анҹаг башда тикиши олур. Этраф гырахларына өз рәнки бафта дутулур, вә башында кунҹдә өз рәнкиндә готазы, готаз бә'зән кумәбатын олур.

Сырыглы дошлик

Архалуг.

Лифәли шалвар.

Чуха.

Уста үту үтүләмәк үчүн ләзки шалындан «сүнкәр» гајырыр. Сүнкәри хејрәдки сују батырыб истәдији јери онунла исладыб үтүләјир.

(Дәрзиләрин бир парасы өзү тикмәјиб, тикили палтарлары алыб кәндбәкәнд кәзиб атла сатырдылар)

Дәрзиләр үчүн мәктәб јох иди. Шакирдләр усталарын јанында 2-3 ил пулсуз ишләрдиләр. Бундан сонра о күндә 40-50 гәпик мәвачиб алырды.

(Сборник матер. для описания местност. и плем. Кавказа гор. Тифлис 1891 г. вып. 11).

Дәрзиләр: уста Абдул Ваһһаб Дадаш оғлу, Мәһәммәд, Әһмәд Һачы Исмаил оғланлары, Мәһәммәд Дадашов, Һәсән зәркәр Әзиз оғлу, уста Ибраһим Хәлил, Һүсејн Бәдәлов, Һачы Салам Әфәндијев, Сејид Әһмәд Мустафајев, уста Муса Аға Абдулла оғлу Нәбијев, Акоп Асатур илә (ермәниләр) вә гејриләри.

Дәрзи гадын өз евиндә јахуд дә'вәт олан јердә кәмин гадын палтары тикир: о ишләтдији аләтләр: гајчы, ијнә, үскүк, сап, ипәк-сапы (хәјти). Ишләтдији материал чит, ластик, тирмә шал, гајтан, түклү ћејван дәриси.

Лабанын гырагларына читдән, варлы гадынлар үчүн тирмә шалдан көбә дутур, белинә бағламаг үчүн 2 тәрәфдән гајтан бәнд едир. Боју белиндән 4-5 бармаг ашаға олур. Лабаданын астары чит олур.

Ешмәкин голунун ағзы түјлү сары ћејван дәри 2 бармаг көбә дутулур.

Лабада.

Ешмәк.

Гыш палтары олдуғу үчүн ичинә памбуглу астар чәкилир. Беләриндән һәр 2 тәрәфдән гајтан тикилир. Чүн ки, лабада вә ешмәјин дөшләри бири бириндән кенидир. Һәр 2 либасын 2 јанындан узаныр чәкиб дујмәјә. Гадын туманы 10-12 аршын читдән 3 бармаг мәфәси олур. Туман башы ач вә учларында готазы идән.

Дәлләкхана. Дәлләјин дуканында бөјүк күзкү, алчаг курсу, дараг, бир нечә үлкүч, хәррәтдашы, чәм, манғал, гәдифә.

Муштәри кәләндә јердә отурдуб әлинә күзкү верир. Сонра бодгазындан гәдифәјә асыб, чәмә јајда сојуг су алыб, гышда вә сојуг вахта чәмә очагдан исти су алыр, үлкүчү хәррәддашына чәкиб муштәринин габағында дизи үстә отурур. Дәлләк чәмдәки су алыб 2 әлилә әввәл башыны кәлламинә исладыр. Гырхыб гуртарандан сонра хәдини јәни саггалын јан јөрүнү вә алтыны кәлмчунин исладандан сонра гырхыб гајчы илә јан јөрсини алыб гуртарыр. Һәр һафт баш гырхылмасы исә онидә 2 әлли исладыб гырхырды.

Үлкүч кору (күт) оланда чәрх илә 2 дәлләк кәлмәкли үлкүчләри итиләјирләр. Дәлләјин бири әлиндә үлкүч о бири 2 әлиндә чәрх гајышлары, чәрх дашы дала кәләндә (дөнәндә) үлкүчү даша верир, чәрх габаға дөнәндә үлкүчү дала чәкир, јәнә чәрх дала фырлананда, үлкүчү даша верир, чәрх габаға дөнәндә үлкүчү дала чәкир. Бу минвал бүтүн үлкүчләри итиләјирләр. Бу үлкүч итиләмәк һәр јарым ај 3 һәфтәдән бир әмәлә кәлир.

Сонралар ~~бунлар~~ муштәриләрин ~~Бунлардан башга әјјар [illegible]~~ алтына курсу гојуб, күзкүнү отуртмагы, өзү ајаг үстә гырхмагы, башыны үзүнү исладанда сабун сүртмәји мода салдылар, 10-15 гәпик алардылар.

Бунлардан башга сәјјар дәлләкләр вар идиләр. Онлар әлләриндә чанта, белләриндә гајышдан асылмыш мешиниләрдә үлкүч, дараг, гајчы, хәррәддашы, үлкүч чәкән гајыш, чанталарында әтәк, күзкү, чәм, еhтијат үлкүчләри олурду. Дукан габағындан кечәндә чағырыб дуканын ичиндә башларыны үзләрини гырхдырырдылар.

Дәлләк баш үз гырхан заман муштәринин јени

ишиндәки әһвалатлар: ким олуб, ким тој едир, ким өзүнү евләндирәндә нә гәдәр меһр вермишдир, о күн онун башына кәләнә һавиәләрдән, вә өзү етдији түркә чара муаличәләрдән данышыб муштәрин мәшғул едәчәкдир. Муштәридә билдијиндән она данышыр. Демәкдә о бири муштәриләрә кордијиндә ешитдијиндән бир азда үстә гојуб данышачагдыр.

22. Дәмир истеһсалы: Шәкидә чәми 14 дәмирчи дуканы шәһәрин мәркәзиндәдир. 9-и ашағы базарда ермәни 5-и јухары базарда мүсәлман. Һәр бир дәмирчи дүкани отагдан ибарәт олуб габағы ачыгдыр. Дуканын јери торпагдыр. Бела дәмирчи дүкани илдә 30 манат кира верир.
Һәр дәмирчи дукан бир бәрабәрдә 2 һиссәјә бөлүнүр. Габаг һиссәсиндә бири бөјүк зиндан вә 3 кичик зиндан јерләшмишдир. Бөјүк зиндан очагын габағында гојулуб, галанлары кәнардадыр.

Бојук зиндан Кичик зиндан

Бөјүк зинданда дәмирчи вә онун көмәкчиси илә бирликдә бөјүк шејләри дөјүрләр. Балача зинданларда тәк хырда шејләри дојмәјә ишләнир. Дуканын 2-чи јариси күрәнин дам ики бөјүк коруг вә бир тәрәфиндә көмүр төкмәјә јердир. Күрә чиј кәрпичдән тикилир. Габагча биноврәси гојулур һүндүрлүјү аршинин 3/4-у эни 1 аршин, узуну 1 1/2 аршин. Биновредән 2 дивар галдырылыр онлардан далдакы 3/4, габагдакы 1/4 аршин. Бу ики диварын арасында 1/2 арш. ара галыр ода очаг јеридир.

Дәмирчинин еһтијачлары: 2 корук 45 ман., бөјүк зиндан 20 ман, 3 балача зиндан һәр бири 8 манатдан, 3 чүт чекич мүтәлиф бөјүклүкдә 4 м. 50 гәп, бу гәдәрдә кәлбәтин 2 ман. 40 гәп., бир јахуд кәсәк бири 50 гәп. Дуканда кәнд тәсәррүфат алатләри гајырмаг үчүн

Бунлара әлавә 2 јеј, сыхан әзҝәк һәр бири 20 манатд. вә билов дашы 3 манат. Аләтләрдән анҹаг көрүкләр 5-6 илдән бир тә'мир олунурлар 5 маната.

Шәки дәмирчиләри өз истеһсаллары үчүн чубуг дәмир, золаг дәмир ишләдирләр. 5 дәмирчи 11 көмәкчи 7 шакирд Шәки кәндчи аләтләри һазырламага мәшғулдурлар.

125 197 199 25

Дәмирчиләрин мәһсули кәнд тәсәррүфаты аләтләри анҹаг Шәки, Әрәш вә Ҝөјчај гәзаларында сатылыр. Бунла белә бирҝүн мәһсулун јарысы Шәки гәзасына кедир о бири јарысы бир бәрабәрдә Әрәш вә Ҝөјчај гәзаларын арасында бөлүнүр.

Зәнҹир.

Чуј

Нәлбәнд Чекичи.

Тәвәрә

Дәјирман пәри.

Мил

Турбаға

(Сборник матер. для описания местност. и племен Кавказа гор. Тифлис 1891г. вып. 11).

Дәмирчиләр: Һаҹы Әһмәд, оғлу Һаҹы Гәдир, уста Аббасәли, уста Рәсул, оғлу Мәһәммәд (Дәмирчизадәләрин атасы), уста Бајрамәли.

22. Дулуз истеһсалы. 3 нәфәр киши ајры биналарда дулуз ишилә мәшғул олурлар. Дулузларын дәзкаһдан вә артыг палчығы кәсән тахта парчасындан башга аләт јохдур. Дәзкаһ бир бирилә меһвәр илә битишмиш 2 тахта даирәдән ибарәтдир. Бу даирәләр бири бириндән бир гәдәр аралы олмалыдыр. Бу дәзкаһ чөкәкдә јерләшир ки, онун үст даирәси отағын дүз дөшәмәси бәрабәриндә олур. Дулузун көмәкчиләрилә дүлкәр дулуз дәзкаһларын тахтадан гајырар. Дулуз истеһсалы үчүн гырмызы торпаг лазымдыр. Ону дулузлар өзләри әлдә едирләр. Газылмыш торпағы тахта илә дөшәнмиш мејданчәјә төкүб ајағлары илә јоғурурлар. Палчығын ичәрисиндән кәнары шејләри сечиб атырлар. Дулуз лазыми гәдәр палчыг көтүрүб әлилә јенә јоғуруб дәзкаһын үст даирәсинә гојур. Өзү дәзкаһын далында отуруб алт даирәни ајағылә

Дәзкаһ.

…ләјиб алт вә үст дашларыны һәрәкәтә кәтирир-рләр. Бу о асас һәрәкәтдир ки, онун көмәјилә дулуз өз мә'мулатыны һазырлајыр. Онлар мә'мулатын мәгсәдинә мувафиг бөј вә ја башга ҹүр форма верир. Һәрчәнд дулуз сәнәти чох чохдандыр давам едир, анҹаг бу барәдә истеһсалатда тәкмилләшдиричәк мушаһидә олунмур. Дулузлар һәлә өз мә'мулатыны рәнкләмәк, миналамаг өјрәнмәмишләр. Һәлә јахшы торпаг тапмаг фикриндә дүшмәмишләр. Дулузларын артели јохдур.

Дулузлар өз мәһсулуну јериндә сатырлар. Дулуз (гончар) сәнәти инсанын сәһһәтинә чох пис тә'сири вардыр. Дулузлар һәмишә көлкәдә вә рутубәтли отагда олдугларындан өз сәһһәтләрини зај едирләр, онун үчүн онлар һамысы рәнксиздирләр. Онларын сәнәти чох јорүҹудур.

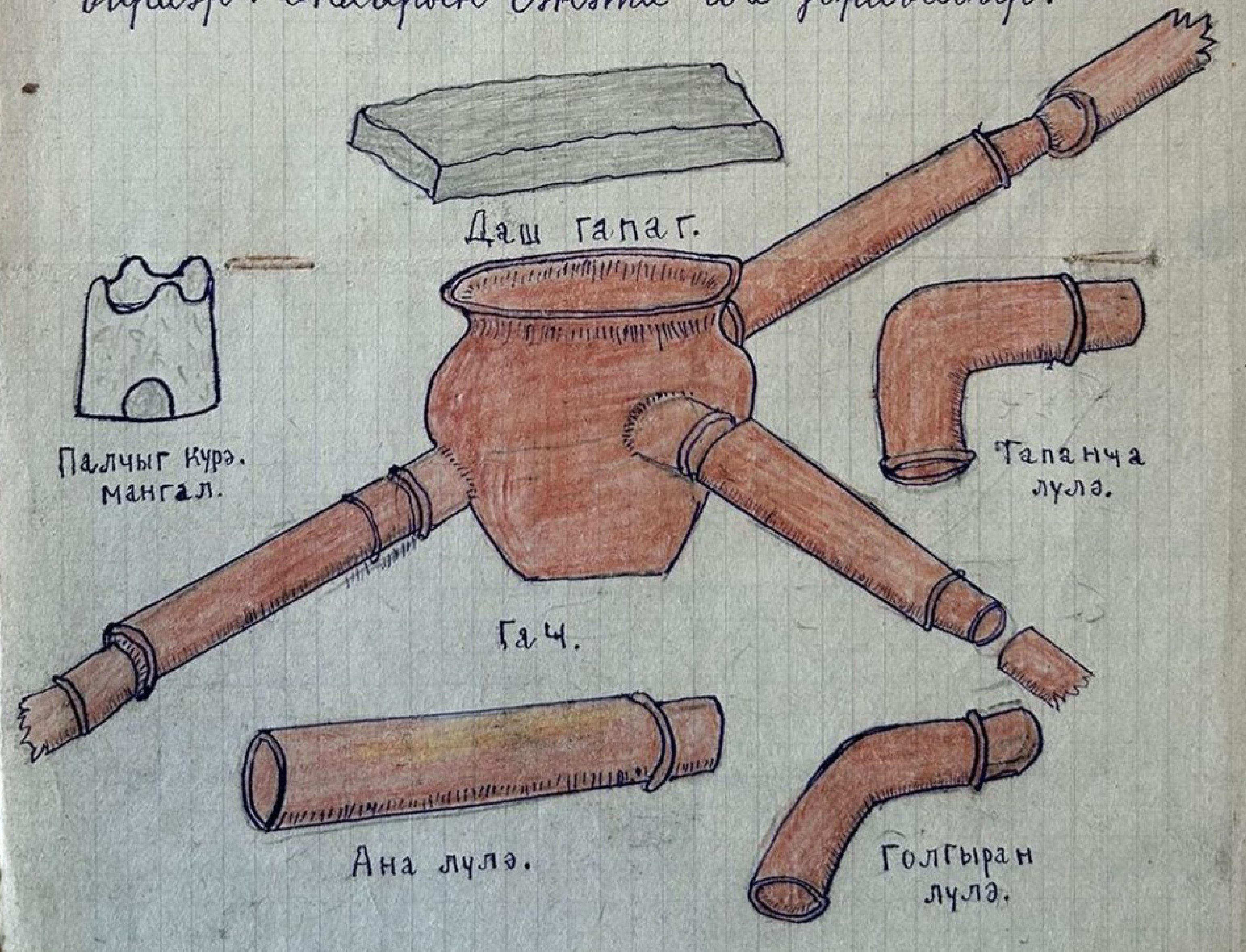

Бу истехсалат үчүн материал - сары (гырмызы) торпаг 1/5 һиссә гумла гарышыг. Амма тәндир тикмәк үчүн 1/4. Мангал јапмаг үчүн бир нечә дөјүлмүш дуз, бир халбир нарын ~~кәпәк~~ саман бир овхум кечи јуну гатылыр. Бу гатышмыш шејләрә су төкүб чылпаг ајагларла 3 күн тапдаланыр. Ондан сонра габ гајырмаг үчүн материал һазырдыр (бардаг, сәнәк, күпә, хејрә вә гејриләри.

Тәзә габлар гурудугдан бир нечә күндән сонра ону чөлдән алтыны бычагла һамар~~лајырлар~~ дүзәлдир вә јердә галан үст үзүнү су илә исладыб јумру сигәлли дашла һамарлајырлар. Әјәр габы дырнагла чызанда, дырнагда палчыг көрүнмәсә онда ону очаг~~да~~ биширмәји мүмкүндүр. Амма әкәр очагда

абдан бухар чыхарса габ оҹагда дағылмасын дејә чыхарылыр. Ону оҹагда гызарынҹа сахлајырлар. Бурада мүшаһидә еләмәк еләмәк лазымдыр. Әҝәр оҹагда габларын үзү бир вахда гызармаса онда һөкмән костәрилән габлар јумшаг олублар. Онда габлары оҹагдан чыхардыб ичин бир аз зәрдаб (сыворотка) төкүрләр, вә үст үзүну сојуг суда исланмыш әски илә силирләр. Әҝәр истәрләрсә габлар бәзәкли олсун үст үзүну гырмызы рәнклә гызардыб вә күнәшдә мулла сүртүрләр.

Тәндир палчыгыны 3 дәфә һазырлајырлар, - һәр дәфәсиндә тәндирин 1/3 һиссәсини гуртарыр. Бунунла белә гајрылмыш бир аз гурујан кими о бири һиссәсини гајырмаға башлајыр. Тәндирин ичини јенә кирдә башла сығаллајыр. Белә тәндир 3 јај ајлар әрзиндә гурујур. Бу тәндир силиндирә бәнзәјир. Алты јохдур. Үст даирәси 3 1/7 аршин, ашағы даирәси - 5 аршин, диварын галынлығы 3 вершог. Тәндирин ашағысында күлә үчүн дәјирми бармаг арасы бојда дешији олур. Бу истенсалат чохдан вардыр. Бу истенсалын мәһсулу гамын мәһәрдә сатылыр вә гисмән кәндлиләр тәрәфиндән алыныр.

(Сборник материалов для описания местн. и племен Кавказа гор. Тифлис 1891 г. вып. 11й).

Дулузлар: Һаҹы Муса, Гәһрәман, Хәлил, һаҹы Којуш, Исмаил, Нәҹәф, Нур Мәһәммәд, Һәбибулла, Исмаил, Сәмәд, Һаҹы Рәсул, Манаф, Чумај. = 13.

28. Дулкәр. Дулкәр чох вахт тикилән тикишин јанында јахшы ачыг һавада, пис һавада сарајларда ишләјирләр. Онлар иш вахты ишләтдикләри аләтләри ишләдирләр: балта, рәндә, бычгы, искәнә, маттаб, пәргар, бучаг өлчән, аршин, чекич, кәлбәтин вә сајирләри. Рәндә, бычгы, маттабы мағазадан алырлар, галанларыны дәмирчидән алырлар.

Тикиш сахиби иш үчүн материал-тахтаны һазырлајыр.

Һәрчәнд 3-4 дулкәр бирликдә ишләјирләр, анҹаг башладыглары иши гуртарынҹа олур, гуртарандан сон-

ра онлар һәр бири башга башга јерләрдә ишләјир-
ләр. Онлар јаз, јај пајызда ишләјирләр. Онлар көрдүјү
ишләр:

Пенчәрә.

Гапы.

Шгаф.

Долаб.

Көрпү.

Көрпу тағи.

Тахт.

Жизәк.

Кәргич галиби

Ајагјолу.

Дарваза.

Мәрдәнә.

Чахчах.

Тәрәчә.

Онларын мәшғулијјәти әзәл-ләри, хусусилә дә вә дал әзәлләрини бәрк бартыр.

Дәрзк дәзканы.

Онларын арасында хәстәлик мүшаһидә олунмур. Вә өмүр мигдари чүзидир.

Артырма плеканы.

(Сборник материалов для описания местн. и племен Кавказа гор. Тифлис 1891 года выпуск 11-й).

1 Дүлкәрләр: уста Рәсул, Маһмуд оғлу Мабуд, сағгал Һәмид Әһмәд оғлу, Јусиф Бәкир оғлу, Мәстан Әбдул Халыг оғлу, Николај (ерм.), Алексан (ермәни). уста Осман, Оруҹ Әрбәби оғлу, Бағыр 2 оғлу илә.

25. Һәләбәнд истеһсалы. Шәкидә 5 һәләбән устасы вар иди. Онлар үчүн ип, инҹә лазым иди. Ипи вә инҹәни бојағчылара гара, гырмызы, ҝөј, сары рәнкдә бојатдырардылар. Ишләдији ишләр: инҹә күләбатын готашлар, инҹә иплик ешмә, гајтан, бафта, (башлыг үчүн әвә јуну рәнкдә гајтарлар. Гајтаны дәрзиләр архалыг, чуха үчүн алырлар.

Усталар: Гасым, Әмирәслан, көдәк Ҹаббар, мешәди Фәрзәли, мүрид Рза.

26. Зәркәр. Гызыл вә күмүш мәмулун истеһсалы 9 мүсәлман вә бир ермәни иди.

Сәнәткарлар өз истеһсалыны дүканларда мәшғул идиләр. Онларын һамысынын ишләтдикләри һачәт вә аләтләри бир чүр иди: 1. балаҹа зиндан, 2. мүхтәлиф вә формада бөјүклүкдә чәкич, 3. маша, 4. гајчи 5. дүз бизә

-ышар гәләм, онунла гызыл күмүш кәсир, 6. јиј, 7. 2 јары ачылан чиназ-гум-дәрә. Чиназын һәр 2 јарысынә гум әвәзи көмүр дојуруб төкүрүр, бир јарысынын ичинә дәмир гәләмб гојуб үстән һәмчинин көмүр долусу вә о бири јарысы бәр гапаныр. Гәлиб ортада һәр 2 јарым көмүрләри бир бәрабәрдә сыхыб бәркидир.

Чиназ.

Сонра гәлиби үсулуиља чыхарыр. Бу чиназын 2 јарысы јенидән гошулур вә хүсуси дешикдән орајә әринмиш метал төкүр. Сојудугдан сонра чыназәки гәлиб шәкини алыр. Белә ки, мәсәлә, тогга үчүн көрпү алыр. 8. Матгаби башындан дутуб ашағы јухары елдикә дешик ачыр. 9. Зәри торпагдан гајрылмыш курә көрүјүлә. 10. Пута-тәһлә, ода даваммлы метал әритмәк үчүн палчыгда гајрылмыш аләт.

көрүк
Курә-мангал.

Матгаб.

Пута.

Әтачлар вә аләтләрин һамысы гәләмдән башга (Газы Гумух округунда) һазырланыр алыныр., Бу гәләм Инкилтәрәдә поладдан гајрылыр, алыныр. Сәнәткәрләрин чоху бәзәк, зәнәт гајырмаг үчүн вәсаити сифариш әдәнләрдән алырлар. Тогга үчүн бәзәк көрпүләр, дили күмүшдән гајрылыр. Усталарын бир, ики шакирди олур, бүтүн чүз'и ишләри шакирдләр көрүр. Мәһсуллар анчаг шәһәрдә сатылыр. Сынығ гызылын мисгалы 4-5 м. алыныр, ондан гајрылмыш мал 6 ман. сатылыр. Сәнәткәрләр бүтүн ил ишләјирләр, онларын арасында хүсуси нахошлыглар јохдур.

Бу сәнәт чохдан давам едир, устәрларын рәјинә илдән илә бу сәнәт азалыр.

Күмүш гајырмагла мәшғул олан усталар гадын бәзәји гајырырлар: тогга, тана, үзүк саламалар, вә гејримләри. Вә бәзән гызыл илә бәзәк вериләр: хәнчәр, гылынч, тапанча, чахмахлы туфәнк вә дикәр силаһ. Ишләдији ишә вә ишләтдији күмүшүн чүмәтинә көрә зәһмәт һаггы алыр.

~~Зәрк~~(Дәрбәнд шәһәр мәктәбинин мүәллими Матвеj Котилов).

[ис]кәрләрин күмүш мә'мулаты Гафгаз хырда сә-
[н]әткарлары өзләринин гәрибә бәдии хүсусијјәти нә-
[з]инки бизә Русијәдә һәтта гәрби Авропа, Америка-
да бөјүк марағ ојатмышдыр. Бәдии
метал һасилаты ән ә'ла Дағыстан
усталары вермишдир. Һәрчәнд бу
сәнәтләр Загафгазијада Иран тә'си-
ри алтында инкишаф етмиш, анҹаг ләзкиләр һә-
мишә өзкә јерлиләрдән өзләри башгаларындан ә'ла
бачарыглы бәнимсәмәклә фәргләнирләр, вә өзләри
јарадырлар. Бу хәлгә хас олан бәдии дујғу, зәриф
истедад саһиби, чох инҹә зәһмәтли ки совән вә мүс-
тәсна оларағ сәј вә хәбәтә тәләб едәнләрдир. Елә
өзүдүр ки, метал мә'мулатынын истеһсали даирәсин-
дә хүсусән гызыл вә күмүш шејләри дағыстан устала-
рынын нүфузи нәинки Гафгазда һәтта гоншу өлкә-
ләрдә вә хүсусилә Иран вә Түркијәдә чох јүксәкдир.

Дили. Тогга көрпүләри.

(Кавказский календар 1914 года стр. 50)

Зәркәрләр: һачы Сәмәд, Әзиз, Сулејман, Әһмәд, Јусиф Әзиз оғланлары, Һачы Мустафа, Һидајәт Салам оғлы, Мәһәммәд, Әһмәд һачы Чаббар оғланлары, һачы Исмаил, Һапет (ермәни).

Күмүшчү усталары: Шәкурбәј, Лутфәли бәј Вәлиханбәјов-лар, Әбдүррәһим һачы Маһмуд оғлу Нәбијов.

27. <u>Кечә</u> мәһсулини гајырмагдан әввәл јунун чиркини апармаг үчүн чајда суда јујурлар, сонра гурутмаг үчүн күнәшә сәрирләр. Һеч бир нәмчәмни ғалынҹаја гәдәр гурудурлар. Јумшалтмагы назик чубугла пардагла пардаглајырлар, вә јахуд чин чин көтүрүб дидирләр. Бунунла белә һәр чүр зибилдән сечилир. ~~Бунула~~ Белликлә јумшалмыш јуну јаја ал-тилә јенә тәмизләјирләр. (Јајын баш[ы] тәркиби аләтдир: јуна сохулмуш сим, тохмагла вурулмасилә сүр'әтли һәрәкәтә кәлмәси јуну тәмизләјир). Бә'зән кечәјә тә'јин олунмуш јуну билмәрәк габагҹадан јујулмыр, вә чубугла пардахланмыр. Анҹаг јај алтына ва-

Јај. Тохмаг.

...итэсилэ јумшалмасилэ кифајэтлэнир. Јун һазыр оландан сонра кечэ салмаға башланыр. Онун үчүн евдэ дөшэмэнин үстэ һанси бир кобут вэ галын катан катан парчасы кими кечэ бөјүклүкдэ вэ формасында һазырланмыш парчаны сэрирлэр, үстэ тэмизлэнмиш узун тели јуну һэр јери бир бэрабэр галынлыгда бир лај салырлар. Бу биринчи лај тэмиз јунун үстэ дикэр ~~дэк~~ јујулмамыш вэ тэмизлэнмэмиш бир лај јун даһа сэрирлэр. Јери кэлмишкэн јуну ип чекмэк үчүн дарача чекдикдэ арасында галан зибилдэ гатылыр.
Сонра нечэ биринчи лај кими тэмиз јујулуб даранмыш јуну үчүнчү лај төкүлүр. Бүтүн бу лајлар. о галынлыгда дүзүлүр ки сыхыланда арзу олунан кечэнин галынлыгы алынсын. Бунларын һамысы дүзүлдүкдэн сонра үстэн гајнар су чилэјиб, үст лајын бир башына јумру кечэ бојү узуну котук гојуб бүтүн үч лаји алтында гојулмуш галын катан парчасилэ бирликдэ үсулмуча мөһкэм долајырлар. Вэктаки бүтүн јајылмыш јун котујэ бүрүнүб онда бу јуну катан парчасилэ бирликдэ этрафынэ јахуд ~~...~~ котујун ики башини гајтанла бағлыб башлајыр ајағылэ басараг јуварлијэ јуварлијэ отағын бу башындан о бири башына вэ кериjэ, о вахта гэдэр ки судан исланмыш јеллэр јапышынчаја гэдэр. О үч лај бэркиб бир лај олунчаја гэдэр јумалајыр. Јун сачаглары һэр јердэ бир галынлыгда лај верилмэлидир. Кечэни јуварлајан заман бир нечэ кэррэ котују ачыб јохлајыб дүзэлтэрэк лајын галынлыгыны дүзэлдүб чевириб тэздэн гајнар су сачалајыб вэ котују ~~о бо~~ тэрэнэ бүкүб гајтанла сарыјыб јенэ јуварламаға давам едир. Тамам һазыр кечэ алынчаја гэдэр котују јуварлајыр. Экэр бунунла гајнар су чилэмэсэ онда бир үзү сигэли олмајыб түклэр бир бирилэ битишмэдији үчүн сачагли олур. Онлары бэзэмэк лазым кэлирсэ мүхтэлиф рэнклэри рэнклэнир. Кечэчилэр һашым, Искэндэр...

Сборник материалов для описания местност. и племен Кавказа гор. Тифлис 1891 года вып. 11а (стр. 289.)

Көчәри халг өз арабаларыны көчәлә ортүрләр. халы, јорған, дөшәк әвзиндә шалдырырлар. Ат гәтирији.

28. Кәндир. Кәндир тохуму (чәтәнә) дән һасыл олур. Вә бәзән (вәз) гарабағ вә чох ағачларын габуғундан. Габағыдан күнәшдә нечә күн гурудуб сонра суда 7-15 күнә гәдәр исламмаг лазымдыр. Бундан сонра ону кәндир бурурлар.
(Сборник материалов для описания местнос. и племен Кавказа гор. Тифлис 1891 года вып. 11а).

Вәндам кәндинә Губадан көчән бир чох ләзки аиләси кәндир һөрмәклә мәшғулдурлар.

29. Кәрпич истеһсалы. Шәки шәһәриндә чохдан кәрпич истеһсалы мөвҹуддур. Шәкидә 2 кәрпичханасы вардыр. Бирисиндә 3 нәфәр иранлы мәшғулдур. Онлардан јашлысы уста һесаб олунур вә галан икиси ону инчилә-ридир. Онларын аләти: кулунк, дәмир күрәк, ведрә, шадара, галиб. Кәдиб сары (гырмызы) торпаг газыб шадарадан кечириб чухур јерә төкүб үстүнә ведрә илә су төкүр. Торпаг исландыгда хүсуси әтрафи тахта илә гојулмуш мејданчәјә гојуб ајаглары илә тапдалајырлар. Вә ону бир нечә саат гојурлар галсын. Сонра палчыгы галибә гојуб јајырлар. Галибдән артыг палчыгы сыјырыб палчыгын үстә атыр. Үстүнә нары гум сәпуб гурумага гојурлар. Бу мүнвал бүтүн палчыгы кәрпич кәсирләр. Гурумуш кәрпичләри сонра гујуја (оҹаға) јығырлар, белә ки, алов кәрпичләрин арасындан кечә билсин. Һәр дәфәсиндә гујуда бир нечә мин кәрпич бишир. Кәр-

Кулунк. Галиб. Курәк. Шадара. Ведрә.

...одда 2-3 гүн галыр. Ондан сонра оъағын одуну
...жиб, габағын кип ортурлар. Совумуш кәрпичләр
...дан һесаб олунур.

Бу истеһсалатда јаз, јај, вә пајызда мәшғул олур-
лар. Һәр мин кәрпич 10 маната сатылырды.
(Сборник материалов для описания местнос. и племен
Кавказа гор. Тифлис 1891 года вып. 11-й).
Қапишчиләр: һаҹы Аббас. ....

Чиј кәрпич кәсмәк үчүн гара торпаг газылыб шин-
дә уш чынғылалары сечиб атмаг, сонра ичинә гуру мал
пејини, саман гатыб су төкүб дәмир күрәклә јахшы
гарышдырыб бир гәдәр вахт гојур галсын. Сонра вә ја-
худ сабаһы күнүдә јенидән гарышдырыб һәјәтдә вә ја
башга дүзәндә галыбы јанындаки су габындә суја чекиб
јерә гојур. Галыб 2 чүт авуҹ палчыг галыбә гојур, вә
2 чүт авуҹ су төкүб, галыбдә палчығы әлилә јер-
ләшдирир, артыг палчығы сојурбыб палчығын үстә атыр.
Галыбы усуллу котуруб јанына гојур.
Бу палчыг гуртарынҹа кәрпич кәсир.
Күнәшин алтында гурујунҹа галыр. Гуру-
јандан сонра, котуруб сыра илә үст үстә
јығыр. Мини 2-2½ маната сатыр.

Бу иллә уста Әбдул Һәлим мәшғул олур.

30. Куркчулук истеһсалы. Шәкидә куркчулук пешәсилә 35 нә-
фәр мүсәлман мәшғулдур. Бу ишлә бир гәдәри ачыг
һавада, бир гәдәри евләриндә вә бир гәдәридә базар ду-
канларында мәшғулдурлар.

Һәр истеһсалчы дәрини дүзләмәк үчүн тахтадан
гурулмуш чәләкм вардыр. Дәрини ашыламаг үчүн
ишләдиләни аләтләр: гарами, пазана*, доганаг*
2 аршын узунунда мөнкәм дәјәнәк, ағаҹдан узун
гармаг ½ аршын, шујукра, тешара, кәфа; паза-
надан мәздә һамысыны дәмирчи һазырлајыр. Сап-
лағыны дүлкәр гајырыр. Пазананы сәнәткарлар өзләри

…зырлајырлар. Күрки бичмәк үчүн адәт үзрә гајчи …ишләдирләр. Онларын јахшысына Ирандан кәтирирләр. …имма Дағыстандан, Шәки вә Шушаныкы дә олур. Ијнәни бураја Русијәдән кәтирирләр.

Күркчү вә папагчы гојун дәриләрини өз јериндә гассабдан мартын јарысындан августун јарысына кими олчусуна көрә бирисины 15-70 гәпәјә кими алыр. Сонра онлары дузлајыб өзүндә сахлајыр. Тәхминән августун ортасында һәр сәнәткар нә гәдәр ки о 5 ајын эрзиндә алыб (адәт үзрә 50 дән 15 әдәдә гәдәр) бир сутга (кәвә-күп дүз) ади сују төкүр. Сәһәри күн о көрә бичагла чыплаг үзүнү гашыјыр. Сонра онларын һәр бирисини ајрыја силкәләјир. Онлардан һансынын јуну (сач) вә үзүндүр онлары гарами аләтилә дарајырлар. Сонра дәриләрин һамусыны ағач чәлләјә чох дуздан дојмуш сују төкүрләр. Сујун дуздан дојмуш дәрәҹәсини мәрагәли усул илә тәјин едирләр. Белә дузлу суја тојуг јумуртасы салырлар. Әҝәр јумурта галхыб сујун үзүнә 10-15 гәпәклик бојуклукдә јумурта габыгу чолә чыхарсә о заман дузун мәнлуму лазими дәрәҹәдә күкәмдүр.

Бир күндән сонра күркчү тәк тәк дәриләри судан чыхардыб онлары сыхыр вә јунлары силкәләјиб сығалы үзүнү үстә тахтанын үстә үст үстә јығыр. Белә гојур ки, ахан су чәлләјә төкүлүр. Сонра ордача һәр дәријә кәнәк сәпиб гыраглaрыны ичәри бүкдәрүб јенә чәлләјә јығырлар. Ики күндән сонра кәнәксиз ојлечә тәкрар едирләр. Бу сүр 16 күн һәм кәнәклә, һәм кәнәксиз давам едирләр. 8-чи күнү дузлу суја тәхминән 7 ведрә ади су гатылыр. Вә 12-чи күнүндә јенә 7 ведрә су артырылыр. Папагчы асырыны дәрә дәриләри чыхардыр, вә онлары тахтанын үстә гојуб вә үстән дашлар гојур. Елә бу чүр бир кеҹә сахлајыр ки, бүтүн дузу дәридән ахсын. Сабаһиси күнүнү сәһәре о әт үзү ичәри јарыдан дәрини јумурлајыр, вә јун үзүнү ади су илә тәмиз олунҹаја гәдәр јујур. (Бунунла белә белә елэмәк лазымдыр ки, әт үзүнә су дүшмәсин). Сонра дәринин әт үзүнү јухары

...ынызы сәрирләр вә онларын јанларындан дутурлар.
...әринин әт үзү гурујандан сонра о дәринин о бири
үзүнү чевириб ки, тамамилә гурусун. Гурујандан сонра онлары дукана јығырлар.

Дәринин кәсәк ишләмәси ола биләсин бир күндән, бир ајдан сонра, сөзүн кутаһи нә вахт истәсә онда. Адәтә көрә дәринин ишләмәси пајызда, јә'ни билаваситә гурујандан сонра. Онун үчүн ки, гыш вахтына күркләр һазыр олсунлар. Папагчы күркчү 15 дәрини су сәпир. О бириси күн һәр бирисини ајрыҹа бүкүр вә бартыр. Дәринин бир үзүнү ајағынын алтына гојур. Сонра јан тәрәфләрин бирисинә кәндир бағлајыб, кәндирин уҹуну гармаға санҹыр вә пазанын васитәсилә дәрини јумушалдыр; сағ ајағыны пазанын гајышына кечирир, сол әлилә бош гырағыны дәринин дутуб вә сол әлилә дәринин бош уҹуну дутуб вә сағ әлинин бүтүн һәрәкәтилә вә ајағыны гармаг әјилмиш пазаны көрә бычаг бүтүн дәријә кәздирир, нәдән дәри јумушалыр. Беләликлә бүтүн дәриләри јумушалдыр. Күркчү дәринин гырагларыны хусуси «могра» аләтилә јумушалдыр. Сабаһи күнү о дәришик тәкрар олунур ки, нәтиҹәдә әт үзү тәбаширлә сүртүлүр. Далынҹа дәрини ағартмаг кәлир. Күркчү 2 дик дирәјә бәрк ағаҹдан уфугу дәјәнәк бағлајыр. Ону ашағыдан кәндири чох бәрк чәкир. Дәринин тәбашир үзүнү «тијара» аләтилә ағарынҹаја гәдәр гашыјыр. Күркчүләр гаршыдаки тәрәфдән сол әлилә бәрк дутурлар ки, гашыма кедишиндә сүртүнүб о бири үзә кечмәсин. Белә һәр дәринин бүтүн үзүнү гашыјырлар. Амма дәринин гыраглары јенә дә ағарылмамыш галыр. Тамамилә ији олмајыб вә көрә олмајан «чәфа» дәмир аләтилә дәринин гырагларыны гашыјырлар. Бу аләт 2 күнҹүндән дирәјә мөһкәм мыхланырдыр.

Чәфа.

15 гојун һазырланмыш дәрисиндән күркчү ја сифариш вә јахуд сәрбәст сатыш үзрә мүхтәлиф бөјүклүкдә адәти гајчилә сады күрк бичир. Күркә тәхминән 3-4 дәри ишләнир. О јенә чохлу күрк һазырлајыр.

Бүтүн пајыз вә гышын јарысы бу иш давам едир. Садә күрк 2-3 маната кедир.

Бу мәшгулијјәтдән вахтбавахт ајрылыб күркчү Ширазын гузу дәрисиндән вә Бухара дәрисиндән папаг тикир.

Салјанын јерли әһалиси өзүнә Шәкидән күрк јасуб кәтирирләр. Шәкинин мәһсулу нисбәтән јахшыдыр.

Сәнәтин истеһсалатчыларына сәнәтә пис тә'сири көрүнмүр. Күркчүләрин арасында хусуси хәстәликләр јохдур.

(Сборник материалов для описания местност. и племен Кавказа гор. Тифлис 1891 г. вып. 11 стр. 146, 147, 148, 149, 150.).

Күркчүләр: һачы Һүсејнбала, Һамал молла Әли оғлу, һачы Абдуррәһман вә гејриләри.

31. Күзкү истеһсалы. Күзкү гајыран устанын ишләтдији аләтләр: алмаз, чәкич, кәлбәтин, хәткеш, аршин, балача бычгы, бычаг. Ишләтдији материјаллар: назик тахта күзкү, хырда, ири мых; рәнкләр: гырмызы, јашыл, көј, сары.

Уста дөрткүн тахтанын башыны тағлы кәсиб боју 60-70 сант., эни 40-45 сант. Тахтанын ортасында алмазадан 8-10 сант. јухары күзкү: эни 18 сант., һүндүрлүјү 30 сант. Јухарында чаһаркүнә һәр тәрәфи 10 сант. јенә бир күзкү салыб. Бу күзкүләрин әтрафында дибчәкләр чичәкли гуш нәхшләри чәкиб, күзкүнүн башына назик тахталар вурурду. Кәнамиләрә бири 30-40 маната сатырды. Уста өз кичик оғланларилә бүтүн күн ишләјирди. Күндә бир әдәд күзкү гајырырды.

КУЗКУ.

32. Мискәр. Мис мәһсулунда ишләнән ишләдији аләтләр: очаг вә дәмирчи көрүјү гурмаг, зиндан, чәкич, мүхтәлиф новлә вә бөјүклүкдә јејә, мис тәбәгә-

…ни кәсмәк үчүн бөјүк гајчы, чәрх (хәррат дәзҝаһы нөвүндә) мүхтәлиф формада искәнә, нәһајәт чәлләк су илә долу. Көһнә мисдән ҹүрбәҹүр габлар һазырланыр:

Көһнә мис дәјишмәк васитәсилә әлә кечирилир (бир кирвәнкә тәзә мис габы 2 кирвәнкә көһнә мисә дәјишилир).
Устанын 3 шаҝирди вардыр. Шаҝирдләр она пулсуз ишләјирләр, анҹаг онун һесабына јашајыр.
Бу истеһсалат Шәкидә чохдан вардыр.

Мис мәһсулаты ашағыда гаидә үзрә гајрылыр: Көһнә мис шеји габагҹа ~~дан~~ габагҹа оҹагда гыздырыб, азҹа сојуг суда совудуб, гајчы илә ондан шеј һазырламаг үчүн лазым олан јерини кәсир. Беләҹә кәсдији мисдән дојуб бу вә јахуд дикәр шеј гајырыр. Сонра гајырдығы шејин гырағыны лехимләјир. Ағ гырмызы мис габларыны лехимләмәк үчүн тоз (порошок) ишләнир. Устанын аләтләринә көрә механики гајчыдан әлавә кәсир: маһуд, бујнуз, хөрәк дузу, галај вә гурғушундан ибарәтдир. (маһуд вә бујнуз габагҹадан јандырылыр). Гурушу лехимләмәк үчүн «нашатыр» адлы маддә ишләдилир. Габагҹадан лехимләнәси мисин гырағларыны диши-диши кәсиб һәр ики парчанын гырағларыны бир-биринә кечириб дишләрин гырахларыны тикирләр кими, беләҹә һазыр олмуш шеји чәрхдән гара рәнкдән тәмизләнмиш парылдамыш чыхыр.

Уста лазым олан матерjалларьı нагд пула алыр, бүтүн мэhсуллар jериндэ хүсусу тэхсэ вэ jахуд дүкана сатылыр. Шэхслэрэ гаjрылмыш габларын бирванкэси 50 гэпэкдэн, дуканчылара исэ бир гэдэр күзэштлэ сатылыр. Уста бүтүн ил ишлэjир. Онун эмэjинэ көрэ бу ишлэр hеч бир хэстэликлэр эмэлэ кэтирмир! hэтта экинэ секкэтэ jахшы комэк верир.

(Сборник материалов для описания местн. и племен Кавказа гор. Тифлис 1891г. вып. 11 стр. 169, 170, 171, 172).

Мискэрлэр: Лаhыч Элэшрэф, Тэjмур, Паша, Илjас Сулеjман оғланлары, лэзки Пэнаh лэзки Мэhэррэм оғлу, кор Рэсул.

33. Налбэнд. Шэhэрдэ ъэмиси 10 налбэнд вэ 10 шакирди вардыр. Онлардан 4 нэфэр ермэни 4 шакирдилэ, вэ 6 мүсэлман 6 шакирдилэ. hэр налбэнд кичик сараj илдэ 24 маната тутур. О бу сараjда габагда дашдан jүксэк jер гаjырыб үстүнэ балаъа зиндан мөhкэмлэдир белэ jерлэшдирир ки, hэр истэдиjи заман котурмэк олсун. Архаjын вахтда налбэнд зинэр олан hүндүр jердэ аjагларынын алтына гоjуб налын этрафини эjилэдир вэ мых вурмаға дешик ачыр.

Зиндан

Завод Ат налы.

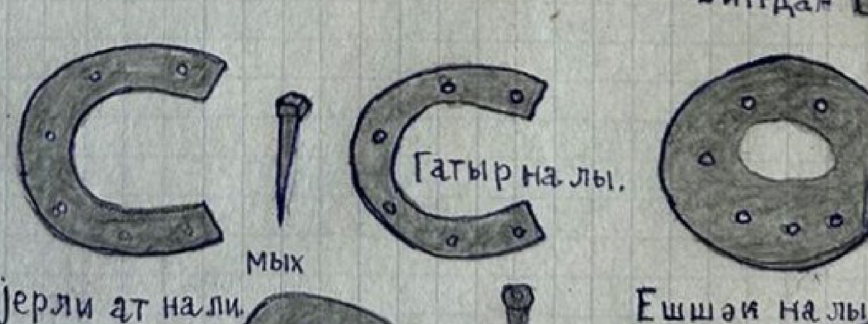

Jерли ат нали.

Ешшэк налы.

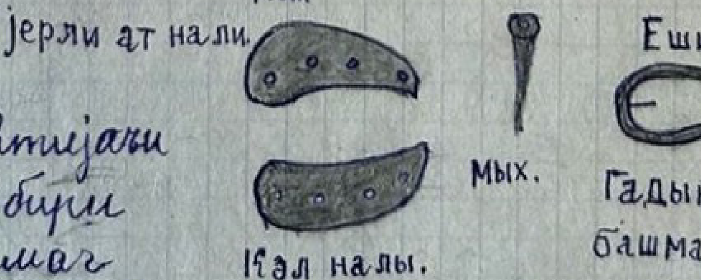

Кэл налы.

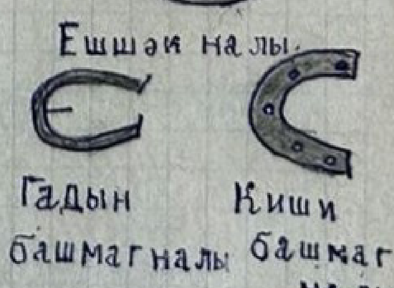

Киши башмаг налы

Налбэндин аз енттиjачы олур: 2 чекич (бири jүнкүл налламаг үчүн, о бири ағыр вэ кобэк сабит налларын ыраглэрыныны дэjишмэтмэк үчүн). 2 тахта табурет үчүн атын аjағыны гоjмаг, дырнағыны jонмаг үчүн надинэ атын бодағы-

ы бурмаг үчүн һиләмәли кәндир вә ҝерилэри. Ат-
ларыны вә ешшәкләри налбәндләр дүзҝаһсыз наллајырлар.
Әҝәр сакит ат исә ајағыны дизинә ҝәдәр гал-
дырыб, ајағынын алтыны кәсәрлә дүзәлдүб
(налбәнд голуна галын мешиндән голчуг
тахыр ки кәсәр әлини, голуну кәсмәсин).
Сонра чәкичлә нал чахыр. Чәкичин о бири
башы јасты олур ки, орасилә ајағын зибилини тәмизләсин. Әҝәр нараһәт ат олса онун
додағыны һиләмә кәндирлә буруб кәндирин о бири
башыны бир ағаҹа бағланмыш олур. Наллајан
заман шаҝирди ағаҹдан тутур. Додағы бурулмуш
ат даһа сакит дурур, чүнки онун һәр һәрәкәти
ағрыја сәбәб олур. Кәлләри налламаг бу чүр олур:
габағҹа көмин ајағыны кәндирлә сарыјыб јерә јых-
хырлар. Сонра онун габаг ајагларыны, сонра дал
ајагларыны бағлајыб ортасындан јоғун ағаҹ ке-
чирирләр. Онун васитәсилә ајагларыны бик тутур.
Ағаҹын һәр ики башындан мал саһибилә шаҝирд
тутур, налбәнд 4 мыхла көмин ајағыны наллајыр.

Кәсәр.

Шәки шәһәр мәктәбин мүәллими Иван Колвнија.

(Сборник матер. для описания местн. и племен Кавказа гор. Тифлис 1891 года вып 11 стр. 101, 102.).

Мәнбәләр: һачы Абдуррәһман, һачы Илјас, Давуд Гурбан оғлу, Авак, Погус, Вартан, вә ҝерилэри.

34. Паланчы. Паланчы паланы көһнә грыч палас, халча парча вә беләҹә кобут парчаларын ичинә күләш тыхыјыб тикир. Бу палан ики тәрәфдән дәвә һоргуҹу кими һүндүр балыш кими ортадан алчаг формада тикир. Ичиндә анҹаг 3 аләт ишләдир: арышын

Ешшәк паланы.

Ат паланы.

...р чэрэк 1/4 узуну, учу бираз эјри ијнэ, дараламыш
...учу начальламыш дэмир мих, кү-
лэши тыхамаг үчүн - узуну 1½ аршын вэ гајчы.
(Сборник материалов для описания местн. и племен
Кавказа гор. Тифлис 1891 года вып 11 стр. 76).
Паланчи Һапет (ермэни).

35. Тычаг-Бычаг. Шэки гэзасы IV мэнтэгэдэ Кусиэт лэзки кэнди бычаг вэ үлкүч гајырмагла мэшһур иди. Фабрика үлкүч, бычаг чыхардандан сонрада 1900-чү илэ гэдэр кэндлэрдэ ишлэјирди. Үлкүчүн вэ бычагын саплагы мал вэ гојун бујнузундан гајрылырды.

Бычаг.
Үлкүч.

36. Портној. Мастер нанимает лавку за 30 руб. в год. Ставит длинностол высотою 90 сант. узуну 2 метр. 2-3 курсу, бир шүшэли шкаф. Ишлэтдији алэтлэр: тикиш машыны, үтү, гајчы, ијнэ, рус тахта аршын, сантиметр, мел - тэбашир О јасти, мум, гоз гара тахтадан үтүлэмэк (сантиметр.) үчүн , , , башы галын парчадан торба тикилиб ичин эски парча гырынтылары тыханмыш, вэ бир тахта јеник парча гырынтылары атмаг.

Уста мүштэри кэтирдији парча, астарлыг, сарочканы көтүрүб чүмэт даныныб бојнуну мерка (сантиметро) илэ өлчүр. Эввэл пенчэгин далдан бојнундан тутуб белинэ, ордан этэјин узуну = 47-70-75с. јазыр, тарагын эни јарысы = 20с., синэси (дамы габагыны) јарысы = 48-50с., голу = 50-55с. (47, 70, 20, 50, 55) бу чүр јазыр. Уста бу рэгэмлэр һансы өлчүјэ аид олдугуну билир. Шалвары јан тэрэфдэн белиндэн тутуб дизинэ гэдэр = 50с. дана кими = 100с., пачасынын арасындан дабана кими = 70с., баласы јарысы эни = 25с., диз тэрэфдэн шалварын эни јарысы = 38с., бели јарысы = 50с. Жилет варса јахадан чијинэ ашага белдэн 4 бармаг ашагы гэдэр = 50с., бели = 48с. јазыр,

Портној тикиш ишинин азыны машынла тикир галан

ох иши ја көкләмәклә вә јахуд басдырмагла кечирир. ону ағ сапла кечирир. Вә һәр көкдән сонра үтүләмәлидир. Онун үчүн портнојун үтүсү һәмишә гызған олмалыдыр. Үтүләдикдә һазыр истәкандан су үфүрмәлидир. Палтар тикилиб гуртарандан сонра үтүләјәндә бир метро барусинаны исладыб, сыхыб парчанын үстә салыб үстүнә үтүләјир. Ишин јарысында тикдији палтарлары уста кејдириб бахыр нөгсаныны дүзәлдиб тикиб гуртарыр.

Әввәл палто 1886-ҹы илдән башлајаг сонра костјум мүсәлманлар арасында јајылмышдыр.

Уста юзүн шакирди габагына 1-2 дүјүнсүз сап илә ијнә дутмағы өјрәдир. Чох заман сағ әлинин орта бармағына дар чит парчасилә атын башына гантарага бағлајан кими гатлајыб үскүјүн ичиндән кечириб һәләгә кими бағлајыр. Сонра һалга чити бармағын үстә кечириб үскүјү бармағына кечирир. Орта бармаг нохталанмыш ат кими олур. Шакирд парча тикмәјә башлајыр. Бармаг өјрәнәндән сонра гантарагани ачыр. Јонул тикиш иши верирләр. Уста шакирдир евдә ағзына су алыб үфүрмәји өјрән. 1-2 күндә тикиш машины ајагла ишләтмәји өјрәнир.

Портној ијнә дутмаг.

Портнојлар: Акоп. (ерм.) Кеворк (ерм.), Багыр Гасымов, Сары Мәммәд, Шүкүр Саламов, Мосум Таиров (тар чалан Әһмәдбәјин гардашы), Шер Әли Јүзбашев.

37. Рәнксаз-ширчи. Шәкидә 2 гардаш: Мустафа, Мәһәммәд Тағызадәләр. Мәһәммәд аз вахты Шәкидә олурду, чох вахтыны башга өлкәләрдә кечирирди, чох гијмәтли уста иди. Мустафа исә чох габил уста иди, онун әлиндән гара дәмирчи иди: дивар печләри, бајрамларда атәшбазлыг ишидә көрүрдү, сонра оғлу Тағи дәмир ишләри көрүрдү.

38. Сабун истехсалы. Сабун карханалары устанын јашајыш евинин дахмасында јерләшир. Һәр бир кархада мүсәлман өз аиләсинин көмәкмәјилә ишләјир. Бу-

ун ис-
ленсали
үчүн фу
рун бән-
зәр оҹаг
гајырыб
үстүндә
ағзы бир метрдән
әнли чүјүн газан-тијан

Гараған Дашы.
Чәлләк.
Чөмчә.
Тијан.
Оҹаг.

басдырылыр. Тијан 4-5 ведрәлик мајe дутур. Оҹағын јанларында 2-3 алты бир нечә јердән дешик чәлләк гојулуб вә алтларында һәрәсиндә бир бочка әниндә туч тијан басдырылыр. Чәлләк тијандан бир гарыш јүксәкдә олмалыдыр ки, ондан сујуну котурмәк олсун. Бу чәлләјин ичинә гараған дашы балта илә парчалајыб, она сөндүрүлмәмиш кирәҹ (әһәнк) гатыб, үстүнә лазыми гәдәр су төкүрләр. Гарағандан ахан су чәлләјин алтындакы тијана ахыр. Ону сабунчу јенә саплы долча илә гарағана гајтарыб төкүр. Гараған әријинчәјә гәдәр тијандан гарағана сујундан гајтарыр. Чәлләкдән ахан көвһ (щёлоч) ахыр. Гараған һәлл оланда иш башлајыр.

Сабун бишүрмәк үчүн сабунчу гәссаб дүканларындан мал, гојун пијы кирванкәси 4-5 гәпијә, пуду 2 м. 60 гәп., 3 м. 80 гәп. јығырлар, бир пуд сөндүрүлмәмиш кирәҹ (әһәнг), бир пуд гараған дашы.

Гараған һәлл оландан сонра иш башлајыр. Арвад тијанын алты оҹағы јандырыр. Кимәдә тијана бир аз су төкүб пиј төкүр. Пиј әријыб тамам олдугда гараған сујуну кирәҹ дуз төкүр. Бунлар хејли мүддәт гајнајыр. Сабунун бишмәси 2 күн чәкир. Биринчи күн онун тәркибини ахшама кими гајнадырлар. 2-чи күн үстән гатылашмыш массаны көтүрүб икинчи дәфә гајнадырлар. Алт дуру јарамаз галығы потамын мәнлиш вә кирәчи еші атылыр. 2-чи дәфә гајнајандан сонра узун саплы чөмчә илә үст көбүкләнмиш һиссәни дона тәмиз сабуну бичәјә галибләрә төкүрләр. Кој сабун алмаг үчүн ичинә син-

[л]и токурләр. Сабун кирванкә илә 11,12 гәпијә сатылыр. Дүканчылар пуду 4 м. вә 20 гәпик әскикә алырлар.

<u>Сахта сабун</u> – (доду). О бу чүр алыныр: 2-ҹи дәфә гатмаг үчүн нә вахт ки, үст лајини көтүрүрләр. Јахшы массанын алтында адәт үзрә галын гара маддә галыр. Бу өзү «доду» дур. Ону чөмчә илә көтүрүб гуругу тахтанын үстә токурләр. Бир орда бәркијир. Бу дәрдә касыблар кирванкәси 5-7 гәпикдән палтар јумаг үчүн алырлар.

Гаражан (каустическая сода)-ни әвәз едирди. Кичик Дәһнә кәндлиләри «Ачы новур» колу. О колун сују ачы олур. О јә биткијә јә ичмәјә јарамыр. Сәррасында битән биткијә әһалиси гаражан дејир. Онунла мәшгул олан адамлар о биткиләри јығыб јандырырлар. О битки јандыгда ондан јерә гара мәт ахыр. О мәти галыб кими јығыб дәјирми тәкәр шәклиндә ортасында әл дутаси дешик гојурлар. Бу гара даша бәнзәр чотур вә агыр олур. 4 әдәд бир арабада кәтириб шәһәрдә сабунчулара пуду 50-80 гәпијә сатырлар.

(Сборник материалов для описания местн. и племен Кавказа гор. Тифлис 1891г. вып. 11 стр. 81, 82.)

Шәкидә сабунчулар: кәрб. Аббас, кәрб. Зејнал, Ачабала Кәрим оглу.

39. <u>Сәррачлыг истеһсалы.</u> Сәррачлар дикәр сәнәткар сырасында дүканда мәшгул олурлар. Јерли сәррачлар анҹаг јүк чекән, миник атлары үчүн јәһәр вә она лазым олан ләвазыматы һазырлајырлар. Гошгу гајышы (шлей), бојунтуруг (хомут), Шәки вә Кәнҹәдә гајырырлар. Јәһәри һазырламаг үчүн устаја 3 тахта («бичим») лазымдыр: чинаг, дал вә тахта (јан) лазымдыр. Һәр һиссәдән 2 әдәд һазырланыр. Һәр бичимдә гајрылыб јапышдырылдыгда јәһәр олур. Һәр Јәһәрин үзүнә ат, өкүз, вә дәвә дәриси мөккәм чекилир. Дәвә дәрисиндән чекилән јәһәр 2 гат артыг гијмәтә сатылыр. Устанын демәјинә көрә

...лә јәһәри иши 3 күнә һазырлајыр. Бу ишлә анҹаг Шәки шәһәрә вә Кәнҹәдә мәшһур олурлар. Сәррач 2 валтырапла (миник атларда јәһәрин үстүндән вә алтындан валырап дәри). Үст вә алт үзәнки јәһәрдән кечән гајышлар вә гејимләрә. Алт валтраб атын чыллач белинә тахылыр (онун астары кечә үзү гајышдан ~~олур~~ гајрылыр). Онун үстә галтач гојулуб вә үстән валтырабла өртүлүркү, габач тәрәфиндәки кәсијини јәһәрин гашына кечирилир. Үст валтыраб мешиндән, маһуддан һазырланыр, вә бәзәк үчүн счаг тикилиб рәнкбәрәнк ипә сапла нахыш токулур. Үзәнкиләр галтага бағланыр.

јәһәр.

Сәррачын аләтләри: ијнәләр, кәсәр, чекиҹ, гајчидир. Кондән, мешиндән сәррач чылов, тангыр, тогга, патрондаш, батрон габы, тапанча габы (кобура) гајырыр.

Бу истехсалат чох чохдан давам едир.

Шакирд өз устасынын јанында чох отурмагла онун сәнәтини анҹаг зәрәрлә көтүрүр.

Бүтүн бу јерли мәнсулат шәһәрдә вә гәзасында сатылыр.

(Сборник материалов для описания местнос. и племен Кавказа гор. Тифлис 1891 г. вып. 11 стр. 76 — 79.).

Сәррачлар Софи ...... оғланлары: Хәлил, Бәкир, Омар, Осман. Јусиф.

40. Сыныгчы. 1811-ҹи илдә Шәки ханы Хојлу Ҹәфәргулу ханнын адамлары Ирандан кәләндә сыныгчы Навасартов ләгәби Маһмудов 2 гардашилә Загавказијаја көчүрләр. Сыныгчи Шәкијә кәлир, гардашларын бири Кәрчүстана кедир, о бири Һәштәрхана кедир. Шәкијә кәлән Навасартов сыныгчи о бири гардашлар башга сәнәтләри олур. Шәкијә кәлән Навасартов Иран либасында: башында һүндүр бөрк тәпәси јарыг, әјниндә бузмәли чуха голлари дирсәкдән јарыг, јарысы үзүнә әтәјә гәдәр, ајағында ермәни башмагы. Бу адам өз сәнәтиндә маһир уста иди. О шәһәр сыныг, чыхыг олан јерләрә өзү кедир, оғлу Исһагидә апарырды. Шәки гәзасы кәндләрдән арабаларда сыныг, чыхых вә чолах

...этирирлэр, бир һэфтэ кими ја... олуб кэдирлэр. Нэ-
...нки Шэки гэзасындан, һэтта гоншу шэһэр вэ кэндлэ-
риндэн сыныг, чыхыг кэтирирлэр. Өзү дејирди бир ме-
шок (торба)-да парчаланмыш кунэнин парчаларыны
башы торбада парчаларын јербэјер јығыб бутовлэрэм.
Биринжинин далындэ сыныгы олсејди өз далына алыб силкэ-
лэмэклэ јеринэ салардыр. Онда бир пис хасијэт вар иди.
О кимдэн рэнжидэ олурдуса ја о адамын, вэ гоһум эрэба-
сынынына кетмэзди.

О тэхминэн 1910-чу илдэ 110 јашында мэрһум олду. Сонра оглу Искак Аргаметов. Навасартов сыныгчылыг едирди. Ода 1918-чи илдэ мэрһум олду. Ондан сонра арвады сыныгчы олду.

Тэбабэтдэ (медицина)-дэ сыныгчи, дала банка гојмаг (дала купэ гојмаг), ган алмаг (һэзэмэт гојмаг) јох иди. Сонралардан тэбабэтэ дахил олду.

41. Тэкэлдуз сэнэти. Бу сэнэт анъаг Шэкијэ мэхсусдур. Бу сэнэт чох чохдан Шэкидэ мовчуддур. Усталарын һэр биринин бир нечэ шакирди вэ каркоры вар иди. Усталар гара (кој) мэхмур вэ мэхмэр устэ чэрбэчур нэгшлэр токуб бојук јасдыглар, мутэккэлэрэ үз вэ миз (стол) устэ салмаг үчүн сатырдылар. Бејмэти малындан вэ тохунмуш нахышларын зинэтиндэн асылы иди. Тэкэлдуз инэк сапы ишлэдэрди бу сапларыны бојагчылара рэнкбэрэнк бојадыб һазырлардыр. Һэр ишчинин бир сагнаги, бир гајчи, бир бизи олурду. Сагнаг бурмэ дэфэ бэнзэр, дэфдэн 2 дэфэ бојук олуб јанлары 3 бармаг энинде, бир сантиметр галынлыгында олурду. Биз исэ бир эл дутан сапладгы 12,13 сант. узунлугунда олур. Бир парчаны тикмэк үчүн 3 тэрэфдэн 3 без парчасына кокмјиб, 3 без парчасыны вэ бир парчанын узуну 4 тэрэфдэн сагнага дарам чекиб даирэнин (јэни сагнагын) этра-

Биз.

Сагнаг.

рына гајчы кечириб бәрк бағларды. Парчаја ортадан бармаг бурана бәдә әзи верир. Сонра бир нахыш тикмәк үчүн о нахышы бир кағыз үзәринә чәкиб ијнә илә о чизкиләри дел-мәкләјиб, парчанын үстә гојуб табашыр (мел) тозуну о кағызын үстә сүртүр. Бунунла о парчанын үстә ағ хәтләр дүшүр. Уста чичәкләри, буталары, гушлары чәкилмиш бүтүн бәзәкләри истәдији рәнкли сапларла нахыш токурду. О ишләри јетирмәкдә бөјүк мәһарәт көстәрирди. Одур ки, о нахышлара бахыб гијмәт верир-диләр.

Тәкәлдүз усталары: Ағабала Пәһләван оғлу, Садыг Һачы Вәһаб оғлу, Кәрб. Сәттар мәш. Әли оғлу. гара Алы Балы Мәммәд оғлу. Мәммәд Һачы Муса оғлу, Әбдүлһүсејн Адикөзәл оғлу, Мәш. Һүсејн мәш. Әскәр оғлу, Рза кәрб. Чаббар оғлу, Кәрб. Чаббар Бахтијар оғлу, Әбузәр, Рза Ағаһүсејн оғлу.

Тохунма ишләри үчүн фабрикалар ачылдығындан бу сәнәт кет кедә сөнмәјә башлады.

1922-чи илдә кәрб. Чаббар Ленинин, Сталинин вә Бағыровун портретләрини әјни сифәтдә тикиб Комисарлардан јахшы пул алмышды; Сонра кор олду вә өлдү. Әбузәр Бакыда тәкәлдүз дәрси верирди. Рза Аға Һүсејн оғлу Шәкидә пионер евиндә ушаглара тәкәлдүз дәрси верирди. Беләликлә бу сәнәт бир пара сәнәтләр чүмләсиндән тәнәззүлә уғрады.

42. Хамут истехсалы. Шәкидә хамут сәнәти чохдан мөвчуд иди. Хамутчунун гајырдығы шејләр: бојундуруг, чилов, дошгајышы, ~~бојундуруг~~ вә гејриләри.

Хамутчулар: Һачы Чәфәр; сонра оғланлары: Һүсејнбала, Мәммәд Гасым, Шир Мәммәд.

43. Харрат истехсалы. Харрат иши чох зәрифдир. Онун бир чархы, бир чох искәнәси, вә гајчы, чәкич, кәлбәтини вардыр. Шәкидә харрады чохдан вар иди. Олдуғу аләтләр васитәси-лә чүрбәчүр ишләр көрүрдү. Онун көрдүјү ишләр:

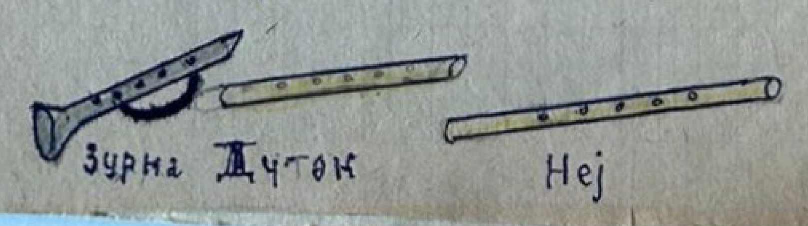

Папаг галиби

Зәркәр Матгабы.

нагара, саз, тар, тәрәзи, шапка галыбы, дәрзи ½
хан аршыны, иј, фырлаған, зурна,

Нагара. Саз. Тар. Тәрази. Фырлаган. Шапка галиби. Дәрзи ½ әршини. Иј

дүтәк, неј, папаг галыбы, зәркәр матгабы, чәнкә, јун дарағы, чәкрә вә гејриләри.

Хәррад устасы Левон.

44. Чарых истеһсалы. Чарых сәнәтилә Шәкидә чохдан мәшғул оланлар вар идиләр. Чарыхлар анҹаг кәндләрдә кејирдиләр. Шәһәрин өзүндә кејәнләр вар идиләр исәдә чох ҹүз'и иди. Мәсәла дағa чыхмаға вә јахуд мешә гуллугчулары, ајағда јүнкүл олдуғундан ону кејирдиләр. Дәдү, Гышлаг Шәһәр рајонлары олуб бағбанлыг, малдарлыг вә тәрәвәзлә мәшғул олмагларына бахмајараг чох азы чарых кејирди. Она көрә дә чох устанын олмасына еһтијаҹ јох иди.

Чарых

Чарыхчы уста хам көн алыб ајағын бој вә ениндән дабаныны вә јанларын бир гәдәр јухары галдырмаг үчүн артыг кәсир. Сонра һәмән көндән көн галынлығында назик узун кәсиб буруб чарых бичдији көнүн әтрафыны дарам дутуб бүзүрдү. Чарых алан адам чарых бағы, (јундан ешилмиш) бу тәрәф о тәрәф кечирирди. Чарых бөјүкләрә, балаҹара тикилирди. Чарыхын гијмәти 80 гәпијә, бир маната сатылырды.

Чарыхчы: пота Һәбибула оғланларилә, җосу Әһмәд вә дикәрләри.

Чахыр (шараб). Габагда тәк-тәк адамлар чахыр хасыл етмәк ишилә мәшғул идиләр. Онун үчүн үзүм багларында пулларла үзүм алырдылар.

Шәки гәзасында 1883-чү илдә үзүмдән 5.500 ведрә чахыр hасил едилмишдир.

1897-чи илдә исә 691 десјатин олан 10.968 баг саhиби 64.628 пуд үзүмдән 11.380 ведрә чахыр hасыл едилмишдир.

Аҹ тутдан араг hасыл едилирди.

Чахыр чәкән уста: (агсаг) Георг, сонра оғлу Ерем иди.

46. Чәлләк истеһсалы. Бу ишлә 3 нәфәр уста өз евләринә јахын ајры-ајры биналәрдә: сарајда, отагда вә өзләринә махсус аләтләрин көмәкијилә мәшғул олурлар. Чәлләкчиләр иләридәки аләтләри ишләдирләр: әјри вә дүз балталар, шмыга?, әјри вә дүз рәндәләр, рәндә струг (ики дәстәли рәндә) крилатка?, дартан, быч= Стуг. =гылар, рәндәләр, пәркар, матгаб, усадка (әјмә), чекич, заторик?; приволки?, лопар?, зиндан, зиндан гәләми, дешик ачанлар, искәнә, јијә, кәлбәтин, торпо, ослон?, гибала?; бимов (баш). Чәлләклик сәнәтинә јарарлы матерјал мухтәлиф чинс тахтадыр. Чахыр чәлләкләри үчүн јалныз палыд тахтасы, үзүм чәлләји вә башга хырда мәхсуллара агачговах, гызыл агач надирән шам агачы (сосна), чәлләкләрин гуршагларына фындыг агачындан кедир. Дәмир гуршаглар hазыр јериндә алыныр, јахуд чәлләкчиләр дәмир алыб өзләри гајырыр.

Чәллэк.

Бочка = кос.

Истеһсал тәк-тәнкалыгда әмәлә кәлир, hеч бир кәсин арасында мәхсул гими бөлүнмүр. Јерли чәлләкчиләр иләридәки мәһсулу һазырлајырлар: чахыр чәлләји мухтәлиф өлчүдә бир ведрәдән 150 ведрәјә гәдәр, үзүм чәлләји чох вахт пудлуг (16 кило), гулбә чәлләк вә

Чахыр чәлләји.

...үзләри. Иш сифаришилә ҝөрүлүр. Сифаришчиләр
шәһәр әһли вә әтраф кәндләрдир. Һазырланан мал је-
риндә сатылыр.

Ҹәлләкчилик сәнәти Шәкидә чох чохдан олур. Ҹә-
ләкчиләр бүтүн ил әрзиндә ишләјирләр. Хүсусән
онларын шиддәтли иши јазын ахырында, јајда вә
пајызын башланғычында олур. Онда бүтүн бағбанлара
вә чахыр гајыранлара материаллар ҝөндәрмәк үчүн ҹә-
ләкләр вә балаҹалары лазым олур.

(Сборник материалов для описания местностей и
племен Кавказа гор. Тифлис 1891 г. вып. 11 стр. 108, 163–166).

Ҹәлләкчиләр:

. . . .

47. Ҹәкмәчи сәнәти. Ҹәкмәчиләр һәр бири бир дукан ду-
туб бир нечә нөкәри вә шакирдләрилә мәшғул олурлар.
Уста мешин, шевро бичиб, гәлиб үстә мыхлајыр, сон-
ра падошдан алт вә астар кәсиб галыбын үстә ти-
кирләр. Бу ишдә каркәрдә чалышыр. Хырда ишләри
шакирдә верир.

Шәкидә ҹәкмәчиләр: Маркаров Мурад оғлу, Бакрат,
Ҹамалјан, Ҹаван Арзанов, Гамуст Аконов, Авак,
Сәркис, Әбил Садыгов, Кости.

48. Чилинкәр сәнәти. Гундагсаз уста Маһмуд бир
шүшәбәнд дуканда
јанында көдәк
Тејмурун оғ-
лу Мәһәммәд
адлы шакирди вар иди.
Онун дуканында олмајан
аләт јох иди. ~~Аләтләр.~~ Дуканда узун миз (стол)
шүшә диварә јапышыгы. Үстүндә мәнкәнә јан-
да кичик үстә орта зиндан, мүхтәлиф бојда
чекичләр, кәлбәтинләр, јијәләр, матгаб, искәнә
бычгы, јасты ағыр кәлбәтинләр, мыхлар, винтләр,

ЧАХМАХЛИ ТУФӘНК.

ЧАХМАХЛИ ТАПАНЧА.

Низә.

шит ачанлар, маггаш, аршын, конијэ.
Бу уста бутун дэмир ишлэри, кохнэ чахмахлы,
пистонлу туфэнклэри, тапанча, хэнчэр, корда,
низэ тэ'мири едирди.

49. Чөрэкчи. Шэһэрдэ киши чөрэкчилэри чохдур. Онларын бир нечэси дуканда евлэрдэ олан тэндир шиқиндэ тэндир гурдуруб, јухары дама бача ачдырыб тустуси орадан чыхыр. Бу адам һэр гүн күндэн бир гапандан буғда алыб, евдэ тэмизлэдиб, дэјирманда үјүтдурур. Бэ'зи чөрэкчи һаллафдан һазыр үјүнмүш ун алыр. Ундан дуканда хэмир јоғурур. Тэндир јандырмаг үчүн раст кэлэн ат, ешшэк јүкү, ја шэлэ одун алыр. Тэндири јандырыр. Хэмир ачыјэндэ кундэ дутур. Тэндир гызан кими чөрэк јапыр.
Чөрэјин үзүнэ јумурта сариси бир аздэ хашхаш тохумлу сэпир.

Чөрэклэр.

Чөрэк ја узуна басыр ја да дэјирми, кирдэ олур. Бармаг јоғунлуғунда сумуклэ биһим чекир. Бирэ чөрэкчи чоху чөрэји евдэ биширдэриб кун орта заманы табага чохлу јығыб базар, күчэлэрэ кэздириб сатырдылар. Бајрамларда евдэ гадынлар: евма (фэтир), күлчэ, чај чөрэји (һамысы ширин вэ сүдлэ јоғрулмуш) тэндирэ јапырдылар.
Чөрэкчилэр: мешэди Бэшир, Чэван Элэскэр, Нэџэф оғлу вэ башгалары.

Бомбучу кэрб. Мустафа оғлу Салман илэ јухарыда ипэк Карвансарасынын үхары гатысынын габағында көрпүнүн алтында дуканы вар иди. Өзү бир тэрэфдэн ашбаз дуканы олуб рус хөрэји: борш, щи, гатлеты биширирди. мүштэрилэри рус, ерменилэрдэ олурду. Бир тэрэфдэ фурунү олуб һэм аг калач вэ һэм ширин булку биширирди. Һэр сэһэр тездэн јанында оғлуна котурмуш Садыг бојүк көј рэнкли гуту ешшэјэ гошулмуш ичи долу галач јухарыдан ашағы күчэ илэ сүрүб мүштэрилэрэ истэјэн рус ерм-

ик, бири 20 гәпикдән алырдылар, мүсәлманлардан алан олурду. Тез бир заманда сатыб гајыдырды. Бункунары бири 10 гәпикдән алан чох олурду.

50. Чустчу. Чусту үз бичир холст парчадан астарлыр. Сонра сағ, сол нәлә назик көндән бичир. Дабанымы бирликдә тикиб чевирир о бири тәрс үзүнү гыраглары нәлә биз батырыб назик ијнә илә башдан ајага этрафыны тикир. 1-2 саат суда исладыб сағ үзүнә чевирир. Чустун ичин боју узуну бичилмиш холста гардан јапышдырыб ичинә узадыр. Чазырдыр чусту 60-70 гәпијә сатыр.

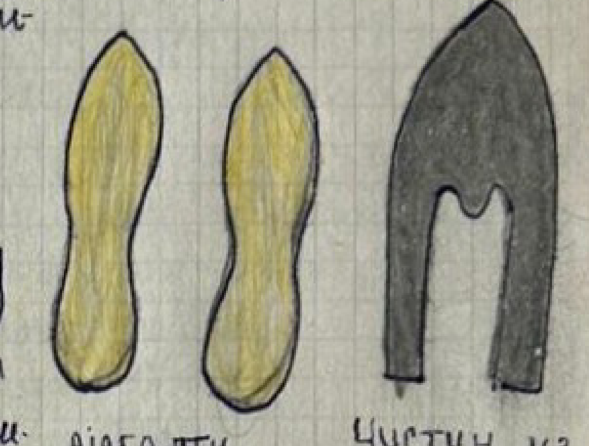

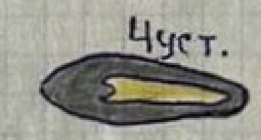

51. Чораб тохумаг сәнәти. Бәзи аиләдә бириси өзүчүн, өз аиләси јахуд сатмаг үчүн чораб тохујурду. Габагча еширилмиш ипләри бојагчыда рәнк-бәрәнк рәнкләрдә бојадырды. Сонра тохумаға башлајыр. Ипи 5 дәмир мил илә көрүлүр. Милләр јеринә алыныр. Чораб тохумаг ашағыдакы кими көрүлүр: ипи милләр васитәсилә һилмәк салыр (2 эл бармаглар васитәсилә). Сонра о бири мил илә бу һилмәјә о бири һилмәји кејдирир. Арада истәдији рәнкли ипләрдән салыр. Бүтүн дашрәни гуртарынчаја гәдәр давам етдирир. Нечә биринчи на белә о бири дашрәни тохујур. Бу гајдә үзрә бүтүн 2 тај чорабы тохујур. Чораб тохунмасы чохдан вардыр. Чораб чифтлә сатылыр. Бир чифт киши чорабына 100 грам бојанмыш ип ишләнир, 25-30 гәпијә сатылыр. Тәҹрүбәли габын бир чифт киши чорабыны 2 күнә тохујур. Бәзиләри габын 2 күндә 15-20 гәпик газанырды.

(Сборник мат. для опис. и плем Кавк. г. Тиф. 1891 г. вып 11).

2. Шапкачы. Шапка сәнәти Шәкидә 1800-чү илдән ермәниләр арасында башланмышдыр.

Шапгачы уста мүштәринин истәдији парчаны көтүрүб башынын өлчүсүнү көтүрүр, олур мәсәлә 56 сантиметр. Бу узунда 1 сант. тикиш пајы илә 57 сант. эни 4 сант. парчадан кәсир, 56 с. узунлуғунда 3 сант. эниндә картон кәсир. Сонра устанын јан үлкүләри вардыр. Бу үлкү үзрә һәрәси ашағасы тикиш пајы илә бирликдә 15 сант. 4 дамә кәсир. Бәләки ашағы тәрәфи тикишдән сонра 56 сант. версин. Јухары тәрәфи шапганын үст гапағына дүз кәлсин. Үст гапағыны уста сиркул үзрә парчаны дәјирми кәсир. Сонра узун лентанын ичинә кәсдији картону гојуб 2 тәрәфини тикир. Һаман кәсдији парчалар бојдә гара ластикдән кәсиб онларыдә узуну тикдији гајдә үзрә тикир. тамам оландан сонра астары тикилмиш парчанын ичинә гејдириб ашағысыны обшлаганын ајағына басдырыр. Вә бирдә обшлаганын лентанын үст тәрәфинә јапышдырыр. Габагча тәзә астарына дәјирми колонкор машынла јапышдырыр ки, баш тәрләјәндә тәпәсинә чыхмасын. Бири 50-60 гәп. тикилирди. Парча вә астары һәрәси 1/2 аршын лазым иди.

ШАПКА ГАЛИБИ. УТУ АЛТЫ.

53. Шам истехсалы. Ағ нефтдән габаг шам ишығына кечәләр вах кечирәрдиләр. О заман бир нечә аилә шам гајырмагла мәшғул идиләр. Бу ишә пиј, мум, инмик сап лазым кәлирди. Шам гајырмаг үчүн шам јоғунда дәмир труба иди ортасына фитил үчүн сап узадыр. Пиј, муму әридиб шам трубасына сапын әтрафына төкүрдүләр. Шам һазыр олур. Бу ишлә мәшғул оланлара Шамчы, шамчы оғлу дејирдиләр.

Н. Шүшәчи (шүшә салан). Шүшәчи тахта бар јешији бир нечә шүшә, замазка, алмаз, балача гуту мыхча, бичаг гојулмуш алыр чијнинә сифариш јерләрә кедир. Пәнҹәрә, гапы сыныг шүшәләринә тәзә шүшә салыр. Һаггыны алыб кедир. Замазканы өзү гартофлу унуна алиф төкүб бир гәдәр әллә јоғурур. Сонра кәтәнә парчаја гојур.

Алмаз.

Шүшәчи јешији

Шекинские ремесленники:

I. Старшины ремесленников.

1. Башмачник.
2. Бондарь.
3. Войлочник.
4. Вышивальник
5. Галунщик.
6. Гончар.
7. Жестьянщик.
8. Зеркальщик.
9. Каменьщик.
10. Кирпичник.
11. Капиточистель
12. Кожевенник.
13. Коваль
14. Косметичница
15. Костоправ.
16. Красильщик.
17. Кровельщик.
18. Кузнец.
19. Лудильщик.
20. Лапотник,
21. Маляр.
22. Мыловар
23. Медник.
24. Печник.
25. Плотник.
26. Портной
27. Портной азиатск,
28. Седельник для ослов
29. " для лошад.
30. Сапожник
31. Слесарь.
32. Столяр.
33. Тулупщик.
34. Цирюльник.
35. Часовщик
36. Черепичник.
37. Шапочник.
38. Шорник
39. Чувячник
40. Золотых дел мастер, ювелир.

Нухинское кустарное изделие.

Город Нуха издавна славится своими кустарными изделиями. Нухинские кустари изготовляли разноцветные шелковые головные платки (келагеи), красивую обувь, изящные ювелирные изделия из золота, серебра, художественные вышивки и т. д.

Кустарная промышленность в Нухе за годы Советской власти неизмеримо выросла. Кустари одиночки объединились в артели, работают сообща. В этом году кустарные артели выпускают на 5 миллионов руб. товаров ширпотреба. Теперь товарами кустарей Нуха пользуется весь Азербайджан. Три кустарно промысловые артели Нухи объединяют около 500 кустарей.

Видное место занимает артель-промкомбинат им. Кирова, имеющий 13 цехов. Эта артель вырабатывает около 60 различных предметов ширпотреба. В артели им. Кирова занято около 300 рабочих (более половины из них женщины). Артель „Ени-Захмет" выпускает обувь и др. кожевенные товары, а артель „Стахановец" изготовляет кондитерские изделия.

Артель им. Кирова в 1935 году выпустила из своих цехов на 1.355 тысяч руб. предметов ширпотреба, а за 9 месяцев нынешнего года на 1917 тысяч руб. выполнив годовой план на 4 месяца до срока.

На реконструкцию и переоборудование цехов артели им. Кирова в этому году вложено 60.000 руб., строится новый красильный цех, паровой котел шелкомотального цеха переведен с твердого на жидкое топливо, что значительно снизить себестоимость выпускных изделий.

В цехах артели промкомбината им. Кирова 65 стахановцев и ударников. В шелкоткацком цехе ткачиха Саяли Юнус кизы систематически перевыполняет нормы. Вместо 3½ шелковых головных платков (келагаи) она ежедневно вырабатывает 4. В трикотажном цехе стахановка Шахманова ежедневно выполняет 1½ нормы. Молодые Бастарах Мовлам кизы, Мариам Исмаил кизы и др. также перерабатывают нормы — выра-

батывают высококачественные трикотажные изделия: майки, джемпера, носки, чулки и т.п.

В цехе художественной вышивки (тилдуз) старые мастера Агаев Аббас-Али и другие ручным способом вышивают на шелке и других материалах портреты, знамена и т.д.

Из года в год улучшается культурно-бытовое обслуживание кустарей, работающие в артелях. При артели есть курсы ликвидации неграмотности и малограмотности. Организованы различные кружки, читальни.

В Нух есть еще много кустарей-одиночек. вовлечением их в артели никто не занимается. Местные советские и партийные организации мало уделяют внимания кустарной промышленности, тогда как она занимает в экономике района одно из первых мест.

гор. Нуха. М. Мамедов.

Шекинская кустарна промышленность.

Шеки издавна славится своими кустарными изделиями. Шекинские кустари изготовляли разноцветные шелковые головные платки (келагеи), красивую обувь, изящные ювелирные изделия из золота, серебра художественные вышивки и т. д.

Кустарная промышленность в Шеки за годы Советской власти неизмеримо выросла. Кустари одиночки объединялись в артели, работают сообща. В этом году кустарные артели выпускают на 5 миллионов руб. товаров ширпотреба. Теперь товарами кустарей Шеки пользуется весь Азербайджан. Три кустарно промысловые артели Шеки объединяют около 500 кустарей.

Видное место занимает артель-промкомбинат им. Кирова, имеющая 13 цехов. Эта артель вырабатывает около 60 различных предметов ширпотреба. В артели им. Кирова занято около 300 рабочих (более половины из них женщины). Артель „Ени Захмет" выпускает обувь и другие кожевенные товары, артель „Стахановец" изготовляет кандитерские изделия.

Артель им. Кирова в 1835 году выпустила из своих цехов на 1355 тысяч руб. предметов ширпотреба, а за 9 месяцев нынешнего года — на 1917 тысяч рубл., выполнив годой план на 4 месяца до срока.

На реконструкцию и переоборудование цехов артели им. Кирова в этом году вложено 60 тысяч руб., строится новый красильный цех, паровой котел шелкомотального цеха переведен с твердого на жидкое топливо, что значительно снизить себестоимость выпускаемых изделий.

В цехах артели промкомбината им. Кирова 65 стахановцев и ударников. В шелкоткацком цехе ткачиха Саяли Юнус кизы систематически перевыполняет нормы. Вместе 3х шелковых головных платков (келагаи),

она ежедневно вырабатывает 4. шт. В трикотажном цехе стахановка Шахманова ежедневно выполняет 1½ нормы. Молодые: Бастарах Мовлам кизы, Марям Исмаил кизы и др. также перерабатывают нормы - вырабатывают высококачественные трикотажные изделия: майки, джемпера, носки, чулки и т. п.

В цехе художественной вышивки (такалдуз) старые мастера Агаев Аббасали и другие ручным способом вышивают на шелке и других материалах портреты, знамена и т. д.

~~Из~~ Из года в год улучшается культурно-бытовое обслуживание кустарей, работающих в артелях. При артели есть курсы ликвидации неграмотности и малограмотности. Организованы различные кружки, читальни.

В Шеки есть еще много кустарей-одиночек. Вовлечением их в артели никто не занимается. Местные Советские и партийные организации мало уделяют внимание кустарной промышленности, тогда как она занимает в экономике района одно из первых мест.

гор. Шеки. М. Мамедов.

(газ. „Бакинский рабочий" Кустарная промышленность Шеки. №264.)

5) Ганс (ипәкачан дәзкаһ).

«Ганс» нөвә Шәки усталарынын әлләриндә ишләнирди, далы тахта курсидән ибарәтдир (бах шәклә). Бунунла белә отурулан јериндә мис таз јерләшир, вә табуреткаңын далын фырланан чәрх нәсб олуб, һансына ипәјин ~~сапы~~ тели сарыныр. Таза тәмиз су төкүлүб, тазын алтында очаг галаныр. Су гајнамаға башлајанда 10-12 барама төкүлүр. Тазын габағында курсүдә отуран уста тәчили әлиндәки хүсуси көдәк сүпүргә илә барамалары дојуб сүпүргәјә јапышан хамс ипәк телини 7-8 барамадан шүшә чөмчәнин ичиндән фырланан чәрхә верир. ~~Чәрхә~~ Барамалардан тел гуртарынҹа чарха сарыныр. Әҝәр бу арада тел тапа гырыланда уста о бири еһтјат бараманын телин верир, вә әҝәр тел гырыларса уста дәрһал телин учуну тапыб фырланан чәрхә верир.

Уста сағ ајағилә һәмишә педала басараг чәрхи һәрәкәтә ҝәтирир. Бу иш чох зәһмәтли вә ағырдыр чүнки бир вахтда барама илә мәшғул оласан вә дикәр тәрәфдән дајанмадан мүтәмадән чәрхи фырлатмаг үчүн педалы басасан. Хүсусән усталарын әлләри һәмишә гајнар суда әлләшдијиндән бишир вә бармагларын арьы сыртыб-төкүлүр, онун үчүндә тез-тез маз сүртүрләр.

Ипәкчилик тәсәррүфаты.

Шәки шәһәриндә ипәјин тәсәррүфаты чох чохдан давам едирди. О заман ипәк фабрикасы јох иди, «ганс» васитәсилә барамадан ипәк ачылырды. Шәки шәһәриндә ганс чох евләрдә вар иди. Елә евләр вар иди ки бир, ики, үч вә даһа чох. Ганс бир дәнә олан евдә саһиб өзү ишләрди, амма аилә: арвады, оғлу, гызы: очаға одун гојмагда, тазын сујуну дәјишмә, барамаңы сечмәдә вә ѓејри ишләрдә көмәк едирдиләр. Һәркәр ганс бирдән артыг ~~оланда~~ ики, үч оланда шәрики вә јахуд оғланлары ишләрдиләр. Белә саһибкарлар вар иди ки онларын 20-30 даһа чох гансләри вар иди, онда онун о гәдәрдә күнәмүздә ишләјәнләри, вә онлара 1, 2 көмәкчи олурду, саһиб барама, одун үчүн вә јахуд өз мәһсулуну сатмаға мүштәри далсынә кедирди. Хырда тәсәррүфатчылар өз мәһсулларыны јерли сәнәткарлара: ипәкүзләрә, гәләбәндләрә вә тәк-тәк адамлара сатырдылар. Бөјүк тәсәррүфатчылар өз мәһсулуну Шамахы шәһәриндә вә Баскал кәндиндә сәнәт дәзкаһларына сатырдылар.

Ганс.

(Барамаачан дәзкаһ)

Бу дәзкаһ Шәки сәнәткарлар дилиндә ганс адланыр. Бу ибарәтдир даллы тәхтә курсидән (бах рәсмә), курсүнүн отуран јериндә мис таз јерләшир, курсунун далында бәрк едилмиш фырланан чәрх вар. О чәрхә ипәк сарыныр. Уста даима педалы сах

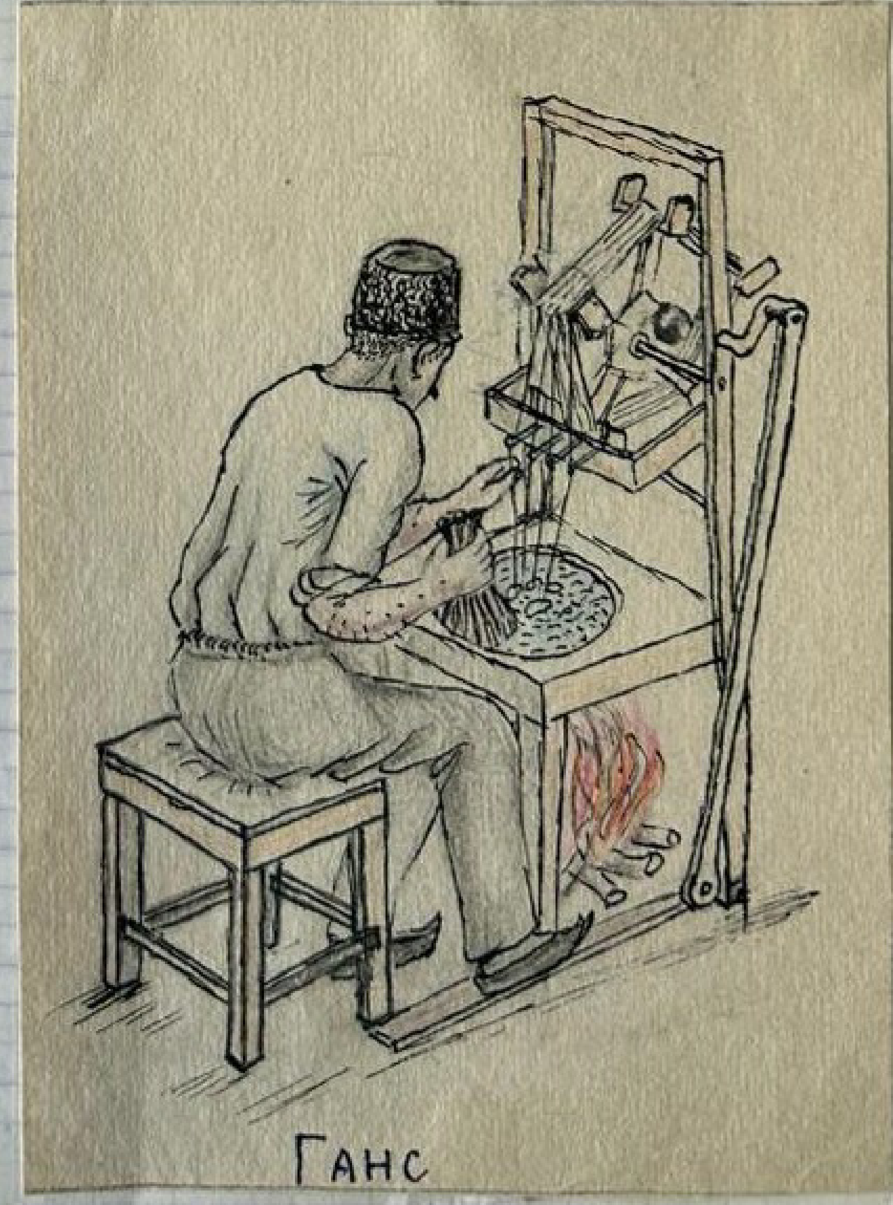
ГАНС

јағылә басараг чәрхи һәрәкәтә ҝәтирир. Буну чох әзијјәтли вә ағыр ишдир ки бир вахда барама ишилә вә бир тәрәфдән педалы басмагла мәшғул оласан. Таза тәмиз су төкүлүр. Тазын алтында оҹаг јаныр. Су гајнајанда уста 2 овуҹ барама төкүр. Таз габағында күрсүдә отуран уста тез мәхсус көдәк сүпүркә илә барамалара вурур. Сүпүркәјә јапышан 8,7 ипәк тели уста мәхсус шишә чәмләдән чәрхә бурахыр. Барама гуртарынҹа чарх тели сарыјыр. Бараманы гајнајан суда 1,2 дәгигәдән артыг сахламаг олмаз, јохса барамаја су һопур јумушалыр тазын дибинә чөкүр вә сарымаға јарамыр. Әҝәр барамалардан бириси башгаларындан габаг тели гуртарыбса о заман уста гајнар суда олан еһтијат барамадан бирисинин телини алыб чәрхә верир. Бирдә тел гырылырса уста дәрһал гырылан телин башыны тапыб, битишдириб фырланан чәрхә верир.

Устанын әлләри һәмишә гајнајан суда ишләдији үчүн онун бармагларынын арасы биширр (тумухлашыр) она ҝөрә тез-тез евдә бишән јерләрә мәрһәм (маз) сүртүр.

Барамадан ипәк чәкиләндән сонра бараманын ич назик пәрдә гурдилә галыр; она «ваз» ~~тәмәр~~ (~~вата ыздырь~~) ад верилир вә ајры јығылыр. Сифтә бараманы балаҹа сүпүркә илә вуранда доланмыш ипәјә «сәрто» ад верилирди, ону ајры јығырдылар.

Һазырланмыш хам ипәк ипәјин өзүндә «тәкәлдуз» вә «әгләбәнд» сәнәткар усталара сатылырды.

«Тәкәлдуз» усталары ипәји ганс вә сонралар фабрика сахибләриндән алырдылар. Әлә кечирмиш ипәји даг суда бишмирдиләр. Сонра ипәји әлван рәнкләрдә рәнкләјирдиләр.

Тәкәлдуз сәнәти аләтләри:

Бу сәнәтин усталары гара вә түнд ҝөј махудда рәнк бә-рәнк ипәкләрлә әлван шәкилли јасдыг, мүтәккә, стол үстү өртүјү тикирдиләр.

Сағнах биз

1937-1938-ҹи илләрдә јолдаш Ленин, Сталин вә башга рәһбәрләрин јахшы махудда белә шәкилләри тикмишдиләр ки елә бил фоторәсмләридир. Бу пешә ахыр вахтлара гәдәр ишләнмәкдә иди. Бу сәнәт анҹаг Шәки шәһәриндә мөвҹуд иди.

«Агалбәнд» сәнәт усталары ганс ипәји алыб өзләри гара вә түнд ҝөј вә гырмызы рәнҝдә бојајырдылар. Әлбәттә габагҹадан ипәји дағ суда биширирдиләр. О ипәкдән бафта, гајтан, ешмә, готаз, вә ешмәни буруб, дүјүб дүјмә гајырырдылар. Гызыл, ҝүмүш бурулмуш назик гајтандан, башлыға вә ҝејри ишләрә готаз гајрылырды. Бундан әлавә сада ипәкдән шалвар, кишм вә гадын туманы үчүн готаз гајрылырды. Башга-башга шејләрдә тохунурду. Бу пешә 1918-ҹи илә гәдәр давам етди. Бу сәнәт За Кафгафгазијанын башга рајонларында јох иди.

Чох чохдан тәхминән бүтүн Шәки адамлары евдә тикмәк үчүн ганс ипәјиндән бир нечә мөдүс (маток) алырдылар. Гадынлар евдә бу ипәкдән бир хан әршини (метр) узунлуғунда 10-12 сап кәсир, сонра о сапларын ортадан сәрпиҹин боғазына бағлајыб јарысыны ики әлилә бурур вә сонра о бири јарысыны алыр онидә бурур. Гадынын әлләри гурујанда бармагларыны исладтмаг үчүн јанында бир нәлбәки су гојулур. Бүтүн ипәк гуртарынҹа бу минвал иш ҝөрүлүр. Бурулмуш тамам ипәји бир габ суја төкүб, бир азда сабун оҹагда гајнадылыр. Ипәк әслиндә сарыјә мејил олур. Гајнадылмыш ипәк һәм лап ағарыр вә олдугҹа мөһкәмләшир. Бу бишмиш ипәк «хәјәти» адланыр. Гадынлар гадын палтарларыны вә јамағы хәјәти илә тикәрдиләр.

Шәкидә ипәкчилик.

1827-чи илдә Италјалы „Трибадко" тәшәббүсилә аксија үзрә Шәкидә ҹәмијјәт адлы Компанија әмәлә ҝәлмишдир. Бу ҹәмијјәтә 900 әдәд чабалыг баглары, ипәк вә башга мәһсулун јығылмасы 30 ил ән әлверишли шәрт үзрә иҹарәјә верилмишди. Чабал багларына тәкмил едилмиш ҹәбрләр 30 ил ҹәмијјәтә табе едиләр ки һасил етдикләри барамаларын јарысыны ҹәмијјәтә версинләр. Бундан әлавә ҹәмијјәтә 5.000 десјатин әлверишли јер верилмишди. Барама ачан фәһлә вә мәктәбин мәхарыҹынә һәр ил
305. 1.500 манат пул бурахылды. Ҝөстәрилән ҹәмијјәт, нечә ки ону «Компанија адландырырлар өз фәалијјәт мәркәзи Шәкини сечди. Орда бир сыра биналар галдырды: контора, гуллугчулар вә тәләбәләр үчүн мәнзил, мағаза, барама гурудулан отаг, гурд бәсләмәк үчүн сарај, барама ачан Авропа чешидли 42 дәзҝаһлы кархана, ипәк давел (ешмә дәзҝаһы. Чазыб Италијадан Шәкијә 12 фабрика фәһләси аиләсилә ҝәтирди.

1841-чи илдә ҹәмијјәт Шәки шәһәрин јахынлығында «Тсар-Абад» адында колонија тикилмәсинә иҹазә верилди. О колонија – ипәкчилик мәктәбинин мудири Александр Николаевич Антоков олмушдур.

Ҹәмијјәтин мөвҹудијјәти заманында 400.000-дән зијадә мүхтәлиф нөгтәләрдә «тохмачарлар әкилмишди. Компанијанын ҹәбрләри өз тохмачар багчаларында мигдарыны 4-дән 6 милјона гәдәр артырмышдылар.

Компанија ипәк гурду бөһранын башланғыҹына гәдәр јашамышдыр. (1864-1865 ил) вә ондан сонра өз фәалијјәтини дајандырмышдыр. Хусусән бу вахта 30 иллик кирәјә едилмиш имтијазын вахты битмишди. Вә 1868-чи илдә ҹәмијјәтин багланмасы е'лан олунду. Бүтүн өз идарәләрини о ҹүмләдән Тсар Абад мәктәбинин јашајышы дајандырылды.

[Шәкинин о вахтан галмыш гоҹа кишиләрин дедикләринә ҝөрә тәхминән 1858-1860 илиндә ~~[illegible]~~ 2 нәфәр

ру Компанијанын јүксәк барисындан кечиб фи-
рәнкләри өлдүрүб, пулларыны чамадана долду-
руб, көтүрүб гачмышлар. Бу курумтуну еши-
дән һөкумәт адамлары вә эһалидән бир чох адам
бунларын дальнынҹа дүшүб дага чыхарлар. Ча-
мааты көрән оғрулар чамаданы атыб гачар-
лар. Чамаданы гаранлыгда көрмәдикләриндән
ҹамаат оғрулары говуб тутар. 3 күндән сонра
һөкумәт онлары мејданда дар ағачындан асар.
Гоҹаларын дедијинә көрә о күн дәһшәтли јел
эсир, јер тәрпәнир, бәрк јағыш јағыр алми ту-
фан көтүрүр. Бу һадисә һансы тарихдә олуб
дејә билән јохдур. Бу гача гучун сабаһи күну
сәһәр күја Һаҹы Маһмуд нам бириси дага мал
нахыра сүрән заман дағда чамаданы тапар.
Бу мүсибәтә дүшән италјанлар көчүб кедәрләр.
Бу эһвалат Шәкидә бу јахын күнләрә гәдәр ди-
лләрдә дастан иди].

305. Ипәкчилијин ән јүксәк инкишафы вә онун ар-
дынҹа тәнәззүлүн чатмасы јолухма хәстәлик
мејдана чыхмасы олду.

306. Алексејев 15 ијун 1863-чү ил Шәкидә вахтына
көрә бүтүн дүнјада ән бөјүк ипәк фабрикасы
иш салды. О фабрикада 452 дәзкаһ олуб 851 нә-
фәр адам ишләмәкдә иди. Онда илдә 900 пуд ипәк
һасыл олурду. Ипәк јүксәк кејфијјәтли олуб
Москва вә Марселдә сатылырды.

Бүтүн Шәки әтрафында вә шәһәрин өзүндә
хырда ипәк фабрикалары мејданә кәлирди.
Шәки Русијәнин ҹәнубундә ән гәдим ши-
һәрләрдән бири олмушдур. Ипәкчилијин мәр-
кәзи олан Шәки илдә 50.000 пуддан зијадә јүк-
сәк гијмәтли ипәк верирди.

307. 1866 илдән 1869-ҹу ил кими ипәк гурду хәстә-
лији давам етди. Гурдлары једирмәк мүм-
күн дејил иди — онларын чоху гырылырды,
саг галан ҹүз'и бир һиссәси бараманы јарым-
чыг сарыјырды.

309. Өлкәдә галан бараманы ишләјән ипәк завод-
лары илләрдә кәстәрилән јерләрдә топланмыш-
дыр: Шәки вә гәзасында 72 завод, Шуша гәзасында
26 завод, Карјакиндә (Физули) гәзасында 5 завод,
Иреван губернијасында 5 завод, Загаталада 2 зав.

вә Теләвдә 1 завод вар иди. (Кавказ. кал. 1913 г. стр. 305–309).

Шәки шәһәриндә Воронина вә Н°-нин бөјүк ипәк фабрикасы 10 илдән артыг фәалијјәтсизлији 1872-чи илдә коллеж. ас. Мирзојевин ихтијарынә кечир. О өз фәалијјәтини көстәрир. Анҹаг сонра 1873-1874 илләрдә јенидә һәрәкәтсиз галыр. Нәһајәт 1875-чи илдә јенидән иши башлајыр.

(Кавказский календарь 1877 г. стр. 23).

Нуха ипәјини Шәки ипәји илә кефијјәтчә мугајисә етмәк олмаз, чүн ки бурда гурдун тәрифлији вә бараманын ачылмасычүн баш шәрт чатмыр, әлбәттә мөтәдил мај вә ијунун атмосфераси, күндүз бәрк исти вә су дәрәчәдә сојуг кечәси вар. Вахтындан габаг исти дүшмәси гуртлары тағәтдән салыр вә онларын бөјүмәсинә мане олур. Даһа чох вә даһа аз тохуҹуј әзәнкли су сапыны (тел) јумушаглыгына вә ипәјин ачылмасында сәрбәстчә ајрылмасына мане олур. Јахшы ипәк ачан уста тапмаг чәтиндир. Бела уста синифи адәтән Шәки гәзасиндән вә јахуд гоншу Самух маһалиндән кәлир. Нуха гурдунун барамалары ири, анҹаг ири олур, вә бөјүк чәрхләрдә ачылан ипәк фабрикалар үчүн зәрәрлидир. Она көрә јериндә Нуха ипәји демәк олар ки һамысы ев ишләринә: сапа, палтар дoгтасына вә јахуд галын ипәк парча чинсинә кедир. Нуха базарында өзүнүн хам ипәји һөкмранлыг едән Шәки ипәји гијмәтинә көрә, мәһсул вахты 60-дан 80 манаја пуди сатылыр.

(Кавказский календарь 1854 г. стр. 332).

№№ по по.	Франсызча.	Русча.	Јерли.
1.	Фризон.	Издерь поконный.	Сәрто.
2.	Фризонет.	Ходики.	Чүдур.
3.	Греѓка.	Шелк сырец.	Хам ипәк.
4.	Рандеман.	Удельный расход.	Ајар.
5.	Басинет.	Неразмод поконный	Басни.
6.	Динье.	0,05.	Дунье.
7.	Пуризе.	Вата издерь.	Чыхар.

1914-ҹи илдә Шәки вә гәзасында ипәк вә давел фабрикалары.

1. Абдулла Һаҹы Рәсул оғлы давел фабр. 60 фәһ.
2. Азаг, Абдулҹаббар Мунсуф оғланлары (Чајгырагы мәһәлләси Киш күчәси пар. газаны 1, 50 фәһләси.
3. Ага Гаффар Хинкалов пар. газаны (Чајгыр. мәһ.).
4. Ахмед Һаҹы Нәби оғлы (Доды мәһәлләси).
5. Давуд Һаҹы Гаффар оғлы (II Чајгырагы мәһәлләси)
6. Әзиз Әһмәд оғлы (I Чајгырагы мәһл.).
7. Зәкәрјә Јусиф оғлы (Доды мәһл.)
8. Ибраһим Әбдүл Әзиз оғлы пар. газан 1 37 фәһ.
9. Идрис Һаҹы Абдулла оғлы " 124 "
10. Идрис, Һаҹы Гәни, Илјас, Ҹәмил вә Мамед Рәһимовлар (Кишлаг мәһл.)
11. Исмаил Мустафа оғлы (Киш күчәси) пар. газан 1 24 фәһл.)
12. Гаффар молла Маһмуд оғлы Мәликов (I Чајгырагы пар. газан 1. 50 фәһл.
13. Гәдир Һаҹы Рәсул оғлы (Чајгырагы мәһәлләси пар. газан 1 95 фәһләси.
14. Мешади Гаффар вә гјр. Сәлимовалар (Чајгырагы мәһәлләси).
15. Муса ҺаҹыЛәтиф оғлы (Гышлаг мәһл.).
16. Мустафа Мамедов (Доды мәһл.),
17. Мустафа Муса оғлы (Гышлаг мәһл.).
18. Мустафа Рәсул оғлы давел фбр. пар. газан 1 50 фәһләси.
19. Мустафа Һаҹы Баба оғлы (Доды мәһл.).
20. Нәсрулла бәј Кәрим Сәлим оғлы давел фабр. 3. пар. газан 1. 80 фәһләси.
21. Осипов Алексан пар. газан 1 60 фәһләси.
22. Осипов Микиртич (ермәни мәһләси).
23. Рәһимов Угурли бәј (ермәни мәһләси).
24. СаламЛәтиф оғлы дав давел фабр. 4 пар. газан 1. 120 фәһләси.
25. Сулејман Рәһим оғлы (Чајгырагы мәһл. пар. газан 1 26 фәһләси.
26. Тер-Неворков гард. (Шејтанбазар мәһләси) дав. фабр. 5 пар. газан 1. 300 фәһләси.
27. Һаҹы Әһмәд Һаҹы Мирза хан оғлы (Доды мәһл.)

28. Һачы Абдулла Һачы Расул оглы и Һачи Ис-
маил Мәммәдовлары (Гышлаг мәһләси).
29. Һачи Әбдүррәһим Маһмудов (Гышлаг мәһл.)
30. Һачы Әһмәд Һачы Мирза-хан оглы (Доды мәһл.)
31. Һачы Баба, Мустафа и Әһмәд Мирзаевләр (Чај-
гырагы мәһл.)
32. Һачы Ибраһим Әһмәдов (I Чајгырагы мәһл.)
33. Һачы Лтиф Рәсул оглы (II Чајгырагы мәһл.)
34. Һачы Мәммәд Һачы Мирза-хан оглы (Доды
мәһл.) пар. газан 1 26 фәһләси.
35. Һачы Мәммәд Һачы Рәсул оглы Завел фабр. 2
пар. газан 1 96 фәһләси.
36. Һачы Ильяс Әзизов (Гышлаг мәһләси)
37 Һәсән Мәммәдов пар. газан 1. 45 фәһләси.
38 Һүсеин Гасымов (Чајгырагы мәһләси)
38 Чаббар Салам оглы (Гышлаг мәһл.)
39 Чумај Мустафа оглы (Доду мәһләси).
40. Шахбабов Артемий пар. газан 1. 30 фәһләси.
41. Јунус Һачыјев (Закатала күчәси).
42 Јагуб Сафарали оглы (I Чајгырагы мәһл.) пар.
газан. 1. 35 фәһләси.
43. Јахја бәј, Јусуф бәј Абдул Ваһаб огланлары Та-
һировлар пар. газан 1. 70 фәһләси.

Варташендә:

1. Эсибов Алексан
2. Мнацаганов Оһан
3. Симон

Бөјүк Дәһнә:

1. Молла Нәсиб Јусуфов 60 фәһлә

(Книга «Весь Кавказ» составил и издал М.С. Шахсович в гор. Баку 1914 года).

Шелководство.

Производство шелка в городе Шеки существовало очень давно. В то время еще не были шелкомотальные фабри посредством «ганс»-а из кокона вырабатывали шелк. «Ганс» в городе Шеки во многих домах был. Такие дома были, где один ганс, два, три и более, чем больше тем и увеличивалось. Где один «ганс» там работает сам хозяин, а семья: жена, дочь, или сын помогает ему разводить огонь под таз, менять воду в тазе и коконы подбирать и подавать и т. п. Если «ганс» более одного-двух бывают соучастники или его сыновья работают. Были такие хозяйственники, которые имели 30-50 «ганс»-ов, тогда у него было столько же поденщиков, а для помощи им был 1-2 челова, а сам хозяин бегал за коконом, дровами или за покупателями для продажи своих продуктов. Мелкие хозяйственники продавали свою продукцию местным ремесленникам и покупателям. Крупные хозяйственники продавали свои продукц[ии] в гор. Шемахе и сел. Баскале мастерствам.

Ганс (станок шелкомотальный). 171 2.

«Ганс», как он называется на языке (в обиходе) шекинских мастеров, состоит из деревяной табуретки со спинкой (см. рисунок). Причем на сидении помещается медний таз, а на спинке табуретки приделами крутящееся колесо, на которое наматываются нити шелка. На таз наливается чистая вода, а под тазом разводится огонь. Когда закипит вода, мастер бросает в кипящую воду две горсти коконов. Мастер сидящий против таза на табуретке немедленно ударяя о коконы специальным коротким веником. Прицепляющие на веник 7-8 шелковые нити мастер пропускаят через стекляный глазок ~~отдает~~ прикрепляет к крутящемуся колесу. Колесо наматывает до конца коконов. Если один из коконов раньше других кончается, тогда мастер берет нить из запасного кокона, который находится в воде. А если вдруг оборвется нить мастер моментально находит начало сорванной нити прикрепляет и отдает на вращающееся колесо.

Притом коконы в горячей воде можно держать не более 2-3 минут, иначе коконы смягчаются и впитываются водой и опускаются на дно таза и не годятся к обматыванию.

Колесо приводится в движение систематическим надавливанием на педаль правой ногой самого мастера (рабочего). Эта работа очень кропотливая и тяжелая тем, что одновременно с коконами заниматься и надавливать на педаль. И тем более руки мастера всегда в кипяченной воде обваривается, против чего часто намазывает мазью.

После вырабатывания из коконов шелка, оставшаяся, внутренний тонкий слой кокона с червью который называется «вата издырь» (чыжар) отдельно собирается. Раньше полученные от ударов метла спутанный шелк называется «издырь коконный» (серто) отдельно собирается.

До 1890 года увеличением шелкомотальных фабрик, постепенно количество гансов уменьшалось, а единичные гансы просуществовали до 1915 года.

Произведенный шелк сырец в самом городе шел на мастерство ремесленников: «текалдуз» и «агалабанд». Такалдузские мастера приобретали шелк у хозяев «ганс», последнее время у фабрикантов. Приобретенный шелк начинают варить в кипятке, но только не крепко, если крепко варится шелк, не годится на шитье. Потом шелк на все темные и светлые цвета красят. У мастеров инструменты: (○) сагнах, и длинное шило с крючком на конце. Мастера этой профессии на темно-синем и черном сукне вышивали из цветной шелковой нити разноцветные рисунки для (ясдыка) облокачивающей подушки, (лутакже) длинной круглой подушки для прислонения чехлы и для стола настольной накидки. В 1937-1938 годах т.т. Ленин, Сталин и других руководителей на хороших сукнах так искусно вышивали, что как будто фото-снимки. Это ремесло существовало только в городе Шеки. Оно отчасти и теперь существует.

Мастера профессии „Агалабанд"(
покупали шелк и сами красили его в разные цвета в особенности черные, темно-синие цвета. Из этого шелка вязали гайтан, шнурок, кисточки из шнурки вкручивали в завязывали пуговицы и т.п. Из тонкой витой золотой или серебряной проволоки делали кисти для башлыка и др. Эта профессия существовала до 1918 года. Эта профессия врядь ли была в других районах Закавказья.

Женщины очень давно шелковой ниткой шили и латали платье. Мужчины покупали несколько мотков шелка для работы женщин. Женщины дома из этого шелка 10-12 ниток вместе режут на один ханский аршин (метр), половину срезаной нитки мотают на горлышку (сэргуш) колпака, оставшуюся половину свободной нитки вкручивают вместе двумя руками, потом поворачивают другую сторону также вкручивают. Около этих женщин необходимо должно быть блюдце с водой, когда высыхают руки намачивают их. Это повторяет женщина пока не кончится весь приобретенный шелк. После скручивания шелка кладет в посуду с водой немного мыла и кипятит. Кипяченный шелк называется „харати". Этот кипяченный шелк имел совсем белый цвет и весьма крепкий. До последнего времени из „харати" женщины шили женские платья и латали заплаты.

До присоединения Закавказье к России Шеки и его районы и все окрестные города и селения употребляли шекинскую шелковую нитку. Даже в 1917-1920 г.г., когда между Россией и Закавказьем всякие торговые сношения приостановились, и не получали швейные нитки.

В виду закрытия дороги в Москву и Марсель во Франции шелковые изделия гор. Шеки скопились в городе, это способствовало закрытия многих шелкомотальных фабрик, причем рабочие были выброшены на улицу. За имением нужды в швейной нитки, некоторые из рабочих придумали из шелка приготовить нитку и продавать. Для этого нужно иметь катушки. Поэтому из швейной машины „Зингер", сделали токарный станок. На станке выделывали катушки, сами наматывали на них шелковую нить, для черной нити красили сами или у красильщика. Производители нитки продавали на месте портным или другим покупателям. Некоторые нарготовили в большом количестве повезли в Тифлис продавать портным и содержателям магазинов ящиками. Некоторые из них разбогатив открыли мастерскую, где ткали шелковый головной убор „калагаы".

Состояние шелководства, условия занятия им и утилизация продуктов до начала упадка.

1) В Шекинском ханстве (Нухинск. и Арешский уезды) взымался в пользу хана сбор в 1/5 урожая шелка, известный под названием „малджегат". А для крестьян, имевших у ханов на правах
301 рабочих и называвшихся „хамеса" (собственность), которые предназначались, главным образом, для занятия шелководством, этот налог был еще больше и колебался от 1/2 до 3/5 урожая.

2) В Ширванском ханстве существовал „малджегат" в таких же размерах, как и в ханстве Шекинском, т. е. 1/5 урожая шелка и кроме того были установлены сборы в пользу хана по 60 коп. с каждого шелкомотального станка и по 1 руб. 20 коп. с каждой червоводни (шелководной сараи).

3) В Ганджинском ханстве взыскивалось с шелковода 1 п. 17 ф. шелка.

4) В Карабахском ханстве существова „малджегат" в размере 1/5 урожая шелка.

5) В Талышском ханстве населением уплачивалось в казну по 3 фун. шелка.

6) В Кубинском ханстве казенные крестьяне, сверх податей отдавали еще и 1/10 часть урожая шелка. Этот сбор назывался „дагвек".

7) В Нахичеванском ханстве уплачивалась 1/5 часть урожая, а с шелкомотальных станков (манджанак) взыскивалось в виде налога по 8 руб. в год.

8) В Джаро-Белоканском округе (Елису) сборы производились почти на тех же основаниях, как и в Шекинском ханстве.

Помимо налогов натурой или деньгами с шелководов в пользу хана или владетеля существовали такие же налоги в пользу беков и вообще владельцев шелководов. Это практиковалось обыкновенно в тех случаях, когда поместье с крестьянами передавалось в пользование или собственность беку или принадлежало помещику (в Грузии, Имеретии, Мингрелии и Гурии). С та-

ких крестьян владетели или ханы уже ничего
1. не взымали.

В 1852 году был отменен и мизанный сбор (на куплю и продажу шелка); он был заменен окладными налогами или вовсе отменен.

303. В первые века своего существования Русь получала шелковые ткани из Византии пока не прекратились торговые сношения с этой империей, и пока она сама по воле судеб, не перестала существовать. (Турки овладели эту империю). Тогда для торговли шелком постепенно установился другой путь - по Волге и Каспийскому морю до Кубы, Баку и Шемахи. Этот путь установился главным образом в царствовании Иоанна IV (Грозного), который обращал большое внимание на развитие торговли шелком и шелковыми изделиями и как видно из наказа, известного в хрониках под названием «памяти товарам», желал сделать Россию посредницей в торговле шелком между Востоком (Закавказьем, Персией и Индией) и Западной Европой. Этому намерению не суждено было исполниться так как торговлю шелком и ценными продуктами Востока захватили в свои руки англичане, направившие ее (когда вследствие владычества на Черном море турок, последнее закрылось для сношений с Закавказьем) по Волге и Северной Двине на Архангельск, а оттуда морем в Англию и другие государства Европы.

Но все же с этого времени установились торговые сношения России с Шемахой и при ее посредстве Закавказье стало снабжать шелком Москов. Государство. Эти сношения еще более окрепли в царствования Михаила Феодоровича и последующих государей, но особенно после похода на Каспийское море Петра I. За весь этот период, начиная с XIV века и даже раньше центром торговли шелком и произведениями из него была Ширван или Шемаха, где развилось значительное шелкоткацкое производство. Сюда сводились шелк и шелковые

ткани из окрестных ханств: Шекинского, Гянджинского, из Белокан, Джар, Кубы и т. д., а также из Персии, Бухары и Турции, и отсюда шелк вывозился далее на север или перерабатывался на ткани, которыми Шемаха вела большую торговлю. Свое значение в большей или меньшей степени Шемаха сохранила приблизительно до
303. начала 60^х^ годов прошлого столетия.

В первое время по введении занятия шелководством в Закавказье добываемые коконы разматывались самими шелководами, а шелк шел на приготовление туземных тканей (дараи), на шнуры, швейные нитки, разного рода плетения и т. п. изделия из шелка, которые потребовались сначала самим местным населением, а затем постепенно начала создаваться и развиваться торговля шелком и шелковыми тканями и они начали сбываться в соседние страны и, между прочим, в Россию.

4. В 1823 году итальянец Кастелла предложил правительству устроить большую шелкомотальню, которая могла бы размотать и скрутить весь шелк, добывавшейся в Закавказье. О подыскал знатных и богатых участников, которые поручили ему для оборотов капитал в 600.000 руб. ассигнациями.

В 1826 году ему выдана 10^ти^ летняя привилегия на устройство шелкомотальни, а вслед за тем ему разрешена ссуда в 80.000 руб. Сверх ссуды разрешено отвести близ Тифлиса 30 десятин земли для постройки фабрики и устройства червоводни и тутовой плантации. Все это было устроено на левом берегу Куры в 3^х^ верстах от немецкой тифлисской колонии.

В 1828 году Кастелла умер, а фабрика принята в казну и обращена в учебное заведение для образования шелкомотальщиков. До 1835 года это заведение существовало в таком виде, а затем было преобразовано в Тифлисскую казенную шелкомотальную фабрику, которая работала не удачно и была закрыта в 1841 году.

В 1827^м^ же году по инициативе иностранца Три-

304. Очень давно в селении Баскале из шелка тка-
ли „кялгаjы" и поверхность стеганного одеяла.
Последнее время т.е. с ~~конца~~ средины XIX века 3 хозяева
ткацкой мастерской: Джебраилов Гаджи Гасан
Эфенди, Кулиевы Гаджи Ага-Али, Фарадж и Гей-
дар и Шириновы имели мастерские, в каждой
мастерской по 10-15 подручников-мастеревых.
Кроме этих были еще маленькие мастерские.

Близ селения Баскал в селении Муджи ~~гото-
вым~~ ткали шелковые материи: дараи, тафjа,
ганавуз и др. материалы.

Шелковые материалы, вязанные в сел. Баскале
и Муджи, которы чем дальше развивались, про-
давали в соседних странах и в большом коли-
честве отправлялись для продажи в гор. Шема-
ху. Приехали из России купцы в Дербент, в Ба-
ку покупали вязанные шелковые материи и от-
правляли их по Волге в Москву для продажи, и оттуда
через порт Орхангельск отправляли в Европу.

Для мастерских шелк покупали в гор. Нухе.
Чтобы покупать шелк и сбыть свои продукции
хозяева этих мастерских: Джебраилов Г. Г. Э.
и Кулиевы Г. А., Ф. и Г. имели в гор. Нухе (в Таза-
Карвансарае) магазины, где сбывали свои това-
ры и покупали шелк для своих мастерских.

бадико образовалась компания на акциях под наз-
н. ванием «Общество для распространения и уси-
ления шелководства в России», которое затем
преобразовалось в «Общество для распространения
за Кавказом шелководства и торговой промыш-
ленности». Этому обществу были отданы в аренд-
ное содержание на весьма выгодных условиях на
30 лет все казенные тутовые сады, числом до 900,
и сбор шелка и других продуктов, а равно пред-
ставлялось право приобретать на льготных ус-
ловиях податной шелк. Приписанные к туто-
вым садам рачбары передавались на 30 лет обще-
ству с тем, чтобы рачбары отдавали ему 1/2 до-
бываемых ими коконов. Кроме того обществу от-
ведено 5000 десятин удобной земли и отпускалось
ежегодно 1500 руб., на содержание школы шелко-
305 мотальщиков. Упомянутое Об-во или как его
тогда называли «Компания» избрала центром
своих действий город «Нуху», возвела там ряд
зданий: контору, помещение для служащих и
учеников, магазины, сушильню для коконов,
сараи для выкормки червей, шелкомотальню
на 42 станка по европейскому образцу, обшир-
ную шелкокрутильню и выписала из Италии
в Нуху 12 семей фабричных рабочих. Сверх то-
го «Компания» устроила в Москве крутильню
еще больших размеров чем в Нухе.

В 1841 году Об-ву было разрешено основать око-
ло Нухи колонию «Царь-Абад», которая теперь
входит в состав города, где потом была ус-
троена Царь-Абадская школа шелководства.
Директор этой школы был Александр Николаевич Латробов. (Кав. кал. 1856 г.)
За время существования общества было раз-
сажено на разных участках «тохмачары» бо-
лее 400.000 тутовых деревьев, а рачбары Компании
увеличили число тутовых деревьев, находящих-
ся в их тутовниках с 4^{х} до 6^{ти} миллионов.

Компания просуществовала до начала шел-
ководного кризиса (1864-1865 годов).

(Уместно отметить по преданиям предков в
том же году 2 злоумышленника перевалившись
через высокую стенную ограду „Компания" убили
главных итальянцев - учредителей треста с чело-

-вином награбленных денег пустились бежать. Власти и идущие на помощь жители узнавшие о происшествии преследовали разбойников по их стопам. Причем злодеи не находя убежища в встречных улицах города пустились в гору. Разбойники заметив близость преследующих и подбросив чемодан продолжали бежать. Они - преследующим в темноте не заметив чемодан и скоро поймали их. На следующий день нашли чемодан. Власти учитывая серьёзность грабежа и убийства иностранцев разбойники осуждены и были приговорены к смертной казни через повешения. Предание гласит, что в тот день, когда вешали их на город налетела темнота, дул сильный ветер с проливным дождем.

Сколько я ни копался в исторических документах о данном происшествии ничего не мог найти, полагаю, что печатание нежелательно было для правительства.

Передавали, что один из повешенных оказался известный головорез того времени и разбойник „Худи-Ибрагим".

x)

№№ по пор.	По французски	По местному	По русски.
1.	Фризон	Сарто	Издыр коконный
2.	Фризонет	Уйдур	Ходики
3.	Грежа	Хам инж	Шелк сырец
4.	Рандеман	Аяр	Удельный расход
5.	Басинет	Басни	Неразмод коконный
6.	Дины	Дуны	0,05
7.	Туризе	Чыхар	Вата издырь.

x) Долгое время название продуктов шелка носило на французском языке.

306 Об-ва шелководства стали устраиваться шелкомотальни по преимуществу в Кутаисской губер. и в Нухинском районе. Между фирмами этого рода первое место заняла фирма Алексеева, которая задумала и привела в исполнение крупное предприятие: она приобрела в Италии и устроила там до 17 больших шелкомотален и крутилен, которые доставляли большую часть

шелков высшего качества, необходимых для московской шелкомотальной промышленности. Когда наступивший итальянском шелководстве кризис поставил фирму Алексеева в крайне затруднительное положение, она решила заняться размоткой шелка в Закавказье и вот 15 июня 1863 года в гор. Нухе была пущена в ход самая большая по тому времени в мире шелкомотальная, на которой работало 452 станка при 851 человек. На ней в год выматывалось более 900 пудов шелку по своим высоким качествам не оставляющего желания ничего лучшего и сбывавшегося в Москву и Марсель.

*) Деятельность Общества шелководства, устрой

В гор. Нухе в бездействии более 10 лет огромная шелкомотальная фабрика Воронина и К° с переходом в 1872 году во владение коллежского ассесора Мирзоева, открыла-было свои действия, но потом снова их прекратила и в 1873 и 1874 годах бездействовала. Наконец, в 1875 году за-ново отделанная и исправленная, она вторично была открыта и выпустила шелку 800 пудов, который на месте же был куплен по 225 рублей за пуд и вывезен за-границу.

(Кавказский календарь 1877 года стр. 23).

Но 1863-й год был последним удачным годом и им закончился блестящий период кавказ. шелководства.

307. В 1863 же году появились повальные заболевания червей в некоторых деревнях Нухинского уезда

С 1866-го по 1869-й год продолжалась самая печальная пора Кавказского шелководства. Червей не было возможности выкармливать - большая часть их гибла и только ничтожная часть завивала коконы, но крайне плохих качеств.

Шелкомотальные фабрики, перерабатывающие остающиеся в крае коконы сосредоточены в следующих местах: в Нухе и Нухинском уезде - 72 фабрики, в Шушин. у. 26 фаб., Карягин. у. 5 фаб., в Эриван. губ. 5 фаб. в Закаталах 2 ф. и в Телаве - 1 фабрика.

(Кавказский календарь 1913 г. стр. 305, 306, 307, 308 и 309).

В гор. Нухе в бездействии более 10 лет огромная шелкомотальная фабрика Воронина и К° с переходом в 1872 году во владение коллежского ассесора Мирзоева, открыла-было свои действия, но потом снова их превратила и в 1873 и 1874 годах бездейство-вала. Наконец, в 1875 году за-ново отделанная и исправленная, она вторично была открыта и выпустила шелку 800 пудов, который на месте же был куплен по 225 рублей за пуд и вывезен за-границу.

(Кавказский календарь 1877 года стр. 23).

Но 1863-й год был последним удачным годом и им закончился блестящий период кавказ. шелководства.

307. В 1863 же году появились повальные заболевания червей в некоторых деревнях Нухинского уезда

С 1866-го по 1869-й год продолжалась самая печальная пора Кавказского шелководства. Червей не было возможности выкармливать - большая часть их гибла и только ничтожная часть завивала коконы, но крайне плохих качеств.

Шелкомотальные фабрики, перерабатывающие остающиеся в крае коконы сосредоточены в следующих местах: в Нухе и Нухинском уезде - 72 фабрики, в Шушин. у. 26 фаб., Карягин. у. 5 фаб., в Эриван. губ. 5 фаб. в Закаталах 2 ф. и в Телаве - 1 фабрика.

(Кавказский календарь 1913 г. стр. 305, 306, 307, 308 и 309).

Шелкомотальные и крутильные фабрики в городе Шеки и в уезде, в 1914 году.

1. Абдулла Гаджи Расул оглы крутильная фабрика 60 рабочих.
2. Азак, Абдул Джаббар Мюнсубовы (отд. Чайкырагги кишская ул.) паров. котел 1. 50 рабочих.
3. Ага-Кафар Хингалов (отд. Чайкырагги I).
4. Артемий Шахбаков пар. кот. 1. 30 рабочих.
5. Азиз Ахмед оглы (отд. Чайкирагги I).
6. Ахмед Гаджи Наби оглы (отд. Доды).
7. Гаджи Абдулла Гаджи Расул оглы и Гаджи Исмаил Мамедов (отдел. Кишлаг).
8. Гаджи Ахмед Гаджи Мирза-хан оглы (отд. Доды).
9. Гаджи Абдуррагим ~~оглы~~ Махмудов (отд. Кишлаг).
10. Гаджи Баба, Мустафа и Ахмед Мирзоевы (отд. Чайкирагги I).
11. Гаджи Ильяс Азизов (отд. Кишлаг).
12. Гаджи Ибрагим Ахмедов (отд. Чайкирагги I).
13. Гаджи Лятиф Расул оглы (отд. Чайкирагги II) крут. фабрика 3 паров. кот. 50 рабочих.
14. Гаджи Мамед Гаджи Мирза хан оглы (отд. Доды) паров. кот. 1. 26 рабочих.
15. Гаджи Мамед Гаджи Расул оглы крут. фабрика 2 паров. котла 1. 96 рабочих.
16. Гасан Мамедов паров. кот. 1. 45 рабочих.
17. Гусейн Касумов (отд. Чайкирагги).
18. Давуд Гаджи Кафар оглы (отд. Чайкирагги II).
19. Джаббар Салам оглы (отд. Кишлак).
20. Джумай Мустафа оглы (отд. Доды).
21. Закарья Юсуф оглы (отд. Доды).
22. Ибрагим Абдул-Азиз оглы паров. кот. 1 37 рабочих.
23. Идрис Гаджи Абдулла оглы пар. кот. 1 24 "
436 24. Идрис, Гаджи Гани, Ильяс, Джамиль и Мамед Рагимовы (отд. Кишлак).
25. Исмаил Мустафа оглы (Кишская ул.) паров. кот. 1. 24 рабочих.
26. Кадыр Гаджи Расул ~~Расул~~ оглы (отд. Чайкирагги пар. кот. 1 95 рабочих.
27. Кафар Молла Махмуд оглы Мемиков Отд. Чайкырагги I) паров. кот. 1 50 рабочих.
435
28. Муса Гаджи Лятиф оглы (отд. Кишлаг).
29. Мустафа Гаджи Баба оглы (отд. Доды).

30. Мустафа Мамедов (отд. Доды).
31 Мустафа Муса оглы (отд. Кишлак)
32 Мустафа Расул оглы крут. фабр. паров. кот 1
50 рабочих,
33 Мешади Кафар и бр. Салимовы (отд. Чайкрани).
34. Насрулла Керим Селим оглы крут. фабрика 3
паров. кот. 1. 80 рабочих.
35. Осипов Александр паров. кот. 1 60 рабочих.
36. Осипов Микиртич (отд. армян.).
37. Рагимов Угурли-бек (отд. армян).
38. Салам Лятиф оглы крут. фабрика 4 пар. кот. 1
120 рабочих.
39. Сулейман Рагим оглы (отд. Чайкрагы) паров.
кот. 1 26 рабочих.
40. Тер Кеворковы бр. (отд. Шайтанбазар) крут. фаб.
5 паров. кот. 1 300 рабочих.
41. Юнус Гаджиев (Закатальская улица).
42. Ягуб Сафарали оглы (отд. Чайкрагы I) пар. кот1
35 рабочих.
43. Яхья бек, Юсуф бек Абдул Вагаб оглы Таировы
паров. кот. 1 70 рабочих.

В Варташене:

1. Эмбов Александр
2. Мнацаканов Оган
3. . . .

В Боюк Дехне:

1. Юсубов молла Насиб ~~100~~ 60 рабочих

(Книга «Весь Кавказ» составил и издал М.С. Шахович в гор. Баку 1914 года).

В губернии растет 3 вида тутовых деревьев. Первый вид дает ягоды белого цвета, они употребляются, как материал для винокурения; второй - дает черные ягоды (хар тут), вкусные и чрезвычайно сочные, они употребляются в пищу и на варенье. Третий вид низкорослый, нежные листья, которого идут на корм червям. Ягоды этого дерева (чабал, чекил, тохмачар) бывают мелкие белые или красные в концу чернеют. Листья первых деревьев жестки, недостаточны питательны и потому мало пригодны: черви получаются слабые и неспособные выдерживать внезапные перемены температуры. Шелковичные плантации состоящих из одних тутовых насаждений встречаются главным образом в Нухинском, Арешском и Карягинском уездах.

Коконы имеют несколько видов: Чапун (Япон), хорасан, багдад, италян. и др. Чапон - мелкие, зеленый и белый; италянские белые, крупные.

(Книга „Весь Кавказ" составил и издал М.С. Шаховичь в 1914г. в гор. Баку стр. 399).

32 Елисаветпольский шелк не может сравниться в качестве с Нухинским, ибо здесь не достает главных условий для нежности червей и размотки коконов, именно умеренности майской и июнской атмосферы, жаркой днем и холодной по ночам, а равно пресной воды. Преждевременное наступление жаров истомляет червей и препятствует росту их, а вода более или менее вяжущая и известковая, мешает нить мягкости и свободного отделения при размотке коконов. Кроме того часть хозяйства не в достаточном размере и трудно иметь хороших мотальников. Этот класс мастеровых приходит обыкновенно из Нухинского у-да или из соседнего Самухского магала. Коконы Елисаветпольских червей велики, но легки, и размотка их на больших колесах убыточна для фабрик. По этому местный, Елисаветпольский шелк почти весь идет на домашние работы: нитки, пояса джеджимы или род толстой ткани из шелка, равно и на другие шелковые, грубой выделки материи, в самом городе. Пуд шелка в сыром виде продается на Елисаветпольском базаре, смотря по господствующей ценности Нухинского и по урожаю от 60 до 80 руб. за пуд.

(Кавказский календарь 1854 г. стр. 332).

Ткани, вырабатанные в Шекинском Комбинате им. Ленина в 1968 году.

Альпак	588.700	метр.	Маркизет	250.100	метр.
"	500	"	Нева	800	"
Атлас	183.300	"	Опера	13.200	"
"	164.100	"	Поплин	222.900	"
[illegible]	[illegible]	"	"	[illegible]	"

Мыловарение. Эти заводы помещаются в особых конурах, при жилищах мастеров. На каждом заводе работает 1 мужчина (татар. национальности), при помощи своего семейства: артелей нет. Для этого производства построена печка, а в печке приспособлен чугунный котел, вместимостью в 4 или 5 ведер, он приобретается за 8 или 10 руб.; по сторонам расположены 2 и 3 кадки, стоимость в 3-6 руб. каждая. Кроме того для производства еще необходимы топор (1 руб. 60 к),
81. заступ (1 руб. 20 коп.), лопатка (25 к. 30 коп.), кирка (80 коп.), разливная деревянная (5 коп.) ложка (чомча), прикрепленная к длинной палочке. Все эти орудия можно достать в городе. Материалы для производства закупаются по следующим ценам: коровье или овечье сало от 2 р. 60 к. до 3 р. 80 коп. за пуд; 1 пуд негашенной извести 10 к.-15 коп.; 1 пуд „карагандаши" (зола, получаемая при обжигании растительного корня „караган" (это не очищенный поташ), по 50 к.-70 коп. Этот караган даши привозят сельчане Кичик-Дегне.

„Караган-даши". Поташ добывают из растения „ёшан" или „караган", посредством выжигания: это растение дает смолу, которая затем твердеет; так получается „караган-даши" (камень карагана), который разбивается потом только с помощью молотков. Продается потом по 45 к. 80 к. с пуда. Камень этот скважистый и тяжелый.

82. Чтобы приготовить мыло, насыпают караган-даш в кадку, с продравленным днем; к нему примешивают негашеную известь и обливают водою: тогда из под кадки течет щелок. Полученный щелок вливают в котел, в который кладут коровьего или овечьего сала; прибавляют еще сюда соли и всей этой смеси дают прокипеть. Собравшейся на поверхности воды слой жира, будущее мыло, процеживают, а потом варят его в новой щелоке и опять процеживают. Данный прием так повторяется до тех пор, пока состав мыла не будет липнуть к пальцам: тут мыло считается готовым, - его разливают в формы и дают осты-

нут. В-раз приготовляется 2 или 3 пуда мыла. Вся эта работа происходит одиночно, - только при топке печи, разрыхления сала, помогает мыловару кто-нибудь из семейства. За топку печи идет дрова на 2 руб.

Собирает мыло и отправляет для продажи в свою лавку и продает по 11-12 коп. за фунт.

117. Мыловарение. (см. выше). Величина котлов бывает различна: есть котлы в которых может вариться 5 пуд. мыла, есть больше или меньше. Затем в щелок бросают куски говяжего или бараньего сала. Обыкновенно в котлы, вмещающие в себе 6 пудов мыла наливают раствор, состоящий из 5 пудов поташу, 2½ пуда извести и 4 пудов сала. Сало бывает растопленное: от первого мало получается мыла меньше, чем от последняго, и потому мыловары употребляют в большинстве случаев не растопленное сало.

Варение мыло продолжается два дня: в первый день кипятят состав до самого вечера, а во второй уже снимают верхнюю, сгустившуюся массу, для вторичного кипячения; а нижнюю жидкость, негодний остаток раствора потому и извести выбрасывают вон. После вторичного кипения состава, снимают большой деревяной ложкой, с длинной рукояткой, верхнюю вспенившуюся часть, уже чистое мыло, и разливают в чан, корыта, горшки и т. д., отчего мыло и получает различную форму, больше всего усеченного конуса. Чтобы получить синее мыло еще кладут синку.

Есть еще так называемое „ложное мыло"

118. (доди). Оно получается таким образом: когда снимают, как сказано выше, верхнюю часть состава для переваривания ее во второй раз, под этой лучшей массой обыкновенно бывает густое вещество черного цвета, - это и есть „лжемыло", или как это здесь называют, „мыга" (доди). Ее большой деревянной ложкой кладут

на горизонтально расположенные доски, где оно несколько твердеет и в таком виде закупается бедным людом для стирки белья, за фунт его обыкновенно платят от 5 до 7 коп. Как мыло, так и лжемыло стараются продавать в сыром виде, потому что так выгоднее: в сыром виде на весь идет меньше мыла, чем в сухом.

Для мыла употребляют двоякого рода сало: баранье и говяжье. Пуд первого стоит 4 руб., а второго - 5 руб.; пуд же растопленного сала стоит на 60 коп. более. Из 5 пудов поташу, 2½ пуд извести и 4 пуда сала получается только 6 пудов мыла (Вообще мыла выходит из смеси на один пуд больше против количества поташу) и 2 пуда лжемыла или „мыги"; обыкновенно, пуд первого стоит 4 руб, а второго - 2 руб. 40 коп. Дров же на приготовление означенного количества мыла идет на 2 руб. Итак, на 6 пуд. мыла и 2 пуда „мыги" выходит, если только сварят их нарастопленноe бараньяго сала, 25 руб. 80 коп.: 4 руб. идет поташ, 16 руб на сало, 2 руб. на дрова, 45 коп. на известь, 2 руб. на работника за 2 дня и 1 руб. 35 коп. на мел-
119. кие расходы. Из всего этого ясно видно, что мыловар заводчик за два дня выручит чистого дохода 3 рубля, а за год - до 547 руб. 50 коп. Мыловары варят мыло дома.

174. Мыловарение (дополнение). Для приготовления мыла на 1 пуд жиру берут 2 пуда поташу и 2 пуда извести. Пуд жиру стоит 2 руб.; пуд поташу - 20 коп. и пуд извести 10 коп., из всего этого получается 1½ пуда мыла, 4 руб. 50 коп, (по 3 руб. пуд.) за топливо - 10 коп.?...

Мыловары в Шеки: Агабала, сын Насиб и Аббас с братом, и др.

(Азиатское) портняжное производство. Работают 52 азиатских портных. Из них 50 мусульман 2 армянина.

Инструменты употребляются для этого производства в каждой мастерской следующие: дазгах (род четырехугольного прямоугольного стола) из орехового дерева, длиною в 2 метра, шириною в 3/4 мет., а высота в 1/4 метра от 2-4 руб., ножницы - 1 р. 80 коп., швейная машина - 40-90 руб., ханский полу-аршин (деревянный складной) 25 коп., наперстник [рисунок] - 3 коп., игла - 1 коп., утюг [рисунок] - от 1 руб. до 2 руб. Материал для одежд: сукна, драп, трико, хлопчато-бумажных и шелковые матери и лезгинские шали, пуговицы и нитки.

Цены приготовленным вещам - такие: черкеска (чуха), детская, из шали, - от 1 руб. 60 коп. до 5 руб.; черкеска для взрослых, тоже из шали, от 1-80 коп. до 7 руб.; рубашка бумажная - от 45 к. до 60 коп.; архалук ситцевый от 1 руб. 40 коп. до 2 р. 40 коп.

Одежду из сукна, шалку и из других тканей шьют постоянно по заказу и за работу получают так: с архалука 50 коп. - 90 коп., с черкески 80 к. - 2 руб.; с брок 40 коп. 80 к.; с рубашки - 25 - 40 коп.

Школы для портных нет: каждый мастер обязан обучат своих подмастерьев, именно - как сидет во время шитья, за платьем, держать иглу, нагибать голову выкраивать и разглажи- вать шитое. Подмастеры же за это обязан 2-3 года работать своему учителю даром; после этого он получает от 40-50 коп. содержание в день.

Азиат. портные:
~~Дэрзылэр~~: 1) Абдул-Вагаб-Дадаш оглы, 2) Мамед, 3) Ахмед сыновья Гад. Исмаил, 4) Мамед-Дадаш оглы, 5) Ибрагим-Камил, 6) Г. Салам Эфендиев, 7) Мамед Эфендиев, 8) Гад. Джаббар, 9) Гасан Эзиз оглы, 10) Гусейн (шаги гэлкди), 11 Мабуд Гад. Самед оглы, 12) Гусейн Бадалов, 13) Мабуд, Яхья и др. молла Ага-мирза оглы, 14) Гад.-Бала, Ширин сыновья Мухтара, 15) Сеид-Ахмед Мустафаев, 16) Мамед, Ахмед, Габибулла (Инчеги) Эезд сыновья, 17. Гаджи Джаббар, 18) Рагим-Бала, 19) Азак Ганим-бала оглы, 20) Мамед Абдуллаев, 21) Габибулла, Гусейн Абдуллаевы, 22) Меджид,

23) Гусейн Меджид оглы, 24) Алибала, 25) Исмаил, 26) Шабан (Джунлар), 27) Мамед, Салех, вапта Гад. Расул-сыновья, 28) Гусейн (суди) Гад. Мамед оглы, 29) Шуэйб (суди) Г. Мамед оглы, 30) Зейнал (суди Г. Мамед оглы, 31) Али-овсад (суди) Г. Мамед оглы, 32) Иззет, 33) Меджид, 34) Абдул-Азиз, 35) Гаджи-Бала, 36) Муса ага Абдулла оглы Набиев, 37) Исмаил Гад. Мамед оглы, 38) Челеби мола Челеби оглы, 39) Сари Сулейман, 40) Абдул-Керим (шьющий башлыг), 41) Алхас, 42) Асадулла, 43) Ахмед (саггал) Гамид оглы, 43) Абдулла бек Саригаров, 44) Ахмед Гад. Абдуррахман оглы, 45) Васил (армянин), 47) Акоп и Асатур (армян), 48) Уста Рамазан

146. Скорняжный промысел. Скорняжным промыслом, вместе с тулупным ремеслом занимаются 35 человек-татар. Эти занятия совершаются отчасти под открым небом, отчасти в жилищах самих производителей и отчасты в лавках, на базаре.

Для соления шкур у каждого производителя приспособлен деревянный чан. Инструменты для выделывания овчин - следующие: гарами - ценою в 60 коп.; позана (сравн. „доганак", „шухра": 57 стр.) - длинная крепкая палка в 2 аршина длины, с деревянным же крюком, в 1/2 арш.; шюкра - в 20 коп.; тяра - в 40 коп.; джафа - [рисунок] в 2 руб. Все эти инструменты, за исключением пазаны, приготовляются кузнецами, а рукоятки - плотником; пазану же делают сами производители. Для выкройки тулупов употребляются обыкновенно ножницы, от 1 руб 60 коп. до 3 руб.; лучшие из них привозят из Персии, но бывают и дагестанские, шемахинские и шушинские; иголки доставляют сюда из России.

Скорняк, он же тулупник и азиатский шапошник (папахчи), покупает овечьи шкуры на месте, у мясников, с половины март до половины августа, 15 ~~коп.~~ коп. 70 коп. за штуку, сораз-

мерно с величиною ее; затем солит их и хранит у себя. Приблизительно, в средине августа,
47. каждый производитель кладет, на сутки, в обыкновенную воду все шкуры, сколько он успел их накупать в течение пяти месяцев (обыкновенно от 50 до 150 штук). На следующий день тупым ножом он скоблит голую поверхность шкуры и встряхивают после этого каждую из них. Те из них, на которых шерсть густа и длинна, он очесывает инструментом-гараме́. Затем все шкуры кладут в большой, черьянный чан с водой, сильно насыщенной солью. Степень насыщенности воды солью определяется любопытным способом: опускается в эту воду куриное яйцо, а только в том случае раствор считается достаточно сильным, если яйцо поднимается на поверхность воды и выступит небольшим кружком, величиною с гривенник или пятиалтынный.

Через сутки скорняк вынимает шкуры, по одиночке, из воды, вынимает их, встряхивает слегка и кладет их, гладкою стороною вверх, одну на другую, на доску, положенную так, что вода со шкур стекает в чан. Потом, тут же, посыпав каждую шкуру отрубями, края ее заворачивает внутрь, кружит и укладывает опять в чан. Через 2 дня повторяется тоже самое, но без отрубей; и так продолжается дней 16, попеременно-то с отрубями, то без них. На 8ой день разсол разбавляется двумя большими кувшинами (приблизительно по 7 ведер) обыкновенной воды, а на 12ый день надбавляется еще 2 кувшина. Когда скорняк вынимает шкуры в последний раз, то, уложив их на доску, кладет на них камни и оставляет их так на ночь, чтобы весь разсол вытек со шкур. Утром следующего дня свертывает он каждую шкуру пополам, гладкою стороною внутрь, встряхивает и моет шерсть в простой воде, дочиста (при этом нужно делать так, чтобы воды нисколько не попало на гладкую поверхность шкуры). Затем шкуры он растилает на солнце,

гладкою стороною вверх и поддерживает их с боков: когда гладкая сторона шкур высохнет, он поворачивает их вверх другою стороною, чтобы просушить и эту. После просушки он собирает шкуры в лавку.

Дальнейшая выделка шкур может быть начата и через день и через месяц, словом - когда угодно. Обыкновенно же шкуры выделываются осенью т.е. непосредственно после просушки; это для того, чтобы к зиме уже заготовить тулупы. Дальнейшая обделка шкур производится таким образом. Скорняк обрызгивает водою шкуры 15. На другой день он закручивает каждую из них и подергивает, положив один конец шкуры под ноги. Затем к одной из боковых сторон привязывает веревку, а конец веревки зацепляет за крючок и при помощи пазаны, смягчает шкуру так: правую ногу вдевает в ремешок пазаны, правою рукою держит свободный конец ее, а левою рукою - свободный конец шкуры и общим действием правой руки и ноги водит тупым ножом, выделанным в крюк пазаны́, по всей шкуре, отчего шкура становится легче. Так он поступает со всеми шкурами. Края шкур скорняк смягчает особым инструментом - шокра. На следующий день опять повторяется то же, с тем только уменшением, что в заключение гладкая сторона шкуры натирается мелом.

Далее следует беление шкур. Скорняк горизонтально привязывает к 2м вертикальным столбам палку, из крепкого дерева, и по ней снизу туго натягивает веревку. Затем шкуру продевает в промежуток между палкой и веревкой и начинает скоблить инструментом - тяра ту поверхность шкуры, которая намазана мелом, и до тех пор, пока она не выбелится. Чтобы этот процесс скобление не заставил ползти шкуру на ту сторону, с которой скоблят, скорняки левой рукой крепко придерживает ее с противоположной стороны. Так скоблится вся поверхность

каждой шкуры. Но края шкур, при этом, все
19. таки остаются невыбеленными; края скоблят-
ся железным инструментом, с не совсем острым, но и не тупым лезвием,- джафа. Инструмент этот концами, для этого, прибивается к столбу.

Из 15 выделанных овчин скорняк-тулупник, или по заказу, или на вольную продажу, выкраивает обыкновенными ножницами простые тулупы различной величины. На тулуп идет около 3-4 шкур. По окончании шитья из приготовленных 15 шкур, он выделывает опять столько же шкур. Параллельно с приготовлением тулупов, идет и продажа их, на месте, всю осень и половину зимы.

На выкройку и шитье одного тулупа скорняк-тулупник, с учеником, тратит время с утра до вечера, а один целый день, до 9 часов вечера. Простой тулуп продается за 2-3 рубля.

От этого занятия, по временам, скорняк отрываются для шитья папахов из ширазских мерлушек и каракуль. Скорняк-тулупник, ради заработка берет работу у папахчи и по-
150. лучает за шитье одного папаха 20 коп. С утра до 9 или 10 часов вечера сошет он два папаха, а в год, смотря по торговле, от 60-100 штук.

Из местного населения (из Сальян) выписывают себе тулупы из Шеки, где производство сравнительно лучше.

Вредного влияния промысла на здоровье производителей незаметно: между скорняками особых болезней нет.

127. Шапочное производство. В каждой мастерской работают несколько человек: один или 2 мастера, один или несколько подмастерьев и один или несколько учеников. Шапошники работают в своих лавках и никакого другого места для работы не имеют. Они шьют меховые шапки (папахи). Шапочник покупает свежий бараний мех и, вымочив его основательно,

начинает тереть его „таганах"-ом по гладкой, внутренней стороне меха. После этого меха кладется в кислоту (обыкновенно в квас) месяца на 1½. Затем мех высушивается, на солнце и снова очищает таганахом. Заканчивает выделку шкуры мастер тем, что ножницами ровно подстригает шерсть на меху и гладит весь мех гладилкой, напоминающей по своей форме русскую сечку, которою рубят капусту.

Приготовив мех, мастер кроит его и шьет „папах", большею частью, конусо-образной формы; реже шьются шапки казачьего образца, в большинстве случаев только для детей. Все эти меховые шапки имеют внутри подкладки. Из материи (обыкновенно из ситцу). Подкладки часто шьются дома женщинами. Работают шапки на деревянном „болване", имеющем форму папаха: [рисунки] Болван делается самим шапочниками.

128. Стол, за которым шапочники работают, очень низок, т. ч. во время работы он сидит на полу по-азиатски, поджавши под себя ноги. Материалом для производства служит овечий мех и ситец или другая мягкая материя, на подкладку. Мех покупается или у крестьян и в городе, в домах по 15 коп., а иногда по 10 коп. за штуку. Это производство существует с самого основания Александрополя. Папахи покупаются, по 30 к. 60 коп. за штуку, сельскими и отчасти городскими жителями.

Учитель Шекинск. городск. уч-ща Георгий Попондопуло.

Скорняки и шапочники: Уста Али-Бала Баба оглы, Гаджи Абдуррахман; Джафар, Мамед, Садых Кулиев, Шабан, Юнус сыновья Гад. Абдуррахмана, Мола-Абдулла, Мамед, Мешади Халил, Гад. Гусейн Бала, Гад. Илияс-бек и сын Ахмед-бек Карахановы, шапочник Гамид, Гаджи Вагаб, Адиширин, Гад. Исмаил, Ширин бек Абдуррагимбеков, Исхак, Алескер сыновья Гаджи Самеда, Джамал молла Али оглы Эфендиев и другие.

Приготовление обуви. В Шеки 57 лавок занимаются приготовлением местной обуви: ... татар и ... армян. Помещением для приготовления обуви может служить всякая лавка, т. к. это производство не нуждается в особых приспособлениях. Помещение нанимается ремесленником обыкновенно, где-нибудь на базарных улицах.

71. Материалом служит разные виды кож; кожи приготовляются или на местных кожевенных заводах „Дабагхана", или привозятся из Персии. Из Персии (из Тавриза) привозятся главным образом следующие виды кож: 1) тумач: он выделывается из козьей шкуры и окрашивается в разные цвета: в черный, красный, зеленый, желтый, алый и т. д.; 2) сагры, - приготовляется из шкур лошадей, ослов и мул и окрашивается обыкновенно в черный цвет; 3) мешин - из бараньих и козьих шкур; окрашивается в разные цвета; - 4) гён (толстая кожа) приготовляется из бычачьих шкур.

Тумач продается обыкновенно по 5 штук, за вернутых вместе: высшаго сорта - за 6-7 руб.; низшего - за 3 руб. Лучший сорт получается от животных жирных; он отличается большим весом и крепостью; низкий сорт - от худых животных, - он бывает легок и тонок. Сагри продается по 2 руб. за штуку. Мешин, 5 штук вместе, продается кожевенникам по 1 р. 20 коп. - 2 руб. 50 коп.; гён - по 7-8 руб. за штуку (в Шуше).

Местная обувь коши, имеет форму башмака, с загнутым вверх носком, (армянский), но с тем отличием, по форме, от башмака (татарский), что задняя часть коши, в треть всей длины их, состоит почти из одной подошвы, без задней и боковых стенок. Кроит коши сам мастер по выкройкам; шьют подмастерья и сам мастер. Точного распределения частей работы не существует. Мастера сидят на табуретках и шьют на коленях; выделываемая вещь крепко придерживается ремнем, надетым на себе ноги и одно колено.

Фасоны, приемы работы, способы выполнения ее

-ызавна остается почти неизменными; вообще, об улучшении качества приготовляемой обуви ремесленниками мало заботятся.

Тумач и сагри, привозимые местными купцами, приобретаются сапожниками сообща; покупают за раз штук по 15-20 и делят все это между собою: при этом каждый обязывается заплатить купцу за свою долю через неделю. Такие сделки производятся с той и с другой стороны охотно, без всяких затруднений.

Изделия сбываются в городе и в уезде. Крестьяне сами приезжают за покупками. Пара ширванских кош продается по 60 коп. - 1 руб. 20 коп.; пара мужских, армянского фасона, с низкими коблуками, - 80 коп. - 1 руб. 20 коп., дамских - по 35-50 коп.; с высокими коблуками, пара мужских - 1 руб. - 1 руб. 50 коп., дамских - 80 к. - 1 руб. 50 коп.. Пара чуст идет по 30 коп. - 1 руб. 20 коп. Сапоги из местного материала продаются по 30 к. - 1 р. 20 к. Обувь больше всего продается осенью. Средний заработок мастера 1 руб. в день. Подмастерья не получают денежного вознаграждения: они поступают к мастерам учиться. В подмастерья берут мальчиков лет 10ти, по контракту на 5 или 6 лет.

73. Иголки, употребляемые при этой работе приготовляются в Дагестане или привозятся из Тбилиси; это кусочки проволока, в 1½ вершка длиной, с ушком.

(Башмачники: Гаджи Ильяс, Юсиф Гад. Вагаб оглы, Ибрагим., Бурны чарыг Джаббар, Гад. Магеррам, Алекбер, Гаджи Касым, Джаббар с сыном; Галуст (зурначи) арм.,

175. <u>Производство серебряных и золотых изделий.</u>

Производством серебряных и золотых изделий в гор. Шеки были заняты несколько лиц ремесленника... мусульман и один армянин.

Ремесленники занимаются производством в лавках. Орудия и инструменты у всех их одинаковые: 1. зиндан – маленькая наковальня; 2. гум-дараджа – прибор из двух открытых половин; в одну из них, наполненную песком, с толченным углем, вкладывается железная формочка и сверху накрывается другой половиной, наполненной тем же самым; эта формочка на той и другой половинке прибора в песке, выдавливает углубления, на каждой равные своей половинке; затем формочка осторожно вынимается; половинки прибора снова складываются и по особому отверстию вливается туда расплавленный металл, который, остывая, принимает форму, выдавленную в песке прибора; так напр., выливаются уборы для поясов; 3. чекуч – молоток, ~~ножницы~~ различных размеров и форм; 4. маша – щипцы; 5. кайчи – ножницы; 6. калем – прибор, похожий на прямое шило: им режут по серебру и золоту; 7. эке – подпилок; 8. затем еще есть маленький горн (мангал) с мехом; горн приготовляется из местной глины; 9. пута-тагля, для плавки металлов, – приготовляется из огнеупорной глины.

176. Все эти орудия и инструменты приготовляются и закупаются (в Казикумыхск. округе); кроме калема: этот прибор привозится сюда; он приготовляется из так называемой английской стали. В большинстве, как ремесленники, так и кустари получают материал для изделий от заказчиков; больше всего приготовляется уборов для поясов. Производство совершается одиночно, не артелью; нет артелей и для закупки материалов. У кустарей бывает один и два ученика; ученики исполняют всю черную работу. Изделия

сбываются исключительно в городе. Помимо изделий на заказ, приготовляют также, но уже в меньшем количестве, изделия и на вольную продажу. Золотник золота на ломе покупается по 4-5 руб., а изделия из него продаются по 6 руб., ломе жсеребра - 20-25 коп., а изделия из него - 30-35 коп., с золотника.

Кустари работают лишь 7 месяцев, а ремесленники круглый год. Особых болезней между теми и другими нет, на вид они все здоровы.

Промысел этот существует давно и, по отзывам кустарей, с каждым годом падает.

179. Серебряных дел мастера делают женские украшения: пояса, серьги, кольца и проч., а равно отделывают серебром, (козыри) - (вэзнэ) а иногда и золотом, кинжалы, шашки, пистолеты азиатские, ремневые, одноствольные, и другое оружие. За работу обыкновенно получают по стоимости употребленного в дело серебра и за работу.

Серебряных и золотых дел мастера: зэркяр Шакур-бек и Муфтали-бек (Велиджанбековы), Абдул-Рагим (Г. Махмуд оглы), Гаджи Самед, Эзиз, Сулейман, Ахмед, Юсиф сыновья уста Азиза, Гад. Мустафа, Гидаят Салам оглы, Ахмед и Мамед сыновья Гад. Джаббара, Мамед, Гаджи Исмаил, Гапет (армян.).

Медник. При производстве медных изде-
170 лий употребляются им следующие инструменты и приспособления горн с кузнечным мехом; наковальни, молотки и напильники разных форм и величин; ножницы для разрезывания листов меди; чарх (род токарного станка); стамески разных форм и наконец, бочка с водою. Горн и кузнечный мех - обыкновенно устройства, стоит 80 руб. Наковальни стоят 2 руб., 3, 5, 20 руб., напильники и ножницы стоят от 50 к.

до 2 руб. штука.

Чарх состоит из деревянной четырехугольной
171. рамы, каждая сторона которой - аршина 2 в длину
Старой меди из которой приготовляются разные изделия, приобретаются на месте посредством мены (один фунт новых медных изделий обменивается на 2 фун. старой меди).

Этот мастер имеет 3х учеников, которые работают ему бесплатно, но живут на всем его одержании.

Это производство существует в гор. Шеки с 1780 года.

Выделка медных изделий совершается следующим образом: старую медную вещь сначала накаливают в горне и слегка охладив в холодной воде, ножницами вырезывают из нея части известной формы для приготовления вещи. Из вырезанной, таким образом, меди выковывается на наковальнях та или другая вещь; затем спаиваются края обыкновенной вещи. Для
172. спайки обыкной, красной, посудной меди употребляется порошок, состоящий, по словам мастера, из механической смеси сукна, рога, поваренной соли, олова и свинца (сукно и рог предворительно пережигаются). Для спайки же латуни употребляется вещество, называемое по татарски „тьанекир". На спаиваемых краях предварительно вырезывают зубчики, которые, заходят друг за друга, как бы сшивают края. Приготовленная таким образом вещь очищается на чархе от черноты и получает блеск.

Необходимые материалы этот мастер покупает на наличные деньги. Все изделия сбывают на месте отдельными лицами или в медные лавки. Первым продаются эти изделия по 50 коп. за фунт, лавочникам же с некоторой уступкой.

Работает этот мастер целый год. По его словам эта работа не производит никакой болезней, - даже на оборот, благотворно действует на здоровье.

Учитель Дербенского город уч-ща Матвей Коптилов.

Медники: Лагич: Али Ашраф, Теймур, Паша, Ильяс сыновья Сулеймана; лезги Панах Магеррам оглы, слепой Расул, Юсиф, Эйюб, и другие.

189. Каменщик. Лица строющиеся стены. Орудие у каменщиков служат два молотка: 1 большой весом в 10-12 фун., для разбивания камня, и другой, гораздо меньший, для обделки камня; этот молот с одного края заострен, а с другого имеет углубление. В тех случаях, когда требуется работа тонкая, чистая, каменщики, вместо одного второго момолота, употребляют два молотка: один - поточенный с обоих концов и, кроме того, с обеих же концов разделенный на зубцы. При работе стен, вдоль их, протягиваются веревки, чтобы прямо провести стены, а чтобы стены шли вертикально, при работе употребляются отвесы; для проверки правильности углов стен имеются прямоугольник (90°); аршин и маленькая, с короткою деревянною ручкою железная лопатка (кэлмэ), для замазывания грязью отверстий, оставшихся при постройке между камнями, довершают принадлежности каменщиков.

191. Инструменты каменщиков по заказу в городе (делает кузнец, а деревянные части делают плотники). Большой молот для разбивания камней обходится приблизительно в 3-4 рубля, другие, трех видов, - в 1 р. 50 к. - 2 руб. 50 к., каждый.

Среди каменщиков нередки болезни глаз, оттого, что, во время обтесывания и чистки камней, глаза их не защищены ничем от пыли и мелких осколков камней. Кроме того, поднимание и переваливание с места на место камней производит иногда боли в пояснице и т. п.

Каменщики: Кербалай Солтан, Ибрагим, Керб. Али, уста Гадир, Абдулрагим (Юхарыбаш), Абдул-Рахман, Ибрагим Халил, Салман, Насиф (Чайгырагы).

143. Приготовляние сыру. Из молока коровьего, буйволиного и овечьего приготовляют сыр и масло. Сначала приготовляют закваску для сыра, – так: берут сычуг ягнячий или молочного теленка, моют его, солят и высушивают; затем в небольшое количество пшеницы, отворенное в горшке, кладут кусочек сушенного сычуга, немного квасцов, куска 2 сахару и изюму или фиников; после этого горшок ставят в теплое место на неделю, чтобы смесь подверглась брожению: закваска считается готовой, если несколько ее капель заставляют „свернуться", напр., чашку молока.

Сыр же готовят так.

Закваска вливается в парное овечье молоко, и кувшин закрывается часа на 2-3, чтобы молоко окислось; затем творожину кладут в мешок и прессуют. Пресс незатейлив: это - две широкие доски, сдавливаемые камнями. Из мешка через несколько времени вынимается довольно плотная масса, которая дня через два режется на куски, посыпается солью и укладывается в кувшины: сыр готов. Чтобы сыр сохранить на зиму, в кувшин вливают прекипяченный соляной раствор. Коровий и буйволиный сыр приготовляется так же, как и овечий, с тою только разницею, что молоко берется двух или трех удоев, и потому пред вливанием закваски, молоко несколько подогревают на огне.

Армяне сыр приготовляют из снятого молока, курды же - из цельного; потому их сыр выходит гораздо лучше. Сыр стоит в
144. летнее время от 1 руб. 80 коп. - 2 руб за пуд.

Приготовление масла. Масло армяне приготовляют из кислого молока избивая его в больших глиняных кувшинах, подвешанных к потолку комнаты или сарая, именно раскачивая их веревкой вперед и взад. Следят за температурой молока при помощи пальца: если молоко слишком тепло, вли-

вают в него несколько холодной воды; если холодно-теплой воды. Так как кувшины плохо моются, а просушиваются, то они издают дурной запах; а отсюда и масло не может быть хорошим; при том же и молоко не процеживается. Курды молоко сбивают в овечьих бурдюках; потому в нем попадают волоса. Фунт масла стоит 8 руб. за пуд.

Приготовление масла и сыру занимаются в каждом доме. У армян, татар и курдов, эта обязанность возложена исключительно на женщин, а мужчины посвящают свои занятия земледелию, торговле и пастьбе скотины. Масло и сыр приготовляются вообще для своих нужд, и только самая незначительная часть идет в продажу.

Цены на рогатый скот таковы: корова сто-
145. ит от 10 р. до 25 руб., овца - от 3 руб. - 6 руб.; буйвол от 25 р. до 60 руб. Пуд сырой кожи буйвола стоит 1 руб. 80 к., сухой от 10 - 12 руб.; кожа коровы от 3 р. - 5 руб., быка от 6 - 8 руб.; кожа барана с шерстью от 10 - 25 коп.

Вязанье носков. Носки вяжут здесь во всяком семействе для себя, своей семьи или для продажи. Работа производится жезными спицами, которые покупаются на месте. Вязанье носков совершается следующим образом: посредством спицы делают петлю из нитки, (посредством своих пальцев обеих рук), потом другою спицею в эту петлю продевают другую, петлю же. Это продолжают до тех пор, пока не окончат целого круга. Следующий круг вяжется так же, как и первый, и т. д.

Производство носков существует давно; но не улучшения, ни падения этого ремесла незаметно. Подают носки, по парам. Опытная женщина вяжет пару мужских носков в 2 дня. На пару мужских носков идет 1/4 фун. окрашенных ниток, на 10 к. Таки носки продаются по 20-30 коп., т. ч. в 2 дня женщина зарабатывает 15-20 коп.

192. Приготовление кизяка. Этот промысел существует в каждом доме, как в городе, так и в деревне. Впродолжение всей зимы помёт рогатого скота укладывается во дворе пластом, в четверть аршина толщиною, и по временам обливается жижей, которая образуется в конюшнях. В июне или в июле, когда весь слой достаточно высохнет, режут его на четырехугольные плиты, длиною в 10 вершков и шириною в 6, и ставят стоймя, чтобы кизяк окончательно высох. Готовый кизяк складывается в сарай.

193. Заготовление кизяков. Вызвали этот промысел две причины: высокая цена дров и трудная доставка их из далеких лесов. (Зензит и Лаиски). Кизяки заготовляются следующим образом: выносится навоз из хлевов и развертывается, на три, четыре вершка в толщину, на ровном месте, предварительно очищенном и покрытом тонким слоем мелко накрошенной соломы. Навоз постепенно осаждается и крепнет. Пред снятием кизяков (обыкновенно - в мае месяце) поверхность навоза обметают большой метлой, связанной из хвороста; затем делять весь навоз на четырегольные плиты вершков 5-6 в ширину и длину; эти плиты отрезываются и снимают острыми желез. лопатками, специально для этого сделанными. Кизяки эти сушат на солнце, и потом кладут в топку. Самые лучшие кизяки, т. е. хорошо горящие, выходят из навоза, коров, быков и буйволов.

Продажа кизяков по деревням, среди крестьянского населения, происходит очень редко, по-
194. тому что у каждого, даже самого бедного, крестьянина, имеется, хотя в незначительном количестве домашний скот. Обыкновенная цена их - 1 руб. за сотню; но иногда (напр., в продолжительные и холодные зимы) цена их поднимается до 2-х - 3-х руб. за сотню.

В Шекинском уезде пчеловодством занимаются как в нагорных селениях, так и на низменности. За последнее время интерес к рамочному пчеловодству наблюдается среди пчеловодов гор. Шеки, где имеется несколько крупных хорошо оборудованных пасек. Средняя пуд меда 9 руб. 70 коп.; воск пуд стоило 18 руб. 15 коп.

(Книга „Весь Кавказ" составил и издал М.С. Шахсович в гор. Баку 1914 года. стр. 183).

В гор. Шеки пчеловодством занимались: Ахмед Гаджи Керим оглы, Гаджи Осман и Мамедали Халфа заде и армянин.

4. детские арбы, 5. стулья от 60 к. до 1 руб. 50 коп.
6. трубки.

Веревки приготовляют из конопли, а иногда древесины вяза и липы: предварительно сушат ее несколько дней на солнце, а затем мочат в воде от 7-ми до 15 дней; после этого уже скручивают веревки.

240. Тележный промысел совершается при помощи обыкновенных орудий. Главным образом изготовляются телеги, сани, колеса. В качестве материала для производства идут сухие доски: липовые, буковые, еловые и сосновые. Для колес употребляются преимущественно
241. липу и клён. Приготовляют колеса кустари для собственной надобности и для продажи; в продаже колесо идет за 60-70 коп.

Те же лица приготовляют сохи, плуги, бороны, деревянные лопаты, грабли, вилы. Лопаты и метлы делаются из буковых и липовых досок.

161. Пчеловодство. Ульи остаются на открытом воздухе при усадьбе и (только в непогоду) зимою их переносят в сарай. Один улей дает от 10-20 фун. мёду и 3/4-1½ фун. воску. Фун. первого продукта стоит 30-40 коп., а воску - 50-60 к. Мед и воск не вывозятся, а потребляются на месте. Один улей здесь стоит от 6 руб. до 12 рублей.

(Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа гор. Тбилиси 1891г. вып. XI стр. 70-73, 81, 82, 117-119, 127, 128, 142-150, 161, 170-172, 174-176, 179, 189-194.).

222. Токари, которые делают: 1. перила для балконов; 2. деревянные миски - „джам": они заменяют для бедных тарелки, стоющая 2-5 коп.
3. большие корыта по 50-90 коп., для мойки белья.
4. детские арбы, 5. стулья от 60 к. до 1 руб. 50 коп.
6. трубки.

Веревки приготовляют из конопли, а иногда древесины вяза и липы: предворительно сушат ее несколько дней на солнце, а затем мочат в воде от 7ми до 15 дней; после этого уже скручивают веревки.

240. Тележный промысел совершается при помощи обыкновенных орудий. Главным образом изготовляются телеги, сани, колеса. В качестве материала для производства идут сухие доски: липовые, буковые, еловые и сосновые. Для колес употребляются преимущественно
241. липу и клён. Приготовляют колеса кустари для собственной надобности и для продажи; в продаже колесо идет за 60-70 коп.
Те же лица приготовляют сохи, плуги, бороны, деревянные лопаты, грабли, вилы. Лопаты и метлы делаются из буковых и липовых досок.

Каждую лопату продают по 10 коп. Работа производится целый год.

Мастер: Авак.

273. Шерстяное производство. Пуд осенней шерсти ценится около 5 руб., между тем как пуд шерсти весенней стрижки ценится от 3 до 4 руб. Из шерстяной нитки приготовляют шаль. К при-
274. готовлению этих шалей обыкновенно приступают с начала весны, когда установится теплая погода.

289. Прежде чем приступить к выделыванию войлочных изделий, шерсть подвергают некоторой предварительной обработке, хотя не такой продолжительной, как это для приготовления пряжи. Сначала шерсть моют на речке, чтобы освободить от грязи, а затем расстилают на солнце для просушки. Когда шерсть высохнет, так-что в
290. ней не останется ни малейшей сырости, то ее начинают трепать тонкими прутиками, чтобы размягчить или же щиплют комки руками, при чем выделяют всякий сор. Далее размягченную таким образом шерсть расчищают еще посредством прибора „яй“ (Главная составная часть этого снаряда – струнка: погруженная в шерсть и приводимая в быстрое колебательное движение ударами колотушки („тохмах“), она, собственно, и очищает шесть). Иногда шерсть, назначенную на войлоки, вовсе не подвергают предварительной мойке и трепанью прутиками, а ограничиваются расчисткой ее только посредством прибора „яй“. Когда шерсть готова, то приступают к выделке войлока. Для этого на полу в комнате или на дворе, под навесом, или даже на гладком месте, под открытым небом, словом там, где собираются работать, стелют какую-нибудь грубую материю, напр., толстое полотно: на это полотно равномерно рассыпают очищенной шерсти, состоя-

яй тохм.

щей из более или менее длинных волокон, и образуют таким образом, один шерстяной слой, равномерной толщины во всех точках, растянутый на такую площадь полотна, какой величины, или формы хотят приготовить войлок. На этот первой слой чистой шерсти стелют другой слой, из шерсти немытой и неочищенной, между прочим и из той самой, которая остается, как сор, после расчески шерсти между зубцами гребня при приготовлении пряжи. Затем сыплют третий слой, опять из чистой шерсти, как и первый слой. Все эти слои настилаются в такую толщину, чтобы при уплотнении их мог получиться войлок желаемой толщины. Приготовивши все это, разостланную шерсть обрызгивают горячей водой и тогда, положив на один конец верхняго слоя круглую каталку, начинают осторожно наворачивать на нее все три слоя, вместе с постланным под ними полотно

точно так, как это делают с бельем, которую собираются катать. Когда таким образом, на каталку будет намотана вся постланная шерсть, то эту шерсть с полотном обвязы-
291. вают крепко вокруг или по концам каталки шнурками и затем надавливая ее ногами, начинают раскатывать с одного конца пола до другого и обратно, до тех пор, пока размягченные от кипятка волокна шерсти не слепятся, и из всех трех слоев не образуется один сплошной слой. Чтобы волокна слепились и повсюду образовали слой одинаковой толщины, рабочие, при катаньи, несколько раз разворачивают каток, расправляя и уравнивая толщину наслоений, переворачивают, вновь обрызгивают кипятком и, наконец навернув вокруг той же каталки обратною стороною и обвязав шнурком, опять продолжают катать ногами до тех пор, пока не образуют настоящий, плотный, готовый войлок. Если при этом не обрызгивать кипятком, и обрат-

ный стороны готовящагося войлока, то одна поверхность его получится не гладкая, а мохнатая, потому-что на нее слепятся волоски: это напр., мы и замечаем на внешней стороне бурок. Над выделкой одного куска войлока работают от одного до трех рабочих, смотря по тому, какой величины выделывается войлок. Когда работают трое вместе, то они не только не мешают друг другу, но даже взаимно подбодряясь занимаются делом еще успешнее: сняв с своих ног обувь и взявшись друг с другом за руки или обнявшись через плечи, эти трое рабочих с мастерской ловкостью перекатывают каталку вперед, надавливая при этом ее ступнею своих босых ног.

В случае надобности, они могут быть
222. украшаемы цветными джиджимами, которые нашиваются на них: но когда войлоки назначаются для постилки на тахты и прием без джиджимов, то одна или обе стороны их окрашиваются по заказу в разные цвета. Впрочем и без искусственного окрашивания могут получаться войлоки различных цветов, смотря по тому, какой цвет имеет шерсть, из которой выделывается войлок: белый, черный или какой либо другой. На означенный кусок войлока в 3½ арш. длины и 2½ арш. ширины идет около 8 фун. шерсти, которая стоит около 1 руб. Считая в 60 коп. ежедневную плату рабочему в данном деле, при том условии, если одновременно и чистят шерсть, и выделывают войлок, получим, что на один такой кусок расходуется ¾ всей рабочей силы, т. е. за работу одного войлока 3-м рабочим уплачивается 45 коп., значит кусок войлока (3½ × 2½ арш.), с платой за работу, будет стоит 1 руб. 45 коп. На рынке такой кусок войлока стоит около 2 рублей.

296. В красильных заведениях „чюди" (это травянистое растение, похожи на коноплю: оно встречается повсеместно, и на полях и в лесу, по склонам гор (Закатальск. округа), многие из бедных крестьян собирают чюди летом или осенью и на своих маленьких арбах доставляют красильщикам, которые платят им за арбу около 1 руб. 50 коп.; хранят его про запас в сушеном виде и употребляют по мере надобности) употребляют главным образом, как один из элементов при составлении смесей, различных видов, сложных красок; но отвар стеблей и листьев этого растения, сам по себе, то же дает желтую, в своем роде, краску, которая, впрочем не отличается прочностью. Чтобы ткань окрашенная посредством чюди, не меняла от солнца или воды, некоторые хозяйки эту желтую ткань окрашивают еще в красный цвет посредством фуксина: когда с нее сойдет линючий красный цвет фуксина, остается опять желтый цвет, но уже отличающийся прочностью. Отвар древесине сарагана с квасцами дает отличную, прочную желтую краску.

(Сборник материалов для описания местностей племен Кавказа гор. Тбилиси 1891 года стр.: 222, 240, 241, 273, 274, 289–292, 296.). Мастер: Машади Кашиев и др.

I.

50. Шерсть и ее обработка.

Шерсть, раньше чем поступают в обработку, подвергается мойке и сортировке.

Мойка шерсти. Пред мытьем шерсть вымачивается в течение нескольких часов в лоханках с холодной водой или в небольших запрудах около берегов реки. При этом иногда прибавляется немного мочи домашних животных, которая по уверению крестьян, лучше смывает жир и делает шерсть мягкою (вероятно, здесь действует аммиак, как продукт разложения мочи). После вымачива-

ния шерсть кладут на камень у берега реки, одна женщина обливает водой, а другая бьет ее массивною деревянной колотушкой до тех пор пока не будет стекать совершенно прозрачная вода. (На северном Кавказе шерсть моется в горячих щелочных минеральных источниках и мылом; в противном случае, изделия получаются тяжелые и вонючие), за сим отжимают воду и шерсть растилают для просушки на солнце в течение 2-3х дней. При мойке шерсть теряет около 30% своего веса. Одна работница вымоет в день 2 пуда шерсти.

II.

Сортировка шерсти производится не везде, а, где она производится, имеет целью разделить ее по цвету и тонине: отбирается отдельно шерсть, снятая с груди, брюха и прочее.

Очистка и разрыхление промытой шерсти делается обыкновенно руками: работница берет отдельные комки и комочки шерсти и делит их, по возможности, на тонкие прозрачные слои, отбирая при этом посторонние примеси. Окончательное разрыхление и очистка шерсти делается помощью инструмена „яй", состоящего из обыкновенного лука с натянутой тетивой из струны. По погруженной в шерсть струне бьют палкой в горизонтальном направлении отчего струна приходит в быстрое колебательное состояние, разрыхляет и очищает ее.

II отд. 50. Расческа шерсти ведется помощью „синдерк" (по армянски), „сачечем" (по грузински), „дарах" (по татарски). Существенная часть этого инструмента (рис I) состоит из 2-3 рядов стальных игл, насаженных на узкий и длинный (до 4х верш.)

51. прямоугольник усеченной 4х

(рис I)

гранной пирамиды, высотой около 10 верш. Для сохранения вертикального положения игл, между ними вкладывается клинообразная дощечка. Инструмент стоит 60 коп. – 1 руб. Чесанием шерсти занимаются женщины. Каждый клок шерсти на таком небольшом инструменте расчесывается несколько раз, пока волокна шерсти расположатся параллельно.

Пряжа шерсти производится помощью ручных веретен (рис. II Дагестан Осетия) или на самопрялке (рис. III) в которой веретено приводится в движение посредством бесконечного ремня, перекинутого через колесо.

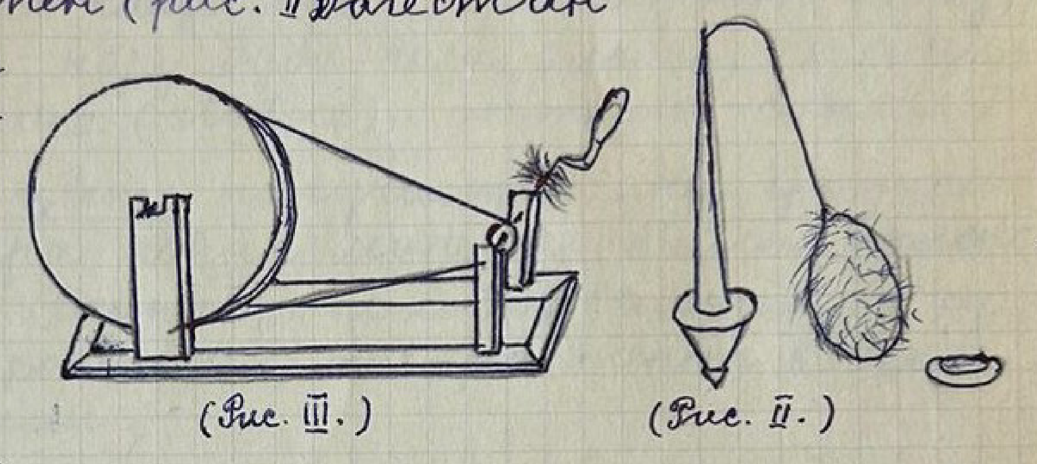
(Рис. III.) (Рис. II.)

Лучшими самопрялками считаются изготовляемые в сел. Гандзасар, Джеватского у-да Елисаветп. губ., штука стоит от 1 руб. 20 коп. до 2 рублей.

Пряжа, изготовляемая на самопрялках, отличается хорошею скрученностью и ровностью и идет на ковры, джеджимы и сукна. Самопрялка в два-три раза производительнее веретена, которое дает нитку плохо скрученные и несколько низшего качества, годные для грубых изделий. – Хорошая работница может приготовить 4 фун. пряжи в день.

Сучение имеет целью получение более толстых ниток из тонких; соединив 2-3 тонкие нитки вместе, их скручивают.

Выровнивание ниток производится с помощью стального прутика. Укрепив один конец нити на большой палец ноги и натянув часть ее, вершков 6-8, рукой наворачивают в один-два оборота на стальной

прут и водят им взад и вперед: нитка таким образом выравнивается.

III

52 Процесс окрашивания и качество употребляемых при этом красок имеют важное значение в производствах ковром и паласом.

Черный цвет. Для получения черной окраски к отвару, прибавляют железный купорос. Для этого татары, армяне и грузины употребляют чаще всего гранатную корку, кабардинцы- кору дуба или ольхи, чеченцы- корень кермека (statice), осетины- сандал.

Красный цвет, получается при употреблении отвара корня марены (Rubia) красного сандала (Осетия), плодов растения сумах (Rhus coriaria), отвара терна в щелочи, кошенили.

Желтая краска получается при применении шафрана, отвара цветов и молодых стеблей сумаха (Rhus), корней барбариса, свежей коры крушины (Rhamnus cathartica), лычи, яблони, осокоря (Populus nigra), листьев шелковицы и персики, растения молочая, незрелых плодов бобровника (Spartium junceum).

Окраскою в синий и голубой цвета занимаются обыкновенно особые красильщики („бояхи"), имеющие свои небольшие красильные заведения. Употребляют при этом индиго, а иногда и ультрамарин.

Зеленые окрашивание достигается погружением пряжи или готовой материи, предварительно окрашенной в желтый цвет, в раствор индиго.

Коричневой цвет в альпийский Осетии получают кипячением в растворе железного купороса с сажей. В плоскостной Осетии и Кабарде. Это достигается кипячением материи в отваре смеси дубовой, яблоневой лыча-

вой и ольховой коры и последующей обработкой в щелочном растворе. Для этого употребляется также ольховая кора с сандалом,
53. молодые побеги виноградной лозы, сухая кора жестера (крушины), корки сумаха, гранатная корка (со щелочью), кожура крупного ореха.

Приемы окрашивания почти повсеместно одинаковы: окрашиваемый предмет сначала вымачивается в растворе обыкновенных квасцов, а затем целиком погружается на более или менее продолжительное время в отвар перечисленных выше растений или их различных частей. Иногда прямо кипятят в этом отваре. При некоторых красках изделия обрабатываются еще щелочью (гранатная корка) или железным купоросом для получения более интенсивного окрашивания.

Стр. 32–36

IV

Войлочный промысел является простейшим из всех видов шерстообрабатывающей кустарной промышленности. В этом деле и предварительная обработка шерсти заканчивается часто одним только разрыхлением и расческою, техника промысла отличается наибольшею простотой.

Войлочный или валяльный промысел разделяется на 3 группы: бурочный, полстяно-ковровый и на производство мелких предметов (чулки, сапоги, ноговицы, шляпы).

Для нас наибольший интерес представляет бурочный промысел. Бурка — это верхняя одежда мужчины кавказца, неразлучный спутник его при верховой езде и бивуачной жизни. Без бурки нельзя себе представить кавказца. Она имеет весьма простой по-
54. крой развернутого усеченного корпуса, а с башлыком образует полный корпус. При такой форме бурка является весьма надежной защитой от дождя, ветра, а также и от зноя, т. к. не плотно прилегает к телу; она особенно хороша при верховой езде,

а в дороге заменяет постель; ее могла выработать только многовековая воинственная жизнь кавказских горцев.

Производство бурок наибольшего развития достигло на северн Кавказе, где имеется 3 района, прославившиеся в этом отношении.

Кабардинский бурочный район, имея центром кабардинские аулы, расположенные по ущельям рек: Баксана и Чегема (аулы Атажукина I и II, Урусбий, Джинхат, Тамбиева, Куденетова и др.) находятся в пределах Нальчикского округа. Кабардинки считаются особенными мастерицами бурочного дела.

Чеченский бурочный район центром которого считается сел. Старый Юрт, охватывает Грозненский округ, и занимает 5000 кв. верст.

Андийский район занимает Андийский, Гунибский и Самурский округа Дагестанская область; пространство этого района около 10.000 кв. верст. Андийские бурки отличаются от чеченских и кабардинских длинною ворсою, которая висит косами. Эти бурки большею частью идут на кавказские рынки. В Закавказьи бурочное производство имеет значительно меньшие распространение и самый продукт получается худшего качества.

Казахский бурочный район расположен в пределах Казахского уезда и производит ходовые бурки невысокого качества.

Имеретинский бурочный район занимаются Кутаисский, Сенакский и Зугдидский уезды Кутаисской губернии.

Замечательно что все войлочные промысла на Северном Кавказе и Дагестане целиком находится в руках туземных женщин, в то время как в Закавказье ими занимаются исключительно мужчины. Работа производится на досуге, в освободное от земледелия и обычных домашних занятий время.

Для изготовления бурок предпочитается черная шерсть особой горской породы овец, распространенной в альпийской полосе Дагестана (Андии и Гуниба). Терской области (Чечни,
55. Осетии, Кабарды) и у карачаевцев Кубанск. области – Крашенные бурки считаются уже более низшего качества, особенно если краска не достаточно прочна. Бурка белого цвета изготовляются лишь в редких случаях, т. к. оне маркии. По исчислению г. К. Хатисова, средняя стоимость материалов для одной бурки равна 3р. 35 коп., а средняя продажная цена 5 руб. – 5 руб. 50 коп.; дневной заработок кустаря 22 – 28 коп. Здесь конечно речь идет о ходовых бурках, бурки же
56. высокаго качества продаются за 50 руб. и дороже.

Кочевые народы войлоками покрывают свои кибитки и употребляют их взамен ковров и постели.

Из других предметов этого рода производится „намазлыки" (коврики для молитвы), конские потники, чулки, сапоги, ноговицы и шапки.

VII.

61. Ковровый промысел один из важных на Кавказе и самый интересный.

На Кавказе производятся следующие виды кропечных узорчатых ковровых изделий:

1. Ковры с ворсою;
2. Ковры без ворса – килимы (паласы), сомахи, варни и зели;
3. Джеджимы – узкая, тонкая узорчатая или полосатая ковровая материя, которая обыкновенно режется на куски и сшивается для получения легких дешевых безворсных ковров; джеджимы-же идут на чехлы для мутак (длинных азиатских подушек) и обивку европейской мебели.
4. Мелкие изделия из ковровой материи:

а) Хурджины, или переметные сумы состоят из 2х небольших мешочков безворсой ковровой ткани, соединенных между собою полосой

такой же материи, последняя прорезывает-
ся посредине для надевания на заднюю луку
седла. Хурджин - дорожный чемодан, приспо-
собленный для верховой езды.

б) Мафраши всегда делаются из безворсой
62. ковровой материи и предназначаются для
укладки постели, ковров и
крупных домаш-
них вещей во
время переездов.

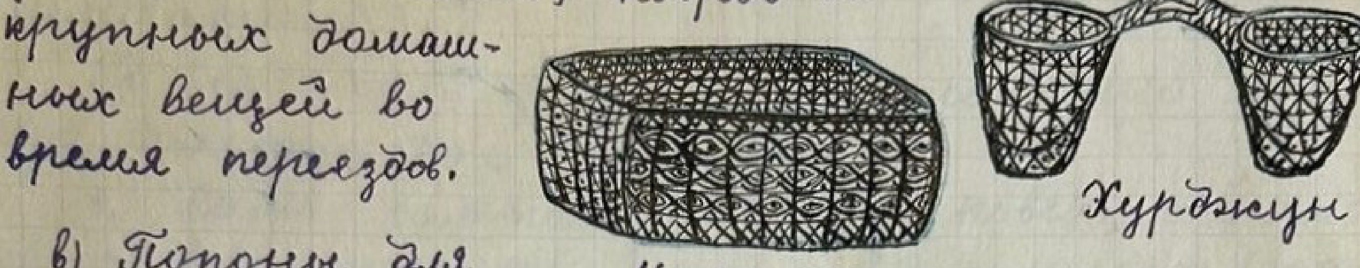

Хурджун

Мафраш.

в) Попоны для
лошадей ткутся
из подобной же ткани и встречаются, как
хурджины и мафраша, с черезвычайно кра-
сивыми своеобразными рисунками.

г) Чувалы, или мешки для хранения зерна
или муки делаются из грубой
ковровой ткани.

чувал

В Грузии, коврового производ-
ства вовсе нет. В Борчалинс-
ком и Ахалкалакском уездах
Тбилисской губернии этот про-
мысел встречается в небольшом размере у ~~му~~
армян и мусульманских народностей.

Все виды ковровых изделий ткутся почти
исключительно из шерсти, при чем в Дагеста-
не идет на это шерсть более грубая, низ-
кого достоинства. В остальной части Закав-
казья, где ковровое дело стоит на более высо-
кой ступени, на это часто идет не толь-
ко хорошая шерсть, но даже и шелко...

На ковры идет хорошая шерсть осенней
стрижки, весенняя - на войлочные изделия.
Для тонких суконных изделий в Бакинской,
Елисаветпольской и Эриванских губерниях упот-
ребляется шерсть ягнят, т. назыв. „гюзам“.

63. В Шушинском уезде различают по характе-
ру рисунка (по Хатисову) следующие разновид-
ности ковров: 1) лясипа (потолок) - в нем фон
одноцветный при маленьком рисунке по средине,

2) стол, 3) аршин (со смешенными европейскими узорами, 4) балыг (с рыбообразными узорами), 5) бута (с миндалевидными узорами), 6) гюли ялык (красный платок), 7) поднос (с подносообразными узорами), 8) яма-юмма, 9) булут (со облачным фоном), 10) мунджук (бусы), 11) зармахмар (золотисто бархатный).

По величине, форме и назначению эти ковры делятся (по Зедгенидзе):

1. Хали - самый большой ковер, обыкновенная величина его 2 ханских аршина (хан. аршин около одного метра) в ширину, 5-7 вер. длину, стелется по середин комнаты;

2. Ян - узкие, длинные ковры 5-7 × 1 ханских аршина, это парные ковры, стелятся они по бокам халы;

3. гюба - по величине занимает среднее
64. положение между халы и ян;

4. тахт-усту - для тахт и стен, величина 3×1 арш., ханских аршина;

5. хали баласи - 4×1, ханских аршина;

6. джейнамаз - коврики (1 1/4 × 1 3/4 ханских аршина) для намазов. Сумах, варни, зили, килим, ямани, думы.

(Кавказский календарь 1901 года отдел II, стр. 50—56, 61—64).

В Шекинском уезде коврами, хурджунами и мафрашами занимались лезгинки селений: Филфили, Каладжык и Камарван.

Время окрашивания шерсти поздняя осень.
204. На оттенок цвета оказывает влияние также предварительная обработка шерсти, степень промывки, качество нанесенной протравы.

Беление шерсти кустари применяют цвет следующим способом: обжигают особый камень (шелковистый гипс) в печи и, измельчив его в порошок, смешивают с кислым молоком. В полученную кашицу погружают шерстяную пряжу и вынув ее через некоторое время, не промывая, пускают в работу. По другим сведениям, шелк татары белят в особой тестообразной массе из размоченных в теплой воде грибов – „рушинак", привозимых из Персии.

Главное значение из всех протрав имеют квасцы, употребляемые весьма часто – довольно дешевая протрава для шерсти и шелка.

Для железной протрава кустари употребляют двоякого рода материалы: а) железной купорос – „зах", покупаемый в мелочных лавках и б) приготовляемый самыми кустарями настой железных опилок, кизила, ореха и ячменя на воде; последняя протрава не так разрушительно действует на волокна, как железный купорос. Эта смесь служит также для окраски шелка в серый цвет.

Для получения красного цвета на шерсти из растительных красок кустарями применяются, главным образом, корни растения „марена" Rubia tinctorum, местные название – „боях" у татар, „торон" у армян, „эндро" у грузин.

Еще в 70-тых годах прошлого столетия на каспийском побережье Кавказа в пределах Бакинск. губернии и Дагестан. области были обширные плантации марены дававшие до 400.000 пудов в год.

Прекрасные красящие свойства корней этого растения давно обратили на себя

внимание химиков и техников. В 1826-28 годов было впервые выделено красящее начало этого корня - ализарин, установлено его химическое строение, а в 1869 году был выработан способ его искусственного получения. Химический продукт был гораздо чище, красил ровнее обходился дешевле.

Культура марены на Кавказе окончательно пала в течение нескольких лет.

Крашение мареною производят следующим образом: шерстяные нитки протравляют квасцами в течение 6-8 часов, затем на другой день по охлаждении раствора, шерсть вынимают, промывают и начинают окраску. В котел закладывают шерсть,
205. пересыпая слоями измельченного корня марены и кипятят некоторое время, следя за получением желаемого тона.

Другая красная краска кошениль („кырмыз"), вследствие своей дороговизни (около 1 руб. за фунт) - менее распространена. Кошениль представляет из себя трупы умерщвленных насекомых - самок „Coccus cacti", родина их Центральная Америка и Мексика; они настолько мелки, что на 1 клгр. идет 140.000 насекомых.

Окраску кошенилью производят таким образом: берут равные части кошенили, квасцов и винного камня в порошке, прибавляют немного марены и кипятят с хорошо промытой в известковой воде шерстью,- способ, применяемый у курдов Сурмалин уезда

Шелк красят на квасцовой протраве, цвет получается карминно-красный.

Для получения желтого цвета кустарями применяется чрезвычайно много различных растений или их частей. Род употребляемого кустарями материала зависит в значительной степени от характера окружающей растительности.

Во всех случаях приемы крашения почти

одни и те же. Шерсть или шелк сначала протравляют в растворе квасцов, затем кладут в отвар применяемого растения и кипятят до получения желаемого оттенка. Прочность к свету к истиранию у всех красок неодинакова; наибольшего внимания в этом отношении заслуживает растение под названием „наз" – Datisca cannabina – многолетнее травянистое растение, встречающееся на низменностях.

Другое растение так же называемое „наз", встречается в Шекинском и Шушинском уездах – Cienista patula MB. у армян носит название „тегнацагик" – полукустарник; растения эти собирают во время или сейчас после цветения. Для окраски берут в сухом виде. Другие растения, дающие также желтую окраску, в изобилии встречаются на Кавказе или привозятся.

Кроме того, для окраски в желтый цвет применяют кору дикой яблони, осенние листья шелковицы и луковицы обыкновенного лука.

Для окраски в синий цвет кустари применяют индиго – выдающуюся по своим достоинствам, краску, занимающую благодаря этому, и в технике одно из первых мест.

Синее индиго находится в соке растений, близких ему разновидностей. Родиной их считается Ост-Индия; лучшее индиго доставляются из Бенгалии. Употребление индиго известно очень давно.

Самый распространенный куб на Кавказе у кустарей поташный (или бродильный). Обыкновенно составляют его так: берут 2 фун. извести и 4 фун. поташного камня „калакар", растворяют их в воде, прибавляют 1 фун. изюму или меду и нагревают до 50-60° С. Затем прибавляют порошок индиго, хорошо разработанный с водой, в ко-

личестве - смотря по желаемой крепости куба. Через несколько дней, когда наступит брожение, куб принимает желто-зеленую окраску, становится прозрачным и готов к употреблению.

В этом кубе можно красить шелк, шерсть и бумагу. Окраску производят так: красильщик погружает в куб окрашиваемую материю или пряжу, держит в нем 20-30 минут и, вынув из жидкости, равномерно отжимает. Только что вынутая из куба пряжа- желтого цвета, который в несколько минут переходит от действия воздуха через зеленый в синий (в технике этот процес называется „воздреванием"). Если требуется более густая окраска, то погружение повторяется несколько раз.

Для окраски в желтый цвет особых кра-
206. сок, распространенных на Кавказе нет. Обыкновенно кустари зеленый цвет получают погружением в куб пряжи, предварительно выкрашенной в желтый получен_ная таким способом зеленая окраска отличается особым мягким, приятным оттенком.

В синий и зеленый цвета красят обыкновенно „бояхчи"- специалисты - красильщики, имеющие в своей мастерской („бояхана") все необходимые приспособления.

Специальной краски для черного цвета не имеется. Цвет этот получают на волокнах соединением дубильных веществ с солями железа. Для этого употребляют целый ряд растений, имеющих в своем составе дубильную кислоту.

Отваром дубовой коры и корней ореха красят шерсть в коричневый цвет, при протраве квасцов.

Черная краска, получаемая при помощи железного купороса, через несколько лет разрушает шерстяные волокна; нередко

можно встретить старые сумахи или паласы, в которых на местах черной краски нитки протерлись и вывалились.

Дешевые искусственные краски оказывались чрезвычайно непрочными к свету и к истиранию и ковры назначенные служить очень долго, через 2-3 года приходили в полную негодность из за того, что изделия совершенно теряли свою окраску.

(Книга „Весь Кавказ" составил и издал М.С. Шахович в гор. Баку 1914 года. Стр. 204, 205, 206).

94. <u>Кузнечное производство</u>. Всех кузниц в гор. Шеки-14 все они находятся в центре города: на нижнем базаре-9 и на верхнем-5. Каждая кузница представляет собою комнату, без передней стены. Пол в кузницах земляной. За наем такой кузницы платят по 30 руб. в год.

Каждая кузница горном разделяется на две части, почти равные между собою. В передней части помещается одна большая наковальня и 3 небольших; большая наковальня установлена перед горном, а прочие - в стороне. На большой наковальне куют крупные вещи, совместно, кузнец и его подмастерья: небольшие наковальни служат для одиночной ковки мелких вещей. Вторая половина, за горном, служит складом угля и местом для 2х больших мехов. Горн кладется из сырцового кирпича, и в большинстве случаев самим кузнецом. Сначала кладется основание, вышиной в 3/4 арш., шириной в аршин и длиной в 1½ аршин. На этом основании возводятся две стены из которых задняя поднимается на 3/4, а передняя на 1/4 ар., между этими двумя стенами оставляется промежуток в ½ арш., который и служит горном, где разводится огонь.

Принадлежности кузницы стоят 100-120 рубл.:
95. 2 меха 45 руб., большая наковальня - 20 руб., 3 небольших наковальни - 24 руб., каждая по 8 руб.: пары 3 молотков, разной величины - 4 руб. 50 коп., столько же клещей 2 р. 40 коп.; один или два резака по 50 коп. В кузницах для производства сельско-хозяйственных орудий к всему этому нужно прибавить руба на 2 подпильников, сжимательный станок по 20 руб. и точильный камень в 3 руб. Таким образом обстановка кузницы обходится в 125 р. Из всех инструментов покупаются кузнецами только мехи и наковальны; все же прочие изготовляется ими самими. Из инструментов, через 5-6 лет, ремонтируются только мехи, именно кожа на них. Этот ремонт обходится не больше 5 руб. за раз.

Шекинские кузнецы употребляют для своих изделий исключительно прутовое и полосовое железо. Железа расходуется ежегодно до 5.220 пудов на сумму

в 20.205 руб. стали 300 пудов, на сумму 1.500 руб. Кузнецы покупают материал у купцов в-розницу (не гуртом), что дает им возможность обходиться без
96. складов железа. 5 кузнецов, 11 подмастерьев и 7 учеников занимаются в Шеки изготовлением земледельческих орудий. Подковкой же лошадей, буйволов и т. п. занимаются 9 кузнецов, 18 подмастерьев и 9 учеников.

Кузнецы, занимающиеся производством землед. орудий:

Серп	1 шт.	3 ф.	– 50 к.	Заступ. садов	1 ш,	4 ф.	– 60 к.
Коса	1 "	4 "	60 к	" чалтыч.	1 "	6 "	1 –
Топор шан.	1 "	5 "	1 – 20 к.	Ножей	1 "	2 "	– 40 к.
" бол.	1 "	8 "	2 – 50 "	Кирки	1 "	8 "	1 – 20 "
Соха	1 "	10 "	2 – 50 "				

Железо по 3 р. 25 коп. пуд; Стали по 5 руб. за пуд.
Углей " 1 р. 10 коп. вьюк.

Таким образом, кузнец, изготовляющий земледельческие орудия с 2-мя подмастерьями перерабатывает 2/3 пуда материалу в день, сделает средним числом, 5 штук изделий и выручит барыша, или заработки 1 руб. 42 1/2 к., и каждый из подмастерьев – 21 2/3 коп., при хозяйских харчах.

97. Кузнецы, занимающиеся ковкой:

Подков лошад	1 шт	1/2 ф.	– 10 к.	Гвоздь к подк. буйв.	1 ш.	1 1/2 з.	5/24 к.
" ословых	1 "	– 16 зол.	– 04 "	" " обуви	1 "	1 1/2 "	5/24 "
" буйволин	1 "	– 12 "	– 02 1/2	Решеток	1 "	30 ф.	3 р.
" для обуви	1 "	– 13 1/5	– 03 к.	Болтов	1 "	4 "	– 50 к
Гвоздей к под. лош.	1 "	– 3	– 5/12	Крючков	1 "	12 з.	– 05 "
" " " осл.	1 "	1 1/2	5/24 к.	Путо для лош.	1 "	5 ф.	1 руб.
" " " осл.	1 "	1 1/2	5/24 к.				

98 Железа, по 4 руб. пуд, углей по 1 руб. 10 коп. за 1 вьюк помещ и жалованье 2-м подмастерям. На харчи 2-м подмаст. ~~На харчи 2-м подмаст~~ и ученику.

Сельско хозяйственные орудия, производства здешних кузнецов, сбываются исключительно в деревни Шекинского, Арешского и Геогчайского уездов, при чем в Шекинский уезд идет половина всего производства, другая половина распределяется поровну между Арешским и Геочайск. уездами. Произведения кузнецов занимающихся ковкой сбываются кроме этих 3-х уездов, еще и в самом городе, на

сумму до 7.693 руб. 33 1/3 коп., а именно:

Подков лошад.	25.800	на 2350 р.	Гвоздей к подк осл.	57.600	на	120 р.
" ослиных	14.400	" 576 р.	" " " буйв.	46.080	"	96 р.
" буйволин.	11.520	" 288 р.	" " обуви	240.000	"	500 р.
" для обуви	48.000	" 1440 р.	Решеток	480	"	1440 р.
Гвоздей к подк. лош.	156.800	" 653 р.				7.693 33/3

99. Каждый кузнец держит 2х подмастерьев. Эти подмастерья, в отсутствие самого хозяина, заправляют кузницей: продают готовые изделия и принимают заказы. Подмастерья в первый год получают по 1 руб. в месяц, на хозяйских харчах, потом через постепенное повышение, эта плата лет в 6-10, достигает у кузнецов до 15 руб. в месяц, а у кузнецов, занимающихся ковкой, до 12 рублей, тоже в месяц. Кроме подмастерьев у каждого кузнеца есть ученик: он получает от хозяина харчи и за это раздувает мехи, носит в кузницу воду, прибирает ее и исполняет разные поручения хозяина и подмастерьев. Ученик безплатно работает. Через 4,5,6 лет и он становится подмастерьем (обыкновенно в 14-16 лет), и начинает с жалованья в размере 1 руб. в месяц.

Работ зимой и летом начинается в 4 часа утра и оканчивается — в 6 часов летом и в 5 часов зимою: таким образом, летом 14 часов, а зимой – 13 рабочих часов в сутки в кузницах; отсюда, впрочем следует вычесть полчаса на обед, который состоит из хлеба и куска сыру, летом и фрукты, вместо сыру, осенью и зимою. Это число рабочих

100. часов не сокращается даже и для детей-учеников 8-16 лет возраста. Такой продолжительный труд, при скудной пище и не производит серьезных болезней, все же дурно отзывается на здоровье рабочих: все они бледные и кажутся изнурительными.

101. Кроме обособившийся род этого производства, есть еще „ковали". Всех ковалей в городе 10 с 10 учениками; из них 6 татар с 6-ю учениками, и армян 4 человека, с 4мя учениками. Каждый коваль нанимает просторный сарай за 24 руб. в год. В этом сарае делает он небольшое каменное возвышение и на нем укрепляет небольшую наковальню, руб. в 6, — такую, чтобы ее можно было вынуть

во всякое время. Остальные принадлежности ко-
валя немногочисленны: 2 молотка (один-легкий
для подковывания, другой тяжелый, с короткой ру-
кояткой, для округления краев подков) - 1 руб. 50 коп.,
пробойник - 20 коп., две тумбочки из дерева, на ко-
торые он поднимает ногу лошади, для обравни-
вания ~~губы~~ копыта, веревочная петля, для окру-
чивания губы неспокойной лошади, и др. Ковку ло-
шадей и ослов местные ковали производят без
станка. Если лошадь смирна, то ей поднимают
ногу, подбирают ее коленями, сравнивают скоблем
подошву копыта и затем прибивают подкову мо-
лотком, один конец которого похож на кирку;
этим концом молотка вычищают грязь из копыт.
Если же лошадь неспокойна, то ей скручивают
губу верёвочной петлей; петля привязана к пал-
ке, которую во время ковки, и держит ученик-по-
мощник коваля. Лошадь с крученной губой стоит
уже покойно, так как всякое движение причиняет
ей боль. Округляют края подков и проделывают от-
102. верстия для гвоздей в подковах обыкновенно в сво-
бодное время от ковки. Эту работу выполняют ко-
валь и его помощник, сидя с поджатыми нога-
ми на возвышении, где стоит наковальня. Ковка
буйволов производится таким образом: сначала
буйволу опутывают ноги веревкой и валят его на
землю, затем ему связыват, сначала, передние
ноги, а потом-задние; между связанными нога-
ми просовывают жердь, посредством которой
поднимают ноги буйвола вверх. Эта жердь или
подпирается по середине треножников, или же ее
держат по концам, и тогда уже коваль присту-
пает к ковке; приковывает он подкову буйвола че-
тырьмя гвоздями.

Годовой оборот каждого коваля таков.

Предметы производства	Подкова с гвозд.		Годовой расход		Денежный оборот					
	У кустаря	У коваля	Подков	Гвоздей	Стоимость матриала		Получка за работу с матер.		Барыш.	
	коп.	коп.			Руб.	коп.	Руб.	коп.	Руб.	коп.
Подков лошад.	12½	20	2580	15.680	322	50	516	-	193	50
" ослин	4⅚	10	1440	5760	69	60	144	-	74	40
" буивол.	3⅓	12½	1152	4608	38	40	144	-	105	60
	-	-	-	-	430	50	804	-	373	50

Таким образом, коваль в год зарабатывает до 373 руб. 50 коп. из коих он за помещение уплачивает 24 руб. и столько же помощнику. Следовательно у коваля остается 325 руб. 50 коп.; к этому следует присоединить 12 руб., за постой скота у него в сарае. Итак, годичный заработок коваля простирается до 337 руб. 50 коп., а дневной до 92 руб. 47 коп.

(Учитель Шекинского городского училища Иван Головня)

(Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа гор. Тбилиси 1891 года вып. XI.),

Кузнецы: Расул ......, Гаджи Ахмед ....
Гаджи Кадыр Г. Ахмед оглы, Аббасали, Мамед Расул оглы, Байрамали, Загид, ~~Гаджи Гусейн~~, ~~сын~~ Гаджи Бала, Махмуд, Алекбер.

Ковали: Гаджи Абдурахман, Гаджи Гусейн, сын Тейфур, Ислам. Нури, Расул Гаджи Касым, Додулу Каффар оглы, Мабуд Г. Махмуд оглы, Эйюб Мешади Меджид оглы, Давуд

Паландуз: Гапет.

Дәмир аләтләр:

1. кәрки, 2. гүјмәкеш, 3. дәһрә, 4. балта, 5. күлүнк, 6. гајчы, 7. ораг, 8. чапачаг, 9. мала, 10. сачајаг, 11. дәрјаз, 12. јаба, 13. бел, 14. кога, 15. әрсин, 16. шиш, 17. чәфә (дәри сыјыран), 18. һәнчәма, 19. чәфтә, 20. налбәнд бичагы, 21. мих, 22. гапы дал михи, 23. гапы чәфтәси, 24. кәлчә 25. бухов, 26. нал, 27. башмаг налы, 28. мых, 29. дарваза чәфтәси, 30. кәлбәтин, 31. дырмыг, 32. кәлбәри, 33. тәвәрә, 34. мил, 35. гурбага (дәјирман), 36. пәнҹәрә дәмири, 37, 38 балкон дәмири, 39, гапы башы пәнҹәри мушэбаглары, 40. пилләкән мушэбагы, 41. низә, 42. чекич, 43. ат гашову, 44. мал гашову, 45. мал дамгасы, 46. һесаб сатылы, 47. булаг лүләси, 48 әфәс, 49, 49а. ат завод налы вә мыхы, 50, 50а. јерли ат налы, 51 гатыр налы, 52 ешшәк налы, 53 кәл налы, 53а вә мыхы, 54. гадын башмаг налы, 55. киши башмаг налы, 56. бөјүк зиндан, 57 кичик зиндан

58. ешшәк паланы, 59. ат паланы.

1 2 3. 4. 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17. 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28. 30 31. 32 33 34 35 36 37 38 39 39 39 39 40. 41. 42 43. 44. 45. 46. 47.

39

40.

39.

48.

49a

49.

50.

50a

51.

52.

53

53a

54.

55.

56.

57.

58.

59.

87. **Производство гончарное.** Им занимаются 3 мужчины в отдельных помещениях. У гончаров, кроме станка и дощечки, для срезывания излишняго количества глины, других инструментов нет. Станок деревянный: он состоит из двух кругов, соединенных осью, на некотором расстоянии друг от друга. Этот станок помещается в яме так, что верхний круг находится на одном уровне с поверхностью пола комнаты. Гон-
08 чарные станки делаются плотниками из дерева согласно указаниям гончаров. Материал для гончарного производства служит глина; ее добывают сами гончары. Вырытую землю ссыпают на гладкую площадку, устланную досками, обливают водою и мнут ногами, выбирая из глины посторонние предметы. Гончар, взяв глины достаточное количество, мнет ее еще раз руками и кладет на верхний круг станка; сам он садится за станок и, упираясь ногою в нижний круг толкает ~~ъ~~ его и приводит как верхний, так и нижний круг во вращательное движение: это есть то основное движение при помощи которого гончар приготовляет свои изделия, придавая им ту или иную форму, соответственно целям изделий. Хотя гончарное ремесло существует с давних времен, но не замечается по этому производству улучшения: гончары не научились даже покрывать свои изделия глазурью; и не заботятся отыскать лучшей глины.
Ателей гончаров нет.

Свои изделия гончары сбывают на месте. Гончарное производство имеет весьма вредное влияние на здоровье человека. Гончар портит свое здоровье тем, что он постоянно находится в тени, в сырой комнате; зато они все бледны. Их ремесло только сильно утомляет. ~~[illegible]~~.

1.

нижняя - 5 арш., толщина стенок 3 вершка. Внизу печи оставляют отверстие от которого в земле проводят наружу тягу. Совершается гончарное производится здесь одиночно, преиму-

2.

201. Гончарное производство. Материал смесь из глины и песку, последнего 1/5 часть, против количества глины, а для постройки тендира – 1/4. В смесь для печек прибавляют еще тарелку толченной соли, сито саману и горсть козьей шерсти. Смесь, разбавляемую водой, утоптывают босыми ногами по 3 дня, после чего материал считается готовым для для выделки посуды (кувшины, горшики, тарелки и др.)

Через несколько дней, когда новая посуда высохнет, подрезывают ножом неровности наружной поверхности ее дна, а прочую наружную поверхность, смочив ее водою, сглаживают круглым гладким камнем. Если при цапаньи посуды ногтем, не покажется в ногти грязи, то находят возможным обжигать ее, но если
202. в печи будет выходить испарение из посуды, то последнюю вынимают, так как, при испарении посуда разрушается. Держат ее в печи, пока она не станет красною. Тут надобно заметит, что если в печи вся поверхность посуды не будет одновременно краснеть, то непременно означенная посуда рыхлая. Тогда посуду вынимают из печи, вливают в нее немного сыворотки, а наружную поверхность обтирают тряпочкой, которая намочена в прохладной воде. Если желают, чтобы посуда служила украшением, то наружную поверхность посуды окрашивают в красный цвет, а на солнце натирают воском.

Глиняные печи изготовляются в 3 приема; каждый раз выводится 1/3 часть печи, при чем к продолжению приступают только после того, как сделанное подсохнет несколько. Выглаживают поверхность печи камнем. Такие печи высыхают в продолжение 3-х летних месяцев. Такая печь походит на цилиндр, без оснований; верхняя окружность его равна 3 1/7 арш. нижняя – 5 арш., толщина стенок 3 вершка. Внизу печи оставляют отверстие от которого в земле проводят наружу тягу. Совершается гончарное производится здесь одиночно, преиму-

щественно женским полом: артелей кустарей для этого производства нет.
Изделия данного производства отчасти сбываются в городе, и отчасти покупаются сельчанами.
203. Производство существует давно.
(Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа. гор. Тифлис 1891 г. вып. XI
Гор. Нуха стр. 108 и 202, 203).

128. Водопроводы устроенные из гончарных труб, прерываются на своем пути многочисленными распредительными колодцами (таксим гёзу) и заканчиваются на своих концевых ответвлениях большим же числом водопроводных точек в виде самоизливающейся водяной струи.
Начальные трубы имеют наибольший поперечный диаметр, соответственно чему называются „ана люла", т. е. (мать труба), „орта люла", - (средняя), „голгыран люла" - (пропускающая руку труба), для дворовых ответвлений и носит оригинальное название „тапанча люла", т. е. (пистолет труба),
По форме своей трубы представляют собой несколько конусообразные тонкостенные цилиндры, у которых один конец имеет манжетное сужение шириной в 5-6 см.: суженным концом одно колено трубы вводится в широкой конец другого. Толщина стенки трубы не превышает 0,5-1,0 см., длина колена - 45 см., при колебании диаметра труб от 6,0 см. до 18,5 см.
Более подробное данные о размерах труб приведены в нижеследующей таблице:

Размеры труб.	I Ана люла	II Орта люли	III Голгыран люла	IV Тапанча люла.
1. Наибольшой диаметр. (основание усечен. конуса)...	18,5	—	10,0	9,0
2. Наименьший диаметр. (диаметр плоскости сечения).	14,0	данных нет	8,0	6,0
3. Длина трубы (высота усеченая конуса).	40,0		43,5	45,0
4. Толщина стенок труб	1,0		0,5-1,0	0,5-1,0

(Известия Об-ва и изучения Азербайджана. г. Баку 1928 г. № 6 стр. 128).

215. В 1883 году в уездном городе Нухи было 70 фаб. и заводов: 2 табачной фабрики, 49 шелкомот. фабрики, 18 прасильн., 28 кончарной и 10 кирпичных, а всего 187 фабрик и заводов. 886 рабочих и 1228 учеников было.
(Кавказкий календарь 1885 г. стр. 215).

3.

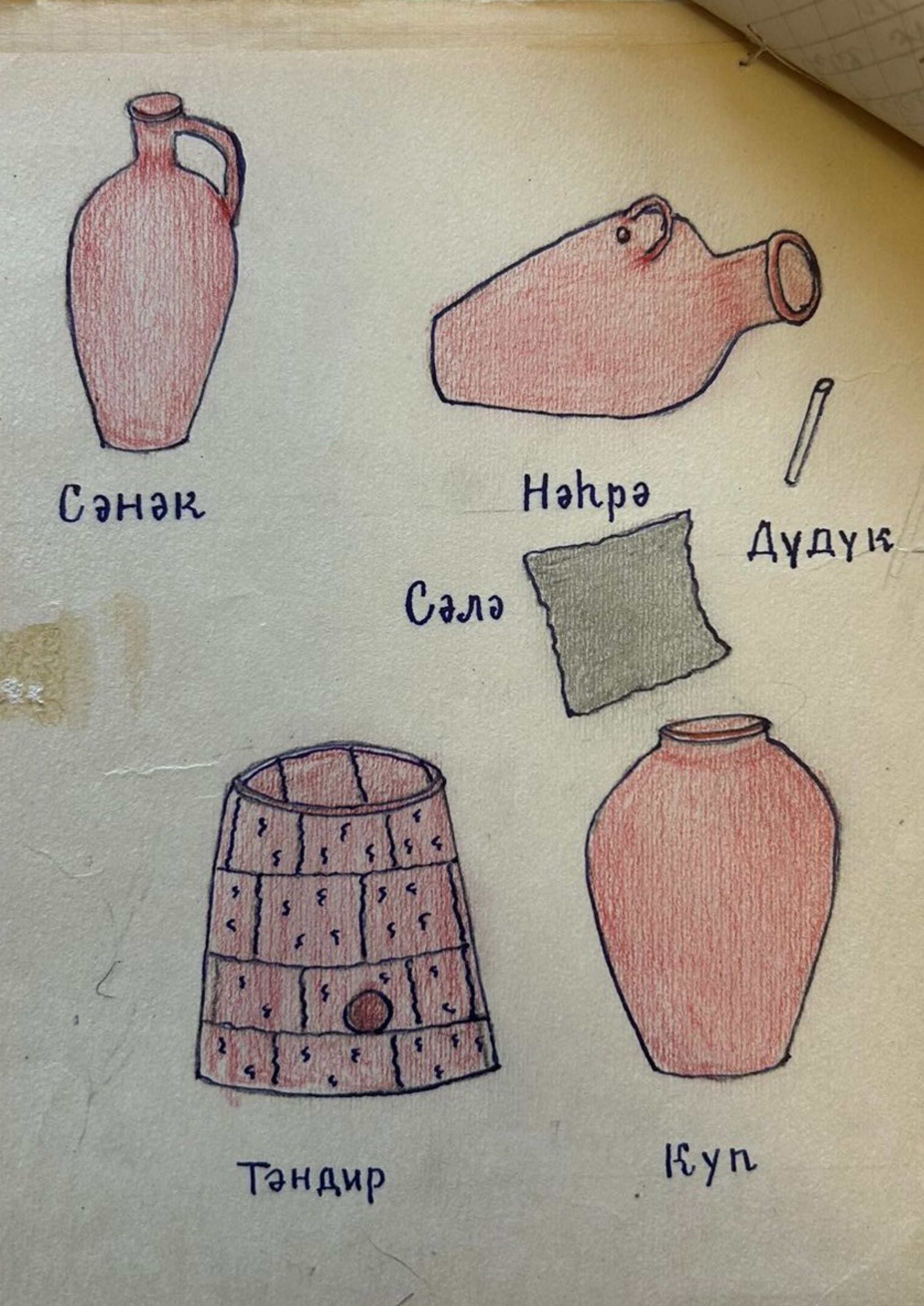
Сәнәк
Нәһрә
Дудук
Сәлә
Тәндир
Күп

Сәрнич
Допу
Купә
Хејрә
Дипчәк алты
Дипчәк
Силвич
Гыз ушағы дудују
Оғлан дудују

230б)

230 g)

№ 1. № 3. № 4. № 5.

№ 6. № 7. № 8. № 9. № 10.

№ 11. № 12. № 2.

№ 13. № 9.

№ 1. № 1. № 2.

№ 9

№ 6. № 7. № 8

№ 3. № 4. № 5.

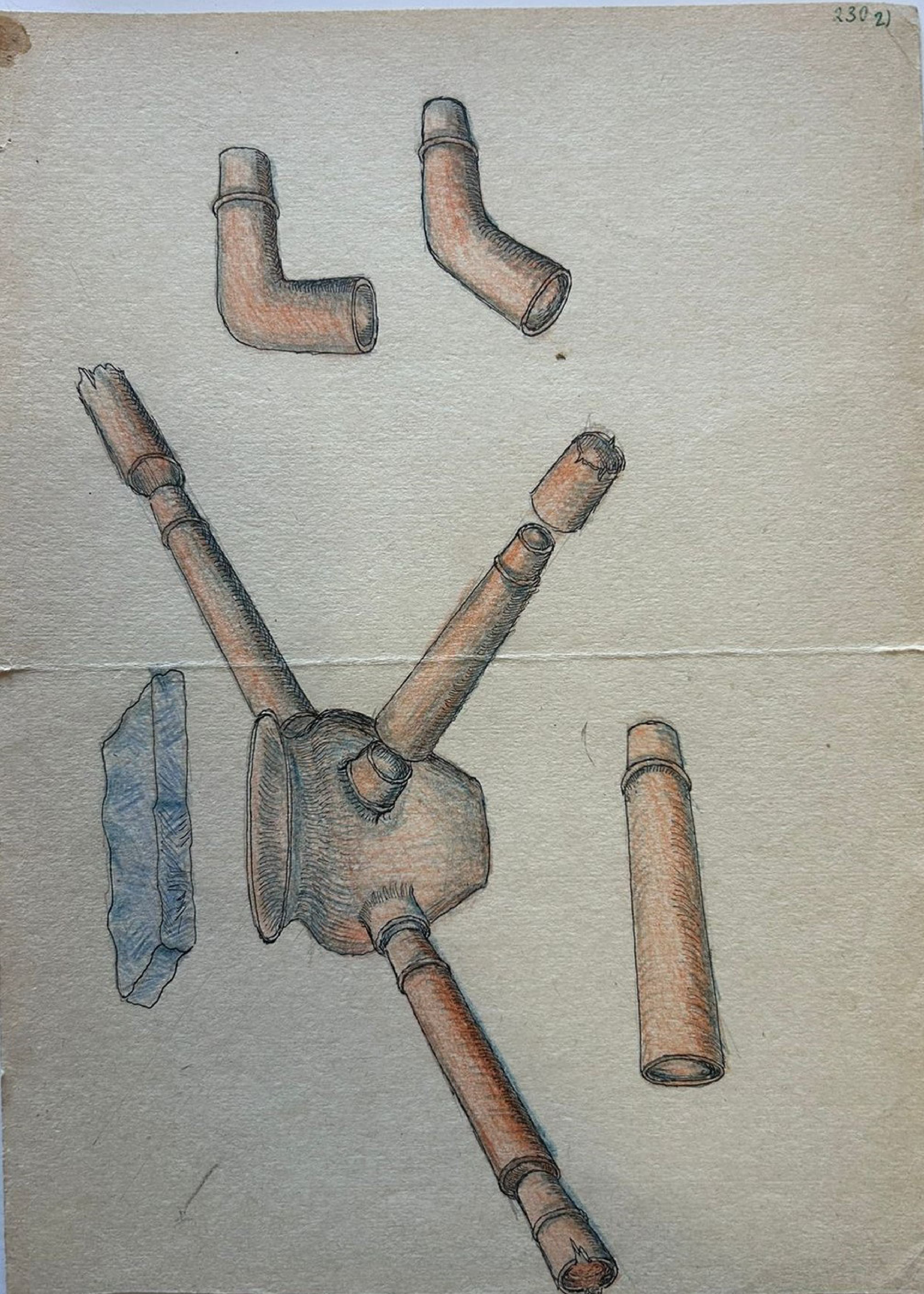
230 2)

230 в)

Чубуг

Гургур

Бардаг

Чыраг

106. Плотничное дело. Плотники в большинстве случаев работают там, где воздвигаются строения, в хорошую погоду под открытым небом, а в дурную – в сараях не далеко от места дела.

При работе ими употребляются топор, рубанки, пила, долото, бурав, циркул и угломер, носящий местное название „гюняна". Эти орудия, кроме пилы, рубанков и бурава плотника покупают у местных кузнецов, а пила, рубанки и бурав покупают в магазинах. Материалом служит дерево, которое приготовляется хозяевами постройки.

Хотя и бывают, что 3-4 плотника работают вместе только до тех пор, пока начатой работы не кончат, после чего они работают одиночно у разных лиц. Они работают весной, осенью и летом. Их занятия сильно отягчает мышцы, особенно мышцы рук и спины. Особой болезненности среди них не замечается. Смертность между ними незначительна.

222. Токари, которые делают: 1. перила для балконов; 2. деревянные миски – „джам"; они заменяют для бедных тарелки, стоющая 2-5 коп. 3. большие корыта по 50-90 коп., для мойки белья. 4. детские арбы, 5. стулья от 60 коп. до 1 руб. 50 коп. 6 трубки. (сазы, тары, веретено, прялка, стол, гребень, юла, шкаф, табуретка, дудки, колодки и др.)

108. Бондарные производство. Им занимаются 3 человека, в отдельных помещениях: в сараях, комнатах, находящихся вблизи к их жилищам, при помощи обыкновенных инструментов.

109. Материалы служат дубовые доски, приготовляемые самими бондарями или сельчанами. Бондарный промысел существует здесь (сел. Касапет Джеванширск. уезда) с 1882 года. Изделия сбываются на месте; приготовляются часто по заказу. Цены бондарным изделиям – разные: есть бочки, стоящие 15 руб., 10 руб. 3 руб. и т. д., смотря по тому, сколько ведер они вмещают в себе

с одного ведра берут 36 коп.; потому если бочка, напр. - в 10 ведер, то она стоит 3 руб. 60 коп. У бондарей не всегда бывает работа и не во всякое время года, преимущественно же с начала июня, когда гонится из туты водка, и еще осенью, при сборе винограда. Зимою бондари занимаются приготовлением материалов для своего промысла. Средний заработок в год одного бондаря - около 150 руб. Артелей среди бонарей нет.

Цена материала бочки в 50 ведер - 6 руб.; бондарь на изготовление такой бочки употребляет два дня; продажная цена ее - 9 руб.; следовательно, в 2 дня он зарабатывает 3 руб. Материал на приготовление трехведерного ушата обходится в 1 руб. 40 коп.; бондарь делает его в 1 день, а продает за 2 руб. Стоимост материала ванны в 6 ведер - 3 руб., работа над нею продолжается 1 день, а продается она за 4 рубля.

163. Бондарной промысел. Употребляются бондарями следующие инструменты: топоры, - прямой и кривой, кильга, прямой кривой[x] стругги, скобель, крылатка, натяг, пилы, рубанки, циркуль, коловорот, осадка, молоток, заторники, кривульки, лопарь, отсечка, пробойчики, стамески, подпиццки, наковальня, клещи, рашпиль, ослон, гибала и точило. Из этих инструментов металлические закупаются местными бондарями в Тбилисе, а деревянные, как-то: заторники, гибали, ослоны, циркули, ручки для них, и все другие деревянные части, для стальных и железных инструментов делаются на месте самими бондарями. Стоимость всех необходимых для бондарей, орудие и инструментов равна приблизительно 30 рублей.

[x] струг

164. Материал для бонарного производства служит лес, различных пород... На винные бочки идет исключительно дубовый лес, на виноградные боченки и другие мелкие изделия - осина и ольха ~~они покупают~~ редко, сосна, на обручи - мелкий орешник. Железные же обручи или покупаются готовыми на месте ...

же делаются самими бондарями из купленного на месте железа.

Производство совершается одиночно и никакого распределения работы, над частями изделий, между разными лицами, нет.

Местными бондарями приготовляются следующие изделия: винные бочки разных размеров, от 1го до 150 ведер, виноградные бочки, большею
165. частью - пудовики, ведра для переливки вина (коновки), лагоны, кружки, кадки, шайки, ванные, лейки, ушаты и др. Работа производится на заказ. Заказчиками являются жители города и его окрестностей.

Цены на винные бочки, от 1 ~~руб~~ ведра до 25 ведер вместимостью, стоит от 1 руб. до 4 рублей; от 25 до 150 ведер - от 5ти до 25 руб. сороковые бочки - 7 руб., виноградные бочки (пудовики) - от 45 до 50 коп; ведра от 1 руб. до 1 руб. 30 коп.; лагоны - 3-4 руб.; кружки - 15-30 коп.; кадки - от 30 коп. до 2х руб.; шайки от 40 коп. до 1 руб.; ушаты - 80 к. до 2 руб. и т. д.

166. Местные бондари работают в течение всего года, но особенно усиленная работа у них бывает в конце весны, летом в начале осени, когда всем садоводам и виноделам нужны бывают бочки и боченки для вывозимых отсюда вина и винограда.

Бондарное производство влияет самым благоприятным образом на здоровье рабочих; почти у всех их свежий крепкий здоровый вид.

153. Шорники существует давно. Они вяжут хомуты, узды, шлеи и др.

76. Шорное производство. Шорники занимают лавки, рядом с другими ремесленниками. Местники шорники приготовляют только вьючные седла и седла для верховой езды, с их принадлежностями. Шлеи и хомуты, узды делаются в Шемахе ~~Шуше~~ и в Елисаветполе. Приготовление седел подразделяется на 3 специальности: 1. приготовление вьючных седел - паланов (мастер называется, по татарски, «паландуз»); 2. приготовление деревян-

ной части седла для верховой езды (мастер-«галтахчи»); 3. приготовление придатков седла (мастер-«сарраджъ»). Каждый из этих мастеров работает независимо от других.

1) Вьючное седло шьют из старых кусков ковров, паласов, а также из грубых материй и набивают соломой. Это седло имеет форму 2х горбов, на 2х же плоских подушках. При работе употребляются всего 3 инструмента: игла, слегка изогнутая на конце длиною в четверть аршина; лом, с суживающимся и раздвоенным концом, для набивки соломы, длиною в 1½ арш. и ножницы.

77. 2) Галтачи, приготовляющий деревянные части седла, для своей работы употребляет большею частью кожу и липовые и карагачевые доски, по лучшим материалом, при этой работе, считается ива, по своей легкости. Галтахчи употребляет обыкновенные инструменты: топор, пилу, рашпили, прямые и кривые, шила, круглые и четырехугольные, молоток, щипцы, стамески, фуганки и др.

Для приготовления седла у мастера всего 3 деревянных „выкройки": джинаг (лука), дал (задник) и тахта (бок). Каждой части приготовляется по 2 штуки, по каждой выкройке, и по обделания и склеении их получается седло, которое плотно обтягивается кожей, лошадиной, бычачьей или верблюжьей; в последнем случае стоимость седла удваивается. По словам ремесленников, работник приготовляет такое седло в 3 дня, но работа эта в такой степени проста, что этот продолжительный срок для возможен разве только при тупых, пришедших в негодность инструментах его. Этим делом занимаются только в гор. Шеки и в Елисаветполе. Каждый такой деревянный остов седла продается по 3 руб.

3) Желающий обзавестись седлом покупают у галтахчи. сарраджъ дополняет это седло двумя вальтрапами: верхним и нижним стременами, подпругой, черезседельников и др. Нижний вальтрап надевается на голую спину лошади (он делается

из кожи, на войлочной подкладке); на что кладется галтаг, который покрывается верхним вальтрапом: через отверстие в передней стороне его проходит лука. Верхний вальтрап приготовляется из кожи, сукна, а для украшения обшивается бахромой и вышивается узорами из разноцветных шелковых ниток. Стремена прикрепляется к галтаку.

78. Инструменты сарраджа: иголки, резцы молотки и ножницы. Из кожи саррадж делает повода, подпруги, пояса, патронташи и пороховницы. Железные бляхи, пряжки и стремена, нужные при его работе он покупает у местных кузнецов и слесарей.

Это производство существует давно.

79. Ученик же просидев долго у своего мастера и переняв от него его искусство только с виду, спешит сам начать производство, самостоятельно, и этим только способствует падению ремесла.

Все местные произведения сбываются на месте же, по одной штуке, любому покупателю: сбыть ограничивается городом с его уездом.

Средний дневной заработок кустарей невелик, судя по их жизни: сухой хлеб, иногда с сыром и зеленью, составляет обыкновенно кушанье рабочего люда; мясо покупает по праздникам.

Школ, где бы обучались ремеслам нет.

(Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа гор. Тбилиси 1891 г. вып. XI Стр. 76–79, 106, 108, 109, 153, 163–166, 222.).

Плотники: Расул, Махмуд, – сын Мабуд, сагкал Гамид Ахмед оглы, Юсиф Бекир оглы, Мастан Абдул-Халыг оглы, Николай (арм.), Алексан (арм.), Осман, Орудж Зарбали оглы, Багир с 3-мя сыновьями.

Токари: Левон и др.

Бондарь:

Налбанд: Авак, Погус, Вартан (арм.) Г. Абдуррахман, Г. Ильяс, Давуд Курбан оглы

Шорники: Гаджи Джафар, сыновья: Гусейнбала, Мамед Касым.

Паландуз: Гапет (арм.).

Кузнецы: Г. Ахмед, Расул, сын Мамед Гад. Кадир, Аббасали, Байрам,

Сэррадж: Насиф, сыновья Софи Мамед: Хамил, Омар, Осман

Галтахджи: Абдул-Керим,

Тахта мә'мулаты.

№№ 1. Бел сапы, 2. Күрәк, 3. [Кәл] Өкүз арабасы, 4. Күә
(бочка), 5. Јун дарағы, 6. Иј, 7. Фырлаға, 8. Әл-
арабасы, 9. Бешик, 10. Дәрзи пиштахтасы (стол),
11. Маса (стол), 12. Күрсү, 13. Пилләкән артыр-
масы (балкону), 14. Пәнҹәрә, 14а Пәнҹәрә гапысы-
(ставня), 15. Палтарасан (вешалка), 16. Артырма,
балкон, 17. Әлүзјујан, 18. Маса (стол), 19. Ҹәһрә,
20. Дам јапығы, 21. Гәндгыран тахта, 22. Тәкәл-
дүз сахнағы, 23. Гәлбир, әләк сахнағы, 24. Габдо-
лабы (шкаф), 25. Нәрдиван, 26. Чәләк, 27. Долаб-
ча (тумбочка), 28. Үзүм ~~дағы~~ [талвары], 29. Чырт чубуғу,
30. Сүтүн, 31. [Шәкил] Чәрчүб (рамка), 32. Чахчах, 33. Тах-
тә көрпү, 34, 35, 36. Портној гәлиб, 37, 38 Шапка гәли-
бләри, 39. Папах гәлиби вә тохмағы, [39а чораб гәлиби] 40. Кәрпич гәли-
би, 41. Бычгы-мишар, 42. Тахта ајаггабы, 43. Табағ,
44. Тәкнә, 45. Гәссаб котују, 46. Гулаглы тәкнә,
47. Дибчәк тахта, 48. Нағара, 49. Тахт, 50. Чахыр
чәләји, 51, 52. Сандығ, [51а мүҹрү] 53. Хизәк-атлы, 54. Түфәнк-
гундағы, 55. Тапанча гундағы, 56. Тачка-атла,
56а 57. Әт котују, 58 Сујурма дукан гапысы, 58а Гураштыр-
ма дукан гапысы, 59. Тахта тәрәзи, 60. Ушаг хизәји
61. Нејдүтәк, 62. Дүтәк, 63. Зурна, 64. Дүтәк габы
тахта, 65. Хәткеш, 66. Дәрзи јарым хан әршини өлч-
66а Кирәҹ-әһәнк мәһлулу үчүн гатылан тахта гу-
ту, 67. Шадара, 68. Гум сәбәтләри, 69. Һәјәтдә су
нову, 70. Гум гәфәси, 71. Ағаҹ гашыг, 72. Чөмчә,
73. Күзкү, 74. Низә гыны, 75. Јәһәр галтағы, 76. Кәм-
чә, мала саплағы, 77. Дәһрә, балта, гијмәкеч, орағ,
чекич саплағы, 78. Јаба, күрәк, дәрјаз саплағы,
79. Шана, 80. Охлој, 81. Сәбәт, 82, 83. Долаб (шкаф),
84. Тәрәҹә, 85. Саз, 86. Тар, 87. Мәрдәнә, 88. Гарама
сәбәти, 89. Матгаб, 90, 91. Дарваза, 92. Тел ағаҹы,
93. Күчә фәнәри, 94. Бәрә, чахчах, 95. Булаг нову,
96. Хәрәк, 97. Бина тикиши, 98. Сәтрәнч, 99 Нәрд,
100. Зәркәр матгабы, 101. Тахта хан әршини,
102. Силә, 103. Бурағач, 104. Ат-ағаҹы, 105. Вәли,
106. Ајагјолу, 107. дөшәмә (пол), 108. Көрпү тағы, 109.
Ҹәназә, 110. молла пиштахтасы, 111. рәндә

236a)
№ 1.)
1.
2.
3.
4.
5.
6.
7.
8.
9.
10.
11.
12.
13.
14.
14a
15.
16.
17.
18.
19.
20.
21.
22.
23
24
25.
26.
27

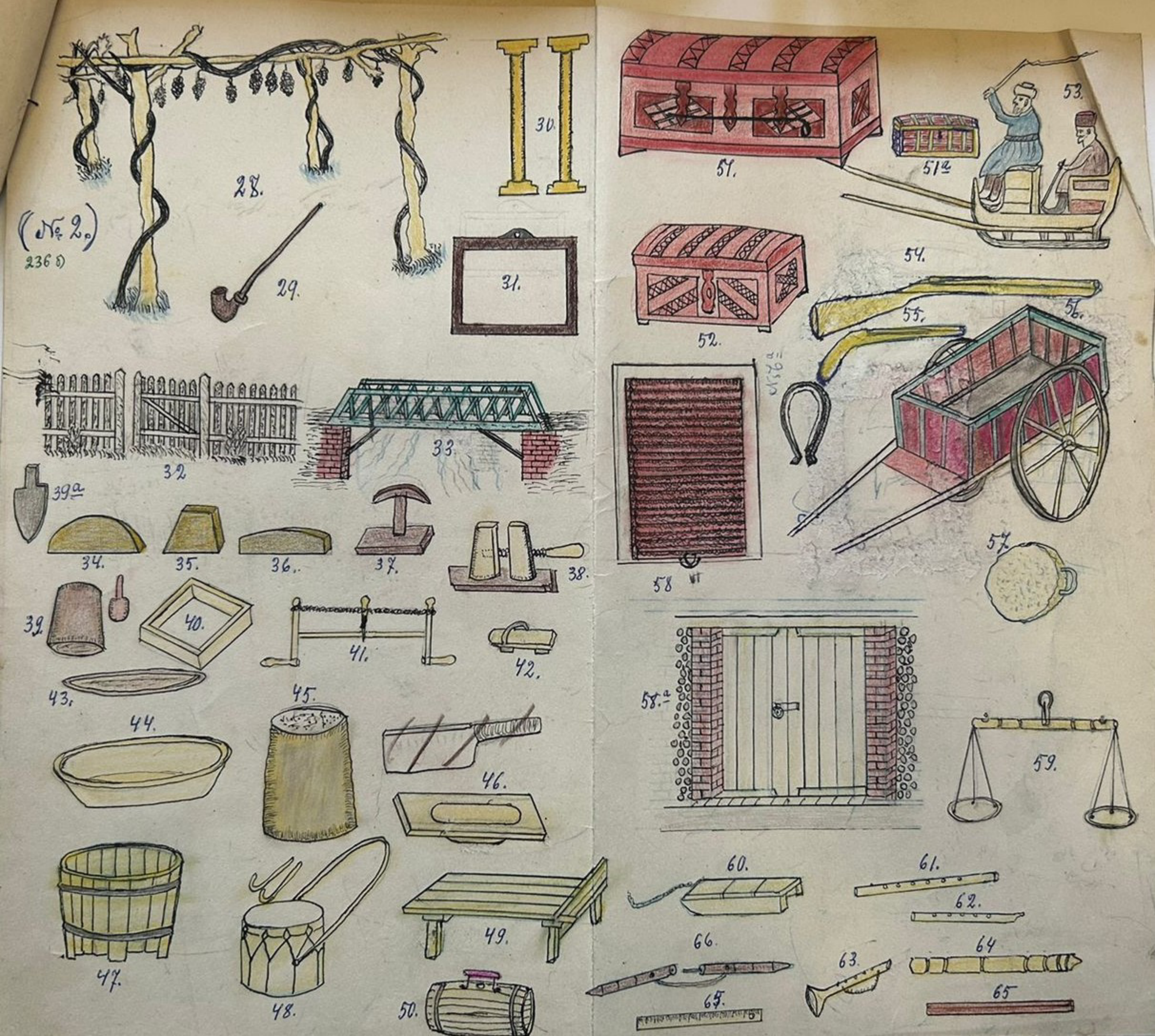

28.
(№ 2.)
236 б)
29.
30.
31.
32
33.
39a
34.
35.
36.
37.
38.
39.
40.
41.
42.
43.
44.
45.
46.
47.
48.
49.
50.
51.
51a
52.
53.
54.
55.
56.
57.
58
58.a
59.
60.
61.
62.
63.
64
65
65.
66

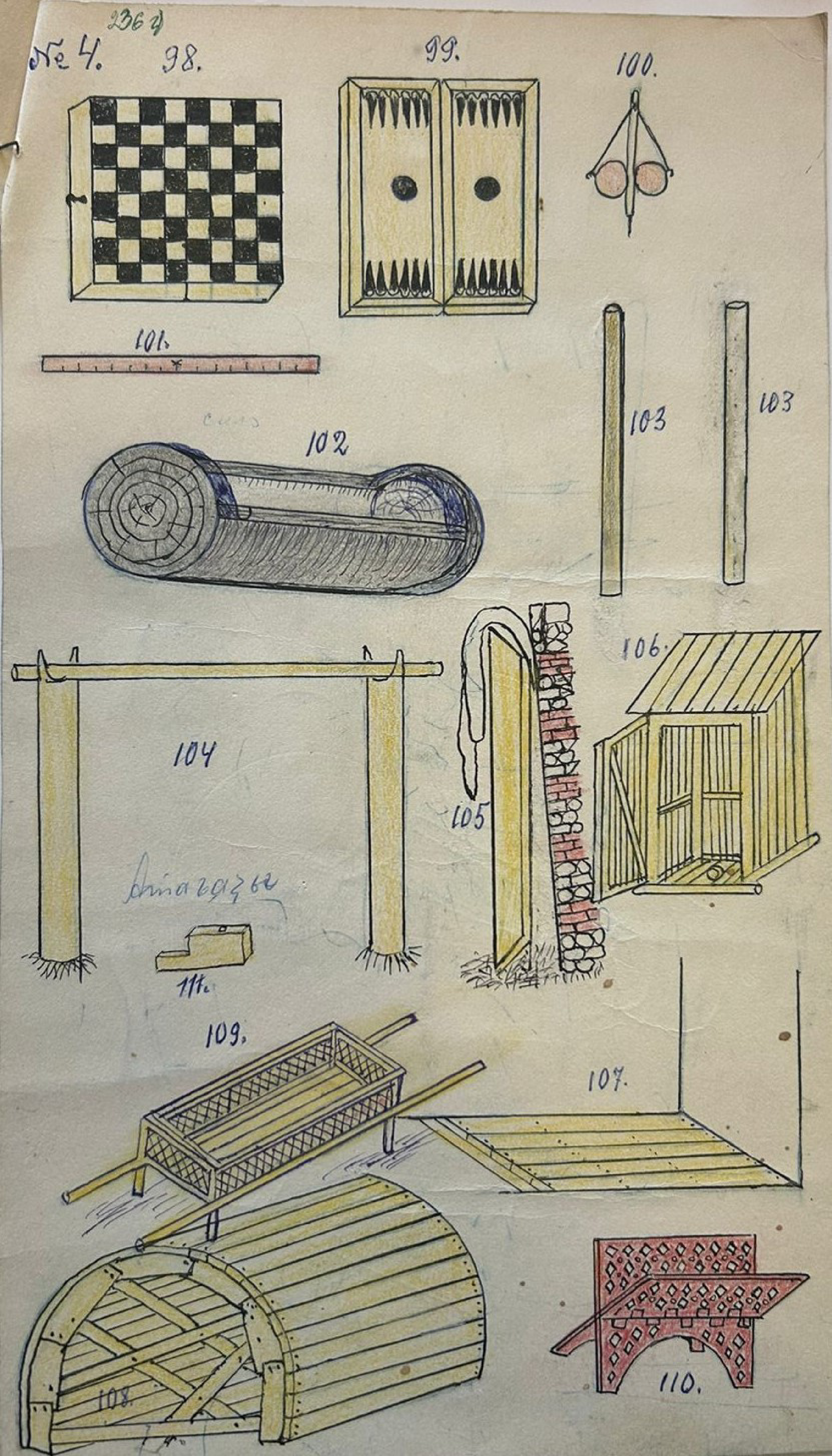
236 ф
№ 4.
98.
99.
100.
101.
102
103
103
104
105
106.
107.
108.
109.
110.
111.

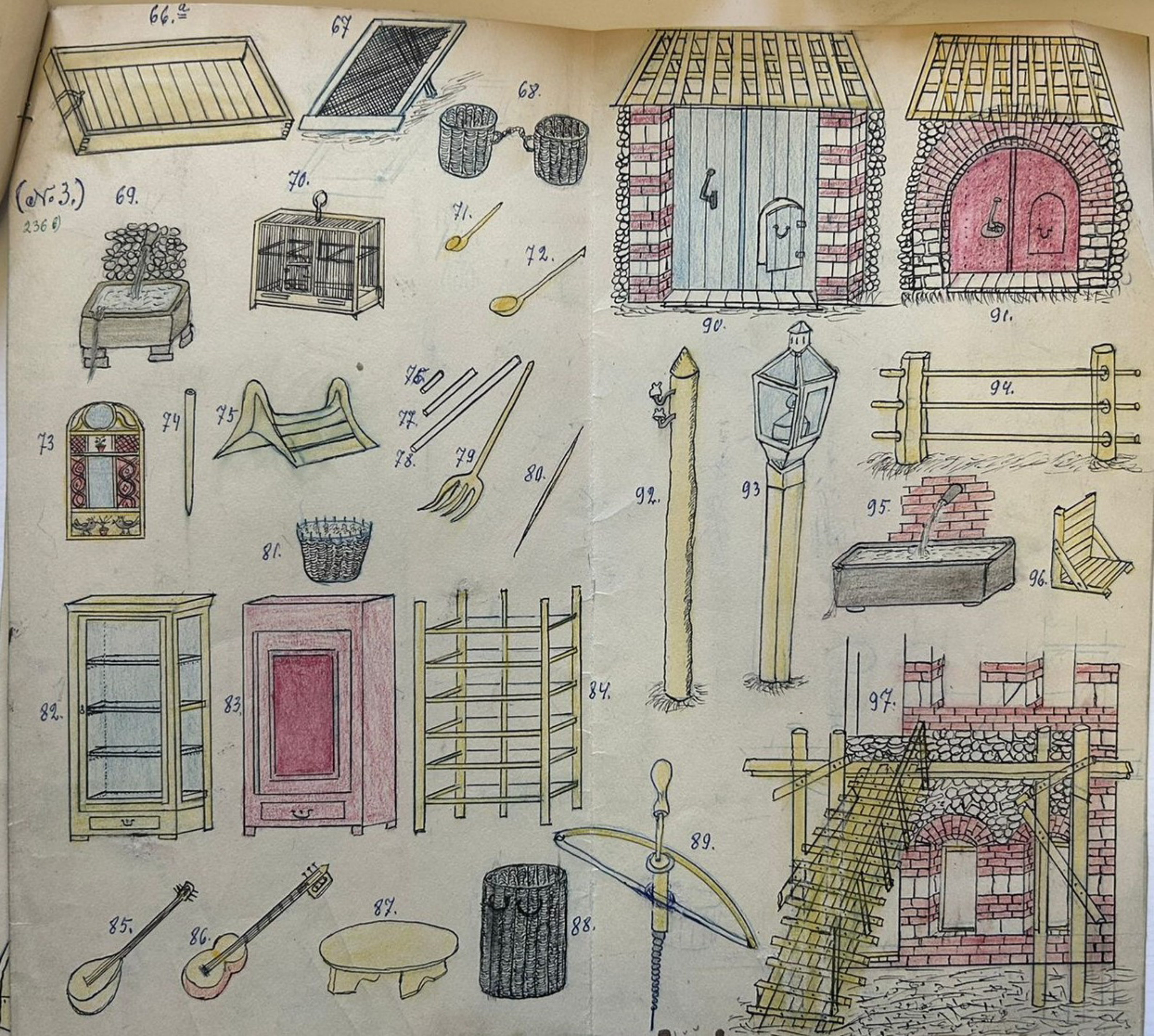

66.a
67
68.
(№ 3.)
236 b)
69.
70.
71.
72.
90.
91.
73
74
75
76.
77.
78.
79
80.
81.
92.
93
94.
95.
96.
82.
83.
84.
97.
89.
85.
86.
87.
88.

Обрабатывающие деревянные орудия и инструменты

№№ 1. Заступ, 2. Лопата, 3. Арба.
4. Бочка, 5. Чесалка, 6. Веретена, 7. Волчок,
8. Носилка, 9. Люлька. 10. Низкий стол азиатского портного, 11. Стол, 12. Табуретка, 13. Лестница на корридор, 14. Окно, 14а Ставни, 15. Валялка, 16. Балкон, 17. Умывальник, 18. Стол, 19. Прялка, 20. Кровля, 21. Деревянный разбиватель сахара,
22.
23.
24. Посудный шкаф, 25. Лестница, 26. Бочка,
27. Тумбочка, 28. Навес, из виноградной лозы,
29. Трубка (курительная, 30. Колонна, 31. Рамка,
32. Палочка деревянная, 33. Дощатый мост, 34, 35, 36. Портняжные колодки, 37, 38, 39. Шапочные колодки, 39а Чулочная колодка, 40. Черепичная форма, 41. Пила (рамная, 42. Башмак из доски, 43. Катка, 44. Корыто, 45. Пень мясная, 46. Ушатое корыто, 47. Цветной горшок (деревянный, 48. Барабан, 49. Тахта, 50. Винная бочка, 51, 52. Сундуки, 51а Шкатулка, 53. Сани, 54. Ружейный приклад, 55 Пистолетный приклад, 56. Тачка, 57. Мясная доска, 58. Задвижные лавочные двери, 58а Сборочные лавочные двери, 59. Весы деревянные, 60 Салазки, 61, 62. Дудки дер., 63. Зурна (дудка с пищиком), 64. Футляр для дудки, 65. Линейка, 66. ½ ханск. (сломан.) аршин - мерка для азиатск. портных, 67. Решето для песков, 68. Парзина-песочная, 69. Желуб-колотка под родником на дворе, 70. Клетка, 71. Ложка деревян., 72. Ложка размывательная, 73. Зеркало, 74 Футляр посуды, 75. Основа ленчик седла, 76. Ручки для лопатки и тёрки, 77. Ручки: садового ножа, топора, кухонного ножа, серпа и молотка, 78. Ручки для вилы, железн. лопаты, косы, 79. Трезубец, 80. Тонкая скалка, 81. Корзина, 82, 83. Шкафы, 84. Полки, 85. Саз, 86. Тары, 87. ~~Коловорот~~, 88. Большая корзина для коконов, 89. Коловорот, 90, 91. Ворота, 92. Столб, 93. Фонарь уличный, 94. Забор, 95. Колотка под родником, 96. Носилка, 97. Стройка здания, 98. Шахматы, 99. Нарды, 100. Сверло золотых дел мастера, 101. Дерев. ханск. аршин, 102 Силе- (кожевников), 103. Сверло, 104. Ат агачы (кожевников), 105. Веля (кожевн.), 106. Уборня, 107. Пол, 108. Арка для моста, 109. Катафалк, 110. Стойка для китаж. книг. 111. Рубанок.

Шерсть и ее обработка.

Отд. II
Стр. 30

Шерсть, раньше чем поступают в обработку, подвергается мойке и сортировке.

Мойка шерсти. Пред мытьем шерсть вымачивается в течение нескольких часов в лоханках с холодной водой или в небольших запрудах около берегов реки. При этом иногда прибавляется немного мочи домашних животных, которая по уверению крестьян, лучше смывает жир и делает и шерсть мягкою (вероятно, здесь действует аммиак, как продукт разложения мочи). После вымачивания шерсть кладут на камень у берега реки, одна женщина обливает водой, а другая бьет ее массивною деревянной колотушкой до тех пор, пока не будет стекать совершенно прозрачная вода. (На север. Кавказе шерсть моется в горячих щелочных минеральных источниках или мылом; в противном случае, изделия получаются тяжелые и вонючие), за сим отжимают воду и шерсть растилают для просушки на солнце в течение 2-3 дней. При мойке шерсть теряет около 30% своего веса. Одна работница вымоет в день 2 пуда шерсти.

Сортировка шерсти производится не везде, а, где она производится, имеет целью разделить ее по цвету и тонине: отбирается отдельно шерсть, снятая с груди, брюха и пр.

Очистка и разрыхления промытой шерсти делается обыкновенно руками: работница берет отдельные комки и комочки шерсти и делит их по возможности, на тонкие прозрачные слои, отбирая при этом посторонные примесю. Окончательное разрыхление и очистка шерсти делается помощью инструмена „яй", состоящего из обыкновенного лука с натянутой тетевой из струны. По погруженный в шерсть струне бьют палкой в горизиталь-

ном направлении, отчего струна приходит в быстрое колебательное состояние разрыхляет и очищает ее.

Расческа шерсти ведется помощью „синдерк" (по армянски), „сачечели" (по гру-
50. зински). Существенная часть этого инструмента (рис. 1.) состоит из 2-3 рядов стальных игл, насаженных на узкий и длинный (до 4-х вершков) прямоугольник усеченной четырехгранной пирамиды, высотой около 10 верш. Для сохранения вертикального положения игл, между ними вкладывается клинообразная дощечка. Инструмент стоит 60 коп. – 1 руб. Чесанием шерсти занимаются женщины. Каждый клок шерсти на таком небольшом инструменте расчесывается несколько раз пока волокна шерсти расположатся параллельно.

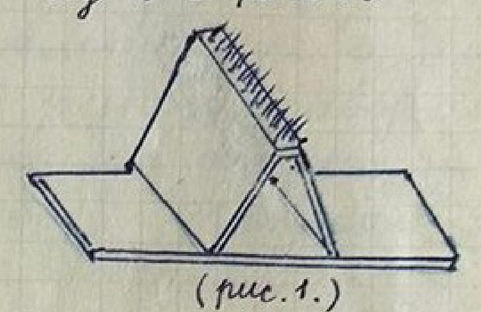

(рис. 1.)

51. Пряжа шерсти производится помощью ручных веретен (рис. 2 Дагестан, Осетия) или на самопрялке, в которой веретено приводится в движение посредством бесконечного ремня перекинутого через колесо (рис. 3).

(рис 2.)

Лучшими самопрялками считаются изготовляемые в сел. Гандзасар, Джеванширск. у-да Елисаветпольск. губернии. штука стоит 1 р. 20 к. до 2 руб.

Пряжа, изготовляемая на самопрялках, отличается хорошею скрученностью и равностью и идет на ковры, джеджимы и сукна. Самопрялка в два-три раза производительнее веретена, которое дает нитки плохо скрученные и несколько низшего качества, годные для грубых изде-

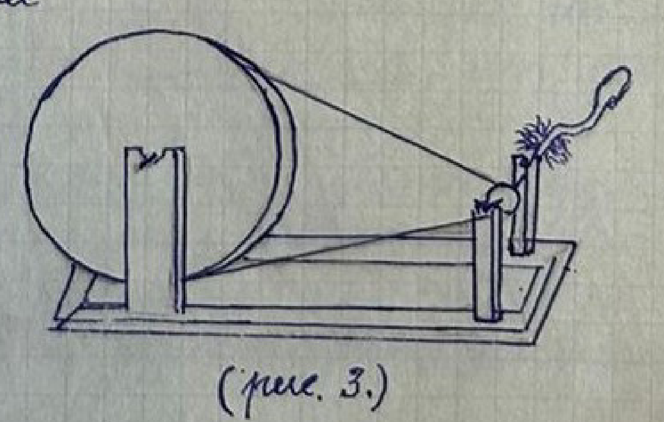

(рис. 3.)

ми. – Хорошая работница может приготовить 5 фун. пряжи в день.

Сучение имеет целью получение более толстых ниток из тонких, соединив 2-3 тонкие нитки вместе, их скручивают.

Выровнивание ниток производится с помощью стального прутика. Укрепив один конец нити на большой палец ноги и натянув часть ее вершков 5-8, рукой наворачивают в один-два оборота на стальной
52. прут и водят им взад и вперед. Нитка та-
Отд II ким образом выравнивается.

Процесс окрашивания III и качество употребляемых при этом красок имеют важное значение в производствах ковром и паласом.

Черный цвет. Для получения черной окраски к отвару какого либо вещества содержащего дубильную кислоту, прибавляют железный купорос. Для этого татары, армяне и грузины употребляют чаще всего гранатную корку, кабардинцы – кору дуба или ольхи, чеченцы – корень кермека (statice), осетины – сандаль.

Красный цвет, получается при употреблении отвара корня марены (Rubia), красного сандала (Осетия), плодов растения сумах (Rhus coriaria), отвара терна в щелочи, кошенили.

Желтая окраска получается при применении шафрана, отвара, цветов молодых стеблей сумаха (Rhus), корней барбариса, свежей коры крушины (Rhamnus cathartica), лычи, яблонь, осокоря (Populus nigra), листьев шелковицы и персики, растения молочая, незрелых плодов бобровника (Spartium junceum).

Окраскою в синий и голубой цвета занимаются обыкновенно особые красильщики („бояхчи"), имеющие свои небольшие красильные заведения. Употребляют при этом индиго, а иногда и ультерамарин.

Зеленые окрашивание достигается погружением пряжи или готовой материи, предварительно окрашенной в желтой цвет, в ра-

створ индиго.

Коричневый цвет в альпийской Осетии получают кипячением в растворе железного купороса с дажей. В плоскостной Осетии и Кабарде. Это достигается кипячением материи в отваре смеси дубовой, яблоневой, лычовой и ольховой коры и последующей обработкой в щелочном растворе. Для этого употребляется также ольховая кора с сан-
53. далом, молодые побеги виноградной лозы, сухая кора жестера (крушины), корни сумаха, гранатная корка (со щелочью), кожура крупного ореха.

Приемы окрашивания почти повсеместно одинаковы: окрашиваемый предмет сначала вымачивается в раствое обыкновенных квасцов, а затем целиком погружается на более или менее продолжительное время в отвар перечисленных выше растений или их различных частей. Иногда прямо кипятят в этом отваре. При некоторых красках изделия обрабатываются еще щелочью (гранатная корка) или железным купоросом для получения более интенсивного окрашивания.

IV

Войлочный промысел является простейшим из всех видов шерстообрабатывающей кустарной промышленности. В этом деле и предварительная обработка шерсти заканчивается часто одним только разрыхлением и расческою, техника промысла отличается наибольшею простотой.

Войлочный или валяльный промысел разделяется на три группы: бурочный, толстяно-ковровый и на производство мелких предметов (чулки, сапоги, ноговицы, шляпы).

Для нас наибольший интерес представляет бурочный промысел. Бурка-это верхняя одежда мужчины кавказа, неразлучный спутник его при верховой езде и бивуачной жизни. Без бурки нельзя себе представить кавказца. Она имеет весьма

простой покрой развернутого усеченного корпуса, а с башлыком образует полный корпус. При такой форме бурка является весьма надежной защитой от дождя, ветра, а также и от зноя, т. к. не плотно прилегает к телу; она особенно хороша при верховой езде, а в дороге заменяет постель; ее могла выработать только многовековая воинственная жизнь кавказских горцев.

Производство бурок наибольшего развития достигло на Северн. Кавказе, где имеется три района, прославившиеся в этом отношении.

Кабардинский бурочный район, имея центром кабардинские аулы, расположенные по ущелям рек Баксана и Чегена (аулы Атажукина I и II. Урусбий, Джанхат, Тамбиева, Куденетова и др), находятся в пределах Нальчикского округа. Кабардинки считаются особенными мастерицами бурочного дела.

Чеченский бурочный район, центром которого считается сел. Старый Юрт, охватывает Грозненский округ занимает 5000 кв. верст.

Андийский район занимает Андийский, Гунибский и Самурский округа Дагестанск. облас; пространство этого района около 10.000 кв. верст. Андийские бурки отличаются от чеченских и кабардинских длинною ворсою, которая висит косами. Эти бурки большею частью идут на закавказские рынки. В Закавказьи бурочное производство имеет значительно меньше распространение и самый продукт получается худшего качества.

Казахский бурочный район расположен в пределах Казахского уезда и производит ходовые бурки невысокого качества.

Имеретинский бурочный район занимает Кутаисский, Сенакский и Зугдидский уезды Кутаисской губернии.

Замечательно, что все войлочные промысла на Северн. Кавказе и Дагестане целиком находится в руках туземных женщин, в то время как в Закавказье ими занимаются исключительно мужчины. Работа производится на досуге, в

свободное от земледелия и обычных домашних занятий время.

Для изготовления бурок предпочитается черная шерсть особой горской породы овец распространенный в альпийской полосе Дагестана (Андии, Гуниба). Терской области (Чечни, Осетии,
55. Кабарды) и у карачайцев Кубан. области- Крашенные бурки считаются уже более низшего качества, особенно если краска не достаточно прочна. Бурка белого цвета изготовляются лишь в редких случаях, т. к. оне марки. По исчислению К. Хатисова, средняя стоимость материалов для одной бурки равна 3 руб. 35 коп., а средняя продажная цена 5 руб. 5 руб. 50 коп.; дневной заработок кустаря 22-28 коп. Здесь конечно речь идет о ходовых бурках, бурки же высокого качества
56. продаются за 50 руб. и дороже.

Кочевые народы войлоками покрывают свои кибитки и употребляют их в замен ковров и постели.

Из других предметов этого рода производится „намазлики" (коврики для молитвы), конские потники, чулки, сапоги, ноговицы и шапки.

VII

61. Ковровый промысел один из важных на Кавказе и самый интересный.

На Кавказе производится следующие виды крашенных узорчных ковровых изделий:

1. Ковры с ворсов:

2. Ковры без ворса- килимы (паласы), сумахи, варни и зили;

3. Джеджимы- узкая, тонкая узорчатая или полосатая ковровая материя, которая обыкновенно режется на куски и сшивается для получения легких дешевых безворсных ковров; джеджимы- же идут на чехлы для мутак (длинных азиатск. подушек) и обивку европейской мебели;

4. Мелкие издели из ковровой материи:

а) хурджины, или переметные сумы состоят из 2х небольших мешков безворсой ковровой

ткани, соединных между собою полоской такой же материи, последняя прорезывается посредине для надевания на заднюю луку седла. Хурджина - дорожный чемодан, приспособленный для верховой езды.

б) Маффраши всегда делаются из безворсой ковровой материи и предназначаются для укладки постели, ковров и крупных домашних вещей во время переездов.

в) Попоны для лошадей ткутся из подобной же ткани и встречаются, как хурджины и маффраши, с чрезвычайно красивыми своеобразными рисунками.

г) Чувалы, или мешки для хранения зерна или муки делаются из грубой ковровой ткани.

В Грузии, коврового производства вовсе нет, В Борчалинском и Ахалкалакском уездах, Тифлисск. губернии этот промысел встречается в небольшом размере у мусульманских и у армян народностей.

Все виды ковровых изделий ткутся почти исключительно из шерсти, при чем в Дагестане идет на это шерсть более грубая, низкого достанства. В остальной части Закавказья, где ковровое дело стоит на более высокой ступени, на это часто идет не только хорошая шерсть, но даже и шелко...

На ковры идет хорошая шерсть осенней стрижки, весеняя - на войлочные изделия. Для тонких суконных изделий в Бакинской, Елисав. и Эриванских губерняx употребляется шерсть ягнят, так назыв. „гюзам".

В Шушинском у-де различают по характеру рисунка (по Хатисову) следующие разновидности ковров: 1) ляила (потолок) - в нем фон одноцветной при маленком рисунке по середине, 2) Стол, 3) аршин (со смешенными европейскими узорами, 4) балыг (с рыбообразными узорами), 5) бута (с миндалевидными узорами), 6) гюли яйлык (красный платок), 7) поднос (с подносообразными узорами), 8) яшма-юмма, 9) булут (со облачны

фоном), 10) мунджух (бусы), 11) зармахмар (золотисто бархатный),

По величине, форме и назначению эти ковры делятся (по Зедгенидзе):

1.- Хали - самый большой ковёр, обыкновенная величина его 2 ханских аршина (ханск. аршин около одного метра) в ширину, 5-7 арш. длину, стелется он по ~~бокам~~ середине комнаты;

2.- Ян - узкие, длинные ковры 5-7 × 1 ханских аршин, это парные ковры стелятся они по бокам хали;

3 - гюба - по величине занимает среднее по-

64. ложение между хали и ян;

4 - тахт усту - для тахт и стен величина 3×1 ханских аршина;

5 - хали-баласи - 4×1 ханск. аршина;

6 - джейнамаз - коврики (1¼ × 1¾ хан. аршина) для намазов. Самах, варни, зили, килим, яманы, думы.

(Кавказский календарь 1901 года стр. 50-64.).

Лезгинская шаль.

Очень давно в город Шеки имели гигантские караван-сараи, как-то Тебриз, Исфаган, Лезги, Франсов и Таза (новый). Из разных стран приезжали купцы со своими товарами и останавливались в них. Поэтому в этих карвансараях для житья имелись помещения, для товаров амбары и для содержания животных: верблюдов, лошадей и мулов на обширном дворе приготовливались места, где привязывали их, а вода, по средине двора находился большой (ховуз) с ключевым источником, постоянно шла вода.

Купцы из Исфагана останавливалис в своем карвансарае, из Тебриза купцы в своем, а из других стран напр.; из Индии, Китая, Турции останавливались в остальных карвансараях.

Из Персии привозили сушеные фрукты, ковры-коврики, тонкую шерстяную ткань (кашемир, тирма-шаль) ширазский табак (для курения), большие тлупы, опиум и кожевенные товары; из Индии разные пряности; из Китая-тюками чай; из Турции грену и европейские ткани и мануфактуру. Торговцы этих стран продавали свои товары и покупали здесь шелк, кожу, шитые текелдузски роскошные сотканны товары и лезгинские шали и отправлялись обратно.

Потом Исфаганский и Тебризский карвасараи пришли в ветхость и истерты и на месте их построен новый.

В начале XIX века после присоединения Кавказа к России лезгинские овцеводы и купцы привозили из гор. Ахты и окрестных селений, в том числе из селения Кабечи до 150 навьюченных лошадей с 2мя 3мя тюками верховые лезгины с шалями приезжали в Шеки. Через каждые 10-15ти лошадей на вьюченной лошади сидит наряженный купец, накинутой на плечо бурку, на голове мохнатая шапка, на поясе кинжал. В полдень красивого весеннего дня ~~ото~~ ~~вар~~ в город входили. Караван лошадей тянулая по длинной улице. Встречавшие на улице их дэзи мастера приветствовали. Караван останавливался в лезгинском карвансарае. Шали клали на чердаках, а са-

ми жили внизу в помещениях. Шали были: белые, серые, черные и синие цвета, были из верблюжей шерсти. Кобечинская шаль считалась самой изящной и дорого стоило. Лезгинки всю зиму из шерсти ткали шаль, а мужья их привозили только в Шеки.

Услышав о прибытии лезгинской шали мастера (дерзи) со всех городов Азербайджана, Грузии, Эривани, Ирана и восточного района Турции приезжали в г. Шеки. Продав свои привезенные товары, покупали сколько тюков шали каждому надо покупали и уезжали. В каждом тюке было приблизительно 50-60 штук шали, каждая шаль длиною в 8-10 ханских аршин (приблизительно метр)) шириною 70-90 сант., штука продавалась за 8,10 рублей, а кобечинская шаль - 12-15 рублей.

Местные мастера-дерзи (азиатские портные) каждый год привезенную шаль посредством уста мера брали в кредит два и несколько тюков, сшивали сбывали готовые продукции, из выручки в конце каждой недели по четвергам в счет долга вносили хозяину. Таким образом в течении 2х 3х месяцев иссякли свою задолженность. Местные мастера 50, 60 каждый год в сезоне по мере возможности моментом достаточно пользовались. Некоторые крупные мастера от этого разбогатели, вконец бросили ремесло начинали заниматься торговлей коконом, шелком, напр.: Самедовы, Мухтаровы, Кулиевы и др.

Не только мастера ~~покупали шаль~~, отдельные лица тоже покупали шаль и заказывали себе костюм.

Из Шуши и Эривани приезжали в это время в Шеки для закупки лезгинские шали. Из Эривани приезжали: купец Гаджи Мустафа и дерзи Саркис. Гаджи Мустафа покупал несколько десятков тюков шали для продажи в Эриване. А Саркис покупал 7-8 десятков тюков шали и совместно с местными мастерами выкраивали и давали соседним швейкам для шитья чухи и шаровары, а из верблюжей шали сшить и черкески ~~башлыгы~~. После окончания работы т.е. через 3-4 месяца с готовыми одеждами

возвращается домой.

Учитель Юсуф сын уста Абдуллы, которого отец дерзи уста Малед определил его к уст дерзи учиться ремеслу. Уста Малед рассказывал своим сыновьям предание своего отца красильщика уста Кадыра, что он родился в 1819 году, в детстве все мастера говорили о лезгинской шали, которую лезгины начали привозить с 1820 года в малом количестве, а потом чем дальше увеличился спрос на шерстяную шаль и увеличился привоз ее.

Юсуф в детстве работал у отца дерзи в мастерской. Потом пошел учиться в школе, затем окончил Институт и стал педагогом. 40 лет работал учителем, директором в школах. Теперь ушел на пенсию. Эти сведения дал 1966 году, когда ему было 64 года.

89. Черепичное производство. Всех жителей гор. Шеки за 1886 г. считалось 24.182 чел. Между ними татар: мужчин-11.310, женщин-8.979.; армян мужчин 2142, женщин-1712, русских мужч. -3 женщин-2; других национальностей нет. Из всех жителей города черепичн. ремеслом занимаются 60 человек, исключительно мужчин.

Черепичным производством занимаются в отдельных помещениях, устраиваемые обыкновенно около болот, рек, ручьев и озер. Это обусловливается для работы в большом количестве воды. Помещение строятся в виде больших навесов, закрытых со всех сторон. В этих навесах и проделываются двери и окна, тоже закрытые. Цель подобного устройства помещения- предохранить черепицу от ветра, от которого сырая черепица трескается и становится негодною к употреблению. Для сушки черепицы внутри навеса, в 2 или 3 ряда, устроены досчатые полки: на них лежат черепицы, каждая отдельно, на особой небольшой доске.

Для черепичного производства употребляются следующие орудия: обыкнов. лапата, заступ, кирка, носилки, скобка и черепичная форма. Орудия эти приготовляются здесь в городе. Черепичная форма делается из железа (1 руб.-1 руб. 50 коп). Она представляет из себя продолговатый, с ручкой, четырехугольник, который так устроен, что в черепице по краям ее выходят выемки, в середине же черепицы, с той стороны, где ручка формы вытискивается крючок. Выемки в черепице служит для ската дождевой воды, а крючок - для зацепления ее за стропила; иначе черепица сползала бы вниз по наклону крыши. Соответственно этому устроены и деревянные дощечки, для просушки черепиц. Таких дощечек на заводе бывает от 10ти до 30ти тысяч; тысяча стоит 20 руб. Скобка деревянная (линейка) - форма четырехугольной; длиною бывает от 5-6 вершков, а ширина в 1/4 вершка. Этою скобкою оскабливают лишнюю глиняную массу с железной фор-

нижнее лицо лицо

дощечка

1.

мы. Глина для черепицы добывается на месте производства.

Работа производится следующим образом: 2-3 работника накапанную ими глину обливают водой и месят ее ногами (до трех раз), пока он она не станет мягкой массой, легко принимающей всякую форму. Затем эта глина относится на стол к мастеру, который прямо руками укладывает ее черепичные формы, снимая лишнюю глину скобкой. Вслед за этим черепицы кладутся на дощечках по полкам для сушки.

Обжигание черепицы производится в печи, вырытой в земле. В печь кладут, за раз от 2х до 5000 черепиц. На одну печь идет сажен дров, стоящая от 20 руб. до 25 руб., число рабочих на черепичн. заводах зависит от цены и спроса на черепицу, когда цена на нее поднимается, число число рабочих на заводе увеличивается с 3 ~~руб.~~ до 15 человек или на оборот уменшается.

Производство черепицы существует с 1872 года; в этот год был открыт первый завод Шахбаговым, изучившим ремесло в Тбилиси. С того времени, это производство, заметно, развивается. Черепица сбывается местным жителям, по 10 руб., за 1000 руб., на самых заводах, откуда перевозится на арбах или точках. Каждый завод приготовляет в год, средним числом, до 80 тысяч черепиц, на 800 руб. Таким образом, все 12 шекинск. заводов готовят в год 960.000, на 9.600 р.

Черепичная работа начинается раннею весною 1/2 марта и кончается осенью, в конце октября.

(После выноса черепицы из печи складыват их на дворе и поливаю достаточно водой.)

(Просохнувшие черепицы выносят из помещения - навеса на двор, раскладывают на бок для высушивания. Вечером опять складывают в ~~сар~~ навес).

Кирпичное производство в гор. Шеки существует лет 27. Кирпичи приготовляются квадратные, 7-8 вершков во все стороны, толщиной в 1½ вер. В Шеки 2 кирпичных завода. На одном из них работают 4 человека, а на другом 5 человек. Каждый завод приготовляет в год до 30.000 шт.; 1000 шт. стоит 12 руб. Кирпичное производство не подвигается вперед; это оттого, что в Шеки много строевого камня, который приносится сюда, в размывы, несколькими горными ручьями, протекающими через город и его окрестности.

(Инспектор Шекинского городского училища Феофил Кобешавидзе.).

79-80 Кирпичное производство, кирпичным производством занимаются 3 персиянина из них, пожилой считается мастером, а двое других - работниками. Приготовляется кирпич так, вырытую глину просевают через решето, затем сваливают ее в яму и обливают водою. Когда глина размокнет укладывают ее на особую площадку, обложенную досками, мнут ногами и дают ей несколько часов вылежать; затем набивают ее в формы, сделанные из дерева обсыпанные мелким песком - (саманом). Срезав с формы излишнее количество глины обсыпанные песком, для просушки. Подсушенные так кирпичи затем кладут в обжигательную печь, - таким образом, чтобы пламя могло проходить между кирпичами. За раз в такой печи можно обжигать несколько тысяч кирпичей. Держат кирпичи в огне дня 2 или 3, после чего огонь тушат закрытием отверстия печи. Остывший кирпич считается готовым.

Инструменты употребляются для этого производства следующие: тесак, стоимостью в 1 руб. 20 коп., для обтесывания формы кирпича; молоток - в 80 коп., приготовленный на месте, для вколачивания гвоздей при приготовлении формы; кирка - 90 коп., заступ 1 руб. 50 коп., лопатка - 25 - 30 коп., приобретаемые на месте для вырытия ямы. Производством этим обыкновенно

занимаются весною, летом и осенью, словом когда бывают солнце заказчики. Кирпич постоянно сбывается, заказчикам тысячами: каждая тысяча стоит 10 руб. Средний заработок каждого работника составляет 50 коп. в день.

(Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа гор. Тбилиси 1891 г. вып. XI стр. 89, 79 и 80.).

4.

Ләзки шалы.

Дағыстанда чохлу гојун олурду. Елә сәркәр вар иди 10-15 мин гојуну 10-15 чобаны 8-9 сәрт гојун иши олурду. Сәркәр арвадлары «јасај»-лар јапынъу, кечә салырдылар. Вә чоху шал тохујурду. Шал тохумаг үчүн пајыз јуну (тәмиз олур) бир гәзәрдә јаз јунундан шал тохујурдулар. Әввәлсә јунлары рәнкләрә: аъ, гара, боза ајырырдылар. Гыш вә јаз узуну авајлар (гадынлар) тохујурдулар. Чәтта дәвә јунундан шал тохујурдулар.

Јајын ахыр ајы пајыз кимрәндә 25-30 тачир-ләзки өзүнүн тохунмуш шамлары вә конар ләзкиләрдән алыб тајлара габгарыб атын үстә 2 тај јанлара вә бир тај ортаја 3 тај јүкләјиб, тачирләр отуран атда 2 јан тајларн олур. Тачирләр 8-10 атдан бир јапунъулу тәкәбдурлә ат үстүндә 150 јә гәдәр јүклы ат, бир биринә кәндир, сичыллә бағлы шәһәрә дахил олурдулар.

Карванын башы Ләзки карвансарасында оланда ајағы Закатала күчәсиндә олурду. Карван узун күчә боју узанырды. Карваны көрән дәрзиләр севинчиндән тачирләри алгышлајырдылар вә саламлашырдылар.

Ләзки ~~шалы~~ Шәкијә 1880-чи илдән ~~башлајараг~~ һәр ил 1917-чи илә кими кәлмишдир. Ахыр вахтларда Карвансара көһнәлдијинә көрә шамлары чардаға јығыб өзләри алт отагда галырдылар, ичләриндә түркчә билән вар иди. Һәр тајда 10-15 шал, һәр шал 7-10 хан аршыны (1 хан аршыны-1 метр-идир), эни 70-90-101 сант.

Шаллар: аъ, дәмирибоз, гара, көј, мухәји, јашыл, хинаји рәнкләрдә олурду, ичләриндә дәвәјуну шалы варды. Көбчи шалы гринт тохундуғу, көзәл рәнкләрә дә олдуғуна көрә, муштәриси чох ~~олурду~~ иди.

Дәрзиләр ләзки шалындан мифәли шалвар, чуха, дәвәјуну шалдан башлыг, чәркәзи чуха тикирдиләр.

Шәкијә ләзки шалы кәлдијини ешидән дәрзиләр Азәрбајчанын бүтүн шәһәрләриндән, кәндләрдән, Бакыдан, гоншу халглардан: Күрчүстан, Иран вә шәрги Түркијә рајонларындан дәрзиләр кәлиб һәр бири чохлу тајлар алыб апарырлар, кәтирдикләри мәтәкларына хирид едирдиләр. Шал ~~сатышы~~ 3 ај узанырды.

Шәки дәрзиләри өз устакрилә кедиб һәр бириси лазими гәдәр истәдији рәнкләрдән сечиб устакәрин зәманәтилә нисијә көтүрүб апарырдылар. Дуканда шаллары бир гырагдан тикиб, бир гырагдан сатырдылар, һасыл олан пулу һәфтәдән һәфтәјә апарыб тачирә борчунун һесабындан верирдиләр. Бу минвал бир нечә дәфә шал алыб башыны чевирирләр. Иреваидан кәлән ермәни . . . . . 15 тај рәнк бәрәнк шал алыб шәһәрдә шалвар, чуха палто бичиб палтар тикән гадылара пајлајыб һәр тикиниә 15-20 гәпик верир. Гадынларда тикдикъә вериб һаггларыны алырлар. Ермәни устасы тикилмиш палтар бир тај шал алыб вәтәнинә гајыдыр.

Тәк-тәк фәрди адамлар өзләри үчүн бир, ики шал-дәмирибоз алыб партнојлара вериб костјум тикдирирләр.

Шәкидә о заман 55 дәрзи дукани вә 5 портнојә дуканы олуб. Дәрзиләрин күллүсү дашлыбазарда олуб. Ермәни дәрзиләри вә портнојлары вар иди.

Производство оружий.

38 В шекинском ханстве или области имеется до 15 тысяч семейств. Область сия изобилует хлебопашеством, скотоводством и наиболее шелководством. Области жители имеют не в большом числе оружейные заводы, выделывают также серебряную и медную посуду и имеют красильни.

(Акты собран. Кавказск. Археогр. комиссиею г. Тифлис т. IV. Отношение ген. Тормасова от 2 августа 1810 г. стр. 38).

Из этого донесения заключается, что в Шекинском ханстве были оружейные заводы, где производились одноствольные гладкие кремневые ружья, пистолеты, шашки, кинжалы и стальные копья. В одних заводах для войска готовились исключительно стальные стволы оружий, ~~в других~~ курки, затворы, в других деревяные части приклады с серебряными, бронзовыми и перламутровыми узорами.

Дошедшие до нас (конца XIX в.) кремневые ружья. Внутренность ствола была гладкая, а наружная сторона шестгранная. Ствол обхватывался с прикладом помощью 3х или 4х железных, серебряных, бронзовых колец. Материал приклада подбирался из крепких пород дерева, как-то ореховое, дубовое, буковое, тутовое и т.п. Сбоку или снизу приклада имелось длинное отверстие для помещения шомпола. Круглый шомпол, длинее ствола изготовлялся из крепкого дерева или из стали с отверстием на конце для надевания тряпки. с чем очищается внутрь ствола и заряжается ружье. Чтобы зарядить ружьё ставится дуло вверх, опирая приклад на землю, насыпать определенную дозу пороха, сверху спускается на порох немного тряпья и трамбуется шомполом. Затем в дуло опускается круглая шарообразная пуля свинцовая, сверху опять тряпье и опять трамбуется и сильно набивается. Эта операция называется заряжением кремневого ру-

жья. Для производства выстрела существует ~~ста~~

стальные элементы, приделанные к стволу ружья сбоку около курка. С боку стального ствола близ курка имеется отверстие с приделанным к нему стальным жёлобом граненным язычком, язычек прикреплен к затвору шарнирно; он может быть приподняться (стоять вертикально) и быть опущен (лечь на горизонтальное положение) помощью действия курка. На желоб сыпят порох, а на язычек трут порох. А на клюв курка надевается плоский кремень и привинчивается винтом. При выстреле нажимается педаль курка, курок опуска~~ется~~ясь своей кремневой частью сильно ударяет язычок, кремень дает искра порох вспыхывает, через желоб огонь передается пороху внутри ствола, раздается выстрел и пуля вылетает из ствола...

В то время черный, дымный порох изготовлялся в селении Гейнюк (растояние от города Шеки 25 верст), поэтому этот порох и до нашего время в Шекинской части Азербайджана называется „порохом гейнюкским". Этот порох готовился до начала XX века.

Оружейные заводы в Шекинском ханстве прекратили своего существования после присоединения к России.

В ~~конце~~ средине XIX века в качестве слесарей остались несколько ремесленников. Известные из них „кондахсазы" (мастера по производству ружейных прикладов) уста Махмуд, Гусейн и Гамид. Они ремонтировали старинные кременовые ружья, ружья с писто~~лета~~нами, пистолеты, копья, кинжалы и мечи с футлярами. Кроме этих починяли ключи, замки будочные замки и др. Они в начале XX века умерли.

Барама-ипәк дөври.

Күмдән јығылмыш тәзә барамалар 10-15 күндә ичиндән кәпәнәк чыхыр. Белә дешик барамалардан ипәк чәкмәјә јарамыр. Ипәк чәкмәк үчүн барамаларын кәпәнәк чыхынҹа ичиндәки күкләни өлдүрмәк үчүн, ја бағлы отағда буға, вә јахуд мәшиггәтли күн истисиндә өлдүрүрләр.

Барамадан кәпәнәк чыхмағ үчүн бараманын бир башына сары рәнкдә маје бурахыр, о јумшағ јердән дешиб ачыг сары рәнкдә кәпәнәк чыхыр. Кәпәнәкләр балача бојлу көдәли вә балача ганадлы олурлар. Бу кәпәнәкләр бир күн (кечә күндүз) сонра чүтләшиб һәр бириси 300-дән 500-ә гәдәр јумурта (тохум) токур, вә сонра өлүр. Барама кәпәнәјин јумуртачыглары ..... чох хырда олурлар. Габагҹа сары саман рәнкиндә, сонра боз рәнкиндә вә ахырда көј рәнкиндә олур. Кәпәнәк мајын ахырында, ијунун әввәлин јумурта токурләр. Бу гурт тохумлары кәлән јаза кими говрујурлар. О тохумларын сағлам, хәстәли олдуғлары билмәк үчүн микроскобда нәзәрдән кечирирләр. Хәстә тохумләр гурдлар дирилирләр бүтүн 4 дөври кечирирләр барама сарымаг үчүн јә кумдә ја гырылыр, јахуд шаха чыхыр, шахда башы ашағы торба кими өлү салланыр. Сағлам тохумлардан јахшы барама һасыл олур.

Ипәк гурду тохумунун сағламлығы нәзәрдән кечирмәк үсулу Түркијә дә Бруса шәһәриндә бир неҹә шәхс фабрикаларда бу ишлә мәшғулдурлар. Одур ки шәки таҹирләри кедиб гышда бир милјона гәдәр бөјүк јешикләрдә гурт тохуму гутулары кәтирирди. Гутулар орта әл бојда назик гарто гутуларда, үстән вә алтдан ијнә илә чох һава үчүн дешилмиш ичиндә 6 мисгал тор торба ичин гурт тохуму олур. Гурт тохуму партија сатышы илә апрел ајына кими (ағ бандерол илә) 80 гәпәкдән 1 ман. 20 гәпәјә кими, амма бандеролсуз 60 гп. 80 гәпәјә иди, бир неҹә фирманын тохуму баһа гијмәтә 1 м. 40 - 50 гп. гәдәр сатылырды.

сырда исти дүјмәкъ гијмәти хејли ашаға дүшмүрдү, гутусу 50-60 гәпәк олурду. Амма базар гијмәти һәмишә 1 манатдан 3 маната гәдәр галырды.

1905-06-чы илләрдә биздә (Загафгазијада) ермәни, мусәлман арасында әмәлә кәлмиш тогушма һадисәләр вә һабелә Иранда вә Түркијәдә сијаси чәтинликләрдән сонра ипәк гурду тохуму кәтирилмәси азалмышдыр. 1909-чу илдән тохумун бир гәдәр артмасы көзә чарпыр ки, илләридәки чәдвәлдән көрүнүр.

Батумдан кәтирилирди.

1906-чы ил	1907-чи ил	1908-чи ил.	1909-чу ил	1910-чу ил
800 пуд	1080 пуд	745 пуд	1150 пуд	1200 пуд
51.200 гуту	69.120 гут.	47.680 гут.	73.600 гут.	76.800 гуту.

Гафгазда һазырланмыш.

50 пуд	40 пуд	50 пуд	40 пуд	47 пуд
3.200 гут.	2.560 гут.	3.200 г.	2.560	3.008 гуту.

Түркүстана Ирана көндәрилмиш.

501 пуд.	815 пуд.	495 пуд.	730 пуд	700 пуд.
32.063 г.	52160 г.	31.680 г.	46.720 г.	44.600 гуту.

Гафгазда галмышдыр.

350 пуд	305 пуд	300 пуд.	460 пуд	547 пуд
22.400 гут.	19.520 г.	19.200 г.	29.490 г.	35.008 гуту.

Беләликлә 1910-чу илдә базарларда 547 пуд-35.008 гуту тохум галмышдыр.

Һәтта исти дүшәндә апрелин ортасына јахын гуртлар гырылмасын деје кәнчилә пулсуз бурахыблар ки барама һасыл оланда барама верәрсиниз.

Түркијәдән кәлән гур тохуму анчаг Шәкијә кәтирилир. Шәкидә гурт тохумларыны Түркүстана, Ирана вә Курдустана пајлајыр. Онларда һасыл олан барамалары Шәки тачирләри кедиб о јерләрдән сатын алыб кәтирирләр.

Ипәк гурдлары анъаг тут (чабал) јарпагларыны гидаланырлар. Әввәл јени башланғыъында јарпаглар хырда доғранмыш тез тез, аз мигдарда вә сонра бүтүн јарпаг IV дөврүндә бүтүн будаг верилир. Һәр күн гурдлары көтүрүб тәзә јерә көчүрүб алтыны тәмизләмәк лазымдыр. Өзүнүн өмрү узуну ј'ни јумуртадан чыхан күндән барама сарынъаја гәдәр 4 дәфә өз дәрисин дәјишир (габығдан чыхыр). О дәрисини дәјишәндән 12-48 саат габаг һәрәкәтсиз галыр — јухлајыр. Јумуртадан чыхан гурдлар франсыз ҹинси јахшы бахылан тәртә юрә 28-30 күндән вә италјан ҹинсиндән 30-32 күндән сонра барама сармаға башлајырлар. Бунун үчүн гурдда маје чисим чыхарыр ~~(хамна) о~~ вә һавада сүрәтлә гатылашыр. Мајени дартараг гурд сап чыхарыб (хамна) барама сарыјыр вә бараманын ичәрисиндә кукләја дөнүр.

Дүзкүн барама сарымаг үчүн куләшдән сүпүркәдән, јахуд тикансиз хырда будаглар бу шәкилдә гојурлар. Үстән бир гәдәр от атырлар. 8 күндән сонра барама дәрилир.

Ектијат кюрә кукләлары барамаларын ичәриндә боғурлар вә јахуд кәпәнәк үчүн чыхартмаг сахлајырлар.

Ипәк алмаға тәјин олунмалы барамаларын ~~ичи~~ ичиндә кукләлары күнәш верәк, истијә верәк васитәсилә барамалардан 12-15 күндән сонра кәпәнәкләр чыхырлар.

Ипәк гурдларында илләридәки хәстәликләр олур: 1) пебрина, јахуд халлы хәстәлик, 2) фәхашерија јахуд өлүмлүл, 3) москардина, јахуд кирәъ хәстәлији, 4) экзәријјәтлән дә'рисин дәјишмәздән габаг вәрәм хәстәлији мүшаһидә олунур, 5) сарылыг.

Ипәк фабрикаларын саја 1912-ҹи илдә тәгрибән-120-јә чатырды: Шәки гәзасында 80, Шуша гәзасында — 26, Карјакин (Физули) гәзасында — 5, Нахчыван гәзасында — 3, вә галан 6 фаб. Тифлис вә Кутаис губернијаларында иди. Бунларда жавә бир чох хырда ипәк фабрика-

ары илдә 2-3 ај ишләдикләриндән һесаб алыныр. Тәхмини һесаба көрә Загафгазија ипәк фабрикалары ахыр вахтларда: Загафгазија, Түркистан вә Иран барамаларындан илдә 15000-дән 20000 пуда гәдәр хам ипәк һасил едирди ки, гијмәти 4-5 милјон манат едирди.

Ипәк фабрикалары иләридә көстәрилән јерләрдә: Шәкидә шәһәр 80 фабрика, Шушада ~~2~~, гәзасында 26, Карјакин (Фүзули) гәзасында 5 фабрика вардыр (1914-ҹү илдә). Бүтүн бу фабрикаларда хам ипәк ачылыр. Бир нечә ипәк ачан фабрикаларын нәздиндә ки давеләрдә (ипәк ешән-бураң) ачылмыш ипәк ешилир-бир нечә сап бурулур, вә беләҹә дә ипәк модуг (маток) һазырланыр. Бүтүн һазырланмыш хам ипәк вә ешилмиш ипәк Москва фабрика саһибләринә сатылыр.

(Книга „Весь Кавказ" составил и издал М.С. Шахнович. гор. Баку 1914 г.)

Губернијада 3 нөв тут ағачы битир: бири ағ тут мејвә верир. О чахыр чәкмәк үчүн бир маддәдир. Икинҹиси гара тут (хар тут) дур, дадлы фовгәл'адә ширәлидир. О хөрәјә, мүрәббәјә ишләнир. Үчүнҹү нөви алчаг бојлу, инҹә јарпаглы ки, онунла ипәк гурдуну бәсләјирләр. Бу ағачын (ҹабалын, чекилин) туту хырда ағ вә јахуд гырмызы мејвә вә ахырда гаралыр. Јухарыда көстәрилән тутларын јарпаглары кобуд, лазими гәдәр гидалы дејилдир, она көрә аз јарарлыдыр: барама гурду зәиф олур. Ипәк тәсәррүфаты тәҹә тут ағаҹларын јајылмасындан ибарәт олуб башлыҹа оларағ Шәки, Әрәш вә Карјакин гәзаларында раст кәлмәк олар.

Дирилмиш бир кирвәнкә (400 грам) барама гурдуну бәсләмәк үчүн тәхминән 25.000 вә јахуд бир десјатин тохмачар (ҹабал-чекил) тәләб олунур. Бир кирвәнкә гурд тохумундан зәрәрсиз шәраитдә орта һесабилә 8-10 пуд јаш, јахуд 3 пуд мигдариндә гуру барама алыныр.

3 пуд јарпаг вә 4 пуд Јапун (Јапонија, Хорасан вә јахуд

...гдад тохумдан олан гуру барамадан бир пу-
...а гәдәр ипәк алыныр, чох вахт даһада аз олурду,
һалбу ки, бу гәдәр Франсыз, Италјан тохумдан
бир пуд 6 кирванкәдән бир
пуд 10 кирванкәјә гәдәр ипәк
алыныр. Јапун тохумун-

Италјан ағ барама. Јапун барамалары гырмызы сары вә јашыл рәнкдәдир.

дан олан јаш бараманын гијмәти пути 10-12 манат-
дан јүксәк олмурду. Авропа тохум барамасы ба-
зар тәләбатына көрә 13-16 манат арасында енүб
галхыр. [Барамалар ичәрисиндә бу чүр кирдә-
јумру барамалар олур. Буна томпал дејирләр.
Буну 2 гурд бирликдә сарыјырлар. Бу чүр барамалар
ипәк чекмәјә јарамырлар].

1883-чү илдә Шәки гәзасында 100 кәнд 12000 пуд јашыл барама, Көјчај гәзасында 70 кәнд 10.000 пуда гәдәр, Загатала Округунда 8000 пуда гәдәр, Нахчыван гәзасында 6.000 пуд, һәмы 36.000 пуда гәдәр јашыл барама һасил олмушдур. Бир пуд гуру барама = 28 кирванкә I нов ипәк, 9 кирванкә II нов, 2 кирванкә III нов вә 1 кирванкә тулланыр.

Бу барамалардан бир һиссәси Потидән Марсел (Франса), бир һиссәси Русијәјә вә Шамахи ипәкчилинә көндәрилир. Шамахы өзүнүн ипәк тохуҹу сәнајесилә мәшһурдур.

Гутгашен рајонунда 1500 гәдәр сәнибкар базарда сатмаг үчүн тут чәбаллары һазырламаг үчүн мәшгулдурлар. Бу мәшгулијјәт сәнаје хасијјәтини көтүрмүшдүр. Бу ишлә 1914-чү илә кими илләрдәки кәндләр: Ниҹ, Чәрмәкәл, Чорлу, Чухур Габалә, Дашлыҹә, Солтан-Нуха, Әмирван, Солтан Јенкиҹә мәшгулдурлар. Мүһарибә вахтына гәдәр 1000 чәбал агачы 10 манатдан 15 маната кими, бири 1-3 гәпијә. Көстәрилән кәндләр илдә 1.500.000 әдәд чәбал гоншу гәзаләрә, һабелә Күрчүстана сатырдылар. Бу сәнаје Гутгашен рајон кәндлиләринин мәдахилиндә бөјүк рол ојнајырды.

Червоводство, садов., шелководс. фабрики и рабочие. 262

Шәки шәһәриндә кумчулук, бағбанлыг вә бостанчылыг пешәси.

Шәки, маһаллә ипәјин вә барама гурдунун вәтәнидир. Гурт тохмунун саламәтлијини мүајинә етмәк үчүн Шәкијә кәлән мүтәхәссис фирәнкләрдән габаг Шәкидә бәләнән барама гурду ја чапон (јапон) чинси иди (јашыл, сары вә аг чапон) вә јахуд (татар барамасы) ад верилән јерли чинси иди ки бу ахырынҹысы чох ири һалда олурду. Чапон чинсинин барамасы хырда олурду. Аг чапон чинси бир илдә ики дәфә тохум салуб мәһсул верирди. Фирәнкләр [әсли Италјанлар демәк лазымдыр] кәтирдији италјан чинси һәдд затында әла ипәк вердији үчүн һамы италјан чинсинә разыб олуб ахырда әски барама чинсинә фикир вермирдиләр. Һәрчәнд чапун вә Бағдад чинси барамалар бу һалда тәсадүф олунур; лакин татар барамасы һеч көрүнмүр. Барамалар мүтләг узун һалында олуб ортадан инҹә бел олмамалыдыр. Гумру (кирдә) һалында оланлары ипәк чәкмәјә јарамырлар, чүнки онлары 2 гурт саримышдыр. Ипәк телләри бир биринә долашыг олдығычун мәнҹылыгда ишә јарамыр. Она көрә онлара «томпал» ад верилир, вә чихара гатылыр.

Шәки гәзасынын кәнд тәсәррүфатында кумдарлыг өзү бөјүк рол ојнајырсада тиҹарәт мәркәзи һесаб олан Шәкә шәһәри ҹәмаәтинин барама гурду бәсләмәси тәәҹҹуб етмәли бир һалдыр. Шәһәр һәјәтләриндә тохмачар хијабанлары чохдур. Вә јоғун кәрләр дәхи мөвҹуддур. Бу тохмачар хијабанлары вә кәрләр саһиби олан Шәки халгы һәр не өз евиндә вә чардағында гурт бәсләјиб барама мәһсулу көтүрүрду. Һәр кәс өз һәјәтиндә әски үсул бир манҹылыг гуруб өз барамасыны өзү чекирди, вә зәһмәт һаггыны ејни ипәкдән алырды. Шәкидә өзүнүн вә јахуд башгасынын барамасындан ипәк һасил етмәк үчүн чох һәјәтләрдә әски үсул манҹылыг гуруб ишләдирди. Манҹылыгчылыгы билмәјән чох сәнә, адам тапылырды. Һәтта гадынларда аиләдә бу иш

ҹәлб едилмишди. Аиләдәки гадынлар манҹылығын күлбәсини јандырырды, тијанын сујуну дәјиширди, барамасыны дөјүрдү, чархдан тамам олмуш ипәји чыхардыб «нобат» бағламаға јарарды. Ластысын, чихарыны бишириб пилә гајырырды. Вә пиләдән сап әјрирди. Сапдан чечим, чол, хурҹун, навар, гајтан, туман бағы тохујурду. Шәһәрин әлсиз, ајагсыз фүгәра синфи јазда гурд верилән заман ахын-ахын шәһәрдән чыхыб кәндләрә кедирди. Орада кумдарлыға гуршанырды. Бу кәндләрдән чоху Күрҹүстана, Закатала (Чар) округуна кумә кедирди. Ики ај мүддәтиндә гурд бәсләјир, барамасыны дәрир, әл һаггысыны алыб шәһәрә гајыдырды. Бу адамларын чоху саһибкарларын һәјәтиндә манҹылыг гуруб онларында барамасыны (әл һаггы алмагла) ипәк чекиб өзләринә верирди. Вә өз әл һаггы барамасындан ипәк һасил едиб ја орадаҹа сатыб пул гајырырды вә ја ејнини кәтириб шәһәрдә ипәк чекирди:

XIX-чу әсрин ортасына гәдәр Шәкидә завод вә фабрика үсулилә ипәк һазырламаг јох иди. Анҹаг манҹылыг үсулилә һазырланырды. Һәр кәс һәр шәһәр әһли өз һәјәтиндә ајаг чәрхләрилә «ганс» адилә барамадан ипәк чыхарырды. Кет-кедә бир нечә гансын әмәлә кәлмәсилә манҹылыг шиләдирди. Бу густарлар һусулә кәтирдији ипәк кәләфинә «модуг» (моток) дејилмәзди «новат» адилә мәшһурдур. О заман әмәкчиләр муздур идиләр, фәһлә дејил идиләр. Ипәк ишидә бурада чох тәрәгги етмишди. Бу заман франсыз компанијасы тәрәфиндән Нохуда бир бөјүк ипәк фабрикасы тикилмишдир. Бу фабриканын әтрафыны гала кими бүрҹ вә јүксәк барилә иһатә олунмушдур. О заман франсыз үсул техникасына тәтбиг едилмиш вә һәр бир еһтијаҹыны дәф етмәјә јарар бурада сәнәтханәләри механизмләри мүнтәзәм сурәтдә дүзүлүб гошулмуш иди. Бу фабрика франса компанијасы тәрәфиндән тикиләндән әһали арасында «гампана»

адлы мәшһурдур. Бурада минә гәдәр зәһмәткеш ишләмәкдә иди. Чох чекмәз бир нечә нәфәр јерлидән гампананын барисиндән кечиб, гарат едиб франсызлардан икисини өлдүрмишләр. Буну билән һөкумәт адамлары Һаменин көмәјилә гаратчылары говуб дағда дутмушлар. Вә әлләриндәки гызыл чамаданлары алмышлар. Гаратчылары 2 күндән сонра көһнә гәбиристанын (сонра һүррјјәт мејданчасы) јериндә дар ағачындан асмышлар. Рәвајәтә көрә о күн тәсадүфү чох булудлу вә фыртыналы күн олмушдур. О күндән фрәнсизләр чекилиб кетмишләр. Бир гәдәр вахт фабрика јатар галар. Сонралардан компанија фабрикасыны Һамидән бири аға-Муса нам тәрәфиндән ишләдилир.

Ишбу компанијанын јериндә Совет һөкумәти тәрәфиндән 193 -чи илдә көзәл вә мунтәзәм вә јени систем үзрә «шелккомбинат» тикилмишдир. Ишбу «комбинат Ленин адлы» Совет иттифагында көркәмли јер дутур.

Компанијанын тәсиси оларағ ири маныгылыглар кет-кедә фабрикаја чеврилди. Нохуу тачирлары һәр тәрәфдә бир бир хусуси фабрикалар ачуб фәһләләр чәлб етмәјә башладылар. Һәтта газанын бәзи кәндләриндә бу фабрикалардан ачылмыш иди. Мәсәлә: Варташен, Гутгашен вә Дәһнәдә вар иди.

Башга фабригаларын артмасы сәбәбилә кет-кедә сәнәткарлар тәнәззүлә уградылар. Ишсиз галан пешәкәр фабрика, заводлара ишләмәјә мәҹбур галдылар. Бундан долајы ипәк фабрикалары артмаға башлады. Фабрикалар 2 систем үзрә ачылмышды: бири франсиз, о бири Италјан системи. 1917-чи илә гәдәр ганеларын ири, хырда заводларын сајы 75-ә галхды.

Фабрикалара хам мал (барама) Азәрбајҹанын рајонларындан, Курҹустандан, Ерменистандан, Түркүстандан, вә һәтта Ирандан кәтирилирди. Шәкидә зүндрә чыхан ипәк тачирләри Китајын

әјаләтинә вә Ирана ахын-ахын көчүб күллү барама алырдылар. Бу кәтирилән барамалар тәзә карвансарада фабрикачылар тәрәфиндән нәгд вә ја нисијә пајлашырдылар. Фабрикаларда барамадан ипәк чәкиб Москваја вә јахуд Марселә сатыша көндәрирдиләр. Лазым олан машинәләри Италијадан кәтирирдиләр.

Карвансарада ермән (хозяин) саһибкарларынын барам амбарларына гадынлардан барама сечмәјә фәһлә гадынлар чағырырдылар. Фүгәраји касибә Азәрбајҹан гадынлары вә гызлары карвансарада барама сечмәјә вә «давелдә» ипәк ачмаг үчүн ишә кедирдиләр. Бу иш ҹәмаат арасында ки моллалар вә моллагулаглар ағзындан күллү е'тиразлар ешидилирди ки: «Исмәт әлдән кетди... Бу ишин кәрәк габағы алынсын!...»
Лакин әлсиз, ајагсыз дул гадынлар, јетим гызлар бу ишә кедирдиләр. Һәр арвад күндә 6 шаһы, гызлар күндә 3 шаһы алмаға чох һәвәскар иди.

Нохада кетдикҹә фабрикалар артырды. Бир аз мүддәт ичәрисиндә Нохуда шәһәри Гафгазда Бакыдан сонра икинҹи фәһлә рајону һесаб олунмаға башлады. Јухарыда көстәрдијим сәбәбләрә көрә игтисади ҹәһәтдән Ноха әһалиси ичәрисиндә тәбии оларағ 2 синиф әрбаби мејдана кәлмишдир. Бири истисмар едәнләр (хозјаинләр) саһибкарлар, вә о бири истисмар олунанлар (фәһләләр) иди. Фәһләләри ишләдән истисмарчылар бир нечә саһибкар ермәниләр әлавә едилмәклә бәрабәр әксәр әвгат азәрбајҹан олмушлар. Бу 2 синиф арасында економи мүбаризәнин зүһур етмәси тәбии бир иш иди.

1870-ҹи илдә Нохуда биринҹи дәфә Нуру оглу Муса нам бир фәһләнин тәшәббүсилә тә'тил едилмишдир. Сонралар ара бир тә'тилләр олмушдур. Бунларын башчылары Әмир Бәшир, Аналы Меһди, Дәллак Һејдәр олмушдурлар. Тә'тилләр чох вахты јај ајларында баш верирди, чүнки бараманын бол вахты вә тәзә барама олдуғу үчүн фабрика саһибләринин фәһлә гуввәсинә зијад еһтијаҹы олурду. Амма гыша иш бараманын гытлы-

гындан бир әзҝаклар дајаныр, бәзи хырда заводлар ишләмәзди. Вә һәмдә фәһләләрин гәтимаи вә игтисади вәзијјәтләри јајда гышдакиндән фәргли иди. Она ҝөрә дә гышда тә'тил етмәк зәрәрли дејил иди. Јајда фәһләләр күндә 55-60 гәпәк алырдылар. Гыш мөсүмүндә 40 гәпәк алырдылар. Нохуд фәһләләри әввәл етдикләри тә'тилдә ирәли ики тәләб сүрүрдүләр: 1) иш саатынын азалмасы вә 2) зәһмәт һаггынын артырылмасы иди. Сонра тәләбат кетдикҹә артырды.

1905-ҹи илдәки сијаси ингилаб фәһләләрдә бөјүк руһ јүксәклији ојатды. Бу илдән сонра фәһләләр әввәлки 2 тәләб үзәриндә тә'кид фәһләләрин сыгорта олмасыны, мүавинәт кассалары тәшкил етмәји, иш палтарлары верилмәсиндә тәләбатә әлавә етдиләр. Бу тәләбләр илбил дәјишмир вә артырмырды. Дәфәләр илә јапылан тә'тилләр 2, 3 нәфәри јох белкә фәһләләрин чох гисмини ингилаби һәрәкәтләрин рәһбәрлијинә һазырламыш вә өјрәтмишди. Бу сырада Иреванлы оглу Билал, Мазаһалы оглу, Бичо Мамед, Әјирмәнчи оглу Јунус, Вәлијулла, Мәммәд Фатек, Молла оглу Әкбәр вә шахир, кибиләринин адлары Шәки тарихиндән силинмијәҹәкдир.

Хусусилә Нохуда Һачы-хан Солтанов гәза началнији тә'јин едилдикдән сонра зәһмәткешләр өзләрини сәрбәст һисс едирдиләр. Солтановун фәһлә тәрәфдары олмасыны ҝөрән саһибкарлар чарәсизликдан фәһләләрин һәр бир тәләбини гәбул етмәјә мәҹбур идиләр. Диҝәр тәрәфдән Солтановун вәзифәсиндән чыхмасына саһибкарлар чалышырдылар. Шикајәтләр лазими јеринә чатан кими мәзкур Солтанов ҝөтүрүлүб јеринә Мәммәд-ага Шахмалијев тә'јин олунду. Бу зат ҝәләндән сонра фәһләләр бир нечә дәфә тә'тил етдиләр. Һәр дәфәсиндә Шахмалијев фәһләләрин ағзына вуруб гајтарырды. Чох чәкмәди Мәммәд-ага дәјишилиб јеринә Климентов начальник олунду. Бу шәхс өзү чох мә'рифәтли адам идисә дә чар

мә'мури олдуғу үчүн чох заман саһибкарларын нәфрини көзләрди. Бунун заманында тә'тил јенә олурду. Тә'тил мүддәти чох узандығындан саһибкарлар бу ишә мүдахилә етмәсичүн гәза начальникинә мүрачиәт едирдиләр. Начальник фәһләләрин башчыларыны в фабрик саһибләрини чағырдыб 2, 3 күн данышыг апарыландан сонра бир аз күзәшт илә фәһләләри ишләмәјә мәҹбур едирди. Фәһләрә башчылыг едән олмадығындан бөјүк заводларын фәһләләрин ҹүмләси бирдән тә'тил етмәјиб анҹаг 1, 2 заводларын фәһләләри едирдиләр. Она көрә тәмамилә мәгсәдә наил олмурдулар. Фәһләләрин тә'тили заманы раст кәлиб сорушдугда нә үчүн ишләмирсиниз? Ҹавабында «фунт» (бунт) еләмишик дејирләр. Бу фәһлә һәрәкатында бә'зи зијалыларын иштиракы олмушдур, ән көркәмлиләри: Һашим бәј Әмирҹанов, мешәди Гасым ..... Әмирҹан бәј Мүрсәл бәј оғлу. в гејриләри фәһләләр арасында тәблиғат апармышлар. Лакин һөкумәтин горхусундан фәһләләрә заһирдә башчылыг едә билмәмишләр. 1917-ҹи илдә феврал инғилабындан сонра мешәди Гасым гачыб гуртарды. Галан Һашим бәј илә Әмирҹан бәј фабрикантлар тәрәфиндән фаҹиәнә өлдүрүлмүшләр.

Шелкомотальные и крутильные фабрики. г. Шеки.

434. 1. Абдулла Гаджи Расул оглы рабоч. 60 крутильн. маш.
2. Азизов Гаджи Ильяс (Отдел. Кишлаг).
3. Азиз Ахмед оглы (Отдел. Чайграги I).
4. Ахмедов Гаджи Ибрагим (Отд. Чайгыраги).
5. Ахмед Гаджи Наби оглы (Отд. Доды).
6. Гад. Абдулла Г. Расул оглы и Г. Исмаил Мамедов. (Отд. Кишлаг).
7. Гад. Ахмед Г. Мирзахан оглы (Отд. Доды).
8. Гад. Лятиф Расул оглы (Отд. Чайграги II).
9. Г. Мамед Г. Расул оглы крут. 2 паров. котел 1 96 раб.
10. Г. Мамед Г. Мирзахан оглы (Отд. Доды) паров. котел 1 26 рабочих.
11. Гаджиев Юнус Закатальск. улица
12. Давуд Гаджи Кафар оглы (Отд. Чайгр. II).
13. Джаббар Салам оглы (Отд. Кишлаг).
14. Джумай Мустафа оглы (Отд. Доды),
15. Закарья Юсуф оглы (Отд Доды).
16. Ибрагим Абдул-Азиз оглы, паров. кот 1 37 раб.
17. Идрис Гаджи Абдулла оглы, паров. кот 124 раб.
18. Исмаил Мустафа оглы (Кишл. ул.) пар. кот. 1 24 раб.
19. Кадир Гад. Расул оглы, паров. кот 1 95 раб.
20. Кадир и Г. Мамед Г. Расул оглы (Отд. Чайгыраги I).
21. Касумов Гусейн (Отд. Чайгыраги).
22. Мамедов Гасан Паров. котел 1 45 раб.
23. Мамедов Мустафа (Отд. Доды).
24. Мамедов Гад. Абдурагим (Отд. Кишлаг).
25. Меликов Кафар молла Махмуд оглы (Отд. Чайгыраги I) Паров. кот 1 50 раб.
435. 26. Мирзаевы Бр. Баба, Мустафа и Ахмед (Отд. Чайг. I).
27. Муса Гад. Лятиф оглы (Отд. Кишлаг).
28. Мустафа Гаджи Баба оглы (Отд. Доды.).
29. Мустафа Муса оглы (Отд. Кишлаг).
30. Мустафа Расул оглы Крут. маш. 2 паров. котла 1 50 рабоч.
31. Мустафаевы Азах и Абдул Джаббар (Кишл. ул.).
32. Мустафаев Гаджи Ахмед (Отд. Кишлаг).
33. Насрулла Керим Селим оглы Крут. машина 3 Паров. котел 1. 80 раб.
34. Осипов Александр Паров. котел 1. 60 раб.
35. Осипов Мкртич (Рубен) (Отд. армян.)
36. Рагимбеков Угурлу бек (Отд. армян.).

37. Рагимов Бр. Идрис, Г. Гани, Ильяс, Джалил и Мамед (Отд. Кишлаг) 70 раб.

38. Самамовы Бр. М., Кафар и др. (Отд. Чангыраги).

39. о/з Салам Лятиф оглы Крут. маш. 4 Паров. кот. 1. 120 рабочих.

40 б/з Сулейман Рагим оглы (Отд. Чангыраги) Паров котел 1. 26 раб.

41. Тамровы Юсуф, Яхья б. и др. Вагаб оглы Паров. котел-1 70 раб.

42. Теркеворковы Бр. Шейтанабазар крут. маш. 3 паров. кот 1 300 раб.

43. Хингалов Ага Кафар (Отд. Чайгыраги I).

44. Шахбагов Артемий Пар. кот. 1 30 раб.

45. о/з Ягуб Сафарали оглы (Отд. Чайгыраги 1 Паров. кот. 1 35 раб.

В Варташене:

1. Зейбов Александр.
2. Мнацаканов Оган.
3. — — Симон.

В Беюк-Дегне.

1. Юсубов молла Насиб 60 раб.

(Книга «Весь Кавказ» составил М. С. Шаховичь) г. Баку 1914 года).

Аптекарский магаз.

Гукасов Константин.

Аптеки

1. Авербух и Бройдо арен. Фельдшер
2. Маркаров Конст. Григорьев.
3. Попов Никита Исаевич.

Бакалейная торговля.

1. Абдурахманов Джафар
2. Бабаевы бр. Мамед и Ширали
3. Г. Муса Г. Ибрагим. Халил о.
4. Гусейнбеков Г. Гусейн бек. с сынов: Исм. и Мам. б.
5. Кафаровы Меш. Асадул. и Кас.
- ? 6. Мамедовы бр. Маоз и Мамед.
- ? 7. Мамед-б. Галид эфенди о.
8. Меш. Али Гусейн Рустамов с сыновьями Гасан и др.
9. Шахмамедов Алекпер.
10. Юсифовы бр. Гасан, Мамед, Самед и Махмуд.

Банки:

1. Нухинское Об-во Взаимн. Кредита.
2. Отделение Тифлис. Коммер. Банка.

Галантерейная торговля

1. Абдурахманов Джафар.
2. Алекперовы Мамед и Ибрагим
3. Акоповы бр. и К° Т/Дом.
4. Аствацатуров Б. А. и К° Торговый дом,
5. Бабаевы бр. Мамед и Ширал
- ? 6. Гусейнбеков Г. Гусейн б. с сы
7. Джаббаров Гад. Мирза.
8. Зульфугаровы Г. Мовсум и Гусейн.
9. Ильяс Гаджи оглы.
- ? 10. Касумовы бр. Тор. Дом.
- ? 11. Кафаров Меш. Асадулла и Касым.
12. Мамедовы бр. Маоз и Мамед.
- 58 13. Мамед-б. Галид Эфен. оглы
14. Микаилов ага Лятиф.
15. Мустафа и Алекпер Г. Садых оглы.
16. Рустамбеков Саркис бек.
17. Саркисов Мартирос.
18. Тер-Петросянц Агаси Аракелович.
19. Тер Петросянц Айрапет Хачатурович.
20. Шахбагов Ованес Саркисов.

Гастрономическ. торговля

1. Гукасов Аракел и Мкацакан Александрович.
2. Фирумов Газар.

Железо.

1. Аваков Арман Аветисович.

Расулов бр.
Расул Халил оглы.

Золотые и серебр. вещи.

1. Тер-Петросянц Агаси Аракел.

Керосин.

1. Новосартов Михаил
2. Петросов Саркис Михайлов.
3. Самбеков Георгий Осипович.

Коконы.

См. „Шелк, фризон и коконы".

Колониальная торговля.

?1. Абдурахманов Джафар.
2. Акперовы Мамед и Ибрагим.
3. Джаббаров Г. Мирза.
4. Зюльфугаровы Г. Мовсум и Гусейн.
?5. Мамед-б. Гамид Эфенди оглы.
6. Юсуфовы бр. М. С. и М.

Лесная торговля.

1. Гусейнов Меш. Гусейн Г. Мамед Джафар оглы.
2. Мамедов Гасан Меш. Гейдар о.

Мануфактурная торговля.

1. Абдул Азиз Г. Расул оглы.
2. Абдул-Кадыр и Мамед с сын-я Г. Габибуллы.
3. Абдурагимов Меш. Абдул Али
4. Аджунцев Гаспар.
5. Акоповы бр. Т/Дом.
6. Акоповы бр. и Комп. Т/Дом.
7. Аллахвердова Шушаника Вас.
8. Али-Бала Ибрагим оглы
9. Алиевы бр. Торговый Дом.
10. Амбарцумянц бр. Т/Д.
11. Андриасов Осип.
12. " Саркис Карапетов
13. " Семен
14. Асадулла Кази Гейдулла о.
15. Аствацатуров Г. А. и К° Т/Дом.
16. Бабаянц Акопджан Арут.
17. Бадалов Гусейн.
18. Байрамов Аббас Кули
19. Гад. Мамед Г. Касум оглы.
20. Г. Мамед Г. Мамед-заде и Юсиф Рагимов.
21. Г. Муса Г. Ибрагим Халил о.
22. Гасан Исмаил оглы.
23. Геворков Манузл Степанович
24. Геворков, Восканов и К° Т/Д.
25. Гусейнов Мамед.
26. Джаббар Г. Расул оглы и Казаров Василий.
27. Джафаров Меш. Меджид
28. Джейл ханум Аббас кизы и сирады Дурры Аббас кизы.
29. Захарова Нина Минаевна.
30. Зейналов Али.
31. Ильяс Гаджи оглы.
32. Кадымбеков Мамед-бек.
33. Карибов Карапет
34. Исмаил Гаджи Муса ог.
35. Касумов бр. Т/Д.
36. Курбан Али Г. Рашид оглы.
37. Керб. Асадулла Г. Мамед ог.
38. Мовсум Г. Расул оглы.
39. Мамедали и Ахмед Г. Амир о.
40. Мамед Гад. Али оглы.
41. Манафов Мамед-али
42. Мехти Абдурагим оглы
43. Микаилов Ага Лятиф.
44. Микаэлянц Саркис и Геворк
45. " " и Хачатур
46. Мустафа и Алекпер Гаджи Садых оглы.
47. Мухтаровы Гад.-Бала и Ширин
48. Набиев Гад. Абдурахман с сын

Нур-Мамед Мустафа оглы
50. Петросов Саркис Михаилов.
51. Поповы Васил и Абель
52. Расулов Ахмед Г. Керим оглы
53. Расулов Идаят.
54. Рустамбеков Караханов Саркис беков.
55. Саркисов Мартирос
56. Тавакаловы Арутюн и Константин Агасиев,
57. Тер-Петросянц Агаси Аракелов
58. " " Айрапет Хачат.
59 Топчиев Минас
60 Юсифбеков Агаси бек.
61. Ягубов Ованес Саркисович.

Мучная торговля.

1. Абдуллаев Меш. Али Гусейн
2. Кафров Меш. Гусейн
3. Эфендиев Идаят.

Обувь.

1. Акоповы Бр. и К° Т/Д.

Орехи.

1. Гусейновы бр. Т/Д.
2. Зульфугаров Меш. Мехти Кули

Письменные принадлежн.

1. Таиров Гасан и Мудафеев Гасан

Посуда.

? 1. Абдурахманов Джафар.
2. Акперовы Мамед и Ибрагим
3. Бабаевы бр. Мамед и Ширали
4. Мамедовы бр. Мааз и Мамед

Сахар.

1. Алиевы Бр. Т/Д.
2. Гусейновы Бр. Т/Д.

Скобяная торговля.

1. Расуловы бр.
2. Расул Хамил оглы.

Скупка фризуна

1. Бунятян Абрам н-ки Т/Д.
2 Мустафа Рза оглы.

461. Строительные материалы

1. Гусейнов Гаджи Джафар.

Хлеб зерновой

1. Кафаров Меш. Гусейн.
? 2 Эфендиев Идаят.

Швейные машины.

1. Зингер К°
2. Тавакалов Арутюн Агасиев.

Шелк, фризон и коконы.

1. Абдул Кадир и Мамед сыновья Г. Габибуллы.
2. Аветисян Аветис
3. Агаев Омар.
? 4. Бадалов Гусейн.
5. Байрамов Гад. Кара.
462. 6. Гаджиев Паша. ىوز ىﺻﺎ
7. Гусейновы Бр. Т/Д.
8. Гюлиев Гад. Ага Али и Фарад
9. Дадашев Гаджаб Али.
10. Джабиев Меш. Касым.
11. Джебраилов Гад. Мамед Гасан Эфенди
12. Зейналовы Меш. Салман и Мехади Али.
13. Зульфугаров Меш. Мехти Кули
14. Исмаиловы Г. Али Ашраф и Гад. Джафар.
15. Мамедовы бр. Кер. Ахмед и Лютфулла.
16 Мамедов Гаджи Исмаил.

Микаэлян Саркис и Хачат.
18. Мустафаев Мирза Али.
19. Набиев Гаджи Алекпер.
20. Рзаевы Мовсум и Исмаил.
21. Самедов Мабут.

Шерсть.

1. Гусейнов бр. Т/Д.

Чай.

1. Алиевы Бр. Т/Д.
2. Гусейновы Бр. Т/Д.

(Кавказский календарь 1909 года).

Шелковые сборы хану.

Состояние шелководства, условия занятия им и утилизация продуктов до начала упадка.

1. В Шекинском ханстве (Шекинск. иАреш. уезды) взимался в пользу хана сбор в 1/5 урожая шелка, известный под названием „малджегат". А для крестьян, имевших у ханов на правах рабочих и называвшихся „хамеса" (собственность), которые предназнача-
301. лись, главным образом, для занятия шелководством, этот налог был еще больше и колебался от 1/2 до 3/5 урожая.

2. В Ширванском ханстве существовал „малджегат" в таких же размерах, как и в ханстве Шекинском, т. е. 1/5 урожая шелка и кроме того были установлены сборы в пользу хана по 60 коп. с каждого шелкомотального станка и по 1 руб. 20 коп. с каждой червоводни (шелководной сараи).

3. В Ганджинском ханстве взыскивалось с шелковода 1 пуд 17 фун. шелка.

4 В Карабахском ханстве существовал „малджегат" в размере 1/5 урожая шелка.

5. В Талышском ханстве населением уплачивалось в казну по 3 фунта шелку.

6. В Кубинском ханстве казенные крестьяне, сверх податей отдавали еще и 1/10 часть урожая шелка. Этот сбор назывался „дачвек".

302. 7. В Нахичеванском хан-ве уплачивалась 1/5 часть урожая, а с шелкомотальных станков (манджанак) взыскивалось в виде налога по 8 руб. в год.

8. В Джаро-Белоканском округе (Елису) сборы производились почти на тех же основаниях, как и в Шекинском ханстве.

Помимо налогов натурой или деньгами с шелководов в пользу хана или владетеля существовали такие же налоги в пользу беков и вообще владельцев шелководов. Это практиковалось обыкновенно в тех случаях, когда поместье с крестьянами передавалось в пользование или собственность беку или принадле-

жало помещику (в Грузии, Имеретии, Мингрелии и Гурии). С таких крестьян владетели или ханы уже ничего не взымали.

В 1852 году был отменен и мизанный сбор (на куплю и продажу шелка); он был заменен окладными налогами или вовсе отменен.

(Кавказский календарь 1913 года стр. 301, 302).

Лошади, ослы и скота и кочевники.

409. Коневодство представляет важную отрасль скотоводства как у кочевых и полукочевых, так и у оседлых жителей (Гянджинской) губернии. Кроме средств для передвижения и транспортировки, лошадь является предметом торговли. Оседлые жители пользуются тоже простой породой, не занимаясь коневодством, как самостоятельным хозяйством, отчего между прочим, погибла редкая порода, известная под названием «Делибоз», некогда славитался на Кавказе.

Для поднятия местного коневодства был основан в 70-тых годах казенный конный завод в которых находилось более 50 жеребцов-производителей. Однако население, не придавая значения заводу относилось к нему совершенно безразлично.

410. Конюшни и вообще приспособления для лошадей имеются лишь у оседлых жителей; кочевники и полукочевники почти круглый год держат своих лошадей на подножном корму вместе со стадами овец.

Крупный рогатый скот играет большую роль в жизни населения губернии, служа главным образом, целям земледелия и не являясь самостоятельной отраслей хозяйства. Рабочий рогатый скот у туземного населения является единственною рабочею силою при полевых работах, земледелец не имеющий скота не может самостоятельно вести полевое хозяйство и должен вследствие этого находиться в зависимости от более зажиточных сельчан.

Для крупного рогатого скота сараи встречаются исключительно у землевладельцев, а у крестьян скот большею частью находится весь год под открытым небом; крытые сараи и навесы имеются лишь для буйволов, не переносящих больших холодов и зноя. Сараи эти примыкают к жилым помещениям и отделяются от них только перегородкою. Бы-

ки и коровы простой породы, малорослы, а последние кроме того малоудойны. На улучшение породы не обращается внимание.
Катера (мулы) и ослы встречаются повсеместно, но преимущественно в нагорных селениях. Животные эти очень выносливы, без особого труда взбираются на высокие и крутые горы,
411. неприхотливы на корм и, служа для перевозки вьюков с большими тяжестями приносят хозяевам значительную пользу.
Верблюдов в Шекинском уезде нет.

42. Промышленного скотоводства (в смысле разведения скота на продажу) здесь не существует. Количество скота за годы анархии и гражданской войны сильно сократилось, но за последнее 2-3 года скотоводство в общем восстановлено, как это видно из следующих данных Зак. ЦСУ. и Аз. ЦСУ. В Шекин. у-де

	1912 год	1921 год	1926 год
Лошадей	5.385	2040	8.055
Крупн. рогат. скота	40.472	27.004	40.139
Буйволов	26.850	20.862	22.643
Овец	216.799	32.765	310.727
Коз	17.683	4.088	12.755
Ослов	2.608	1.108	1.498

(Экономический вестник Закавказья 15/V 1928 года гор. Тбилиси. №№ 15-16.
Шекинский уезд. (Экономический обзор.).)

расчетом, чтобы ягнились оне к весеннему равноденствию Новруз-байраму. С 10го марта, если только благоприятствует погода, стада овец оставляют свои ятаги на низовьях и шумно приближаются к берегу реки. Здесь уже принимаются меры к их переправы: снаряжа-
413. ются, за известную плату, пособники. Если размыва нет и существует хороший брод, то стада прямо загоняются в реку и идут вплавь, при чем пособники стоя в воде не дают им бить

унесенными течением. Если же брод ненадежен, то переправа совершается на арбах. В случае переправы редко обходится без потерь, а иногда случаются и несчастия с людьми. При переправы на берегах реки совершается первый продолжительный привал, во время которого купают и стригут овец.

Со второй половины апреля начинается движение к горам. Выступление совершается не целым обществом зараз, а частями. Преимущественно идут вместе несколько семейств, которые, симпатизируя друг другу, согласились занят на элаге один и тот же юрт. Хозяева больших стад выступают одни, отдельно от других членов общества. При движении впереди всех идут стада овец, за ними через несколько времени тянутся гурты крупного скота, за которыми, обыкновенно-табуны лошадей. Чем больше количество этих животных, тем и промежуток к времени их выступления больше. Впрочем у слабосильных хозяев овцы и рогатый скот идут одновременно, но овец всегда гонят впереди других животных.

414. Жители Аремского, Шекинского и части Карягинского (Физулинского) уездов, оставившие кочевание. Эти жители имеют уже кягризы, сады; в полях у них сеется пшеница, ячмень и даже хлопок. Они начали заниматься шелководством. Травы у них достаточно и скота водится не менее, чем у кочевников. Это население стало богатейшим в губернии.

(Книга „Весь Кавказ" составил и издал М.С. Шахович 1914 г. в гор. Баку. Стр. 409—414.)

В Шекинском уезде 5.670 лошадей, 910 ослов, 28 мул, 2350 быков и коров, 7.680 буйволов, 3250 коз, 660 свиней.
(Кавказский календарь 1893 года).

В 1891 году в городе Шеки 855 лошадей, 560 ослов, 8 мул, 800 быков и коров, 210 буйволов.

(Кавказский календарь 1894 года).

О минеральных водах в Шекинском уезде.

Гумские, в 50 верстах на высоте от гор. Шеки, в долине реки Гум, в 5 верст. выше сел. Гум, на высоте 4554 фут серністые, в числе 2, весьма обильны водою, темп. 39°2 и 23°7 цельс; вода прозрачна с легким запахом сереводорода, вкуса чуть-чуть соленого, сернистого. У самого истока замечается незначительный осадок серы. Источник покрыт небольшим каменным домиком с двумя отделениями и со столькими же деревян. бассейнами; посещается окрестными жителями, в особенности жителями гор. Шеки.

Кутнашенский в 12 верстах от предыдущих, близ сел. Куткашен, сернистый.

Халхалский в 50 верстах на высотке от гор. Шеки в 8 верстах выше сел. Халхал, сернистый.

(Кавказский календарь 1893 года стр. 166.).

5. В сел. Верхний-Кюнчгют медн. руды. Близ
6. сел. Филфилли на горе Харак-Амирак свинцов. руды.

(Кавказский календарь 1893 года стр. 5,6).

Банки

377. Общество Взаимного Кредита, председатель Али Идаевич Ахмедов, директор Гаджи Гусейн-бек Гусейнбеков, члены: Мамед-Таги бек Нагибеков и Мабуд Мустафаев, бухгалтер Д. В. Черенков пом. бухгалтера Исфендиар Мамедов, кассир И. П. Акоров.

(Кавказский календарь 1909г. стр. 377.)

В гор. Шеки Об-во Взаимного кредита, время основания 20 мая 1908 года, время утверждения 4 февраля 1908 года, 174.975 руб. основной капитал, 8061 запас. капитал. Председ. Гад Гусейн бек Гусейнбеков чл: Мамед-Таги бек Нагибеков и Мабуд Мустафаев.

Отделение Тифлис. коммерч. банка 10 марта 1910 г. время основ. и утвержд. 21 мая 1871 г. Управляющий
181. банком Герасим Ниязович Кеворков

(Кавказский календарь 1914г. стр. 181.)

Шелководство в уезде.

74. В шекинском уезде в окрестностях сел. Падар (сообщил учитель Падарского училища г. Амирджанов) шелководством занимаются в следующих селениях: Падар, Дамадара, Таркеш, Синджан, Казмалар, Кимлак, Моллалы, Корухлар, Гараз, Арменет, Халхал, Ширванлы, Варданлы, Таифли и Карабалдыр. Селения эти все участвуют в содержании Падарского сельск. уч-ща. В этих селениях шелководством занимаются решительно все, за редким исключением: эта отрасль сельского хозяйства составляет одно из на[и]любейших занятий местного населения. Местные жители очень холодно относятся по всяким нововведениям; они привыкли во всем уповать Бога.

81. В Варташене прежде размотка производилась

82. на азиатских станках, а теперь для размотки шелка существует более 10^{ти} шелкомотален. В 1889 году четыре из них находились в бездействии. Недавно построена шелкомотальня на 40 ручных станков (работают 20 раб.). В соседних селах нет заводов, и размотка шелка происходит на азиатских станках.

В селе Варташене шелководство по-удински называется „кюм" (кун), шелковица - „чекум", листья шелковицы - „уда", червоводня - „кюмна кодж", бабочка - „пепалак", грена - „паракалун цил", постилка - „кунаг", коконы - „кулбак", шелк - „обрешум"; нож, которым режут ветки шелковицы, - „киро"; варенные коконы, из которых приготовляют нитки посредством веретена - „кадж": варится из племенных и плохих коконов, которые не поступают на продажу; цена их от 1 р. 20 коп. до 2 руб. - 50 коп. фунт; первые грубые нитки от размотки коконов - „сартов" - их отделяют от тонких, стоимость их от 40 руб. до 50 руб. пуд; коконы оставшиеся после размотки, - „мисти"; черви, расположенные длинными рядами, - „дир"; черви, расположенные квадратом, - „кез"; первый сон - „сукпухо", второй - „пуранахо", третий - „хибарахо", четвертый „хирикахо".

В Варташенском 2ᵘ класном училище червей выкармливали согласно руководством, но за неимением необходимых снарядов, не были соблюдаемы все правила образцовой выкормки. Тем не менее получено было с одного золотника итальянской породы 20 фун., а японской – 14 фун. Для местных шелководов такой урожай – редкость, ибо они хорошем урожае получают с золотника не более 5 фун.

83. Между шелководами Варташена распространены следующие суеверия и предания.

1. Во время оживления грены в сел. Варташене существует следующие обычаи: грену связывают в платок и кладут в сито, туда же кладут яйцо и сталь; часть этой грены берут в церковь св. Елисея для освящения; тут зажигают свечу и ладон и приносят в дар яйцо и деньги; немного из этой грены отдают пономарю, а остальную берут домой.

4. Если черви болеют, то говорят, что их сглазили и принимают следующие меры: 1) берут раскаленные угли и бросают по одной штуке в чашку с водою, называя имена тех, которые посетили червоводню, и если при приназывании имени кого-нибудь, раскаленной угол осядет на дно чашки, то, значит, тот самый сглазил; тогда берут этот уголь, обращают в порошок и бросают на улицу или же углем чертят крест над дверьми, а воду выплескивают на улицу; 2) предполагая „сглаз", иногда призывают колдуна, который, обходя червоводню кругом, читает какую-то молитву.

5. В период оживления грены, посторонний не должен приносить во двор грену, если только хозяину не предстоит ее купить.

6. Когда кладут коконники, тогда приносят воду из-под мельницы, брызгают на листья шелковицы и кормят ими червей, для того, чтобы черви также быстро завивали коконы, как быстро вертится колесо мельницы.

7. Когда ставят коконники, то кто-нибудь должен лезть на дерево, чтобы червь мог подняться на коконник.

84. 8. При оживлении грены часть ее отделяют и особо воспитывают для жертвы.

9. До пятого возраста не снимают коры с деревьев шелковицы, чтобы червь свободно мог линять.

10. Крупные коконы бросают через крышу червоводни, чтобы на следующий год урожай был хорош.

11. Посторонний не должен входить в червоводню, имея при себе золотые и т. п. вещи.

12. В червоводне не откликаются на зов „у", а на зов „чей".

13. Во время сбора коконов нельзя перешагнуть через коконники.

14. В тот день, когда ставят коконники, не покупают мясо; двор, балкон и комнату не метут.

15. В червоводне нельзя свистать.

16. В день Вознесения над дверьми червоводни вешают кусок красной материи и чеснок.

18. У дверей червоводни нельзя стоять с распертыми руками.

19. Чтобы в червоводне не было мурашек, варят молочную кашу и раздают соседям.

Занятия шелководством при учебных заведениях Кавказского учебного округа в 1891 году.

278 Из училищ шелководство преподавалось в следующих: в Бумском, Гейнюкском, Вандамском, Варташенском, Кохмухском, Куткашенском, Падарском училищах Шекинского уезда.

283. В Бумском училище выкормка производилась учениками под руководством учителя Сул-бека Абдурахманбекова, который занимался шелководством с 1889 года. При выкормке пользуются сочинениями Н. Н. Шаврова: „Справочная таблица" и „Болезнь шелковичного червя". Листья для выкормки покупался у крестьян (за 8 кв. аршин сада заплачено 2 руб.).

Грена в количеств 1/2 золотника итальянской породы была получена от Кавказ. шелководствен

ной станции. Грена положена на оживление 21 апреля и температура повысилась до + 18° R. 1я линька с 25-27го апреля; 2я линька с 1го по 3е мая, 3-я с 7го по 9е мая и 4я линька - 13 по 15е мая. Завивка коконов началась 22го мая и снятие их 28 мая. Во время выкормки погода стояла дождливая. Черви в первых трех возрастах кормились резанным листом; в 4-м - цельным, а в 5м побегами; корм давался от 4х до 5ти раз в день.

284. Выкормка производилась на столах. Постилка менялась посредством съемников, приготовленных из простой бумаги. В последнем возрасте замечались признаки желтухи. Собрано было 7 фун. коконов., и на 1 фун. приходилось 230 штук. Коконы заморены на солнце и проданы за 3руб.

<u>В Вандамском</u> училище выкормка производилась учениками под наблюдением учителя Агабабаева, который занимался шелководством с 1889 года и ознакомился с ним при Варташенском отделении Кавказ. шелководств. станции. Выкормка производилась в классной комнате. Лист для выкормки покупался у крестьян. Грена для оживления была положена около печки на листе бумаги. Выступление червей началось 18го апреля и продолжалось до 21го апр. 1я линька происходила 26 апр., 2я 1го мая; 3я 10 мая и 4я 18 мая. Завивка коконов 25го мая, а снятие их 4 июня. Черви, первые 2 возраста кормились разным листом; целные листья давались в 3ем возрасте, а побеги в 4м и 5м возрастах. Корм давался от 3х до 5ти раз в день.

<u>В Варташенском</u> училище выкормка велась учениками под наблюдением смотрителя уч-ща М. Беганова и учителя Джейранова. На оживление пущена была грена французской породы, приготовленная местным гренёром Достоковым. Черви кормились камышевых всячих этажерках. На 3 золотника грены получено 24 фун. сырых коконов, при чем в 1 ф.
285. насчитывалось 259 штук коконов.

286. В Кинюкском училище выкормка производилась учениками под руководством учителя Меликова, который занимался с 1885 года. Грена в количестве 3^х золотников французск. желтой породы была получена из Елисаветпольского профессионального уч-ща по 75 коп. за золотник.

291. В Кохмухском училище выкормка производилась под наблюдением смотрителя уч-ща Эфендиева, который занимается шелководством первый год.

В Куткашенском училище выкормка велась учениками под наблюдением смотрителя училища Рашид-бека Эфендиева, в комнате учителя, за неимением тутовика при школе было куплено листа на 8 руб. 50 коп.

В Падарском училище выкормка производилась под руководством учителя Амирджанова, который занимается шелководством с 1888 года и при выкормке пользуется руководством Н. Н. Шаврова: „Болезни шелковичного червя."

стр. 296.	Французск. желтая	Италян бело-желт.	Италян желтая	Японск. зеленая	Японск. белая	Китайск. белая.
Вылуп. черв.	11 апр.	8 апр.	10 апр.	6 апр.	7 апр.	6 апр.
1я линька	16-17 апр.	13-14 апр.	15-16 апр.	11-12 апр	12-13 апр	12-13 апр.
2я линька	22-23 апр.	18-19 апр.	21-22 "	16-17 "	18-19 "	18-19 "
3я линька	27-28 "	24-25 "	27-28 "	23-24 "	24-25 "	25-26 "
4я линька	4-5 мая	30 апр. 1 мая	4-5 мая	29-30 "	30 ап. 2 мая	2-4 мая
Завивка кок.	13-15 "	8-10 "	12-14 "	8-10 мая	9-10 "	12-15 "
Снятие	22 "	29 "	22 "	18 "	18 "	22 "
Выход бабоч.	1-5 июня	1-5 июня	4 июня	24-29 "	20-30 "	нет.
На 1 ф. прих коконов	196	256	215	320	304	320

(Описание Кавказского шелководства Отд. II стр. 74. Нухинский уезд. Стр. 74, 81-84, 278, 283-286 и 291, 296.).

Деревья в Шекинском уезде:

75. Каштановое дерево растет в Закавказьи в нижней и отчасти средней полосе гор, изредка поднимается до 700 сажен. Размеры до 12 саж. высоты и до 1 аршина в диаметре, в высшей степени прочная, особенно в сырых местах. Употребляется, как строевой и пиленный лес, а также в столярном деле. Не подвергается гниению и разрушению. Плоды каштана употребляются в пищу. Живет долго (200-300 лет) бывают деревья в 500 лет.

Граб можно считать одним из самых распространенных на Кавказе видов деревьев, встречается он повсеместно. Здоровым граб сохраняется до 80 лет, а после подвергается гнили, доживает до 150-200 лет.

Липа имеет несколько видов. Липа принадлежит к числу полезнейших пород. Древесина мягкая, легкая, прочная, белого цвета. Употребляется как столярный лес и при постройках на полы и потолки, для приготовления посуды (корит, чашек, кадок, ульев), для токарных и резных работ. Из луб липы приготовляются лыки, мочала, рогожи, лубки и проч. Живет липа очень долго до 800 лет, достигает размеров в возрасте 100 лет 14 саж. высоты и 16 вершков в диаметре.

Грецкий орех встречается повсеместно в Закавказьи в полосе до 700 саж. над уровнем моря. Древесина небольшой твердости и не тяжелая, но плотная, упругая, нежная, превосходно полирующаяся, коричнево-бурого цвета с прекрасным рисунком, особенно в наплывах, которые являются весьма ценным материалом. Средняя величина наплывов 20-40 пудов, но бывают и до 80-100 пудов.

Кроме древесины грецкий орех известен своими плодами, употребляемыми в пищу и для добывания орехового масла. Орех живет до 200 лет. Размеры его достигают 10-14

саж. высоты и до 2-х аршин в диаметре.

76. Груша обыкновенная встречается повсеместно в полосе до 1000 саж. Размеры до 10 саж. высотою и до 12 верш. в диаметре. Древесина мелкослойная, плотная, крепкая прочная, тяжелая, отлично полируется. Дает высокоцененный материал для разных изделий. Оригинальны с узкими листьями встречаются только на Кавказе.

Яблоня обыкновенная распространена везде на Кавказе в полосе не выше 750 саж. Размеры до 4 саж. высоты. Древесина мелкослойная, но менее ценится, чем груша. Плоды кислые, идут на выделку уксуса, вино, варенья.

Кроме указанных пород в лесах Кавказа встречаются еще породы, которые не имеют особого хозяйственного значения.

(Кавказский календарь 1915 года стр. 75, 76).

399. В губернии (Гянджинской) растет 3 вида тутовых деревьев. Первый вид дает ягоды белого цвета, они употребляются как материал для винокурения; второй дает черные ягоды, вкусные и чрезвычайно сочные, они употребляются в пищу и на варенье. Третий вид - бесплодный низкорослый, нежные листья которого идут на корм червям. Листья первых деревьев жестки, недостаточно питательны и потому мало пригодны: черви получаются слабые и неспособные выдерживать внезапные перемены температуры. Шелковичные плантации, состоящие из одних тутовых насаждений встречаются главным образом в Шекинском, Арешском и Карягинском (Физули) уездах.

(Книга „Весь Кавказ" составил и издал М.С. Шахович 1914 года в гор. Баку стр. 399).

Нет не одного двора в городе, где бы не находилось от 5 до 20 тутовых деревьев, и можно сказать по употреблению, что это благодатное дерево, летом прохлаждает их, а зимой согревает. Ягоды белого тута
332. употребляются и в пищу. Почти все тузанцы едят их на тощах. Это составляет их завтрак. Есть тутовые деревья, кои дают от 3 до 5 ведер чистой водки. Деревья тутовицы не высокие: но разрастаются наиболее в ширину; ветви их при просторе места занимают до 10 саженей в окружности. Трехлетний ствол, от которого можно ожидать плодов, продается по 60 и 70 коп., а пятилетний по 1 руб. серебром.

(Кавказский календарь 1854 года стр. 332).

76. „Сараган" вид дерева; растет в изобилии в Закаталах в местных лесах и продается очень дешево, до 2х руб. за туденную арбу. Отвар деревесины сарагана с квасцами дает отличную и прочную желтую краску.

Корни „бойя" (марены) дают прочную красную краску.

Многие из бедных горожан гор. Шеки в особенности нахырчи летом и осенью собирают на горах „сараган" и продают красильщикам и „дабахам".

(Кавказский календарь 1897 года стр. 76).

Замечание о посадке деревьев.

Отд II
55. 1) В местностях с теплым климатом, с продолжительною осенью, при легкой, не слишком сырой почве, деревья следует сажать осенью; в таких же местностях, но с тяжелой и сырой почвой, а также в более холодных районах посадку необходимо производить весною, исключения составляют: персик, миндаль, грецкий орех,

шелковица, малина, ежевика и смоковница, которые пересаживаются исключительно весною.

Растояние между деревьями изменяется в зависимости от их роста, климата и почвы. Яблони на дичках требуют растояние от 3х до 5ти саженей, груши - 3 саж., сливы, черешни, вишни и абрикосы от 2х до 3½ саж., груши окулированные на айве, яблони на райской яблоке и дусене, персики, миндали и айва - от 1½ до 2х саженей.

3) При посадке деревьев в ямы, последние должны иметь 2-3 аршина в ширину, при глубине в 1¼ - 1½ арш., при чем их необходимо заготовлять за 2 или даже за 4 месяца до посадки.

4) Необходимо наблюдать, чтобы дерево было посажено глубже, чем оно сидело в питомнике. Исключение из этого правила составляют яблони, окулированные на дусене и райской яблоне, груши на айве, лещина и почти все плодовые кустарники, которые лучше растут, если посажены глубже, так как они обладают свойством пускания корни на погруженных в землю ветках.

5) После посадки, деревья необходимо тщательно поливать, исключая того случая, когда посадка была произведена позднею осенью.

6) Корни перед посадкой должны быть обре-
56. заны до здоровых частей хорошими ножницами, причем плоскости обрезов должны быть обращены книзу; затем их следует погрузить на ночь в воду, а перед посадкой жидкую смесь из глины и коровьего навоза.

57. Яблони требует хорошей глубокой, умеренно-влажной и прохладной почвы.

Персик требует легкой, глубокой, хорошо обработанной и питательной почвы, и теплого, солнечного местоположения, влажные, холодные почвы не годны для культуры

персики.

64. Миндаль любит теплую, рыхлую, скорее
65 сухую, нежели влажную почву. Требует теплого климата, чувствителен к весенним холодам, так как цветет очень рано, прежде других пород; в холодных местностях ему должно дать самое теплое местоположение.

Айва любит жаркую, теплую, глубо-
65 кую и влажную почву.

66. Фисташка предпочитает местности сухие и теплые.

Шелковица требует довольно хорошую, рыхлую и сухую почву; на влажных, тучных
66. почвах легко страдает от морозов.

(Кавказский календарь 1900 года стр. 55– 66).

Продолжительность жизни некоторых растений.

Секвойя и баобаб – 5.000 лет.

Сосна кедровая, ель обыкновенный 1.200 лет.

Кипарис тисс – 3000 лет.

Дуб черешчатый, липа крупнолистная, тополь серебристый – 1000 лет.

Сосна обыкновенная – 600 лет.

Ясень, клен обыкновенный – 500 лет.

Грецкий орех – 400 лет.

Береза – 250 лет. Яблоня – 200 лет.

Виноград – 100 лет. Рябина – 80 лет.

(Детская энциклопедия том IV Издание Академии педагогических наук РСФСР г. Москва 1960 года).

В Нухе махорочные фабрики.

1. Гаджи Гасан Даданов давно имел в Нухе махорочную фабрику. Местные евреи села Варташен и вокруг этого селения выращивали махорку, коей снабжали фабрику. После смерти Гаджи-Гасана фабрика перешла во владения сыну Мешади-Халилу, затем внуку Абдуррахману. Евреи давно знали фабриканта Гаджи-Гасана, его и сына его и внука звали „Гасан-Дада". Евреи на чужих землях на половинных долях выращивали табак и продавали его за пуд по 4 рубля. В то время Гаджи-Гасан не знал из барлия бардиль приготовить махорку, поэтому их пудами зажигали в поле.

2. Новрузов-Ага-Магеррам имел махорочную фабрику и в 1910 году закрыл её.

3. Братья Шириновы Абдул-Рза и Асад давно имели махорочную фабрику.

4. Братья Касымовы Багыр, Исрафил и Джебраил имели махорочную фабрику.

На каждой фабрике работали до 30 рабочих. Взрослые за работу получали по 60-70 коп., ученики по 15 коп. в день. Из работников - 15 человек очистили палочки от махорочных листьев, один - вращал резальную машину, один раздроблял махорку на машине, 3 - завязывали (12 золотн.) в пачку, 3 - пятифунтовые пачки вместе связывали, 5 - упоковывали их в ящики и 3 ученика подручники. За пудовые пачки тратились 3руб 60к акцизные - бандероли. На каждую пачку махорки страчено дороже 1ой коп. приходилась бандероль. Готовая махорка продавалась за 14 руб. пуд.

Лавочнику каждая пачка стоила 4,4 коп., а продавал за 5 коп. Из махорочной пыли делали пачки нюхательную махорку. Пачка продавалась за 4 коп.

Из барлия махорки раздробляли на машине в виде махорки, завязывали в пачки и продавали.

Все эти пачки отправляли во все города Закавказья и в Россию.

Производство махорки.

152. Производство махорки, носящим хотя и мелкий, но все же промышленный характер; распространено оно главным образом, в Нухинском и Арешском уездах Елисаветпольск. губернии, и меньшей степени в Кубинском, Геокчайском и Шемахинском уездах Бакинской губернии. Плантации восточного района обслуживают местные небольшие махорочные фабрики (в г. Нухе-4, в сел. Агдам-1, в Елисаветполе-1 и в г. Шемахе-2).

Только в Нухинском уезде имеет табаководство чисто промышленный характер по махорочному производству. В 1912 году сбор табака был в Елисаветпольской губернии 15.512 пудов. Из общего сбора приходится на Нухинский уезд 12.770 пудов (82,3%) и на Арешский уезд 1.575 пудов (10,2%). Цена на месте от 3 руб. 50 коп. до 6 руб. за пуд; бадиля 1 руб. за пуд, а табак из турецких семьян по 7 руб 50 к за пуд.

(„Книга" „Весь Кавказ" составил и издал М.С. Шахсович г. Баку 1914 г. стр. 152).

Самыми опытными и искуственными табаководами считаются евреи сел. Джугутляр Нухинского уезда. (Кавказский календарь 1893 г.).

Чај

Гоча, јашлы адамларын дедијин көрә 100-150 ил
бундан габаг чај ичмәк нәдир билмәздиләр. (Дағыс-
танын Күрдүстанын бир пара јашлы адамлары
индијә чај ичмирләр). Һиндостан, Китајдан јүкләк

кәлән тачирләр мәталарын ичин-
дә чајда кәтирирдиләр. Чај тор-
басилә дуканчыларә сатырдылар.
О заман гуру чаја, чај хатасы јә-
ни Хатај-Китај демәлидир. Ду-
канчылар бала тәкнәјә чаји тө-
күб ачыг чеки илә сатардылар.
Муштәриси чох олмазды. О
заман мис гулплу газан орта-
дан ичиндә кулбәси олурду.
Газаны су илә долдуруб кулбәси-
нә од көмүр төкүб гыздырарды-
лар. Гајнајанда ичинә дөјүлмүш
дарчын, зәнҹәфил тозу төкүб
ики әлиндә гулплы газан дукан
бә дукан кәздириб чај сатарды-
лар. Чај сатмаг үчүн габагын-
да тахта гутуну белинә бағ-
лајыб 2 кунчундән иплә боға-
зындан асырды. Гутунун ичинә
4,5 истәкан, нәлбәки 3,4 чај га-
шыгы, бир гәдәр доғранмыш гәнд,
үјүнмүш нарын кағыз арасында дарчын, зәнҹәфил вә
бир гәдәрдә сәһлаб, бир әдәд дәсмал гојулурду, чајын
истәкани 3,4 гәпијә садырды. Русијәдә самовар чыхан-
да бу газанларын ады чајник олду. Ичиб гуртаран
истәкани дәсмал илә силиб јеринә гојурду. Бу минвал
бүтүн базар дуканлары вә карвансаралары кәзиб са-
тардылар. Ахыр заманда XIX әсрин әввәлиндән башлаја-
раг Һәвә Гәдир адлы бириси бу чүр бүтүн јухары ба-
зары кәздириб сатырды. О Омар әфәнди мәсчидинин
үстүндә бир балача евдә арвадилә јашарды.

Кет-кедə тəхминəн 1860-чы илдəн чајчи дукан-чајханалар ачылмаға башлады. Чајханаја Русијəдəн бөјук, гулблу самоварлар алырдылар. Чохлу истакан, нəлбəки, гашыг, һəм поднос ири, хырда, чајник ири хырда Русијəдəн кəтирдирдилəр. Чајы дуканда вə истəјəн дуканчылара подносда апарырдылар. Стəканлар ири шиши, сонра јумру бөјук истəканлар. 1914-чү илдə чајчи-дуканлары: бири Тер Кеворков фабрикасынын габағында дəјирми дукан Хəлфə Мəһəммəд (Мəһəммəдəли Хəлфə-задəнин атасы), бири Һ.М.С. Əлијевин јахынлығында, 3-чү јухары мејданда: Əлəскəр, Заһид, Ваһид, Мат Һəсəн; 2-си тəзə һамамын үстүндə дүшəркə карвансаранын дарвазасынан ~~кип~~ битишик Һəсəн, онун габағында Гаффар Нəбијов. Бу чајчилəрин дуканында арабачылар кечəлəјирдилəр. Бəзи чајханада бити дə гојулурду. Бити сахсы стəканларда 3 гəпəј, ири сахсы габда 5 гəпəј, балача гулблу бопуда 10 гəпəј иди. Бити сумуксуз, јағлы гојун əти, нохуд, дуз токулурду.

Конный завод в „Ахмедбейли".

Адиль-хан Емисуйский в 7-ми верстах от города Нухи в имении отца Ахмед-хана „Ахмедбейли" вознамерился построить конзавод. В 1907 году для этого там построил помещение. Конзавод обеспечил необходимым количеством кобылиц и производителей для которых на „Дашюзе" подножный корм был в обилии: „карагач, емлан и тулкугуйругы" (лисохвост). Через несколько лет конзавод перевел туда - на „Дашюз". В течение 7-ми лет до 1914 года заводских лошадей умножилось свыше 300. В начале I мировой войны по требованию царского правительства для нужд войска он поставил сперва 60, потом 40, а затем 25 лошадей. В 1920 году после погибших и пропавших Советскому правительству Азербайджана сдан был конзавод с 160 лошадьми. Адиль-хан сам на этом заводе состоял на обязанности заведывающего, работал до 1928 года, после этого 14 февраля переехал в гор. Тбилиси.

Этот завод существовал до 1953 года и имел 800 лошадей, из коих 300 отборных лошадей для увеличения Карабагской породы сданы в Агдамский конзавод, остальные лошади были распределены между колхозами. На месте завода основан колхоз для буйволов. В настоящее время в колхозе более 2 тысяч буйволов, в том числе несколько белых.

Адиль-хан в декабре 1882 года родился от родителей: отца Илисуйского Ахмед-хана и матери Пери-ханума. Отец Ахмед-хан в возрасте 31-го года 1891 году умер.

Адиль-хан 1901 году окончил Тбилисское реальное училище. После 2-х годичного отдыха в 1904 году поступил в Новороссийский университет, где в 1907 году окончил и вернулся в Нуху.

Дедушка по матери Ахмед-хана шекинский хан Исмаил-хан (т.е. мать дочь Туту-ага), а прадед по отцу Илисуйский Данял-Солтан.

(Это сведение дал сам Адил-хан в 1960 году).

Шәкидә тәнбәки фабрикасы.

1. Һачы Һәсән Дадашов чох чохдан тәнбәки фабрикасы варды. Јерли јеһудиләр Варташен кәнди; вә әтраф кәндләрдә јарыјарыја тәнбәки јетишдирирдиләр. Онлар фабриканы тәҹһиз едирдиләр. Һачы Һәсәндән сонра оғлу Мешәди Хәлил ондан сонра оғлу Әбдүррәһман доландырырды. Јеһудиләр Һачы Һәсәни чохдан танијирдиләр, она, онун оғлу вә нәвәсинә «Һәсән дада» адилә тәнбәки сатырдылар.

2. Новрузов аға Мәһәррәм, фабриканы 1910-чу илдә јығышдырды.

3. Бурадәран Ширинов: Әбдүррза вә Әсәд фабрика ишләдирдиләр.

4. Новрузовун бинасында Гасымовлар: Бағыр, Исрафыл, Ҹәбраил тәнбәки фабрикасы ишләтмәјә башладылар.

Фабрикаларда ~~30~~ 35 нәфәрә гәдәр фәһлә ишләјирди. Бунларын зәһмәт һаггысы 60-70 гәпик јашлылара, ушагларын зәһмәт һаггысы 15 гәпик иди.

Бу усталардан 1 нәфәри тәнбәки доғрајан, 3 нәфәри пачка (12 мисгал) бағлијан, 15 нәфәри тәнбәкини чөпүндән ајыран, 1 нәфәри тәнбәки доғрајан машыны фырладан, 3 нәфәри пачкалары 5 гырванкә һесабилә 40 пачка-пачка бир јерә бағлајан, 5 нәфәридә јешикләрә габлајан вә 2 нәфәридә әл ајағда ишләјән. Аксыз пулу хәзинәдән 1 пуд тәнбәки пачкаларына 3 ман. 60 гәпәјә бандерол алынырды, һәр пачкаја 1 гәпикдән артыг дүшүрдү. Һазыр тәнбәкинин путы 14 маната сатылырды.

Јеһудиләрдән тәнбәки путу 4 маната алынырды.

Тәнбәкинин тозундан буруноту: пачкалар гајрылыб, дуканчылар бири 4 гәпикдән сатырдылар.

Тәнбәки пачкалары дуканчыларын үстә 4,375 отурурду, өзләри бири 5 гәпикдән сатырдылар.

Бандеролја дан машындан кечириб махорка пачкаларда

сатылырды. Һачы Һәсән Дадановун заманында (бардиля) думадан махорка гајырмаг адәт дејил иди. Онун үчүн думалары (бардиля) путларла дүзәнликдә јандыртдырырды.

1955-чи илдә Һүсејн Шириновдан алынан мәлумат.

Тәнбәкинин чоху Тифлисдә батманы (16 кирвәнкә) 1 ман. 50-80 гәпијә сатылырды.

1895-чи илдә тәнбәки 89½ десјатин јердә әкилирди. О јердән 1128 пут (830 кило) тәнбәки алынмышдыр.

Һәр аиләдә ишләнән габлар.

Габлар вә кабтиләр мә'мулә олунур дашдан, агачдан, мисдән, пиринчдән (тунчдән), дәмирдән, чугундан, сахсыдан, тәнәкәдән, торпагдан, шүшәдән вә саир шејләрдән.

Дашдан:
Ал дәјирманы
Билов
Су сүздүрән нов

Агачдан:
Гулаглы тәкнә
Галаг (бал үчүн)
Ал арабасы
Јемик.
Бешик
Күрәк
Кос
Күрсү
Катка
Мәрдәнә (јуха јајан)
Нәрдиван.
Охлој
Табаг
Тар
Тәнкә (хәмир)
" (палтар. јуј)
" (дујү, сәбзи јујан)
Тәрәз
Чанаг
Чәлләк
Чомчә
Шана (хырм. үчүн)

Мисдән:
Абкәрдән
Афтафа
Бадијә
Долча
Газан
Гашыг
Кәфкир
Күјүм
Ләјән
Мәҹмәи
Мәј газаны
Пијала
Пиј суз
Таба
Табасар
Тас
Тијан
Сатыл
Сини
Сәрчәм
Сәрпуш
Сүзкәч
Сәрнич
Сураһи
Хакәндаз
Чајдан
Чырағ (шамдан)
Ҹәм
Чомчә
Шамдан.

Дәмирдән:
Балта
Бычаг
Бел
Бухов (ат)
Бычгы
Дараг
Дәһрә
Јаба
Зәнҹир
Әран
Искәнә
Гајчы
Гијмәкеш
Гыфыл
Кәрки
Кәлбәтин
Коса
Кулунк
Күрәк
Линк
Маша
Мангал
Мәфтил
Мидвар
Мых
Очәлән
Саҹ
Саҹајаг
Тәрәзи
Чәкич
Чәнкәл
Чофтә
Чалга
Шиш.

Пиринч:
Афтафа
Ләјән
Мангал
Самавар
Тәвәл (чич. габ)
Һәвәнк дәстә
Чајдан
Шамдан.

Дулуз торпагы:
Бардаг
Гур-гур
Дону
Динчәк (чичәк үч.)
Кәпич
Күп
Күпә
Күлчә басан
Кәјәч
Гирәмәт
Кодуш
Лулә (она)
" (тапанча)
" (бирәк)
Лүләјин
Нәһрә
Сәнәк
Сәрнич
Сураһи
Сәркум ?
Тајгуләб
Тәндир
Хејрә
Чираг
Чубуг (галјан)
Ҹәм
Чырдәк.

Чугундан:
Афтафа

Газан
Тијан
Саҹ.

Сәхсидан:

Нәлбәки
Бошгаб
Ҝүлдан
Дорз
Каса
Нәмәкдан (дуз)

Сүтдан
Ҝүлабдан
Финҹан
Чајник.

Тәнәкә (ағ дәм)

Гашыг (лим.)
Гыф
Нефт габы
Су сәнәҝ
Чырчыра

Фанар
Чыраг.

Шүшәдән

Бәрни
Банка
Бутылка
Ҝүлдан
Истәкан
Ҝүзҝү

Нәмәкдан
Сураһи
Шүшәләр.

Саир шејләрдән

Әләк
Гәлбир.

Бишмиш хөрәкләр.

Ашлар.

Бамјаглы
Боранылы
Буғламалы
Габаглы
Долмалы (кәләм)
" (тәнәк)
" (бадымҹ.)
" (хијар)
Күкүлү
Лобијәли
Өвриштәли
Сәбзи говурмалы
Һәлим чырпма
Шештәрәкли
Шорбалы.

Чиловлы

Ајранчило
Ахтачило
Балбачило
Һәлимчило.

Пиловлар

Гыргавул пило
Гузу
Дөшәмә
Мусәмб
Сүтлү
Тојуг
Туршу
Чүјүт
Фисинҹан
Шилә.

Кабаблар

Лүлә к.
Таба к.
Тас к.
Тикә к.

Долмалар

Алма долмасы
Бағырсаг "
Бадымҹан "
Бибәр "
Кәләм "
Помидор "
Тәнәк (јарп.) "
Хијар "
Һајва јарп. "

Говурма

Бозговурма
Нар говурма
Пенҹәр "
Сәбзи "
Соған ".

Гајганаг

Јумурта
Пендир
Помидор
Чалма.

Хәмир хөрәји

Гашыг хингалы
Гүјмаг

Әриштә

Кирс
Омач
Сүзмә хингал
Сүрһүлү
Хашыл.

Балыг

Балыг бозговур.
" гызартма
" кабабы
" сојутма

Пардалаг

Чирдә-бирдә
Чызбыз.

Әт бишмиш

Бозбаш
Бозартма
Катлет
Күфтә
Өвриштә
Шилә.

Ала илә

Довға
Кәләҹош
Лобијә

Сүт илә

Доғрама
Јајма
Фалда

Ширни.

Һалва

Дүјү һалвасы
Нишаста "
Ун "

Афарлар (гүјаб)

Сәбзә афары
Пендир "
Соған "

Бир тәндир чөр.

Гарындалы чөрәји
Гатлама
Гутаб
Дари "
Дүјү "
Зәнҹәфи "
Кәтә-фәсәли
Күлчә
Овма-фәтир.
Чај чөрәји
Чыздахлы
Шәкәр чөрәји
Шор "

Һәлим ашы
Сәмәни
Горға бүғда
" дүјү

Дарға.

1920-ҹи Азәрбајҹан Советләшәнә кими Шәкидә базар, дуканлары ҝечәләр оғру әјриндән ҝудмәк үчүн дукан, базар алверчиләри бир јерә јығылыб үмуми ичласда бир нәфәр „дарғабәји“ сечәрдиләр. Дарғабәји өзу үчүн 8 нәфәр ишләдији адамлардан дарға тә'јин едир. Ахшамүсту онларын һәр бирисини бир бәндәрканә гојур. Бирисини Шејтана базар һачы Әбдүррәһим аға евинин алтындакы дуканын габағына гојур, о бирисини Тер Геворков фабрикасы (инди III-ҹү фабрика) нын габағына, Үчүнҹүсини фабрикадан јухары күчәјә, дөрдүнҹүсини Дашлы базарын ајағында Һ. М. Садыг Әлијевун дуканынын габағына, бешинҹисини Дрансов (сонра һачы Әбдул Әзиз Имамовун карвансарасынын башында Көрпү гулағында, алтынҹы Кәрпичханәјә ҝедән көрпүнүн алтында, једдинҹиси Гара Мәһәммәд-бәј дуканынын үст тәрәфиндә гојур. Бириси кәзәрти әлиндә чыр-чырагла дарғабәји илә бәндәрканларда олан дарғалары сәһәрә кими 5, 6 дәфә јохлајурлар. Гышда, јаз вә пајызын сојуг ҝүнләриндә манғалда көмүр гыздырыб вә ја тахта парчаларындан јаланҹо гајырыб соңундә тахта јешијин ичинә гојуб отуруб гызынырлар, әјинләри галын вә үстүндә күркдә отурурлар. Һәр дарға өз рајонуну 3-4 саатдан бир ҝәзәр әлиндә чомах о бириндә чыр-чырах нөјүт мазутунда кәзир вә дуканын габағында ~~дуруб~~ дајаныб гыфылы бағлы олдуғун әлилә јохлајыр. Әҝәр дукан саһиби нәдәнсә дуканыны бағламајыб вә јахуд оғру ачыбдыр. Дарға ҝедиб дукан саһибинә хәбәр верир. Дуканчы дәрһал ҝәлиб јохлајыр, һәр шеј јериндә саламатдыр тәзәдән бағлајыб ҝедир. Дарғалар ҝечәләр бир биринә һај вери ки ојаг олсун. Ҝечә күчәдән кечән оланда, дарға о ҝедән сәмтиндәки дарға һај едир, о да она ҹаваб верир. Кәзәрти дарға бәндәрканлары јохлајанда ҝедиб дарғанын јериндә отурур, о да ҝедиб рајонуну-дуканлары чыр

чыраг, дэкэнэклэ јохмир јериндэ отурур. Кэзэрти дарға кедиб о бирисини јохламаға, бу мүневал намысыны долашыр.

Ајын ахырынча 2-3 күн галмыш 2 нэфэр инанылмыш гэхс күчэнин башындан башлајыб күчэлэр узуну бирисинин элиндэ сијаһы адлыг нағды јығырлар. Јухары базарда 400 артыг дүкан вэ мағазалар вардыр. Онларда чоху сэнэткарлар, аллафлар, баггалијјэлэр, бэззазлар вар, бэзисинин 3,4 чэрчэ мағазаси вар. Сэнэткар: 20-25 гэпэк, гејрилэри 50г. 1-2 манат пул алынырды. Бириси пул јығыр о бириси сијаһијэ гејд едирди, 3-4 күн тамам пул топланырды.

Дарға ајда 8 манат дарғабэји ајда 25 манат алыр.

Һэр дарғанын рајону(саһэ)-нда кочэн гыз вэ евлэнэн оғланын јенкэлэр дэбдэбэ кедиши күнүнү габагчадан хэбэр билиб, кэлиб о кечэн күчэдэ бусгуда дурур. Ахшама 2,21/2 саат галмыш јенкэ кечэн дэбдэбэ илэ (кечмишдэ ат илэ кедэн јенкэ, гызын габагыны) сонра фајтунла кедэн јенкэнин дэбдэсинин габагыны кэсиб дејир: «Мэним јолумдан кечир, мэн бурахмарам». Оғлан еви адамы 1-2 манат вериб кечиб кедир. О заман оғлан јенкэси кедэн күчэдэн јох, кэлини башга күчэдэн апарырлар. О күчэ рајон дарғасы фајтон вэ атлыларын габағыны кэсир, јол хэрчи истэјир. Јенэ оғлан еви адамы 1-2 манат вериб кечиб кедир. Тојлар белэ иттифаглар чох олур.

Бу 2 карвансарак: Франсов вэ Илэк карвансараларын ичиндэ өзлэринин горуучулары вардыр, онлара дарғалар бахмырдылар.

Тэхминэн 1860-чы илдэ базар, дүкан, мағазалара дарғабэји 2 гардаш: Јаһја, Јунус идилэр. Сонра Тејмурбэј Вэзирову сечдилэр. 1900-чу илдэ чопур Эмирэсланы сечдилэр. О 1921чи илэ гэдэр дарғабэји олду.

Јухары гапан.

Шәки шәһәрин 2 јердә гапан тәрәзиси вардыр. Бири Јухарыбазар Ипәк карвансарасынын алтында мејданда. О бириси Ашағабазарда II ҹүмә мәсҹидинин габағында, Гурҹан чајын кәнарында. Һәр 2 гапана кәндчиләр сатыш үчүн кәтирирдиләр кисәләрдә, човалларда араба илә: буғда, арпа, дары, гарғыдалы, дүјү, чәлтик, сулуф, ун; арабир: гоз, фындыг, шабалыд. Сатыланда гапанда чәкилирди. Гапан һаггы 2 гәпикдән 10 гәпијә кими.

Јухары гапанчы Јунус Мәһәммәдов, ашағы гапанчы (додаг) Һачы Мустафа иди.

Онлары шәһәр Бәләдијјә идарәси тәјин едирди, вә маашыда о идарәдән алырдылар. Онларда алдыглары чәкә пуллары һәр күн ахшам үсту Бәләдијјә идарәси кассасына вериб гәбз алырдылар.

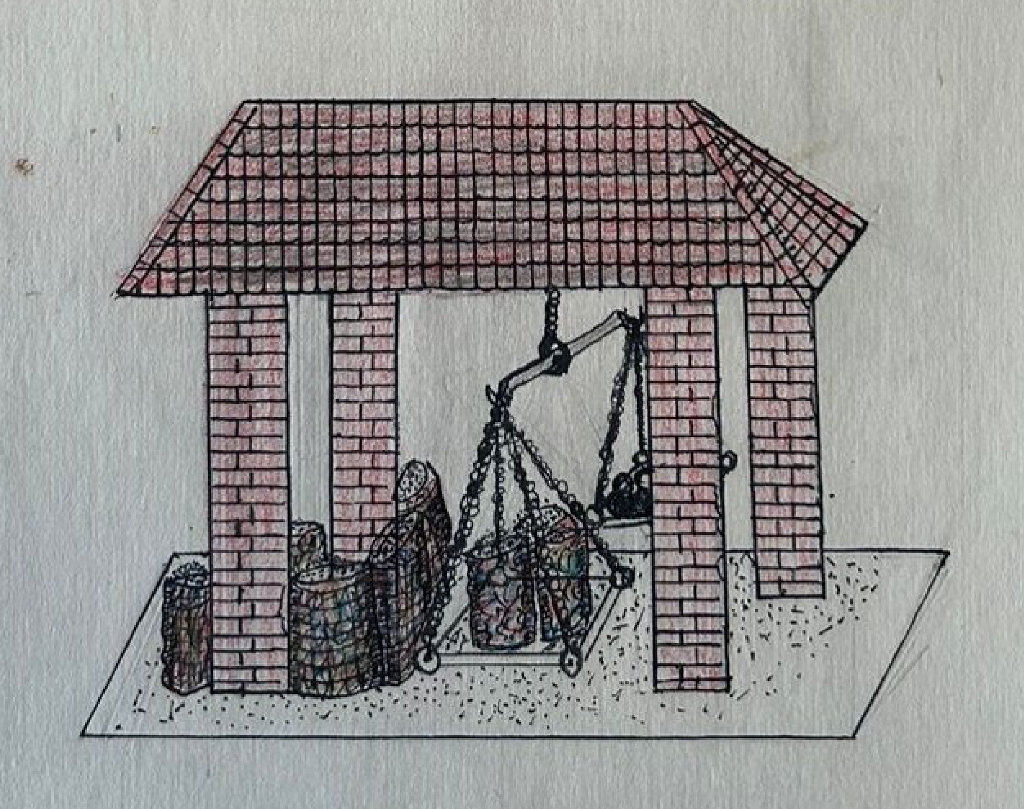

(Охранничество) Охрана базаров и лавок

Даргабайы- Начальник ночной базарной охраны. Дарга- охранник.

В старину торговые магазины и лавки города Шеки по ночам охранялась бригадой охранных. Торговцы на общем собрании выбирали начальника бригады (охранников). Начальник в свою очередь назначал себе охранников, кого он нашел подходящим. Вечером начальник каждого из них поставил на узловые пункты. Одного из них закрепил на улице Шайтанбазаре, перед лавкой под домом Гаджи Абдурраҳим-аги, другого перед фабрикой Тер-Кеворкова (ныне 3ª фабрика), третьего выше фабрики на улица Базарбашы, четвёртого на конце мощенной камнем улицы, перед магазином Г.М.С. Алиева, пятого выше карвансары Дрансова (ныне Гадж Абдул Азиза Исмалова), шестого около моста, ведущего дорогу на кирпичные заводы, седьмого выше магазина Гара-Мамедбека. И один охранник-ходячий над остальными, ходил повсюду на проверку с начальником. Охранники имели палку и лампочку (чыр-чыра). Зимою и в холодные дни весною и осенью по ночам имели мангал (жаровня), и угли немного. Вечером зажигали костер на мангале, поставили перед собою в ящике и сидели в тулупе. Каждый охранник имел для проверки свой район; которого через 3-4 часа взяв палку и лампочку с злой собакой, которую держали на привязи в тулупе ходил проверить. Ходячий охранник начиная с первого охранника, сидевь на его место отправлял проверить свой район. Не дай бог, если магазин или склад без замка, немедленно хозяину дали знать. Это очень редко бывало. Охранник закончив проверку сядет на место. Ходячий идет к другому, третьему и так каждый вечер 4-5 раз обходит всех охранников. Ночью охранники, чтобы не дать спать другому откликались между собою. Если заметили по улице прохожего, то один другому криком давал знать, а другой тоже отвечал.

В то время в город не было электрического освещения. После образования Городского Управления на перекрестке, на середине длинной улице на бревне по ночам горела лампа-(фанар). Один рабо-

чий на плече короткая лестница, в руке битон с керосином по вечерам снизу ходил, останавливался у ламп на бревне, заправлял наливал керосин зажигал лампы, и так ходил до другого конца. И по утрам их тушил. Потом высокие газовые лампы были поставлены.

За неимением по вечерам света торговцы закрывали к вечеру свои магазины и лавки уходили домой. Начальник и охранники в это время занимали свои посты. До утра они охраняли.

У каждого охранника в своем районе, если девочка выходит замуж или молодой человек женится, то он-охранник узнав об этом, заранее 2-2½ часа до вечера приходит подкороулить на улице. Во время шествия невесты перегородил дорогу (стоял перед лошадьми (когда на лошадях везли) и фаэтоном) требуя магарич. По тогдашнему обычаю один из людей жениха давали 1, 2 рубля и проезжали.

В конце каждого месяца два доверенные лица ходили по магазинам и лавкам собирать содержание за охрану. Сбор денег продолжалось 3-4 дня. Более 400 лавок и магазинов на верхнем базаре были разные торговцы и разные взносы. Напр. были ремесленники, лабазники, бакалеи, мануфактурные магазины. В новой Карвансарае мануфактур-магазины, коконные, склады сюда не входят, Карвансар имела на 4х углах 4 больших ворота, по вечерам они закрывались и 4 одабаши (отах-баши) охраняли их.

Когда недовольство было со стороны начальника охраны как-то: часто воровство и ограбление магазинов и амбаров, тогда крупные торговцы собрались вместе и выбрали нового начальника охраны.

Приблизительно в 1860 годах начальниками охраны магазинов были братья: Яхья и Юнус, потом был Теймур бек Везиров, а затем в 1900 году выбрали Чопур-Амираслана, который охранял до 1921 года.

Малджегат.

Поселение обязаны отбывать в пользу владельца земли следующие повинности: 1) Малджегат, или отделение владельцу нести урожая всех произведений; 2) прислугу; 3) рабочие дни в польз владельца; 4) эврез или вспоможение мирскою скидкою.

I О малджегате.

Поселение обязаны выделять в пользу владельца земли десятую часть урожая всех вообще земних произведений, если только поля, сады, огороды были возделаны средствами самих-поселян. Если же владелец земли дасть поселянину, по взаимному согласию скот, орудия и семена то предоставляется им, условиться на счет разделения между собою добытых сими способами всех вообще произведений, но с тем, чтобы высшая мера выдела в пользу владельца никак не превышала одной пятой части всего урожая.

Взимание „малджегата" производится следующим порядком, окончить жатву или сбор произведений: в присутствии владельца земли или его поверенного, делить хлеб на снопы, а прочие продукты на части (последние мерою или весом), и из них владелец отделяет себе положенную часть. Разделение произведений на части обязан поселянин сделать не позже 3^х^ дней после уборки.

Доставку „малджегата" к владельцу если он живет в черте того же имения поселянин обязан сделать не позже 3^х^ дней после выдела, а если владелец живет другом месте, но не далее 50 верст от места сбора произведений, то не позже 20 дней доставка „малджагата" на растоянии более 50 верст, производится по окончании всех полевых работ, в свободное время, и зачисляется поселянам в рабочие их дни на владельца. (согл. § 18).

Поселянин ответствует за целость „малджегата", пока не сдать его владельцу".

II О прислуге.

Прислуга владельцам, земли, каждому обозначена будет в особых списках и берется только с мужского пола.

В прислугу преимущественно назначать тех поселян, кои не имеют своего хозяйства, хлебопашества, и садоводства, а так же одиноких и сирот.

Примечание: Прислуга назначается по очереди между участниками семейств, ею обязанных, по выбору с их семейств, с согласия впрочем владельца.

В прислугу воспрещается назначать:
а) лиц женского пола,
б) более одной души из семейства.
в) поселян моложе 20 летного возраста и наконец
г) мусульманам из христианских, и христианам из мусульманских семейств.

Прислуга должна сменяться каждый год, но может оставаться и далее, если на то будет обоюдное согласие.

Прислуга обязана исполнять, по мере возможности, все законные требования владельца земли и отправлять, как домашние, так и полевые работы.

Прислуга получает от владельца земли пищу и одежду.

Семейство из которого взята прислуга не отбывает в пользу земледельца, никаких других повинностей.

Казенные за это семейство подати и повинности, обязан платить владелец в уменьшенном размере 3 руб. сереб. в подать и 2 руб. сер. земскую повинность. От личных же земских повинностей такие семейства освобождаются вовсе.

III О рабочих днях в пользу владельца земли.

Каждое семейство обязано, по требованию владельца земли, выставить одного работника со

скотом где нужно, с сельскими орудиями, на 8 дней в году, а именно: а) на 3 дня для распашки посева, уборки, молотьбы и доставки земных произведений б) на 2 дня, для перекачовки владельца или переезда его из имения в) им производится только в пользу агалара управляющего селением.

Канавы, мосты, дороги и все работы, необходимы для общего благосостояния поселян, живущих в черте владельческой земли, исправляются и вновь делаются также эврезом, или мирскою сходкою.

Примечание: Джоварары, наблюдие за правильным распределеним воды из полевых канав, будучи избираемы для общей пользы, получают за труды свое вознаграждение от жителей по обычаям края. Раздор жалоб на неправильную раскладку этого вознаграждения представляется местному начальству.

О наделении поселян землею.

Поселяне живущее на землях, поступающих в надел агаларам.

№14 55. В случае смерти маафа звание это переходит к сыновьям его и сохраняется в его семействе до тех пор, пока она будет давать на службу половинное число лиц способных к оной по летам. За неисполнение сей обязанности оно обращается в податние состояния в другое, в) на 2 дня, для отбытии мелких повинностей, как то, для возки дров, для сенокоса и т. подоб. и г) на 1 день для постройки домов и други хозяйственных заведений, огорожи садов и дворов и т. п. Впрочем распределение сих дней и назначение времени, когда поселянин обязан выполнять работы, предоставляется обоюдному согласию владельца и поселянина.

Примечание: перевозка „малджегата" на расстояние 50 верст, зачисляется поселянам в дни работы. Поэтому, время употребления на сию

перевозку исключается из общего числа 8 рабочих дней.

Владелец земли не имеет права удерживать поселянина на работе более одного дня в один раз без согласия сего последнего; только при перекочевке и переездах он может удерживать его на все время, для того в предыдущем назначенное.

Если владелец не будет иметь нужды в рабочих; то может с каждого семейства, вместо работника взимать за каждый рабочий день по 10 коп. серебром, но не более.

IV Об эврезе.

Эврез, или вспоможение мирскою сходкою только в пользу владельцев земли.

Также эврез или ~~сельская~~ мирская сходка для улучшения жизни сельчан, живущих на владельческих землях: архи, мосты, дороги и все другие деяния необходимо снова образовать и ремонтировать.

Примечание: для общего пользования избираемые джувары наблюдали правильности распределения воды по полевым архам. По обычаям края от населения за свои труды получать вознаграждения. За неправильное распределение вознаграждения для разбора жалобу представляет местному администратору.

(газ. „Кавказ" 1848 года № 6 стр. 22.).

Старинные водопроводы в гор. Шеки.

126. Шеки снабжается водой из 9-10 самостоятельных водопроводов, общее протяжение достигает 23 километров. Источниками, питающими водопроводы, служат родники расположенные частью в долине реки Киш-чай, в 5-6 километрах от города, главным же образом находящиеся в местности Таджик, где берет начало и Гюржана-чай, Последние расположены на высоте около 900 мет-
127. ров над уровнем моря. «Григорьев и Штокман следующим образом отзываются о качестве источников, питающих шекинские водопроводы.

Значительное большинство шекинских водопроводов питается речною водою, нельзя считать эти свойства постоянно присущими последним водам, и в период дождей и таяния снега они неизбежно должны быть мутными».

Следовательно вод шекинских водопроводов, включая в их число и крепостной по химическому составу, в виду небольшого содержания органических веществ, при полном отсутствии азотистых соединений, и незначительного количества, как общего остатка, так и отдельных составных частей, нужно причислить к хорошим питьевым водам. Каких либо признаков загрязнения этой воды при прохождении ее по водопроводам в пределах городской черты, судя по анализам проб воды, взятых из уличных и домовых фонтанов, пока не замечено. Новейшие исследования инж.-хим. Шика подтверждают заключение предыдущих авторов.

Вода поступающая в водопровод из долины р. Киш-чай взята почти с самого начала в каменную кладку.

Только один водопровод (из района Таджлыха) с самого своего истока взят в глухую кладку и благодаря этому, защищен от загрязнения, остальные же водопроводы при ливнях и селях дают мутную воду, свидетельствующую о попадании в водопровод поверхностных вод.

Район откуда берет начало большинство шекинских водопроводов не заселен, но, как нежелательное явление, здесь наблюдается незаконная порубка кустарника, служащего единственной надежной защитой от страшных селевых потоков, постоянно угрожающих городу и водопроводам.

Другое нежелательное явление - это происходившая здесь пастьба скота, прогулки и т. д.

128 Водопроводы, устроенные из гончарных труб, прерываются на своем пути многочисленными распределительными колодцами (таксим гезу) и заканчиваются на своих концевых ответвлениях большим же числом водопроводных точек в виде самоизливающейся водяной струны.

Начальные трубы имеют наибольший поперечный диаметр соответственно чему называются „ана-люла", т.е. (мать-труба), „орта-люла" - (среднее), „голгыран-люла" - (пропускающая руку труба), для дворовых ответвлений и носит оригинальное название „тапанча люла", т.е. (пистолет труба).

По форме своей, трубы представляют собой несколько конусообразные тонкостенные цилиндры, у которых один конец имеет манжетное сужение шириной в 5-6 см.: суженным концом одно колено трубы вводится в широкий конец другого. Толщина стенки трубы не превышает 0,5 - 1,0 см. длина колена - 45 см., при колебании диаметра труб от 6,0 см. до 18,5 см.

Более подробные данные о размерах труб приведены в нижеследующей таблице:

Размеры труб	I Ана-люла	II Орта-лю	III Голгыран люла	IV Тапанча люла
1. Наи~~менование~~ больший диаметр (Основания усечен. конуса)	18,5	—	10,0	9,0
2. Наименьший диаметр. (диаметр плоскости сечения)	14,0	данных нет	8,0	6,0
3. Длина трубы (высота усечения конуса)	40,0	—	43,5	45,0
4 Толщина стенок труб.	1,0	—	0,5, 1,0	0,5,-1,0

(Известия Об-ва обследов. и изучения Азербайджана г. Баку 1928 г. №: 6.) стр. 126, 127 и 128.

Шоссейные дороги.

После присоединения 1805 года Закавказье к России главнокомандующим на Кавказе был ген. Ермолов. Местонахождение его было гор. Тбилиси. В то время сухопутн~~ую~~ая дорога имела

Нуха – Тбилиси.

Нуха

Бабаратма	18¾ в.	Шираская	14 в.	Муганлы (на р. Иоре)	13 в.
Ахкобурская	15¼	Царские колодцы	15¼	Сартачальская	21¼
Алиаминская	20½	Магарская	23¼	Лачини	24 в.
Муганлинская (на Алазани)	24	Лягобинская	13¾	Тбилиси	18½ в.
					221½

(Кавказский календарь 1853 г. стр. 138)

В 1887 году гор. Баку с городом Тбилиси соединена железной дорогой. Тогда для отправле- в Тибилиси дорога проходила через Евлах.

Нуха – Евлах.

Нуха

Инекли	17 в.	Чомахлы	18½ в.	Евлах (Гараоглан)	14½ в.
Сучма	13¾	Халдан	10¾ "		74½ в.

(Кавказск. календарь 1899 г. стр. 135).

Нуха – Шемаха.

Нуха

Мелик арх	25 в.	Кутгашен	6 в.	Миджик	10 в.
Хачмаз	24½	Вандам	11 "	Велабена	17 "
Бум	19	Топчи	12 "	Хасиндара	15 "
				Шемаха	19 "
					158½ в.

(Кавказский календарь 1917 г. ст. 123).

Нуха – Кутгашен.

Нуха

Варташен	42 в.	Нидж	33 в.	Кутгашен	22 в.
					97 в.

(Кавказский календарь 1917 г. стр. 123).

Нуха – Вандам.

Нуха

Мелик Арх	25 в.	Бум	19 в.	Вандам	11 в.
Хачмаз	24½	Кутгашен	6 в.		85½ в.

(Кавказский календарь 1900 г. стр. 122).

Нуха – Белаканы.

Нуха

Ашага Гейнюк	18½ в.	Гелюк	19 в.	Белаканы	17 в.
Кахи	15 "	Закаталы	22 "		91½ в.

(Кавказский календарь 1904 г. стр. 90).

Отд. I **Движение почтовых экипажей.**

95. От Евлаха (Кара Оглан) до гор. Шеки срочные омнибусы отходят по понедельникам, средам и пятницам в 11 час. утра, обратно по вторникам, четвергам и субботам в 10 часов утра в пути 8 час. 51 мн. Плата за проезд внутри омнибуса 3 руб. 78 коп. и на козлах 2 руб. 27 коп. за багаж (сверх определенного бесплатно: по 1 пуду для занимающих место внутри омнибуса и 1/2 пуду на козлах) по 15 коп. с каждых 10 фун. За проезд в несрочных экипажах: в 4х местной коляске (6 руб 35 коп., в 2х местной 15 руб. 59 коп., в 4х мест. тарантасе 11 руб. 32 коп. и в 2х местных тарантасе 10 руб. 57 коп. (в сумме этой заключаются прогоны, прокатные деньги и государств 10 к. сбор)

(Кавказский календарь 1906 г. Отд. I стр 95).

21. Варташен почт. отд. Нуху (Шеки) воскр. и четв. 11 ч. 40 м. ут
Куткашен понед. и пятница в 1 ч. 20 мн. дня.
Обратно воскр. и четверг 11 час. утра.
26. Евлах – в Шеки ~~пятница~~ вторник и четв и воскр. 8 часов утра.
Обратно среда и пятн. 4 часа 15 м. дня
27. Закаталы в Шеки пятн. и четв. 6 час. 30 м. утра.
Обратно ~~пятн.~~ понед., пятн. 3 час. 5 м. дня.
30. Кахи – в Шеки пятн. и четв. 11 ч. 05 мн. утра.
Обратно понедельн. и четв. 10 ч. 25 м. утра.
Куткашен в Шеки втор. и суб. 8 часов утра.
Обратно втор. и суббота 4 ч. 30 мн. дня.
Лагодехи Тбилис. губ. в Нуху среда и воскр. 1 ч. 30 мн. дня.
32. Обратно втор. и суб. 11 ч. 10 мн. утра.
Нидж в Шеки воскр. и четв. 4 часа утра
Обратно вторн., четв. и воскр. 3 ч. 30 м. ут.
35. Шеки в Куткаш втор. и суббота 2 часа дня
Обратно вторн., четв. и воскр. 4 ч. 50 м. дня
Шеки в Тбилиси понед. и пятн. 6 ч. 30 м. утра.
Обратно пятн. и четв. 3 ч. 15 мн. дня.
" в Евлах понед. и среда и пят. 7 час. утра.
Обратно втор., четв и воскр. 5 ч. 20 м. утра
37. " в Нидж и Кутк. пон. и пятн. 7 час. утра.
Обратно воскр. и четв. 5 час. 20 м. дня.

Сартачалы Тбилис. губ. в Шеки втор., суб. 11 ч. 50 м. ут.
40. Обратно среда и воскр. 2 ч. 40 мн. дня.
Сигнах в Шеки среда и воскр. 6 часов утра.
Обратно втор. и суб. 6 ч. 30 мн. утра.
Халдан в Шеки по втор., четв. и воскр. 10 ч. 10 м. утра.
Обратно понед., среда и пят. 2 ч. 5 м. дня
От Шеки до Евлаха и обратно взимается плата за 4-х мест. коляску 16 руб. 35 коп., за 2-х мест. 15 руб. 59 коп. За 4-х мест тарантас 10 руб. 57 коп. и за омнибус 22 руб. 63 коп.

(Кавказский календарь 1914 года стр. 21–40).

Почтово-телеграфное отделение:

27. Варташен - в Шеки воскр., четв. 11 ч. 40 мн. утра.
Обратно понед., пятн. 2 час. 40 м, дня.
Шеки в Куткашен пон., пятн. 1 ч. 20 мн. дня.
Обратно воскр. и четв. 11 час. утра.
Нидж в Шеки воскр. и четв. 7 часов утра.
Обратно втор. четв. и воскр. 3 час. 30 м. дня
Шеки в Куткашен втор. и субботе 2 часа дня.
Шеки в Тбилис понед. и пятн. 9 час. 30 мн утра.
Обратно понед. и четв. 3 часа 15 м. дня.
Шеки в Евлах понед., среда и пятн. 7 час. утра.
Обратно втор., четв. и воскр. 5 ч. 15 м. дня.
Шики в Нидж и Кутк. пон. и пятн. 7 часов утра.
Обратно воскр. и четв. 5 час. 20 м. дня.

123 Маршруты путей на Кавказе вне почт. трактов.

Шеки Куткашен		Шеки Шемаха			
Варташен	42 в.	Мелик-арх	25 в.	Тэчи	12 в.
Нидж	33 "	Хачмаз	24½ "	Миджсин	10 "
Куткашен	22 "	Бум	19 "	Велабина	17 "
	97 в.	Куткаш.	6 "	Хасиндара	15 "
		Вандам	11 "	Шемаха	19 "
					158½ в.

(Кавказский календарь 1917 года Стр. 95, 21–40 и 27 и 123).

Автомобили в городе Шеки.

Летом в 1907 году в городе Шеки из нескольких купцов Муса-бек Амирджанов, Погос и др. образовалось Товарищество. Это то-во имело в виду для облегчения сообщения со станцией Евлахом Закавказской Желдорогой - Шеки-Евлах тракт. Они закупили несколько автобусов и двухместную коляску. Стоянку в городе назначили во дворе Давуд-бека, - против почтовой конторы. Для осмотра автобусов и коляску стекалось со всех концов города, почти половина города была там, одни уходили другие приходили. Это продолжалось 3-4 дня. Наконец прекратили и закрыли ворота. С удивлением друг друга спрашивал ты видел „автафабель"?

Растояние Шеки - Евлах (Караоглан) 75 верст автобусы делали в 4 часа, а фаэтоны делали 10 часов и более. Поэтому многие ездили на автобусах, и каждый платил 3 руб., а на автоколяске 5 руб. На автобусах скамейки стояли одна за другой, как на конках, колёса были низкие, а потолок был высокий на рост среднего человека, на крыше размещалось багажное отделение и принимал 8-10 человек.

Извозчики-фаэтона с каждого пассажира на задней мягкого мест брал 4-5 руб, на передной скамейке 2-3 руб. и козлах посадил за 2 руб. и посадил всего 6 человек на 15-16 рублей.
У извозчиков пассажиров на много уменьшилось. Они ездили на проводники: „Гаджи-Осма" (около Агдаша), сел. „Габаратма" с жертвами молиться богу, чтобы автомобилей не было в нашем городе.

1908 году в конце мая автобус с 10-ю пассажирами из Евлаха отправился в Шеки. Из числа пассажиров я и Абдулла (дуючи) Абдуррахманов были там. В то время шоссейная дорога по бокам имела канавы, для истока воды. На дороге немного дальше от селения Джафарабада, шофер хотел дать

фургону дорогу пройти, автобуса повернулся в правую сторону, т. к. колеса низкие попали в канаву, моментально перевернулся на бок; пассажиры женщины, мужчины свалились друг на друга. У кого ноги раздавлены, у кого руки и ноги обожжены горячей водой, у кого голова поранена. Крик, плач, как будто траур, а мы остались ~~без~~ не вредими. Никто не приходит на помощь, кругом горы. Шофер пошел в Джафарабад звонить в город за машиной. До прибытия другой машины на помощь из города, никто из извозчиков проезжавшие в город не брали автобусных пассажиров в город, даже раненых не брали. Они-извозчики бойкатировали автомобильных пассажиров.

Через 2 часа прибыл из города автобус взял нас в город.

По какой причине эти машины через 2 года вышли из строя. Или первоначальные выпуски машин были слабые или же Т-ву отпустили не прочные машины.

Потом в 1910 года Заид Гаджи Муса оглы закупил одну машину. Он стоянку сделал во дворе Бегляра. С каждого пассажира брал 5 руб. и сам вместе ездил.

Также сын Теймура (годак) Мамед слесар купил легковую машину, и пустил в ход. И другой М. д зергер оглы купил машину легковую. Все эти машины не более 2х лет не работали.

Постепенно извозчики начали опять ездить в Евлах. Они помнили в первое время с пассажиров автобусов и автомобилей брали в двойную, тройную стоимость проезда. Из Шеки до Евлаха железно-колесные фаэтоны выехав из города в 8 часов утра в 6-7 часов вечера прибывали в Евлах. В 1904 году резино колесные фаэтоны на 2 часа ранние прибывали. В редких случаях на резиновых шинах без остановки на дороге делали 6 часов езды.

После Советизации Азербайджана автомобили легковые делали расстояние Шеки-Евлах в 2, 2½ часа.

затем за 1½ часа.

Автобусы Шеки-Баку езда была в сутки (по шоссе и железной дороге), последнее время это растояние делает самолет в 1 час 10 мин.

Кто-то написа в жур. „Молла-Насреддин" как извозчики фаэтона ехали в „Бабаратма" молиться богу. В тот же день автомобил перевернулся в аврог. Эти рисунки.

اشکیده بابا راتما پیری

Шэкидэ „Бабаратма пири"

фаэтончылар.

فایتونچی لار

Ај аллаh сэн бу „афтафабаш" бизим шэһэрдэн јох елэ!

ای الله سن بو «آفتافابلی» بزیم شهردن یوخ ایله!

1908

همان گون یلیجه یولنده آفتاموبیل چونور.

1908г. Һаман күн јелиҹэдэ афтамобел чонур.

Евреи в селе Варташен.

111. В селе Варташен лет 250 назад поселились евреи. Сначала их было около 60 домов, а теперь по числу душ, они превосходят остальных жителей. Говорят по-персидски; живут в особой части селения, чрезвычайно скучено (304 дыма на 1/2 верс.), нечистоплотно и грязно. Они занимаются исключительно торговлей и табаководством. Табак сеют на землях христиан и мусульман на таких условиях: хозяин пашет и удобряет землю, еврей делает грядки садит саженцы, ухаживает до сбора, сушит и делает пучки с корешками,- хозяин дает еврею все это время пшеницу, рис, деньги на мясо и масло и лапти; урожай делится между хозяином и евреем пополам. Один из евреев торгует на базарах, а другие являются разносчиками. Евреи разносят по домам нюхательный табак и уходят домой с полным узлами всего, чем может одарить ее щедрая варташенка. Раз еврей или еврейка зашла во двор,- они не выйдут с пустыми руками хоть хворосту возьмут из саду. Благодаря этому, евреи не имея ни клочка земли, богаче остальных местных жителей. Роставщиков не мало и
112. между варташенскими евреями: они дают деньги большие проценты, получают в два-три раза больше больше того, что дают. Они заботятся о своих единоверцах... каждую субботу они собирают много денег для своих бедных. Нищенство среди евреев нет.

Евреи уважают своих стариков и раввинов: при них молодые не смеют сидеть и ведут себя очень скромно.

Отец семейства- полный владыка; даже женатые сыновья без разрешения его ничего не могут предпринять. Женщины не так угнетены, как у мусульман (в синагогу им ходить
113. не дозволяется). Иметь больше одной жены не

запрещается законом и почти в 30 домах есть по две жены. 351 2.

Гостеприимством, чистоплотностью и храбростью не отличаются. Женщины с гостями не здороваются. Женщины едят отдельно (и в обычное время, даже муж с женой вместе не едят). Вино и водку пьют только своего приготовления. У христиан пьют тутовую водку.

113. Никогда еврей один не поедет в город, - непременно собираются их несколько, но достаточно одного молодца, чтобы все пред ним разбежались. Трусость евреев вызывает насмешки со стороны жителей.

Одежда евреек составляют: короткая до пояса, рубаха, широкие шалвары, верхнее платье (шелковое или ситцевое) до колен (чакцан) с серебряными пуговицами на руковах широкий, серебряный пояс; голова повязывается шелковым платком. Обувь коши; многие ходят босиком. Пальцы украшаются серебряными и золотыми кольцами. Девушки носят на груди бусы, красят руки хыною жуют сакиз (кева). Одежда мужчины - чоха из шали или сукна, длинный архалуг из ластика, короткая рубаха, узкие шалвары; архалуг подпоясывают ситцевым поясом или серебряным кушаком, - зимою надевают шубу или тулуп; на голове - высокая конусообразная папаха, а под ней ермолка; обувь лапти, коши, чусты. Костюм обыкновенный летом и зимою.

114. Дома строятся из сырого кирпича (в последнее время - из камня). Стены не штукатурятся, кроме передней, которая обмазывается глиной и белится (белой глиной); новые постройки из камня белятся известью, а деревянные - красятся масляной краской. - Прежде до пожара, истребившего все дома, крыши делались из соломы, теперь из черепицы. Пол земляной; покрывается коврами. С фасада

имеются балконы. Комнаты и балконы раз в 352
неделю, в четверг белятся. Дом состоит из 3.
одной, иногда двух, по большей части из трех
комнат. Балкон служит кухней. Посуда ста-
вится на стенах (рафи) под потолком, как
и у татар. Постель хранится в большой
нише одной стены. Продукты хранятся в
одной из жилых комнат. Мука хранит-
ся в глиняных ящиках (кэнду). Другая сте-
на комнат имеет 4 ниши: в них держат
кувшины с молоком, с кислым молоком, сун-
дук с приданым невесты. В нишах третьей
стены - в комнате купцов хранится ситцевый
115. товар, а у табаководов - махорка. Ниши все
имеют занавесы. У четвертой стены находит-
ся камины. Зимою евреи греются под кюрсы -
на средины комнаты табуретка, под кото-
рой в вырытую яму кладут горящие угли;
покрывают ковром; семья садится вокруг:
ноги кладут под табурет, переднюю часть
тела накрывают ковром и греются. На ночь
постели располагают также возле табуретки,
под которою протягивают ноги. Нередки не-
счастные случаи (угарь, обжог ног и т.п.). Ка-
мин собственно для гостей. Окна без стекол,
состоят из решетки со ставнями. Под до-
мом помещение для лошади и коров.

Варташенские евреи строго исполняют
свои религиозные обряды. Из праздников их
назову некоторые: 1, Песах (Пасха). Восемь дней
едят пресный хлеб - „гадал“. Он приготовля-
ется так: пшеницу покупают на гумне,
которого дождь не мочил, и хранят ее в
совершенно новом глиняном кувшине. За 30 дней
до Пасхи каждое зерно выбирают особо, чтобы
оно не имело дырочек и других повреждений,
и что бы оно не было подмочено водою. Мель-
ница, где должны молоть эту пшеницу, тща-
тельно очищают, ремонтируют, ни одной пы-
линки старой муки не оставляют; все щели
в мельнице замазывают; жернова очищаются

измельченными в порошок кусками глиня-
ной посуды. После очистки приходит раввин,
осматривает, хорошо ли все сделано и разре-
шает молоть. Пшеницу на мельницу и об-
ратно муку нужно нести так, чтобы сол-
нце не согрело ее, а то может произойти окис-
ление. На другой день пекут пресный хлеб.
За несколько дней медные посуды, обновляют
глиняную посуду. Луженую посуду до употреб-
ления „очищают" следующим образом: боль-
шой луженый котел наполняют водою до
самого края котла глиною в один вершок тол-
щиною и ставят на огонь; когда вода про-
116. кипит, как следует, ее выливают, котел снова на-
полняют и кипятят; когда вода закипит,
тогда споласкивают в ней все маленькие лу-
женные чашки, блюда, котлы, а затем мо-
ют их в холодной воде, и после этого посу-
да считается очищенною, годною для пасхи.
Для печения пресного хлеба (бадал, маса) соби-
раются 15-20 человек мужчин (женщины не мо-
гут печь); тесто месят, смачивая вчерашнею
водою. Тесто месят, ~~смачивая~~ маленькими
порциями; один раз берут 2 3/4 фунта (в боль-
шом количестве может прокиснуть). Когда
месят тесто, то каждый из мужчин испол-
няют одну какую-нибудь работу; один нали-
вает воду по мерке, другой взвешивает муку,
третий месит тесто, четвертый режет те-
сто и делает лаваши, шестой делает на ла-
ваше рисунки, седьмой печет и т. д. во время
этой работы все должны говорить: „мы, мы
это делаем для „Месе". Вода прибавляется один
раз и при этом чистая, прозрачная и холод-
ная, если воды окажется не 1 меру больше или
меньше, то тесто не годится; поэтому
тот, который поливает воду в тесто, дол-
жен быть знатоком своего дела. Палку, кото-
рою катают тесто, почти ежеминутно чи-
стят стеклом, чтобы тесто к ней не приста-
ло; эта палка до окончании работы должна
быть в руках и находится в движении. Прес-

ный хлеб пекут в новой печке (тандыр), чем нельзя печь обыкновенного хлеба. В печи хлебы не должны соприкасаться друг с другом, не должны подыматься; если из печи вынутый хлеб окажется не допеченным, то его вторично нельзя ставить в печь, он негоден. Пресный хлеб начинают есть только накануне пасхи после благославения; ножи для этих хлебов должны быть новые. Стеклянную посуду тоже обновляют в пасхе. Квартиру оштукатурывают; двери моют и очищают от грязи; все ковры, тюфяки, на которых сидят и спять, платье, белье должны быть хорошо вымыты на речке. Накануни пасхи все мужчины отправляются в синагогу на богослужение; по возвращении из
117. синагоги начинается еда: достают горькие травы, очищаются разные фрукты, смешивают их вместе, толкут, - получается густая масса; благославляют вино; затем в одну большую посуду кладут пресный хлеб, траву, мясо, яйца и другие съедобные предметы; читают историю пребывания евреев в Египте и когда доходят до того места, где сказано, что они ели пищу с горькою травою, перестают читать, берут горькую траву, обмакивают в массу и едят. Затем едят траву с комочкою в знак того, что их мучили в Египте. После еды пресного хлеба читают десять наказаний, которые Бог послал на египтян; при этом берут сломанную глиняную посуду с золою, кладут в золу скорлупу яйца и 10 раз вливают туда вино. В этот вечер собирается несколько семейств вместе проводят время долеко за полночь. Все члены семейства должны выпить непременно по четыре стакана вина с установленною молитвою. После ужина опять читают молитву. Золу в этот вечер повторяется тоже самое. Праздник Пасхи продолжается восемь дней; в эти 8 дней едят пресный хлеб - другого хлеб нельзя есть. В эти дни не едят сухой рыбы и сладостей; многие даже не едят пресного хлеба у другого еврея, думая, что может быть, тот не по обряду приготовил.

2. Пурим. Первой день постятся, проводят дни совершенно без еды. Это пост „Есфири". Вечером в синагоге громко читают и поют из книги Есфири и Мардохея. Дети утром и вечером „пурина" делают ножом фигуру Амана; затем камнем и молотком бьют по этой фигуре до тех пор, пока все изображение не сгладится с доски. Кроме того, бьют по земле, чем попало, топчут, желая как бы раздавить
118. голову Амана, и еще играют на особом музыкальном инструменте. После обеда вся молодежь садится на лошадей, едут к знакомым, просить вина и затем едут в поле на скачку: тут они джигитируют, радуются, что Амана повесили, и Мардохой избавился от гибели. (Христиане и мусульмане, не понимая, говорят Христа, евреи гонят Магомета!).

3. Шамуный Асрит. В этот праздник кончают пятикнижие, которое на богослужениях читается по частям впродолжении целого года. В этот день утром и вечером выносят „Товрад" (пятикнижие) в вызолоченном деревянном цилиндре (ящике). Впереди Товрад идут раввины и почетные лица, составляя круг и держа в руках восковые свечи; семь раз обходят кругом, поют, пьют вино, радуются, а прихожане благоговейно слушают и повторяют „амин". Этот праздник установлен в честь окончания „Товрад" и начала книги „Бытия".

4. Шарана Раба. 21 числа месяца Титирье с вечера собираются в синагогу в память покойников, умерших бездетными, приносят в синагог раньше приготовленные восковые свечи и ставят перед раввинами; вместе со свечею приносят водку и фрукты. Все грамотные читают последнюю главу Пятикнижия и все псалмы („Забор") по очереди, а другие слушают. Грамотные люди должны сидеть в синагоге до утра и провести время в чтении. Утром „мичоур" (пономарь) приносит много веток ивы; каждый мужчина делает из них пучек, как для себ, так и для того, кто в отсутствии;

ручки держат вверх и качают; запоет „Товрад" семь раз вращают и кладут на каоедру. Для очищения от грехов раввин ударяет по спине очищаемого 40 раз кнутом из ослиной кожи и за это получает 5 коп, желающий может повторить. Кнут этот делается из кожи осла: режут на тоненькие ремни, плетут из них плеть и приделывают ручку из дерева.

119. (Накануне всякого праздника евреи купаются в бассейне, проточной воды, вмещающим 40 батманов воды; батман 48 фунтов).

5. Кипр (очищение). В этот день все, кроме больших и малых детей постятся. Накануне после заката солнца, едят пищу и идут в синагогу. Богослужение продолжается 6 часов. Для этого праздника приготовляют одну большую свечу, весом 1 пуд 20 ф. и 50 свечей в 1/4 ф., и все эти свечи зажигаются в синогоге т. к. женщины не имеют права ходить в синогогу, то в тот вечер оне собираются вокруг синогоги и смотрят через окно, как выносится „Товрад" в красивом ящике. Многие набожные остаются в синагоге до утра. Вечером следующаго дня в синагоге играют на дудочке и дают знать, что „кипр" кончился. При выходе из синогоги все целуют руку раввина, молодые - руку старых, прося прощения за все сделанное. В этот вечер благословляют вино.

6. Сокут (Кущи). Этот праздник начинается через 5 дней после „кипр". В ночь кипра благословляется вино; каждый еврей берет с собою благославенное вино приходит в свой двор и палкое замечает во дворе место для шалаша. После праздника кипра все евреи приносят много жертв (Замечу: вообще накануне всякого праздника много режут баранов), и до наступления праздника строят шалаш. Вечером „сокута" все идут на благослужение, которое продолжается 1½ часа; затем приходят оттуда и заходят в устроенный во дворе шалаш и читают молитвы в течение 3 часов. Семь суток они живут в шалаше. Каждое утро благославляют зеленые

веточки четырех дерев: итриг, hадас, мулау (финиковое) и арава (верба).

120. 7. Шоут. Вечером собираются в многогу раввины и грамотные люди и читают до утра из Пятикнижия и Пророчеств; тут они пьют вино и чай, утром купаются в бассейне, который находится во дворе синогоги; затем начинают снова отправлять богослужение, во время которого читают 613 правил, 365 противозаконных поступков, 248 законных требований, которые должны быть исполняемы. На второй день повторяется тоже самое.

8. Гатил (траур). 9го августа траур в память разрушение Иерусалима. В этот вечер читают „плач Иеремии", сами тоже плачут и бьют себя в грудь; многие сидят в пепле и голову осыпают пеплом. В этот день и ночь ходят босыми ногами, босыми же ногами ходят на кладбище, где раввины совершают панихиду и говорят проповедь, собирают деньги для бедных; отсюда опять идут в синагогу, читают книги Иова и Иеремии. Траур продолжается 9 дней: мяса не едят, баранов не режут, не устраивают ни свадеб, ни увеселений.

9. Руш ашана (новый год). За день перед этим режут цыплят, баранов, вечером варят баранью голову, тыкву, рыбу; затем приготовляют финики, мед, морковь, яблоко для кушанья после вечерни; благословляют вино; после благослужения благославляют все фрукты и пищу.

После ужина читают особо положенные молитвы и половину «Забора» (Псалтыри), а днем читают 2 раза всю псалтырь, а ночью книгу „Мишна", где изложен суд Божий. «Фатыл» продолжается 2 дня: в эти дни нельзя спать, ибо Бог судит „смотрит добрые дела и грехи людей. Вечером идут на речку и читают очистительную молитву, берут края платья отряхивают прося Бога очистить их грехи; перед праздником и после праздника по одному дню постятся.

Во все праздники девушки одеваются в лучшее платье, собираются вместе, ходят по улицам,

121. поют, играют в бубны, ездят и веселятся 9.
Женщины мало заботятся о богослужении, ибо их не пускают в синагогу. Религия возложила на них 3 обязанности: 1) Оне должны при печении хлеба отрезать кусок теста, произнося установленную молитву. Кусок этот называется хала. 2) Под субботу и под праздник оне должны произнося молитву, зажечь две свечи. 3) Соблюдать телесную чистоту после менструаций: в эти дни женщина ни к чему не должна прикасаться; на пятнадцатый день она должна выкупаться в бассейне, где есть 40 батманов воды; после купания, возвращаясь домой, женщины глубоко закрывают лицо, и открывают его только при встрече с раввинами и с хорошими людьми.

Свадьба. Обручение бывает в возрасте от 1 года до 20 лет; если девушка маленькая, то на предложение родителей жениха отвечает отец девушки; если девушка взрослая, то спрашивают ее согласие, не принуждают, и она сама берет обручальное кольцо. Девушки еврейские не закрываются и не скрываются, а потому и юноши сами могут выбирать себе невест. У варташенских евреев, впрочем, большею частью, обручают в раннем возрасте. Предложение и обручение происходит следующим образом. Родители, желая своего сына, отправляют к родителям намеченной ими девушки сваху; она является в дом девушки и говорит женщинам о предложении; они назначают примерно день, когда она должна прийти за ответом (дело решат мужчины, которым они впрочем передают). Если предложение принято, то отец жениха с несколькими родственниками приходят к невесте для переговоров за счет обручальных подарков. Жених должен заплатить родителям невесты, смотря по состоянию, от 10 руб. до 40 рублей. На обручения собирается в доме невесты много гостей, родственники жениха и невесты. Из дома жениха несут невесте
122. « табак 6 кур и 6 бараньих шей », Во время обру-

чения дают кольцо, деньги и серебряные вещи. Раввин совершает обряд обручения читает молитву и спрашивает родителей, по любви ли и согласию происходит обручение; затем все присутствующие поздравляют молодых. Повеселившись, гости расходуются; после этого угощают жениха и его товарищей. Из обручальных денег, которые платит отец жениха невесте, дарят жениху. После этого родители невесты тоже отправляют к жениху «табаг». Когда родители жениха возвращают посуды от табага, то в посуду кладут 5 руб., родители же невесты возвращают посуду с 3 рублями; при этом невеста посылает всем членам семейства шелковые платки (пайвадук), кошелки и ермолки, а жених посылает невесте 1/4 фунт хины, Обрученными остаются от одного года до 10 лет. Во время праздника «шоут», когда девушки собираются вместе, приносят провизию и гуляют, жених посылает невесте 13 фун. крупы, 20 коп., 1/4 барана, разные сладости и фрукты, а по другим праздникам - хину. При появлении новых плодов, напр.: земляники, черешен, огурцов, дынь, яблок и т.д. жених посылает невесте подарки из них, а невеста посылает жениху пищу. В особый день жених отправляет невесте плов, делает угощение и приглашает знакомых и родных. После обручения невеста скрывается от жениха, его товарищей и родственников. Во все время жених покупает невесте платья «обручения». Жених секретно посылает невесте через ее подругу шелковый платок с сладостями, невеста же посылает жаренную пшеницу (горга) с кишмишом, орехом и горохом, наз. «чагор».

По соглашению обеих сторон начинается приготовление к свадьбе. Свадьба начинаются зимою, а заготовка делается осенью. За 6 месяцев до свадьбы родители невесты начинают приготовлять приданое. Свадьба начинается
123. всегда после субботы - в воскресенье, и продолжаясь целую неделю, оканчивается в следующую пятни-

цу. В пятницу, накануне свадьбы, родители жениха режут баранов, посылают невесте два батмана вина и 1 пуд мяса. Товарищ жениха несет невесте печень и легкие и получает от нее подарок. Венчальное платье невесте покупает жених; у него шьется оно. При кройке этого платья, жених устраивает угощение и приглашает родственников своих и невесты. Во время кройки дают для невесты матери ее, которая тут же непременно присутствует, 20 коп., а она делает разные подарки. Кройка венчального платья называется «хлат пури». В субботу, накануне свадьбы, все родственницы жениха приносят невесте уже готовое венчальное платье; вмест с этим несут от жениха мясо, вина и др. вещи; родственницы приносят фрукты; родители невесты в ожидании их, приготовляют пищу и затем хорошо угощают их; невесту одевают в новое венчальное платье. Одевшись в ное платье, она идет к своим подругам (их бывает 10-15); ходят по всем родственникам с бубном и пением. Эти подруги в течение недели неотлучно находятся у невесты, у нее должны они есть, пить и проводить время. Жених тоже собирает своих товарищей дружков, называемых „братья жениха", они остаются у жениха до вечера субботы. В субботу вечером собираются гости у жениха и невесты; веселятся. Во время ужина у жениха выбирают несколько человек и отправляют в дом невести для переговоров по поводу денег, так называемых «дорожных» и «целомудрия». Посланные берут с собою кувшин вина, ½ пуда мяса и 2 курицы. По обычаю и смотря по состоянию, жених дает родителям невесты от 20 до 60 руб. дорожных денег; за целомудрие полагается 48 руб. Если невеста окажется потом нецеломудренною, то эти деньги возвращаются жениху, и жених имеет право выгнать ее из
124 дома. Кроме этих денег жених дает еще некоторые предметы натурою, как-то; мяса 3 пу-

да, масла 6 фун., крупы 2 пуда, кизила и муки полное блюдо, вина 4 пуда 30 фун. и постель для невесты: все это называется: « гавал газина ». За этими вещами во вторник несколько человек идет от невесты к жениху их хорошо угощают, а потом передают эти вещи; туда и обратно их сопровождают зурначи. Невеста дарит им по кошелку. В воскресенье обе стороны приглашают своих родственников и знакомых на обед. Вечером опять приглашают на ужин. На обед и на ужин приглашают зурну, певца ḫазандоров. Прежде всего жених купается, и зурна играет во дворе. После купанья одевают его в новое чистое белье и в этом виде он выходит к музыкантам; тут в присутствии самых близких родственников и родственниц, жениху дают постепенно часть костюма и кричат „шабаш" (этим просят от родственников денег в пользу музыкантов); когда жених кончается одеваться, то близжайшие родственники и родственницы танцуют перед женихом под зурну. Затем жених в сопровождении зурны идет к гостям в большую комнату, где ужинают, сидя несколькими рядами по длине комнаты. Жених подходит к раввинам, целуют их руку, затем почетных лиц. После этого каждая партия зовет к себе жениха. Происходит спор, где сидеть жениху; раввин решает спор. Раввин говорит приличное случаю слово; поют песни, выражающая радость жениха. „Вы все пойте жениху, чтобы он радовался, радовалась бы и невеста; хвалите его, пусть он сияет, как солнце, а невеста - как луна; были бы они храбры, как лев и львица". Затем
125. некоторые почетные лица говорят наставление жениху, как будущему мужу. После этого назначают сборщика: он берет медное блюдо, на краях которого зажигаются восковые свечи, и обходит гостей, собирая деньги в пользу жениха. Каждый из гостей смотря по состоянию и по родству, дает от 50 коп. до 5 руб. Сборщик сперва подходит к почетным гостям. Кто что дает, громо-

гласно объявляют (пусть вознаградит его Бог!). После этого некоторые родственники жениха берут приготовленные кушанья и вместе с зурною идут к невесте кушать кислый суп. Шествие сопровождается факелами и светильниками; тут все подруги невесты и ее родственницы танцуют под зурну. Родители невесты наполняют котлы кислым молоком, дают пришедшим гостям; дается еще особо напеченный хлеб и разные украшения для жениха; которые лично приготовила невеста. Родственники берут все эти вещи и тем же порядком уходят в дом жениха; эти вещи кладутся перед женихом и гости должны оценить их. Обыкновенно ценят от 1 руб. до 10 рублей. Жених уплачивает стоимость подарка тому, кто принес его, После ужина гости расходятся, остаются дружки с женихом; они садятся и „хиною" красят руки. Обмакнув палец в хину, он мажет палец жениха; за это жених дарит ему ермолку, кошелек и другие вещи. Окрашивание рук бывает после ужина. В это время приходит одна женщина с бубном и поет: „Ай бангару, бангару, Арус hатан, hачу бангару", и дружки за ней повторяют; в первом куплете
126. хвалят жениха с невестою, а в следующих — кровных родных; если кого пропустят, то он обижается. После этого расходятся. Все дни этой недели проводят в гуляниях. В четверг свадьба празднуется у невесты; тут приглашаются женщины и мужчины. Женщин приглашают с утра: сестра невесты или же близкая родственница в сопровождении вдовушки, ходят по дворам, приглашают на свадьбу. Входя в комнату, вдовушка благословляет домохозяев и приглашает их на свадьбу; домохозяева дают вдовушке деньги, яйцо, крупу и проч., а ближайшие родственницы дают только деньги. Мужчин приглашают мужчины верхом. В этот вечер приглашаются родственники и родственницы жениха. Когда у невесты собираются все гости, то родственники ее с зурною и факелами отправляются к жениху, чтобы взять женщин. Потом-

цовав немного на дворе жениха, они идут обратно с женщинами. До ужина невеста должна отправить пищу жениху, который у себя дома веселится с дружками. Во время ужина тут же собирают деньги от мужчин и от женщин. Женщины дают от 10 коп. до 30 коп. Каждая женщина берет в платок хлеб и разные съестные предметы и уносят к себе домой. После ужина женщины заставляют невесту танцовать под бубен, и все родственницы невесты дают „шабаш", 10 коп. 20 коп. После этого все женщины садятся, невеста с подругами поют: „Ай бануrару, банугару" и т. п. восхваляют всех родственников невесты; происходит окрашивание рук „хиною"; но без торга и без цены; затем расходятся. В пятницу вечером невесту приводят в дом жениха, — этим и кончается свадьба. В этот день жених приглашает цирюльника,* который бреет головы его родственников, а потом голову самого жениха. Когда бреет голову жениха, то пред ним играет зурна, родственники танцуют, пьют вино
127. и веселятся; потом отправляют тунгу вина и разные фрукты раввину, чтобы тот написал брачную бумагу. Дело просят раввина, чтобы он эту бумагу написал секретно, чтобы враги не могли заколдовать ее. Жених с дружками и родственниками, кто пешком, кто верхом, идут на реку, устраивают купальню, где купается и жених; эта процессия сопровождается зурною и шумом молодых. Какой бы мороз ни был, жених непременно купается; два дружка бросаются в воду, а за ним следует и жених; целуют полы одежды жениха, мажут лоб пеплом, а ученики раввина читают „плач Иерусалима", эти ученики всегда ходят с женихом, читают молитву и за это получают деньги. После купанья приходят в синагогу; служитель синогоги запирают дверь и отпирает тогда только, когда получает свои 30 коп. Входят в синагогу; раввин ведет жениха к шкафу хранится „Пятикнижие", — тут происходит прощение грехов: раввин говорит жениху, что грехи его, которые он совершил до женитьбы, не записывают-

ся у Бога, а потому прощаются, а те грехи, которые он совершит после этого, запишутся и прощены не будут, поэтому он не должен грешить; затем из синогоги выходят во двор, раздают вино. После этого родственники приглашают по очереди жениха с компанией к себе; выносят им закуску и напитки, угощают; дают жениху шелковую материю и целуют его; домохозяев заставляют танцовать, дают музыкантам „шабаш"; домохозяева дают музыкантам 15 коп., а потом танцуют, дружки-же берут тунгу вина и другие предметы. Потом идут к другому, третьему и т. д. родственникам. Везде пьют, едят и веселятся. Жениху дают подарки, музыкантам шабаш. Дают знать родителям невесты, чтобы они приготовились, так как идут венчать; у неве-
128. сты тоже приготовляют закуску, убирают комнаты. Приходит раввин с 10 мужчинами венчать молодых и составить список приданого невесты. После еды начинается составление списка приданого. При составлении списка со стороны жениха присутствует его поверенный. Все вещи вносят в ту комнату, где присуствуют эти лица и, по осмотре, каждый предмет записывается. В числе приданого дают следующие предметы: постель, самовар, дорогие занавески, хорошую ширму, ковер, палас, медную посуду (котел, блюдо, таз, медный кувшин и проч.), тиян, (медный таз для стирки белья) ценою в 12 руб., мажемеин (большое, медное блюдо) - в 5 руб., сундук, серебряный пояс и разное украшения; буйволицу, корову. Все названные предметы вносят в венчальную бумагу, так как жених при разводе все эти вещи возвращает. Поверенный жениха должен заплатить 1 руб. раввину и 1 руб старшине, а родители невесты дают 20 коп. в пользу Иерусалима и 20 коп. служителю синагоги. Дают знать жениху, что пора приехать. Жених с дружками, родственниками, в сопровождении зурны идут к невесте. При входе их во двор, мать

невесты бросает по двору крупу. Все родственницы жениха идут в комнату невесты. Гости приходят с восковыми свечами. Жених целует руку раввина и других лиц; в знак скромности закрывает рот носовым платком и сидит на указанном ему месте. Через некоторое время жениха зовут в комнату, и ставят рядом с невестою; если невеста имеет родителей, то жених должен пасть к их ногам и целовать их стопы. Приносят медное блюдо и собирают деньги для жениха и невесты. Выводят всех во двор. Выходит раввин, приглашает 10 человек родственников жениха и невесты, без коих нельзя совершить требы и богослужения. Жениха и невесты ставят вме-
129. сте около стены, раввин и 10 человек становятся кружком под балдахином „hало" и совершается венчание. Раввин подносит стакан вина жениху и стакан вина невесте, потом сам берет стакан вина благословляет, пьет половину, а другую дает 10-ти мужчинам; после этого жених передает невесте кольцо или деньги (это второе обручение), при чем разбивают стакан в дребезги; куски сейчас же собирают, чтобы враги не колдовали. В время совершения обряда венчания мать невесты делает на шнурке узлы, чтобы не заколдовали, т.е. не связали: жених не может иметь сношения с невестою, если горю не помочь, то может жених умереть (лопнуть). Под конец раввин дает жениху и невесте вино и стакан разбивает; затем читает венчальную бумагу, где изложены все обязанности мужа, отдает эту бумагу жениху, а жених невесте, - невеста должна хранить ее при себе. Этим и кончается венчание. Выходят во двор, садят невесту на лошадь (если маленькая то с нею садится и ее брат). Процессия двигается обратно к жениху. Мать жениха выходит на встречу и бросает крупу. Невеста не сходит с лошади, пока все гости не протанцуют и не дадут „шабаш". Брат

невесты тоже не позволяют ей слезть, пока ему не заплатят от 1 руб. до 5 руб. Сойдя с лошади, невеста тоже танцует; потом вводят жениха и невесту в комнату; косяки дверей мажут мёдом; невеста и жених должны рукой коснутся их (если невеста маленькая, то ее поднимают на руки). Жених и невеста становятся у стены, приносят блюдо и тунгу вина и тут тоже собирают деньги. В этот же день (в пятницу) объявляют всем гостям, что в субботу приемы на „дорогла"; для этого дня гостя варят курицу, готовят сладкое печение и т. п., и приносят жениху. Собираются все гости, приходит раввин. Все мужчины и женщины садятся в одной большой
130. комнате, (женщины отдельны ширмою). Начинают обедать. В женской половине подруги невесты поют песни, увеселяют невесту и гостей, а в мужской половине раввин говорит наставление, поет духовное песни, а за ним дружки начинают петь и играть в бубны, веселятся и сидят долго; тут на блюдах собибирают всевозможные закуски и отправляют родителям невесты. Вечером собираются гости и благославляют жениха и невесту.

Если невеста окажется целомудренною, то родители ее варят хашыл с медом приглашают свою дочь. Кроме свадьбы, на других торжествах и угощениях евреи не поют, не играют и не танцуют, т. к. присутствуют раввины, а при них евреи ведут себя скромно.

Беременная женщина не остается одна в темной комнате, не ходит по воду.

Во время родов женщину сажают на липовую доску, приходят соседки, родственницы. При трудных родах играют в рожок, стреляют из ружья и т. п. Если рождается мальчик, отец открывают кувшин вина, знакомые поздравляют отца и пируют. На третий день кладут родившегося в колыбель. — В комнату, где новорожденный и мать его входить никому нельзя; вбивать гвоздь, целый месяц письма писать нель-

зя... На седьмой день купают, а на 8-й приглашают родных и знакомых, — совершается обреза-
131. ние. Женщины приносят по бутылке водки и фрукты. Выбирается кум: кто больше заплатит, тот и кум.

Болезни. Смерть. Похороны. Когда заболеет кто тифом (начахлы), то кроме воды и навара крупы, ничего более ему не дают, пока не вспотеет; на 8-ой день должен пойти холодный пот, а если не вспотеет, то значит болезнь осложнилась. Против тифа лекарств не употребляют. Если больной начинает поправлятося, то ему дают куриный бульон.

При болезни (кара сатулнама) (сильная или черная простуда) больному пускают кровь, а если опоздают, пропустят время, то сильно натирают маслом, дают лед, снег, арбуз, груши сочные, пока не вспотеет. На 3, 7, 21 день больной умирает, если болезнь не излечима.

При чахотке (сил) соблюдают диэту, крупы не едят, вина не пьют, фруктов не едят. Больной есть вечером и утром по одному раку, который считается лучшим средством против чахотки; холодной воды не пьет. Пьет чай из роз и фиалки; с женщиною не должен иметь сношений. При этой болезни приглашают знахарей, которые дают дают больному разные пилюли.

При бозартме (дифтерите) пускать кровь из затылка и ушей. Кровь от гребешка петуха дают пить больному; дают пить его же мочу.

При оксурме (кохлюш) дают парное молоко; в масле жарят леденец и дают по ложке утром и вечером, Кюрдючным маслом и ватою обтирают грудь. Масло и желток яйца смешивают и кладут на голову больному.

132. Жаба (пала). Опухает сильно горло; кладут на опухоль мешочек с песком, или курицу, щенка, кошку, разделенную пополам. Пускают кровь; ставят банку (горшок глиняный с толстым фитилем).

При оспе (овла) и кори (сувруча) соблюдается строгая диэта; кормят кишмишом, в который кладут вошь, — это считается хорошим средством.

В комнату больного никого не пускают; муж и жена не могут вместе лечь. В этой комнате ничего нельзя трогать, ни сундука открыть, а то может больной умереть. Его кормят наваром крупы. Вблизи нельзя стрелять.

При ревматизме (вар) бьют больной член крапивою до красна, а потом крапиву варят и кладут на больное место. Берут больного на минеральные воды: соблюдают диэту; знахари дают разные масла, чем мажут больной член. Против ревматизма употребляется особое средство, называемое „сила". Собирают летом всевозможные полевые цветы и их корни, варят их в нескольких больших котлах, наполненных водою; копают за 2 дня до этого во дворе яму (за неимением ванны) и наполняют ее водою, потом берут часть сваренных цветов и выстилают дно ямы, затем опорожняют в нее несколько котлов; больной садится по горло в воду; все тело его обкладывают сваренными цветами; сверху больного закрывают одеялом, чтобы пар не ушел; больной сидит тут в яме, пока сильно не вспотеет; это повторяют несколько раз и больной вылечивается. Это средство практикуется и против бесплодия женщин. Против ревматизма еще другое средство: собирают кости всевозможных животных, которые валяются на улице и в садах; кладут в котел, наполняют водою, закрывают котел медным блюдом, замазывают края толстым слоем глины, оставляя 2 отверстия, кладут на огонь и кипятят целый день. Потом больного укладывают под
133. одеяло и котел ставят под одеяло и постепенно открывают крышку: пар выходит и сильно греет члены больного.

Лихорадочных (тов) обводят кругом села, проводят через дупло дерева 3 раза или пробивают в скале отверстие и лихорадочного проводят 3 раза. Несут к раввину вату; раввин читает молитву, делает из ваты нитки, читает опять молитву, делает узлы и привязывает к руке, тем и прекращает лихорадку. Если лихорадочный страдает долго, то хозяева больного сердятся на соседей, что они

не лечат их больного от лихорадки, Сосед должен сварить хорошее кушанье и принести больному. Подходя к больному сзади, неожиданно толкает его и ставит перед ним пищу, говоря: „я вылечил тебя от лихорадки". Цель всего - испугать больного. - Обращается к именитым раввинам, моллам и чародеям, которые на узкой бумажной ленте пишут молитвы, называемые „цабу". Эти молитвы, смотря по содержанию, или сжигают или пришивают к платью, или опускают в воду, которую пьет больной, или же зарывают в землю, под могилу, в комнате, в развалинах и т. п. В айране смешивают соль, греют его немного и в нем купаются несколько раз. В холодной воде купаются утром и вечером; при этом, когда больной ложится в воду, то на спину его кладут камень, и он так лежит некоторое время. Ставят банку и кровь пускают.

Желтуха (Зарди): при этом едят кислоту, уксус, пьют айран. Жирного не едят; желчь животных глотают,

Бурмя - при этой болезни у больного на теле являются синяки; говорят дьявол ударил его. Такого больного лечат молитвами и чарами.

Припадки (тутма) бывают от разных причин: или от испуга, или от трудных болезней, или
134 от нечистоплотности, ибо дьявол любит нечистоплотность и вселяется в нем, или по наследству переходит из рода в род. Причина припадков дьявол. Лечат молитвами, чарами. Череп черной собаки толкут в порошок, смешивают с собачьей мочою, с мёдом и дают больному; приглашают раввина, он читает молитву.

Сумасшедшего лечат зурною: зурна играет и его водят по селению, везут в красильную, где по их мнению, живут бесы, мажут лицо краскою и он танцует. Больного лечат чарами и молитвою, ибо больных схватывает бес.

Рожу (яман) - прижигают раскаленным железом, или же на больное место кладут щенка. Знахари употребляют разные лекарства.

При геморое (бабасыл) вина не пьют; крупы

не едят: режут кишку, кровь пускают в три месяца раз, пиявки ставят. Красный кирпич раскаляют, обливают его нефтью, и над этим дымом сидит больной.

За больными ухаживают женщины; посещают все знакомые и родственники; раввины тоже часто ходят и читают молитвы. Если больной почетное лицо, то его посещает все общества. Для больного приглашают знахарей. Болезни часто приписывают испугу. Если больной испуган покойником, то идет на кладбище, снимает плиту над могилою и поворачивает ее, а если живым человеком, то больному дают пить воду, в которой обмыта была рука этого человека; моют ногу и руку больного и эту воду выливают на то место, где больной испугался. Если больной испуган животным, то моют лицо больного водой обмывают, животное пьет. Если был испуган собакой, то ее шерсть нужно сжечь под больным.

При смерти кого нибудь, родственницы его режут свои рукава до локтя, мажут лицо черною краскою,
135. стены покрывают черною краскою, отрезывают косы, истязают себя. царапают лицо, руки, бьют под грудь и т. п. Плакальщицы садятся вокруг покойника: одна-запевало-начинает восхвалять покойника, а другие вторят ей, вспоминают и своих покойников. Тело покойника кладут на голой земле, а постель выносят на реку; хоронят в день смерти. Когда выносят покойника, все плачут. Во двор выносят тело обмыть. Здесь устраивается палатки над выкопаной ямой; поверх ямы кладут доску, на доску кладут труп и ставят 7 кувшинов с нагретою водой. Воду греют служителем синагоги. Мужчины обмывают служители синагоги, а женщину-обыкновенные женщины. Семь кувшинов воды ставят для того, чтобы каждую часть тела мыть из отдельного кувшина. Доска на которой моют труп, и носилки имеются в синагоге и приносятся оттуда. Обмыв покойника, вытирают его чистою простынею, кладут на ковер, окутывают в саван, одевают покойника в костюм из чистого полотна; затем кладут на но-

сылки, все приходят и плачут. Родственники покойника приносят разные материи в пользу раввина; все грамотные и раввин читают «плач Иерусалими». Если умерший почетный или уважаемый человек или раввин, то его несут во двор синагоги, читают молитвы, играют в рожок «шуфар», затем несут на кладбище, кладут около вырытой могилы; все мужчины становятся вокруг трупа и читают молитву «агафа». Шелковую материю, которая лежала на трупе, служитель берет и отдает раввину. Могильщики опускают покойника в могилу, сверху кладут доску, и засыпают землею, потом раввин читает молитву; все общество выражает хозяину соболезнование. Затем все идут к реке, моют руки, рвут траву, а раввин читает молитву, в которой говорится, что жизнь человека походит на траву, которая раскошно растет на лугу, украшает мир, а потом высыхает, – тоже
136. случается с человеком. После этого идут в синагогу, где служители приготовляют воду и дают умыться. Тут те которые не были на кладбище, читают молитву, выражают хозяину соболезнование и целуют его руку. Затем все приходят во двор покойника, едят. Пища должна быть не домашняя, ее приносят родственники и знакомые. Хозяева этот день едят яйца в смятку и вместо соли употребляют золу. В продолжение семи дней женщины по утрам приходя с пищею, плачут, едят, а мужчины особо читают молитву и тоже едят. В эти 7 дней раввин и все грамотные приходят ежедневно в дом покойника два раза и читают молитву, за это им хозяин платит. В эти 7 дней хозяин сидит на ковре, а не на тюфяке, опустив шапку на голову до бровей, не должен много говорить, здороваться с кем либо, не должен работать. К пище женщины семьи умершего не касаются, выходить на улицу не могут; на дворе должны ходить босыми. С кладбища после похорон и хозяин идет домой босым. На 3-й день справляют поминки; зовут до 50^ти^ лиц, дают им пищу; раввин читает молитву. До 30 дня никто не может переменять белья, мыть тела. На 30ый день меняют белье и купаются. Если умерший имел родителей,

то последние целый год не должны одеваться в новый костюм. В годовщину постятся, а потом исправляют поминки. Для покойников покупают молитву. Кто желает дает раввину деньги, и раввин целый год поминает покойника. За похороны платят 20 коп., а за 7 молитв 70 коп.

Рай и ад. Душу отнимает «Казреил». Когда труп хоронят, то слышат плач, рыдание, молитву. Если труп тяжел, то говорят, что на
137 на нем собрались злые духи, которых он приобрел при жизни. Ангел смерти отнимая душу, передает старшему ангелу «дума», который находится все время на кладбище. Душа человека 7 дней ходит по кладбищу в трауре; иногда приходит домой. В эти 7 дней ее в могиле ежедневно заставляют стоять, бьют огненными плетьми, спрашивают ее имя, но она (душа) не помнит своего имени. Праведников не бьют. Ангел «дума» с кладбища передает душу человека; если грешник, ангелу-старшине над диаволами, который ведет душу по темным местам в ад; по дороге находятся злые духи с собачей головою и цепью, они передают душу правителю ада. В аду есть много наказаний, тыча темных комнат и т. п. Сообразно грехам душу помещают в подобающем ей месте. «Дума» передает хорошим и добрым ангелам, и те с пением провожают душу на небо. Ее добрые дела светят перед нею, и она идет по светлым местам. Ее берут к Богу. Если за нею совершенно не окажется грехов, начиная с детства, то ~~совершенно~~ ее отправляют в верхний рай, где присутствует сам Бог; там есть много кроватей, на которых сидят праведники. Они живут благодатью Божьею; совет Божий сияет, и все получают высшее блаженство. А если окажется маленький грех, то душу отправляют, на некоторое время, в ад для очищения, а после этого отправляют в нижний рай, где есть кровати дорогоценные и из простых камней и металлов. Эти кровати даются по достоинству. Тут перед людьми есть деревья с прекрасными, чудными плодами, аромат от которых далеко

распространяется; этим ароматом и живут жители рая. Перед ними находятся восковые свечи и книги, которые они все время читают. Говорят, душа многих грешников не идет в ад, а блуждает под сводом неба. Ребенок в утробе
138. своей матери знает все содержание священных книг, но когда он рождается, то ангел дает по щечину, и он все забывает.

Исполнение субботного дня. При закате солнца в пятницу служитель синагоги (миджаур) дает знать всем детям Израиля, что суббота наступила. В это время зажигают лампу; после наступления субботы нельзя трогать огня; пищу для субботы варят раньше. В субботу положительно ничего не делают и ни к кому не касаются, исключая только посуды с пищею. Если дома случится пожар, даже загорится на еврее одежда, он не может тушить, а должен позвать на помощь христианина или магометанина тушить пожар. По субботам у евреев разводит огонь, зажигает лампу лезгин. Каждый лезгин имеет 30-40 домов, которые платят по одному хлебу за субботу. В синагогах по субботам зимою не топят. В субботу нельзя браться за бороду, так как можно выдернуть волос, а это работа. В субботу на зеленом месте (на траве) не моют рук, и не льют воды, ибо это есть поливка, т.е. работа. На снегу нельзя совершать отправлений, лить воду, ибо от этого снег тает, а это есть работа. В субботу нельзя за селение дальше сто шагов выйти, нельзя носить воды, пищи друг к другу. В этот день пищу едят холодною, - нельзя разогревать. Плоды, собранные в субботу не евреями, не едят. Если ночью лампа потухнет, то зажигает лезгин, но при этом лезгину нельзя сказать, где спички; когда лезгин топит камин, ему не указывают, где дрова, сколько их положить; лезгин молча исполняет свою обязанность и уходит. Если в субботу одежда промокнет, то нельзя снят ее и высушить, В субботу ехать нельзя, нельзя отдать лошад на прокат; в Йом

день и животные должны отдыхать.

Суеверия и поверия. Кипяток нельзя выливать:
он обольет мать дьяволов, которая может истре-
38. бить всех; кипяток смешивают с холодною водою,
а потом выливают. — Евреи верят в глаз. Если от-
правляясь по делу, еврей встретит такого человека, —
он непременно возвратится назад. Если живот-
ное заболеет, то говорят, что его сглазили; ну-
жно достать тряпку одежды того человека,
сжечь и окурить животное. — Если по дороге
встретят пустой кувшин, будет неудача. — Если
при совещании кто-нибудь чихнет, то значит
будет неудача, и все откладывается и т. п.

(Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа вып. XVIII гор. Тбилиси 1894 года. стр. 111–138.

Написал смотритель Варташ. уч-ща М. Бежанов.

<u>Горскими евреями</u> называются Кавказские евреи. По татарски „даг чуфут". Они живут в аулах и в некоторых городах Елисаветпольск. губернии и говорят на татск. языке, число евреев в Шекинском уезде. Главные их занятие табаководством. У Кавказских евреев существует и доселе смутное воспоминание, что у них когда-то была своя царская династия на Кавказе. Даже евреи живущие в Галяне, по словам Рейнегга (1796 г.), уверяли с гордостью, что их предки владычествовали на Кавказе, но затем были вытеснены магометанами. Современные горские евреи не сохранили ни письменных памятников, ни устных преданий о своем приходе на Кавказ. Они вполне уверены только в том, что происходят от евреев, которые были выведены из Палестины ассирийскими царями и не участвовали в построении нового храма в Иерусалиме. У еврейского путешественника Элдада-га-Дани живш<u>его</u> во 2<u>ой</u> половине IX века. По его словам, эти евреи происходят от колена Исахарова, живут в соседстве с народами поклоняющимися огню и женящимися на своих матерях, дочерях и сестрах (т. е. с приверженцами религии Зороастра, дозволяющей брака на близких родственниках); и говорят, кроме еврейского языка на языках персидском и кедарском. Слова Эльдада-га-Дани подтверждаются языком современных горских евреев. Выселившись из Адербайджана на Кавказ, они принесли с собою то иранское наречие, которое усвоили в Адербайджане, именно диалект татарского языка близко родственного персидскому. О времени поселения адербейджанских евреев на Кавказе нет точных свидетельств; но в виду

того, что это переселение предшествовало завоеванию Дагестана арабами, следует думать, что оно вызвано было гонениями, которым подверглись евреев в Персидском монархии, от Сасанидских царей, фанатиков религии Зороастра (V век. по Р. Хр.). Число жен не ограничено законом, но редко встречаются лица имеющие трех жен; женивших на 2ᵒ бывает в каждом ауле, приблизительно человек десяти на сто домов. Жены живут или вместе, каждая в особом отделении или порознь, в особых домах, и муж посещает их поочередно. Все домашние работы лежат на женщинах, положение которых вообще крайне приниженное. Домашний и общественный быт евреев основан на адатах (обычаях, перешедший к ним от предков), а также на некоторых обычаях, усвоенных ими от кавказских туземцев. Как и у последних, у евреев соблюдается напр., обычай кровной мести, начинающий ослабевать только в последнее время, благодаря вмешательству администрации. В судебном отношении евреи, живущие в аулах, подчиняются, ка и их одноаульцы мусульмане. Между горскими евреями широко развита взаимная помощь и благотворительность. В религиозном отношении горские евреи признавая себя талмудистами и исполняя обряды, предписываемая законом Моисея, имеют, по скудному развитию религиозного образования, некоторые верования, не согласны с иудейской религией. Они признают существование ряда духов добрых и злых, имеющих сильное влияние на жизнь людей. Таковы духи: Нум-Негир - покровитель путников и семьи, хотя и насылающий иногда болезни на детей; Ождегойе - мар, соответствующий домовому; Сер-Овы- дух воды; злой дух Шехаду, насылающий сумасшествие и др. В представлениях о загробной жизни отразилось, с одной стороны, древнее верование в переселение душ людских в тела животных, с другой-

Зороастрово учение о путешествии души в загробный мир по мосту (чинвату). По мнению евреев между адом и раем протянута толстая накаленная проволока, по которой должна идти душа, чтобы окончательно очиститься от грехов и попасть в рай.

Евреи в мусульманских странах остаются в положении весьма плачевном. Повсюду на Востоке название яхуди, джухуд или чфут считаются самою оскорбительною бранью; они находятся в крайнем угнетении, невежестве и бедности.

Некоторые измерения показывают, что евреи отличаются довольным длинным туловищем и более короткими конечностями. Цвет волос и глаз по преимуществу темный. Лоб довольно широкий; лицо узкое; межглазничное пространство небольшое; глаза чрезвычайно живые; нос вообще довольно большой, часто (до 30%) кривой, но большею частью прямой (очень редко вздернутый), с подвижными ноздрями; губы часто толстоватые. Вообще черты лица настолько характерны, что опытный глаз почти всегда узнает еврея. Они отличаются значительным плодородием, а так как смертность у них меньше, то они размножаются быстрее тех народностей, среди которых живут, даже таких, как немцы и славяне. Особенно невелико у них число мертворожденных, что объясняется отчасти малым числом незаконных рождений. Вообще евреи обладают значительною приспособляемостью и способностью к акклиматизации в разных странах; они размножаются даже в жарких странах. Зависит это может быть от их образа жизни, умеренности в пище и особенно в питье, большею частью замкнутой семейной жизни и т.д. сильно курчавыми волосами на голове и бороде, а другой — тип армян. послов, времен Ассурбанипала, из обл. Наири (гор. Армении), с короткой головой, длинным лицом, сухими чертами, длинным, загнутым острым носом и узким подбородком, в общем весьма напоминающий еврейский.

Армяне.

Некоторые армянские селения Шекинского и Арешского уездов заселены, вследствие исторических событий,
354. переселенцами - армянами из Карабаха и из персидских провинций. Главную разницу между армянами разных местностей губернии составляют наречия, на которых они говорят. Армяне-переселенцы из Персии во многом отличаются от коренных армян карабагцев, как по языку, так и по костюму. Главные занятие армян - торговля, а затем уже хлебопашество, садоводство, виноградарство, шелководство.

Одежда как татар, так и армян почти одинакова; все они носят папаху (круглую невысокую
357. шапку из овчины), чоху из сукна, преимущественно лезгинскую, с короткою талиею и длинными ниже колен фалдами и полами, и архалук, застегиваемый всегда наглухо или спереди на груди с боку ее. Нижнее белье состоит из короткой бязевой рубахи белого или синяго цвета и бязевых-же кальсон, которые у пояса застегиваются на тесемке; поверх надеваются широкие шерстяные шаровары, также у пояса собирающиеся на тесемке. На ноги надеваются короткие шерстяные носки и лапти из воловьей
358 или буволиной кожи. Торговцы-армяне и татары, побывавшие в городах, носят европейский костюм. Армянки носят длинную рубаху с рукавами из красной бумажной или шелковой материи и красные широкие шаровары. собирающиеся в поясе на тесьме; поверх рубахи надевается, почти до пяток, юбкою и с разрезами по бокам. Старуха на голову надевают черные шерстяные красные, замужние женщины надевают на голову несколько платков, сначала белый платок, затем круглую невысокую, не выше вершка, картонную или из какой либо плотной материи шапочку, а затем 2 или 3 разноцветных белым платком; у зажиточных армянок к нижнему краю шапочки пришиты серебряные или золотые монеты, а на щеках у края платков - цилиндрические серебряные или золотые

палочки, на которых вырезаны разные украшения. Татарки носят короткие кофточки с рукавами, широкие разноцветные юбки, собирающиеся на тесьме, и короткий архалуг, застегивающиеся в поясе. По нижнему краю кофточки пришиваются серебряные монеты, а у жен и дочерей богатых беков - золотые. На голове татарки носят ситцевый, шерстяной или шелковый платок. Как армянки, так и татарки носят шерстяные носки и коши (род полуоткрытых туфли на каблуках). Жены и дочери кочевников ходят босиком почти круглый год.

Хлеб употребляются исключительно пшеничный. Русские пекут обыкновенный европейский хлеб, а татары и армяне - чореки и лаваши в тандирах или на так называемых „сажах" - (таган) железных круглых, слегка выпуклых листах. Сажи портативны; ими пользуются кочевники. На горячих сажах, поддерживаемых над огнем треножном таганом, кочевники выпекают хлеб в виде тонких круглых лавашей или небольших чореков (лепешки), сыр, молоко, кислое молоко, яйца и овощи служат обычною пищею крестьян. Говядина редко употребляется в пищу как армянами, так и татарами; они едят преимущественно баранину, домашнюю птицу и редко дичь. Зелень, овощи и фрукты
359. употребляются в изобилии, особенно летом и осенью; на зиму запасаются сушеною зеленью и фруктами. Русские, армяне, немцы и др. европейские народности пьют спиртные напитки: вино, пиво, и главным образом дешевую тутовую водку домашнего приготовления 40-50°. В постные дни русские и армяне питаются исключительно хлебом, зеленью и овощами (последние в сыром, вареном и жареном виде). Татары в дни оруджа (поста) днем воздерживаются от пищи, питья и курения табаку; едят лишь после заката солнца и

и затем ночью, смешанную пищу. Так как оруджс-пост переходящий, то совпадение его с временем полевых работ сильно изнуряет постящихся которые днем не имеют возможности утолить голод и жажду, а по ночам лишаются сна, просыпаясь для еды.

360 У туземцев преимущественно татар, посев под озимые хлеба начинается обыкновенно лишь в сентябре, при появлении осенней воды с гор, при чем татары запаздывают, работая на своих примитивных чутах, заканчивая посевы озимых в ноябре и даже в декабре. Русские переселенцы сев озимых начинают в августе и заканчивают в сентябре, пользуясь перепадающими в эти месяцы дождями, а кроме того переселенцы готовят пашни под озимые еще с весны (поля) предназначенные под озимые, парят). Эти условия и создают главным образом, их тучные (с туземной точки зрения) урожаи, сам 20 и даже 30.

(„Весь Кавказ" книгу составил и издал М.С. Шахович в 1914 г. в гор. Баку стр. 354–360).

Русские секты в Азербайджане в том числе в Шекинском уезде. в XIX веке.

. Секты следующие: Бабиды, духоборы, молоканы, прыгуны, суббатники, и хлысты.

1.« Новейшая секта, основанная Али Мухаммедом, прозванном Бабом (дверь истины), казненным в 1849 году в Тавризе. Сильно распространены в Персии, где их восстания в 50-е г.г. с трудом были подавлены.

2. Духоборцы-секта появившаяся в России в начале 18 в.; отвергают церков, иерархию и обрядов, сторону религии и решительно отказываются давать присягу и выполнять воинск. повинность.

3. Молокане — одна из рус. сект, не признающая таинств и обрядов православного исповедания, отвергающая почитание святых и признающая ~~признающая~~ богослужение только в виде чтения Св. Писания и пения псалмов. Правила нравственности очень строгия — безусловно воспрещаются всякие увеселения, пьянство, курение, сквернословие; молокане почти все грамотные. Распростпространены преимущественно в Саратов. и Тавричь губерниях и на Кавказе.

4. Прыгуны — сектанты, отпрыск молоканства; во время молений приходят в экстаз и производят движения, похожия на прыжки.

5. Субботники — сектантская группа, возникшая в XVIII ст.; празднуют субботу и вообще придерживаются Ветхого завета; некоторые даже совершают обрезание; гл. образом на Кавказе, куда они были сосланы при Николае I.

6. Хлысты — раскольники особого толка — хлыстовщины, составляют общины или «корабли», во главе которых стоят пророки, христы, богородицы или пророчицы; отвергают священство, церковь и таинства; веруют во Христа изобретенного, т. е. допускают возможность сделаться каждому человеку путем строго аскетического

образа жизни Христом. Богослужения их или радения состоит в чтении и объяснении Св. Писания, в пении, сопровождаемом прыжками и беганием, которые доводят их до бесчувственного состояния и бреда, что принимается ими на пророческое настроение. Считаются самыми вредными и опасными сектантами, но стараются тщательно исполнять все внешние обряды православной церкви.

(Энциклопедич. словарь Ф. Павленкова С. Петербург 1907 г.)

Русские селения в Шекинском уезде:

I участок.

Родниковка.

Новопавловка.

Петропавловка.

II участок.

Михайловка.

Молино.

Некрасовка.

Новоастрахановка.

III участок.

Владимировка.

Карабулаг

Алексеевка

Симиновка.

Заметка о домашнем быте Дагестанск. горцев.

Пищу горцев составляет: чурек, хингал, кукуруза и прочие. Чурек пекут, большею частью в каминах. Хозяйка берет муку сеет ее в ночны и месит тесто, из теста приготовляются круглые лепешки и кладутся в горячую золу. Через несколько времени чурек готов. Разумеется он хорошо не выпекся; но горец об этом не заботится; – лишь бы затвердела наружная сторона чурека. Чуреки пекут из ячменной, кукурузной, а иногда из пшеничной муки. Для хингала тесто приготовляют точно также, как и для чуреков; из теста делают нечто в роде малороссийских галушек и бросают их в котел с кипяченою водою. Когда эти галушки готовы, их вынимают из котла особою большою ложкою, в которой проделанные отверстие, так что вода через эти отверстия истекают и остаются только одно варенное тесто, это и есть хингал. Вынутые из воды хингал кладут в чашку, солится и приправляется растолченным чесноком. Чурек и хингал составляют необходимую пищу горца. Горец оставивши постель завтракает чуреком и потом впродолжении целого дня почти ничего ест, а вечером хозяйка уже непременно готовит хингал. Кукрузу едят вареною; для этого зерна кукурузы снимаются с их шишек и отваривают в воде. Когда кукуруза сварится, то ее вынимают из котла тою же ложкою, которою вынимают и хингал, и едят с солью. – Мясо горец употребляет очень редко; бедность и скупость заставляет его довольствоваться одним хингалом. Некоторые из горцев имеют порядочные стада баранов, но ~~бы~~ режут их обыкновенно неохотно и мяса никогда не варят, редко его и жарят, а большею ~~большею~~ частью валят на воздухе и сохраняют валеною на долгое время. Горец употребляет в

пищу и конину, но коня своего он зарежет тогда, когда этот конь так заболеет что ему останется прожить небольше четверти часа. Конину валят также, как и баранину. Из бараньих и лошадиных кишек горцы иногда приготовляют колбасы. Говядину они тоже едят, но быка зарежет разве только самый богатый горец, и то при самом торжественном случае. Молоко горцы употребляют в пищу редко, а приготовляют из молока творог, который сохраняют соленом и едят иногда дома, а чаще берут с собою в дорогу. Творог этот приготовляют также, как и у нас. Для приготовления же масла берут большой кувшин, наливают в него сливок шатают его до тех пор, пока масло не собьется. Сливочное масло перетапливают и продают. - Из напитков горцы умеют приготовлять только бузу. Буза - очень противный, несколько охмеляющий напиток, которым горцы за неимением водки, угощают друг друга и пьют с большим удовольствием. Буза приготовляется так: берут ячмень, мочат его и моченный оставляют на несколько дней, пока он не прорастет; потом, высушив, превращают его в муку и из муки этой делают чуреки. Чуреки разламываются на куски, кладут в особый бардак и наливают кипятком. Через несколько дней полученная жидкость процеживаются, и получает название бузы.

Занятия горца заключается в обрабатывании земли, присмотре за скотом и других домашних работах.

Хлебопашеством здешние горцы занимаются все без исключения, но хлебопашество находится на низкой степени, чему главною причиною служит недостаток земли. Далее хотя и есть земли, удобные к обрабатыванию, но оне остаются пустыми, потому что

удаляться далеко от аула. Самые земли не всегда способны к обрабатыванию. Нужда заставляет и самые каменистые скаты делать удобными к хлебопашеству, но это сопряжено с такими затруднениями, что хлеба собирается не больше, как для домашнего обихода. Не смотря на все невыгоды подобной земли, горец собирает хлеба очень достаточно для прокормления семьи и для продажи. Ячмень и овес продаются сабами. Саба бывает различной величины. Если саба вмещает в себе фунтов 12 овса, то на рубль серебром дают осенью саб 10, а весною только 5 саб. С конца марта обыкновенно начинают уже приниматься за землю. Сперва ее удобривают всеми нечистотами, которые скопляются в ауле в время зимы, потом начинают пахать. Пашут одиною, двумя, а иногда и больше, парами быков. - Сеют больше ячмень и кукрузу; в меньшем количестве пшеница и овес. В некоторых местах нет удобной земли для кукурузы; тогда кукуруза заменяется бобами. Горцы жнут хлеба. Жнут боле женщины, хотя и мужчины принимают в этом участие. - Самый хлеб оставляют на некоторое время в копнах и после перевозят его на арбах или на вьюках, на гумно. Перевезенный на гумно хлеб складывается в огромные скирды и молотится впродолжении осени. Молотят в открытом воздухе посредством двух широких сколоченных между собою досок. Доски эти имеют вид санных полозьев, а на нижней их стороне сделано множество дырочек, в которые вбиваются небольшие острые камни. Сверху досек, для больших давления на колосья, кладется большой камень. При такой молотьбе солома раздробляется на мелкие части: это и есть саман.

Каждый, правда, имеет несколько штук рогатого скота, но держат его только для обрабатывания земли и для перевозки тяжестей на арбах. Здесь рогатый скот вообще мелкий, ху-

дой, чему причиною служит современное нерадение о нем хозяина. Впрочем здешний рогатый скот очень пригоден для перевозки на арбах небольших тяжестей по гористым местам: он очень удобно взбирается на значительные крутизны, и ходит вообще скорее нашего рогатого скота. Цена рабочему быку от 12 до 20 рублей серебром.

Овец только богатые имеют значительное количество; прочие же совсем не держат или имеют их только несколько штук. Овцы круглый год содержатся по подножном корму, для чего их отправляют иногда на плоскость или, чаще, они и зимою пасутся на тех же местах, где паслись и летом. Овец и вообще весь домашний скот пасут особые, нанятые аулом пастухи. Таким пастухам за каждую штуку платится от 30 до 45 к сер.

Лошадь держит не всякий, да и лошади здесь вообще мелкой породы и не красивы, хотя довольно и сносливы в езде. Лошадей кормят сеном и саманом; иногда дают им ячмень, хотя и не в большом количестве. Горец имеет страсть к джигитовке, т.е. есть бешеной скачке на лошади по дороге, куда бы он ни ехал, особенно если найдутся товарищи. Горские лошади способны и к перевозке тяжестей на вьюгах, но только тогда когда лошадь достигнет 7 или даже 9 лет. Обыкновенная цена здешней лошади от 25 до 50 руб. серебром. Иногда какой-нибудь аул устраивает у себя скачку с призом. В такой скачке принимают участие все аульные джигиты. Растояние до цели полагается около 2х верст, скачут на лошадях не оседланных, и кто первый достигнет цели получает от рубля 2 или 3 награды.

В местах, где на арбах ездить нельзя, жители держат мелких ишаков. Ишак возит на спине 3х до 5 пудов тяжести. Трудно представить себе животное такое сносливое, та-

~~вотное~~ кое живучее, как ишак. Хозяин его, в буквальном смысле, не кормит ничем. Ишак отыскивает себе пищу в навозе, или питается на подножном корму, несмотря ни на какой снег. Обращение с ним горца самое жестокое. Для навьючивания его употребляется особый, самого простого устройства, арчак; арчак этот немилосердо бьет бока бедному животному, а хозяин, нисколько не обращая внимания на раны, из которых иногда льется кровь, продолжает на нем работать. Цена ишаку от 8 до 12 руб. серебром.

Пчелы держат очень немногие. Ульи у них имеют особенное устройство. Они плетутся из хворосту, и обмазываются снаружи и внутри глиною. Величина ульев в ширину и высоту в 3/4 аршин. На зиму ульи переносят в особенную саклю, в которой, с надворной стороны проделывают множество небольших отверстий. Летом же ульи стоят в дворе под навесом. Меду собирается очень немного, и продается от 15 до 20 к. серебром за фунт.

Огородов у горцев нет, да они и понятия о них не имеют.

О садах горцы также не заботятся.

Сено перевозится на арбах или на вьюках и складывается на крышах. Как бы мало горец сена ни заготовил, он всегда найдет возможность продать часть его. Обыкновенная цена сену сейчас же после уборки, не дороже 10 коп. серебра за пуд! С приближением же зимы цена увеличивается и весною достигает иногда, особенно в неурожайные годы до 50 коп. сереб. за пуд. По уборке хлеба и сена горец принимается за молотьбу хлеба, что и продолжается по январь. Промежуток с января до конца марта горец проводит в совершенном без действии; в это время он сидит большею частью в приятном кейфе у мечети, с трубкою в зубах и с ножом

руке, которым стружет какую нибудь 388б.
палочку.– Женщины же имеют занятия на целый год. Кроме присмотра за домом, домашним скотом и птицею (горцы держат одних только кур), оне шьют, прядут и ткут. Прядут большею частью шерсть.– Ткать умеют не все женщины, впрочем в каждом ауле таких мастериц несколько. Ткут на пальцах, которые ставится на это время под навесом. Попоны, подпруги и грубое сукно. Попоны идут большею частью на мешк (чувалы), а также и на продажу. Обыкновенная попона стоит 50 коп. серебр., а подпруга 20коп. Из сукна же шьются черкески, башлыки и проч. Штука здешняго лезгинского сукна, из которой выйдет только одна черкеска, стоит около 5руб. серебром.

В аулах расположенных в безлесних местах, женщины приготовляют для топлива кизяк. Эту грязную работу оне исполняют так: берут навоз, разводит его водою (примешивая иногда не много самана) и вымешивавши его хорошенко ногами, делают из него небольшие лепешки, которые и прилепляют к стене. Через несколько дней лепешки эти высыхают на солнце,– тогда тогда их отдирают от стены и складывают на края крыши или балкона, в виде бруствера. Для предохранения кизяков от сырости, складенный из них бруствер обмазывается со всех сторон навозом.

Кроме этих занятий женщины исполняют все без исключения работы в доме: оне носят воду, перетаскивают с гумна саман и проч. Воду носят в больших глиняных кувшинах, а саман переносят в особый сарайчик – саманник выстроенный около гумна, или чаще в дом, в огромных плетеных из хворосту корзинах. Если в доме женщина одна, и она заболеет, мужчина ни за что не будет исполнять женских работ, он попросит соседок, чтобы на время ее болезни оне

позаботились об его хозяйстве.

Мастеревых между горцами очень не много. Оружие достают преимущественно в двух аулах: в Кубечах и Больших-Казаницах. В Кубечах винтовка стоит от 3х руб. до 12 руб. сереб. В Казаницах же винтовку трудно приобрести дешевле 10 руб. сереб.

№ 50 стр. 251.

Все постройки производится, большею частью из камня, или, если этот камень вдали от деревни, из не жженного кирпича. Кирпич этот приготовляют так: берут глину месят ее с водою и саманом, и набивают ею форму- досчатый куб. Полученные таким образом кирпичи, через несколько дней совершенно готовы для постройки. Разумеется что эта работа всегда производится летом.

Двор представляет более или менее обширное, четырехугольное пространство, окруженное каменным, или,- где есть лес, деревянным забором. В одной стороне двора располагается сакля, окнами непременно внутри двора, а в другом - сарайчик, или просто наве для скота. Других построек у бедных не бывает.

Величина сакель не зависит ни от многочисленности семьи, ни от вкуса хозяина: это дело случая; иногда огромное семейство живет в чрезвычайно тесной сакле, и наоборот, бездетные супруги занимают иногда огромную саклю. Вообще сакли бывают продолговатые и имеют в длину от 4х до 2 саженей, а в ширину от 5ти до 3х аршин.

В стене обращенной во двор, располагаются окна и двери. Но средине той стены, где двери и окна, устраивается камин; устройство его очень просто; в стене у самого полу, делается небольшое углубление, от которого проведена труба наверх; топливо кладется на пол. По обеим сторонам камина делаются небольшие углубления,

куда помещается всякая необходимая при стряпаньи мелочь. Несколько повыше этих углублений всят деревянные коробочки, в которых помещается множество различной величины ложек. Ложки эти служат больше для украшения, потому что горец не приготовляет ничего такого, что нужно бы есть ложками. — У другой длинной стены на растонии аршина 1½ от пола, кладется на каменных стойках деревянная ~~стойка~~ доска, на которой складывается постель. Постель эту составляют тюфяки, подушки и одеяла. Тюфяки состоят из нанкового или шерстяного, домашнего приготовления мешка, набитого бараньей шерстью. Подушка же из мешка нанкового, или без бумажной набойки, с такою же шерстью. У более богатых бывает 2 сорта тюфяков и подушек. Обыкновенную же постель снимают каждый день со скамьи и стелют на полу, где и ложатся спать, раздеваясь, большею частью, до гола, — одна только папаха не снимается с головы.

Пол, как уже сказано в сакляк земляной и покрывается иногда особенно ~~устройства~~ в кунацкой, паласами или даже и коврами.

Кроме всего этого помещается иногда в сакле один или два стула особенного устройства. Они деревянные, на 3х ножках, и имеют на верху основанием треугольник. Вышина их не больше четверти аршина. Назначение их заключается в том, что на них иногда сидят у горящего камина и их же всегда подают русскому знакомому.

Дагестанские горцы, большею частью среднего роста, черноволосы, смуглы (блондины между ними хотя и встречаются, но очень редко), сухощавы, но крепкого сложения. Бороду иногда бреют, но большею частью подстригают ее ровно во всех местах, чем и отличаются от мюридов, — не мирных кото-

рые носят бороду почти всегда треугольником. Борода иногда выкрашивается хной в шафраный цвет: это делают большею частью старики и люди имеющие особый вес. Этого же самой хной они выкрашивают себе и ноги. Одежда их состоит из нанковых или суконных шароваров, до нельзя суженних внизу, нанковой короткой рубахи, которая шьется без воротника и с косым воротом, нанкового бешмета и черкески с патронами на груди. Бешмет застегивается крючками, а черкеска подвязывается кожаным поясом, украшенным различными металическими бляхами. Спереди на поясе непременно висит кинжал в серебре. Кинжала они никогда не снимают. Дома ходят в бешмете, и в этом случае пояс с кинжалом повязывают поверх бешмета. В дорогу же, кроме кинжала, берут еще с собою пистолет, затыкая его за пояс с зади, и винтовку, которая, в чехле, перебрасывается через плечо. Шашка не составляет у них необходимости и большая часть из них шашек не имеют. На ногах носят особенного рода полусапожки, черезвычайно неуклюжие и с носками загнутыми вверх. Надеваются на босую ногу и подвязываются ремешками. Зимою на голенях подвязывают кусок войлока, а летом некоторые носят суконные ноговицы. Папаха большею частью состоит из овчинного мешка, закругленного сверху и с отвороченными внизу краями, которые и составляют околыш. Зимою под черкеску поддевают полушубок, который шьется так, что грудь совершенно бывает открыта. Дома же в холода, ходят в длинных тулупах с отложенными воротниками, в роде длинного воротника у наших шинели. Рукава в этом тулупе так длинны что достигают до земли, и так сужены в концах, что в них руки продеть нельзя. Го-

рез этого тулупа в рукова не надевает никогда. 392 10.

Лишенные всякого образования, грубые и невежественные, горцы большею частью довольно смышлены, но не прилипчивы хитры и лукавы. Обмануть для них решительно ничего не значит; он беспрестанно божатся (валлай-богу), если им не верят, а после насмехаются над легковерным. Они очень горды и, сами живя в грязи, не проминут посмеяться над чем нибудь. Они до чрезвычайности неопрятны; белье их никогда не моется и не переменяется до тех пор, пока совершенно не изорвется; от того к одежде их и к постеме страшно прикоснуться; там всегда поселяется бесчисленное множество вшей. Они большие фанатики, но знают только наружные обряды своей религии, да и исполняют-то их не совсем охотно. Религия предписывает им быть несколько раз в день в мечети, а они иногда, сидя в нескольких шагах от нее, ленятся встать с места, не смотря на призывы муллы, громко возвещающего с крыши время молитвы. Они очень мстительны, обиды помнят долго и кровомщение у них в большом употреблении. Впрочем они, как и все народы в младенческом состоянии, очень гостеприимны; гостя принимают радушно и стараются угостить всем, что у них есть. Пьянство между развито до чрезвычайности и только может быть, бедность удерживает их еще несколько от этого порока. Вина по закону не употребляют, но от водки не отказываются иногда. Почти во всех аулах уже есть духаны, где продается одна только водка.

Нечистота и неприятность делает и женщин их отвратительными. Некоторые из них есть красавицы, что впрочем составляет исключение. Женщины носят волоса длинные, заплетая их в бесчисленные мно-

жество кос; только на висках оне оставляют клоки волос, которые висят в виде локонов. 11.
Заплетенные косы собираются на голове под особого рода мешком; мешок этот обыкновенно делается из ситца и оба конца его оставляется не зашитыми; одним концом этот мешок надевается на голову, а другой его конец висит свободно сзади. Поверх мешка оне надевают большой платок, или чаще кусок белого бумажнего холста, который от долгого употребления покрывается толстым слоем грязи. Рубахи они носят длинные, обыкновенно из нанки, иногда ситцевые, а очень редко и канаусовые; шаровары-широкие, только ситцевые, или нанковые, а иногда парчевые, что встречается только у самых богатейших. Поверх рубашки надевается бешмет с открытою грудью и прорезами с обоих боков. Зимою оне надевают нагольный тулуп, только не в рукава, хотя к тулупу рукова и пришиты. Обувь носят такую же, как у мужчины. В уши оне продевают кольца, такие толстые, огромные, что оне им оттягивают уши. Оне любят щеголять различными металлическими безделками, которые оне везде цепляют на себе; на пальцах носят перстни, и ногти иногда даже пальцы и ладони выкрашивают хной.

Мужчины не имеют обыкновенного переменного платья. Они шьют новое тогда, когда старое совершенно изорвётся. Женщины же имеют его очень редко и не переодеваются почти никогда. В праздники оне ходят в той же самой грязи, да и праздников-то горцы не соблюдают. Обыкновенно ежедневные занятия они производят и в праздники, точно так же, как и в обыкновенные дни.

По закону и по обычаю, женщина в доме-раба. Она исполняет все домашние дела, только паханье земли, посев и сенокос лежат

на обязанности мужчин; прочие же работы нередко даже и чистку лошади, исполняют женщины. Если в доме случится гость хозяйка принимают его так, как у нас это делает лакей, дает знать об этом мужу, если он не дома и потом исполяет все то, что муж ей прикажет.

Если она и войдет иногда, при гостё в саклю, то помещается в самом отдаленном углу и не вымолвит ни слова, если ее хозяин не спрашивает. При встрече между собою горцы говорят друг другу „салам елейкум"; при встрече же с знакомою женщиною, горец приветствует ее словом: „хош келди". Этот же самое приветствие он говорит и всякому немагометанину; впрочем для чиновных русских слово хошкильды заменяется фразою: „аллах согласын".

(Газета „Кавказ" 1857 года №. 51. стр. 257).

(Газета „Кавказ" 1857 года №. 50 стр. 251).

Чины:

Чины гражданские разделяются на 14 классов:

I Канцлер. (~~н.т.~~)

II Действительный тайный советник (две степени: действ. тайный советник 1го класса и 2го класса).

III Тайный советник. (тс)

IV Действитель ~~тайный~~ статский советник.

V Статский советник. Штаб офицеры.

VI Коллежский советник.

VII Надворный советник.

VIII Коллежский ассесор. Обер офицеры.

IX Титулярный советник.

X Коллежский секретарь.

XI (Упразднен).

XII Губернский секретарь.

XIII (Упразднен).

XIV Коллежский ~~секретарь~~ регистратор. (н.ч.)

285. Сроки выслуги для получения следующих чинов из 14 в 12 класс, из 12 в 10, из 10 в 9 и из 9 в 8 - по 3 года, а затем из 8 (коллежского ассесора) в следующие до 5 класса включительно - по 4 года. Удостоившемуся именного Высочайшего благоволения убовляется год из установленных сроков. Для производства в чины выше статского советника никакого срока не полагается и пожалование в оные зависит единственно от Высочайшего усмотрения.

Права состояния, приобретаемые с производством в чины: в первый классный чин - личное почетное гражданство; в чин VIII класса (коллежского ассесора) - личное дворянство; в чины IV класса (действ. статский советник) - потомствен. дворянство.

(Кавказский календарь 1882 года стр. 285).

Бытие женщин.

В древности в течение долгого времени, в порыве развлечения женщины — соседи после своих домашних работ — нередко устраивали сборище во дворе своих жилищ и на солнце развернули такие занятия: одни сидели перед прялкой, другие скручивали веретено. Пряли шерстяные нитки; вязали чулки (джорабы) мужские, дамские разных размеров и цветов. Некоторые скручивали ниток из волокна, из коих на станке плетут материю на потребность одеяния; шнурки для тумана (юбки) женщин, а для мужчин на кальсоны и шаровары (брюки) с кисточками на концах. Следующие из фризона (сарто) скручивали шелковую нить. Также нитки „хаяти" обращались на шитье белье и на станке на плетение „джеджим" к маленькой переметной сумки (хурджун, хайба) для школьников, карманной сумочки для табачка, мелких денег и тюбетейки. Женщины украшали приданое своим дочерям также тюбетейками. Были женщины после щипания из шерсти настилали одеяла тюфяки.

Таким образом эти женщины энтузиасты учили незнакомых с мастерством женщин и девушек своему ремеслу.

Патриархальный уклад жизни на сборищах, зачастую приводили к обсуждению вопросов не только о материальной стороне их быта, но и к заботам об устройстве в жизни своих детей. Примечательно то, что женщины, сталкиваясь в мнениях, находили возможность подыскать невесту для сыновей, устроили помолвку, а затем и свадьбу для них.

В то время почти в каждом доме были станок и прялка.

Свадебные обряды у мусульман Шекин. у-да.

177. Свадебные обряды у мусульман Шекинского уезда носят характер патриархальных времен.

В брак выступают обыкновенно совершеннолетние юноши с девушками не менее шестнадцати-семнадцати лет. Выбор для жениха невесты хотя и зависит от воли родителей, но для брачущихся этот выбор не является сюрпризом: родители прежде всего объявляют молодым свое намерение и, получив от них полное согласие, приступают к делу. Отец жениха посылает на другой день в дом будущей невесты сватов. Родители невесты принимают сватов всегда радушно даже и тогда, когда имеется в виду отказ. Во всяком случае родители невесты без предварительного совещания с дочерью не удовлетворяют просьбы сватов. Угощая сватов, они вежливо заявляют, что им прежде всего необходимо узнать
178. мнение своей дочери и просят сватов явиться через 3 дня получения окончательного ответа. В виду установленного обычая сваты ничуть не смущаются явиться вторично. Узнав мнение своей дочери родители составляют план окончательного ответа. В назначенный день являются сваты в сопровождении приходского муллы. Родители невесты и на этот раз вежливо принимают сватов, угощают их и затем выражают свое согласие. В случае отказа они приводят более основательные причины, при чем в таких выражениях, что ни сваты ни родители жениха не считают себя оскорбленным. В случае же согласия сваты выражают родителям невесты свою благодарность за оказанный прием. По возвращении к родителям жениха сваты передают им содержание полученного ответа. Получив согласие, родители жениха посылают в дом родителей будущей невесты несколько баранов, несколько пудов риса, сахара, чая и др., объявив им день своего приезда.

К назначенному сроку являются родители жениха с приходским моллою и почетными лицами. Их встречают родственники невесты. После

угощения молла или один из родственников жениха объявляет присутствующим о причине их прихода: те со вниманием слушают его. Затем все присутствующие высказывают свое одобрение и пожелания счастливой жизни молодым. Отцу невесты предлагают сказать, сколько он желает получить калыма от родителей жениха. Тот после 5^{ти} минутного молчания говорит столько-то; в таких случаях отец жениха всегда выражает свое удивление; присутствующие обыкновенно успокаивают его. Затем все единогласно просят отца невесты половину сказанного уступить ради присутствующих и требовать только половину.
179. С трудом заставляют его согласиться. Тогда со всех сторон слышится благодарность. Потом гости, распростившись с хозяином, уходят. Этим и кончается обручение.

Промежуток между обручением и венчанием продолжается от одного месяца до 2^х-3^х лет. Трехлетний срок до свадьбы допускается в том случае, когда жених не имеет средств и должен отсутствовать по торговым или иным делам. В продолжение этого времени родители жениха не оставляют своей будущей невесты без внимания: они обеспечивают ее всем необходимым: покупают для нее новое платье, отправляют в дом ее родителей баранов, сахару, рису и т. п., особенно перед праздником. Таким образом, невеста ничуть не нуждаясь в помощи своих родителей, не встречает с их стороны упреков за что-нибудь и не подвергается дурному обращению, а потому и остается верной своему отсутствующему жениху.

Родители жениха после предварительного соглашения с родителями невесты начинают приготовляться к свадьбе.

Затем они уводомляют своих родственников и знакомых о предстоящей свадье, хотя бы те жили в других уездах или губерниях. Те или приезжают в назначенный день свадьбы

с падарками или присылают с подарками письмо в котором обясняют причину, помешавшую им приехать и лично присутствовать на свадьбе.

По окончании всех приготовлений к свадьбе в дом жениха являются „хананде", т. е. певцы или „сазандаре"; иногда присутствуют и те и другие. Вдруг звук зурны возвещает жителей о необходимости принарядиться к свадьбе. Через час двор и дом жениха бук-
180. вально наполняется народом. Для женщин отводят особую комнату. Чтобы придать свадьбе более оживления молодые парни попарно танцуют „лезгинку", присутствующие хлопают и руками и веселятся.

Свадьба продолжается от 3х до 7ми дней. В продолжение этого времени из других селений и городов приезжают приглашенные гости с подарками. Перед окончанием свадьбы отец жениха устраивает общий обед. Если родители жениха люди несостоятельные, то по окончании обеда одно из влиятельных лиц, обращая внимание присутствующих на бедственное положение жениха, просит их оказать своему ближнему посильную помощь. Затем начинает сбор пожертвований. Большею частью, сбор денег бывает в несколько раз больше того, что было страчено на свадьбу жениха. Во время сбора денег, сам жених обыкновенно отсутствует. В это время его угощают родственники-товарищи. После сбора денег является жених в сопровождении двух молодых. Он становится в средине круга, голову опускает вниз, а руки по швам. С правой и левой стороны его стоят свахи. В таком положении он стоит около 12ти минут. Перед ним лежит платок, а под ногами ковер. В продолжение этого времени каждый из присутствующих подходят к нему, бросает на платок мелкие серебряные монеты, а иногда и золотые. Таким образом и на этот раз собирают для жениха порядочную сумму. Свахи берут платок и

вместе с женихом кланяются во все стороны и уходят. Эти деньги принадлежат жениху и невесте, и родители не в праве требовать их от них на хозяйственные или другие расходы. По уходе жениха публика с зандарами отправляется в дом родителей невесты, и в тот же день начинается самый обряд венчания.

181. Кадий или приходский молла в сопровождении двух доверенных от жениха и двух доверен от невесты отправляет сначала к невесте для допроса, по своему желанию она выходит замуж за такого-то; если она согласна, то по требованию моллы три раза громко повторяет, что по своему согласию выходит замуж. Затем доверенные подтверждают клятвой, что они слышали согласие невесты. Тоже самое бывает с женихом. Убедившись что невеста замуж по своему выбору, молла с доверенными возвращается к гостям и объявляет о желании новобрачных. Затем начинается самый акт венчания.

После этого невеста в сопровождении 3^х женщин на фаэтоне или верхом на лошади отправляется в дом жениха. За ним отправляются гости. Перед домом жениха останавливают невесту. Духовное лицо читает молитву, прося Бога, чтобы он даровал новобрачным счастливую и продолжительную жизнь. Затем женщины помогают невесте слезть с фаэтона и провожают ее в приготовленную для нее комнату.

Женщины оставляют ее там, а сами уходят в другую комнату. После свадьбы зять скрывается от своего тестя до тех пор, пока тот не пригласит его к себе в гости и делает ему подарки. Тогда зять перестает скрываться от тестя. Через 20 дней после свадьбы отец невесты приглашает ее к себе в гости и ей делает разные подарки, а иногда дарят несколько лошадей и коров.

При таких обычаях жених всегда остается в выигрыше. Увоз чужой жены или невесты

считается в уезде большою редкостью, и из-за этого не разыгрываются кровавые драмы, которые так часто бывают в соседних уездах.

Смотритель Подарского сельского училища Агалар Кясбеков.

(Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа вып. XXXI г. Тбилиси 1902 года стр. 177-181.)

Шәкидә гадынларын аилә вәзијјәти.

Шәкидә гадынларын аиләдә вәзијјәти чох гысганҹ олуб һәр бир һүгугә малик дејил иди. Мисал вар ки киши арвад аланда онун вәзифәсини молла она гандырыр. Дејирди ки: «Әнкәһту вәзәввәҹту, бир гарын ашдыр, бир әјин башдыр». Һәрчәндә гадын бу һала гане олуб аиләдә јашајырды. Һәр заман көзүнүн өнүнә алмышды ки, көрүм әрим үстүмә нә вахты (күну) кәтирәҹәкдир, јахуд нә вахты мәни бошајаҹагдыр!... Ана өз доғдуғу ушагларына аиләдә (ана) сајылмазды. Онларда мүвәггәти бир гуллугчу кими һесаб олунурду. Чүнки әри арвадыны бошадығы заман әмҹәкдәки ушағыда әлиндән алыб јола салырдылар... Һамилә гадын бошаныб евдән чыхса иди доғдуғу чаганы дәрһал атасынын евинә көндәрмәјә мәҹбур иди. Гадын гадына раст кәләндә бир биринин хејир дуалары бу иди. «Аллаһ јијәни (саһибини) үстүндән әскик елләмәсин! Күнүлүк бәдбәхтлијинә дучар олмыјасан!...» Гадынлар өз әрләринә «јијәм» јахуд «саһибим» дејирдиләр.

Мә'лумдур ки һејванлар (мал-гара; јахуд ҹансыз әшјаја) саһиб олан бир һалы гадынлар өзләринә рәва көрүрдүләр. Буда тәбиидир. Аталар өз гызларына (меһр, кәбин) алмамыш әрә вермирдиләр. Јә'ни һејван сатан кими гызларыны сатырдылар. О гызлары сатын алан кишиләр бунлара јијә һесаб олунурдулар. Кишиләр һанси бир гисим бәдәмәлә мүртәкиб олса иди өтүшүрдү... нәзәрдә тутулмазды. (Түкәз сахламаг вә саир јерләрә сапытмаг кими). Амма худа нәкәрдә гадынларын адына бир бөһтан сөз сөјләнмиш олса иди, о гадынын аиләсинә әбәди бир ләкә вурулурду. О гадынын јетишмиш исмәтли гызыны алмаздылар. Дејирдиләр ки: «анасына бах гызыны ал, гырағына бах бәзини ал». «Анасы чыхан ағаҹа, гызы будаг-будаг кәзәр». «Гет бир аллаһ суд әммиш гыз ал». Јә'ни әриндән башга бир кимсәји көрмәјәни ал. Вә бунунла судүнә (гадынын дөшүнә кәлән суд әринә тә'лүгдүр). Арвад әриндән изинсиз өзүнә ушағы әмиздирмәји баҹармазды. Әриндән изинсиз башга ушаға јахын

дурса судунә һарам (гатылыр), һарам гатылмајан гадынын гызыны ал демәкдир. Аиләдәки гызын әрә верилмәјинә ја оғланын евләнмәк мәсәләсинә ана һеч бир сурәтдә мүдахилә едә билмәзди. Бу иш аталары һаггыдыр. Ата өлмүш олса аиләдәки бөјүк оғул о һагга маликдир. Ана јадлар кими кәнардан бахачаг иди. Аиләнин хејир вә шәр ишләринә мүбашир олмаг гадынлардан сагит олдуғу үчүн әркәкләр һәјат иҹтимаијјәдә һәр нөвүнә мүамиләјә иштирак етмәјә һаггы иди. Гадынлар исә һеч бир синфә дахил олмајыб әшјаи һүгугдан мәһрум идиләр. Кишиләр онларын нәфсини һејванһасына алыб сатырдылар. Һәр арвадын әри һаким мүтләги иди. Чанын башынын саһиби иди. Мисал вар иди: «арвади әри сахлар, пендири дәри сахлар», Арвада е'тибар јохдур. Арвадын әгли аз олур. «Арвады өз хошуна гојсан ја нағарачыја, ја зурначыја кедәр». «Арвад илә ат аманәт гәбул етмәз». «Әрсиз арвад, јүкә гысыр ат кимидир». Арвада јазмаг, охумаг һарамдыр... билсә лоту сахлар. Әр арвадыны дөјәр, сөјәр, говарды, үстүнә дөрт арвад ала биләрди, евиндә дустаг сахлајырды, јахуд евиндән говарды вә никаһ алтында харичдә сахларды (јә'ни бошамазды). (Бошатмаг һаггына) арвад малик дејил иди. Анчаг арвад талағыны јалныз сатын ала билирди (Јә'ни меһриндән, чеһизиндән әл чекирди). Арвад доғдуғу ушаглар јалныз атанын иди. Пулу варлы евладдан олдују сурәтдә анаја анчаг суд һаггы дүшүрдү. Вәфат едән кишинин довләтиндән дул арвадына јалныз сәккиздән бир һиссәси (1/8) дүшүрдү. ~~Лакин кишиләр арвадын малындан~~ Дөрт нәфәр дул арвады галмыш олса һәр биринә сәккиздән биринин дөртдә бири (1/32) дүшүрдү. Лакин кишиләр арвадын малындан јары һиссә алырды. Галаны өз евладинә ~~галырды~~ јетирмирди. Јә'ни буда әрин чатмыш һесаб олурду. Дул арвад бошанмыш олса 3 ајдан сонра әрә кедә билирди. Амма әри өлмүш исә иддәни көзләмәли, јә'ни 4 ај 10 күндән сонра саир әрә кедә билирди. Јә'ни артыг 40 күн әринин јасыны сахламаға мәҹбур иди. Кими исә дөр-

дини алыб, дәрдини бошарды.

Мүсәлман гадынлары кизләнмәк адәтинә мүбтәла идиләр. Сүкүнәт үчүн тикилән евләрин планы гадынларын кизләнмәсинә үјғун сурәтдә чәкилирди. О сојаг тикинтиләр иди ки һәрәмхана һәјәтдә намәһрәм көрмәјән сәмтә дүшә. Гонагларын тәрәддүдү олан евин сәмти һәрәмхананын арха тәрәфи олмалыдыр. Бу чиһәтә көрә һәр бир аиләнин сүкүнәт етдији евиндә Иран гајдасилә эндәруниси (јә'ни һәрәмханәси) вә бируниси (јә'ни гонаг еви) вардыр ки гадын гисмини кимсә көрә билмәјән вә гадын гисминдә әриндән башга кишиләри вә кимсәји көрә билмәсин. Гадынлары иҹтимаи ишләрдән сәсләри алынмыш иди. Гадынлара о нәзәрлә баһырдылар ки онлар јалныз дишилик вәзифәсини ифа етсинләр. Мәсәл вар ки: «Гадын ја әрдә кәрәк, ја көрдә кәрәкдир»!... Бир аиләдә әр өлмүш олса, онун арвады чох аз иттифагда әрә кетмәмиш ушагларынын јанында отурурду. Өз јетимләринин хатри үчүн әри олмајан гадын лаәлач гајнына никаһланмаг иди. Истәр гајын евли олсун, истәр субај олсун, чүнки бир тәрәфдән јијәсиз гадын ола билмәзди... О бири тәрәфдән гајын, јахуд гајната вә гајнана хырда јетим нәвәләринин зәһмәтини анасына чәкдирмәк нијјәтилә вә һәмчинин арвад евдән чыхыб башга әрә кетмиш олса өзилә өз чеһазини вә әриндән дүшән һиссәни вә меһрини котуруб кедәҹәк иди. Бу ики сәбәбә көрә дул галан кәлини гајната вә гајнана евдән чыхартмаздылар... Әлачсыз галдыглары сурәтдә о гадын сәби гајнына (олан 4 вә ја 5 јашында олсада) никаһ кәсдирирдиләр. Бу үмид илә ки о сәби бөјүјүб вахтында о гадына әр олачагдыр. Анҹаг бу иттифаг чох надир дүшән иттифаглардандыр. Бу һал бәзи кәндләрдә тәсадүф олунурду. Аиләнин дахили идарәси гајнатанын нүфузу алтында гајынлара аиддир. Газанч кәтирән кишиләрдә аиләнин дахили идарәсиндә нәзарәт едирдиләр. Һәдди јашындан јухары олан үнас әһли евдән кәнарә кедәси

заман чаршаф бүрүнүб кизләнирди. Ама өз евиндә чаршафсыз кәзибдә (бәзи јерләрдә) мејзәр гурурдулар. Мејзәр илә јашмаг гадынлар исмәт сајылырды. Намәһрәм кишиләрдән гадынлар јетишмиш гызлар кизләнирдиләр. Кәлинләрин гајынларындан кизләнмәләри һөрмәт үчүн иди... кизләнмәсәләр күја гајынлары сајмырлар. Бу хүсусда аилә ичәрисиндә үч адәт вар иди: бири үзү илә өртүнмә, бириндә јашмагланыб өртүнмәк вә үчүнчүсү јаныз бој илә өртүнмәк иди. Јашмаг ағзыны вә бурнуну бәркидиб үзүнүн јарысыны өртмәкдир. Бој илә өртүнмәк үзүнү тәмиз кизләдиб гаршыда ајаг үзрә дурмагдыр. Кәлин һеч данышмаса көзәлдир. Кәлин гајынлара, гајынатаја вә гајынанаја ҹаваб вермәк үчүн «бәли», «хејир» демәк чаиздир. Нә әр арвадынын адини демәз вә нә арвад әринин. Сөһбәт әснасында әјәр лазым олса кәлин гајынана, гајынатаја өз әрини анмаг үчүн «оғлун» дејирди... Гајынлара балдызлара «гардашын» дејирди. Саир адамлара исә «о» јахуд «бизимки» демәклә андырачаг иди. Әр исә өз арвадынын адыны әсла чәкмәзди. Чағырса «еј», «ај арвад» илә кифајәтләнирди. Анҹаг лазым олса «ев адамы», «бизим евдәки», «биздәки», «ушагларын анасы», «Гаффарын гызы» кими сапытма адлар вәрәҹәк иди. Хам адами јахшы баша салмаг үчүн бу сөзләрин јанына бир «ајыбда олса» кәлмәси гошачагдыр. Мәсәлә: «ајыбда олса ушагларын анасы» демәклә арвадыны андырачагдыр.

Аиләдә ата биринҹи нә сајылыр. Аиләнин үзвләри атанын ҹәмин әмринә итаәтдә олурлар. Ата аиләнин мадди вә мә'нәви еһтијаҹларыны тә'мин етмәјә мәҹбурдур. Бу адам харичдә чалышыб чабаланыб пул газаныр, вә газанҹилә аиләсини идарә едир. Күндүзләр евдә тапылмаз вә ахшам азаны вахты евә гајыдыр. О евә кәлмәјән күнү хөрәк бишмәзди. Евдәкиләр ондан бундан, јағлы, јаван нә олса јејиб доланачагдырлар. Ата ахшамлар евә кәлдији үчүн бишмиш хөрәк ахшам заманына ујдурачагдыр. Бојат, пахыр дүнәнки күндән галан нә олса евдәкиләр күнорта заманы јејиб доланырдылар. Евин ҹәми

ишләринә аилә ичәрисиндә ана вә иш көрмәјә иктидары олан гызлары мәшғул олурлар. Ананын вә гызларын евдә көрдикләри иш бунлардыр:

1) «Әјалын јатағыны јүкләрдән дүшүрүб јерә сәрмәк вә сонра јердән јүкә јығмагдыр, һәр күн.

2) Һәр күн ев ешији сүпүрүб јығыб јығышдырмагдыр.

3) Тојуглара дән төкүб, сағыны сағмаг вә алтыны тәмизләмәкдир.

4) Чај гојмаг, хөрәк биширмәк, габ гачаг јумагдыр.

5) Булагдан су кәтирмәк, әјин палтарыны јумаг, гурутмаг вә үтүләмәкдир, палтарларын сөкүјүнү тикмәк вә јамамагдыр.

6) Һәфтәдә бир дәфә хәмир јоғурмаг, тәндир гыздырмаг, чөрәк биширмәкдир.

7) Һәфтәдә бир дәфә евләри рәфдән ашағы, мәтбәхи, тәндири ширәләмәкдир.

8) Илдә ики, үч дәфә бајрамлардан габаг евләри, чардағы, зирзәмини, тојланы бошалдыб сүпүрмәк, пинәләмәк, ширәләмәк вә тәздән, јәни ҹәми әшјасыны јер бәјер дүзүб гошмагдыр.

9) Хырда ушаглары бәләмәк, јумаг, артмаг, чимдирмәк, әјин-баш дүзәлтмәк, хәстәләрә пәрәстар олмаг, бешик, бәләк тикмәкдир.

10) Һәр күн лампалары тәмизләмәк, нефт төкмәк, одун дашымаг, оҹаг галамаг, евләри һәјәти сүпүрмәк вә саир ишләри әмәлә кәтирмәк».

«Аиләдә гадынларын вәзијјәти чох алчаг пајдә олсада, бәзән гадынлар васитәсилә гоһумлуг кәсб едән аиләләрә «шәрәф» сирајәт едир иди».

Шәһәр аиләсини беш синфә бөлмүшдүләр. Бунлардан ҹамаат арасында нүфузлу синфләр: задәкан, үләма, сејид, таҹир вә ҝејри тәбәгә вар иди. Бу тәбәгәләрә нисбәти олан аиләләр бир биринә «күфв» (шәрик) һесаб олунурлар. Һәр кәс евләнәси олсејди өз «күфв»ундән алырды. Ханзада гызыны ханзадәјә верирди, бәјзада-бәјзадәјә, руханы-руханијә, таҹир-таҹирә, әснаф-әснафа гыз вермәк шәр'и вә үрфи адәт иди.

Бәзи иттифагда өз тајы олмајан ашағы тәбәгә аиләјә јухары тәбәгәдән гыз кетмиш олурду. О гыз задәкандан вә үләмадән олдуғу үчүн она «һөрмәт вә шәрәф» верирдиләр. Ханзада

исә она «бәјим», јахуд «хандосту» да дејирдиләр. Бәјзада исә она «ханым» јахуд «бәјдосту» дејирдиләр. Руһанидән, сејиддән, вә тачирдән исә она «бачы» дејирдиләр; өз адыны демәјиб бир ләгәб верирдиләр. Мәсәлә: ширин-бачы, аға-бачы, шекәр-бачы, мирзә-бачы, гулу-бачы, нобат-бачы, молла-бачы, хан-бачы, пустә-бачы, бадам-бачы вә ҝәјри. Әҝәр бу ләгәбләр ики вә ја зијадә симсар гадынларда олса о гадынын адыны о ләгәбә гошуб чағырырдылар. Мәсәлә: «Заһра-гулу-бачы», бәзән «ешмәли-ҹан», «гәмзәли-ҹан» кими ләгәбләр зикр олунур. Ән ашағы тәбәгә аиләләрин гадынлары өз адилә чағрылырды. Ләгәбсиз олан гадында «шәрәф» олмадыгыны билдирирди.

Шәрәф верилән әјләти кишиләрдә хасдыр. Бәјлик, ағалыг әслиндә олмајанлара «бәј демәк», «аға» демәк шәхсән она ҝөстәрилән шәрәф үчүндүр. Руһанилара: әфәнди, ахунд, молла, мирзә сонрадан верилмишдир... Үмур саһибләриндә «бәј», «мирзә» верилмәк бу гәбилдәндир.

Аиләдә јашајан гадынлар әл ишләри илә мәрағланырдылар. Ҹораб, гајтан вә туманбағы тохумаг ~~тохумаг~~ һәр гадынын пешәси иди. Ҹораб үчүн 5 әдәд дәмир мил; гајтан үчүн гајтан дарағы вә ашығлар; туман бағы тохујан дәзҝаһ вә чығлар чох евләрдә вар иди. Гәдим вахтларда шәһәр әһалисинин бир гисми малдарлыг вә гојунчулугла мәшғул олан бир заманда хырда халчаларла мөвҹуд идиләр. Гышда аран бинәләриндә вә јајда јајлаг бинәләриндә алачыг гурмаг үчүн јундан галын вә гара кечәләр салырдылар. Малдарлыг пешәси ортадан галдырыландан сонра о садаланан ҹулфа ишләриндә ҝет-ҝедә унудулду. Шәки гәзасында халча, кәбә анҹаг Галачыг, Филфили вә Күснәт ләзҝи кәндләриндә тохунурду.

6 Аиләдә гадын гисми охумаг ҝәтијән билмәзди. Охумамыш һалында јашамаға мәһкум иди. Намәһрәм кишиләр илә гадынларын һеч бир әлагәси олмамамаг үчүн јазы билмәји гадына һарам етмишдиләр. Гадын алыш вериш

үчүн базара чыхмаг билмәзди. Бә'зи мәһәррәмликдә вә саир мә'лумат ешитмәк үчүн мәсҹидә ҝедә билмәзди. Һәкимә вә рус мамасына гадын өзүнү ҝөстәрә билмәзди. Гадынлар тәвәккүл илә јашардылар. Һејванчасына јашајыб чибин кими гырылмаға мәһкум идиләр. Јолухма азарлылардан гадынлар ја өзләрини вә ушагларыны гачырмаздылар. Јохла хәстәни јолухмаға ҝедирдиләр, вә ушагларыныда ораја апарырдылар. Моллалар бу әвамлары инандырырдылар ки азар аллаһ тәрәфиндән ҝәлир. Әҹәлдән гачмаг олмаз. Бујруг илә ҝәлән азардан гачмаг олмаз. Сүд илә ҝирән азар сүмүк илә чыхаҹаг дејирдиләр. Хәстәләр аиләсилә бир отагда јатыр, бир габдан јејир вә ичирдиләр, вә ҹәназәјини аилә палтарларилә бир тәкнәдә јујурдулар.

Гудалыг, гыз вериб гыз алмаг.

Гоһума гыз вериб гыз алмаг Шәкинин гәдим адәтидир. Бу адәт тәбиидир. Оғлан гызы вә гыз оғланы ҝөрмәк анҹаг гоһумларда мүјәссәрдир. Мәстурәлик адәт гәбиләси јадларын гызыны ҝөрмәјә һәлә вахт мане олмушдур. Гоһумларда биринин оғлу вә обиринин гызы доғулан иттифагда бу ушаглары «бешик кәртмә» ад едирдиләр. Јә'ни бунлар бөјүјүб бир биринә евләнәҹәкдирләр!... Әми гызы әми оғлуна верилмәк һәр һалда дәб иди. Мәсәла дејирки: әми оғлу илә әми гызынын никаһы ҝөјдә кәсилир.

Гоһум олмајан јад гызларыны ҝөрмәк мүмкүн дејил иди. Бу чиһәтлә ҝөрә һәр кәс евләнмәк фикринә дүшсә иди, ҝәрәк шәһәрин һәр јеринә сурашыг едә иди. Кимдә јетишмиш гыз олмағыны билсејдиләр, дәрһал ораја сајылмазјана бир ики гадын ҝөндәрирдиләр. Бир бәһанә кәтирмәклә өзләрини о гыз олан мәнзилә сохардылар. Гыза мүштәри ҝөзилә бахырдылар, данышдырырдылар. Гызын бојнуна, бухунуна, сачына, әл вә ајағына зәнн салырдылар. Вә гајдыб оғлан евинә ҝедиб ҝөрдүкләрини сөјләнирдиләр. Јетишмиш гызы олан бир аиләјә набәләд ~~гадынлары~~ бир вә ја ики гадын бирликдә ҝәлиб бәһанә илә сохулмағы ев адамыны

ишинә салырды. Гыз дәхи бу гадынларын елчи сифәти-лә бу евә кәлмәјини фәһва илә дәрк едиб кизләнир-ди. Набызд гадынлары евә чекирдиләр, бунлар үчүн чај гојурдулар... Бунлары бурада сөзә тутуб гызын әл үзүнү јудурдуб бохча палтарларыны кејдирирди-ләр. Сонра чај, мүрәббә вә саир шејләр подноса гојуб гыза вериб, анасы елчиләрин габағына көндә-рирди. Гыз елчиләр отуран отаға бир нечә дәфә кириб, чыхырдыки елчиләр буна кефи истәдији гәдәр бахсынлар, бәлкә бәјәнәрләр, гызын бахты ачылар, әрә кедәр.

Бу елчиләрин оглан евинә кәтирдикләри мә'лумат әлверишли олса ј'ни ҹамаат арасында гызын атасы, әмиси вә гардашлары нүфузлу адамлар олса вә гы-зына күчлү чеһиз дүзәлдә биләҹәк тавансы олса о сүрәтдә огланын анасы вә бачысы о евә рәсми сурәтдә елчи кечәҹәкдирләр. Сөзләрини гызын анасынын јанын-да ачаҹаглар. Бәзәнмиш гызда куја һеч бир шејдән хәбәри јох кими бу кәләнләрин јанына гул-луг етмәк тәригилә кириб чыхаҹагдыр. Гызда онла-ра ҹаваб верәҹәкдир. Бу иттифагда гыз гәсдән өзүнү дујмуга гојаҹагдыр ки куја мән сизи елчи билмирәм ади гонаг билирәм. Билсәм ки сиз мәним үчүн елчи кәлмисиниз һеч јаныза кәлмәздим, о ҹиһәтә нә соруш-саныз сизә ҹаваб верәрәм... Лакин гызы елчиләр даныш-дырырлар ки көрсүнләр гыз лал, кар дејил ешидирми вә кәкәләмирми?... Огланын анасы бачысы олдугуну билиб гызын анасы бунлара зијадәсилә һөрмәт едирди. Елчи-ләр гызы бәјәндикдән сонра өзләрини танытмыг верирдиләр. Әкәр өзләри мәшһур тәбәгәдән дејил-дирләрсә, мәшһур гоһумлардан бирисини нишан верирдиләр. Сонра огланын ишиндән пешәсиндән данышыб бунларла гоһум олмагыны лајиг көрүрләр. Огланы һәр тәрәфли тә'рифләјиб гызын анасыны разы гојурлар. Бу ики аналарын арасында (алдым, вердим) сөзү гапалы сурәтдә данышылырды. Вә бунлар евдән кедәндә гыза бир гызыл бәјә вериб данышыг үчүн ки-шиләрини бураја кәлмәкләрини вә'д едирләр.

Бу ики аиләнин гудалыгы бир бирилә баш тутур-дуса гыз еви сифариш көндәрирди ки филан күндә нишан кәтирсинләр. Әјәр гудалыг баш тутмазса гыз еви бәјә нотурмәјиб елчиләрә дејирди ки: «биз өз ба-

шыныза сөз верә билмәрик, кишиләримиздән кәнишиб сизә хәбәр верәрик». Бу арада гызын атасы тәзә гоһум оласы аиләни вә хүсусилә огланы јохламаг үчүн кәнар адамлардан соруштуб нечә адам вә нә сәнәтин саһиби олдугуну ларыны билиб өјрәндикдән сонра әјәр лајиг билсә гызы вермәјә разылыг верирди. Данышыгдан сонра нә оглан вә нә гыз шәхсән гарыша билмәздиләр. Анҹаг гапы далындан пусуб ишин чәрәјаныны анлајырсаларда бирузә вермәји бачармырдылар.

Бу мәсәләни билән оглан анасындан гыз кимләрдән олдугуну өјрәниб, кедиб гыз олдугу евин әтрафыны доланыб бир вәсилә илә гызы көрмәк үчүн чәпәр вә горәј далындан вә јахуд бары башындан чалышырды көрсүн. Көрә билмирдисә гоншулардан бирисилә таныш олуб онларын евиндә гыза бахырды вә көрүб бәјәнирди.

Бизим әјаламда бир гыза елчи кәләсәјди, о гызы бир нечә имтаһана чекирди: 1) јерә кәләгајы сәриб гызы онун үстүндә кәздирирдиләр ки көрсүнләр кәләгајы гырышдырыр ки... Гырышдырса дабаны чатлагдыр дејә алмаздылар. 2) Гызын әлинә ләјән, дәсмал (гулбулу) афтафа вериб әлә су төкдүрүрдүләр. Гыз кәрәк афтафаны гулбундан тутмајыб, боғазындан тутсун, сағ дизини дикәлдиб сол дизини јерә гојсун, дәсмалы сағ голунун үстә салыб әлә су төксүн. Бу ишләри билмәјән гыз тәрбијәсиздир дејә алмазлар. 3) Евин јеринә бир нечә шеј атырдылар вә гызын јанларына чағырырдылар. Әјәр ичәри кирдији заман гыз јерә атылмыш шејләри јыға-јыға јанларына кәлмәсә о гыз тәрбијәсиз һесаб олунурду. 4) Гызын дизинин үстә башыны гојуб сача бахдырырдылар. Сача бахмаг габилијјәти олмајан гызы алмаздылар. 5) Әл габилијјәтини јохламаг үчүн гызын тикдији вә тохудугу ишләрини кәтириб бахырдылар. Әл габилијјәти олмајан гызы алмаздылар.

Бизим бу заманымызда евләнмәк үчүн әвам гызлары бојлә имтаһана чекмәсәләрдә јенә ев доландырмаг пешәсини билмәјән гызлара фәрг гојурлар.

Нишан тојун олан күн оглан евиндән нишан хончасы кәлир. Хончада олурду: 3 әдәд үзүк вә башга гызыл имарәт; палтар гисминдән бир чүфт алафа, 2 әдәд кәләгајы, 3 әдәд инҹә јајлыг, бир дәст палтарлыг

парча, бир эдэд зал тирмэ шал, 2 пуд гэнд, 1 пуд ногул ширни, ширни вэ конфет нишан шejлэри. Бир нечэ шejдэ хончаja гojуб көндэрмэк чаиздир, мэчбури дejилдир. Нишан шejлэри көндэриб ахшам оғлан еви 5-10 нэфэр гоһум эгрэба, дост ашна илэ гыз евинэ кедирлэр. Гыз евидэ öз гоһум эгрэбасыны вэ мэһэллэ молласыны мэчлисинэ дэ'вэт едирди. 15-20 нэфэр адам гыз евиндэ jejиб ичиб һэрэ чиб jajлыгына 1/2-1 кирвэнкэ ногул, ширни, конфет, гэнд парчалары бағлаjыб котуруб кедирлэр. Бу күндэн е'тибарэн гыза вэ оғлана «нишанлы гыз», «нишанлы оғлан» дejирдилэр. Бу күндэн е'тибарэн нишанлы гыз оғлан евинин гоһум эгрэбасындан гачырды. Һэмчинин оғланда гызын ата анасындан вэ jахын гоһум эгрэбасындан гачырды... Раст кэлмэмэк үчүн өзлэрини кизлэдирдилэр. Вэ башга башга ~~башга~~ күчэлэрдэн, донкэлэрдэн кедирдилэр.

Нишан габларыны бош гаjтармаздылар. Габларын ичиндэ оғлана гыз евиндэн «гэндбашы» хончасы кэсэрэк иди. Буда jағлы, шекэрли бишмишлэрдэн: шекэр-бура, шекэрчорэjи, овма, фэсирдэн вэ саир һэлвиjатдан ибарэт иди... Гэндбашы кедэн габлардан гыз евинэ гаjтарыласы габы дэхи бош гаjтармаг олмазды. Онун ичинэ оғлан еви бир элбисэлик ипэк парча, бир, ики гызыл вэ бунун кимиси бир шej гojуб гаjтарачагдылар. чох вахт бир илэ гэдэр нишанлы галан гыз атасы евиндэ галачагдыр. Бу аралыгда баjрамлар кэлдикэ оғлан еви нишанлы гызын баjрамлыгыны көндэрэчэкдир. Илахыр чэршэнбэси күнү «чэршэнбэ jемиши» (jеддилоjун: говрулмуш нохуд, кишмиш, кој сэбзэ, фындыг лэпэси, гоз лэпэси, гара мojуз, пустэ, бадам, иннаф, иjдэ, инчир гурусу вэ гejрилэри). Новруз, оруч баjрамларында: тел, пахлава, пешвэнк вэ саир һалвалар хончасы үстэ бир элбисэлик ипэк парча гojуб кэсэчэкдир. Гурбан баjрамында бир гоч боғазында ипэк парчадан элбисэлик ~~кэсэ~~ кэсэчэкдир. Бу хончаларын гаршысыны гыз еви тэрэфиндэн көндэрилмэк ваҹиб һесаб олунурду... Мэсэлэ: Гурбан гојунун этиндэн гыз еви оғлан евинэ лүлэ кабаб, кирс (күрэ, душбэрэ) вэ довға көндэрирды. Гарыш

ајдан сонра һаман гојунун әтиндән гутаб көндәрилмәк адәтдир. Бәлә һәдијјәләрин вә хончаларын көндәрилиб алынмасына «гудалыг» дејирләр. Бу ахыр вахтларда гудалыг әввәлаты ортадан көтүрүлмәкдәдир, чүнки бу шејләр һәр ики тәрәфә изафә хәрҹдир. Анҹаг бу гудалыг рәсмијјәтин башга бир мә'насы нәзәрдә дутулур. Һәр тәрәфә горхурду ки бир ејиб вә ногсан көстәрмәк бәһанәсилә нишаны гајтарарлар... Аралыгда бәдбәхтлик вә әдавәт төрәјә биләр. Бәзиндә һәдијјәбазлыг јолу илә «гудалыг» гаим гәдим олурду. Амма көчәбә таифәси арасында, мәсәлә: Борчалыда, Газахда, Гарабагда гудалыг әвәзиндә «нишанбазлыг» адәти вар иди. Бу адәт бәлә бир ки нишанлы оглан илә нишанлы гызын мөһәббәт гаим гәдим олмаг үчүн гызын анасы оглана јол верирди ки кечәләр халг јатандан сонра хәлвәтә оглан гызын јанына кәлсин.. Бир јердә ики нишанлы сабаһа гәдәр данышсынлар, севишсинләр, сәһәр ачылана јавуг оглан бошлајыб кетсин.. Бу адәт тоја гәдәр давам едирди. Тојдан сонра гудалыг гоһумлуга чеврилирди.

Тоја һазырлыг - Тој.

Нишандан сонра тоја гәдәр гыз еви гыза вериләси ҹеһаз әшјасыны тәдарик етмәјә мәшгул олур. Амма оглан евиндә һеч бир тәдарикә лүзум ~~јо~~ јохсада кәлин кәтирмәк үчүн бир көз отаг ајырмаг «тојхана» гурмаг гыза вериләси «меһри» пулуну дүзәлтмәк вә гејри-гејри ишләр артыг тамаша вә тәшәббүсләрә мөһтаҹдыр.

Оглан евиндә һансы отага кәлин кәләси исә о отагын пәнҹәрә, гапуларыны өлчмәјә гыз евиндән бир гадын кәлиб бахачаг иди; нечә гапысы, нечә пәнҹәрәси, нечә тахчасы, ногулданлары, бухарыси, ара кәсмәси вар исә һамысынын ени бојуну өлчүб кедәҹәк иди. Гыз евиндә гыза ҹеһиз үчүн онлара јарма пәрдәләр тикәҹәкләр ~~иди~~. Отагын һәр јерини өртән 3 әдәд халы (2 јан бир орта), бир дәст фәрш һазыр едәҹәкләр. бир ҹүфт јастыг, бир ҹүфт мүтәкә, бир ҹүфт (голабәтундан тикмә ја зәри парча вә ја мәхмәрдән дөр дөшәјм, бир әдәд

гајынана дөшәји, 2 дәст јорган дөшәк балышы, 2 јүк сандыгы, бир неҗә мүҗримләр, балаҗа иш гутусу, сандыгҗа, тахҗалара гојуласы мүҗримләрин астына курушдан мә'жул зәрәндазлар, бухары габагына салмаг үчүн бир балаҗа халча, јахуд кәбә тәдарик көрүләҗәк иди. Тәзә самавар бүтүн сервизи илә, бүтүн габ-гаҗаг, ев әшјасы вә саир аилә мәтбәхиндә ишләнмәјә лазым кәлән һаҗәтләр ата гызына җеһиз адилә верәҗәкдир. Гыз көчүндә кәтирдији җеһизилә бир көз отагы һәр җәһәтдән дүзүб гошмаг вә мәтбәхин һаҗәтләрини тә'мин етмәк һәркәсин үчүн адәт едилмишди. Гызын гоҗум әҗәбалары һәрә бир чүр пај кәтириб гызы җеһизиндә олан ногсан шејләри долдураҗагдырлар. Әҗәбаләр бә'зиләри нәгд пул верәкә гыз атасынын хәрҗинә вә мәсарифинә јардым едирдиләр. Мәхфи галмајә ки һәр кәс нә пај кәтирибсә ону јадда сахлајыб мәгам кәләндә пај сахибинин вермиш олдуғу мигдарда әвәз вериб она бу мүнвал пај үрүш јығылаҗагдыр. Бу иш һәр аилә өзүнә мүтәгабил јардым әдд едирди. Гыз анадан олан күндән анасы тәрәфиндән гызына мүтәмадијән бә'зи җеһизи һазырламагда олурду.

Тој фикринә дүшән оглан еви олурду. Бундан гыз евинә хәбәр кедирди ки оглан еви ораја тој мәсләһәтинә кәлмәк истәјир. Гыз евидә јахшы ахшамлардан биринә вахт тә'јин едиб гудаңы көзләјирди. Гудада өз мүҗәррибләриндән бир вә ја ики ддан гојуруб мүзәјән вахтында кедирдиләр. Гыз евиндә һәммәјин бир ики нәфәр топланыб кеҗә отурурдулар. Хөрәкдән, чөрәкдән кәлсә јејиб ичиб сөз ачылыр «меһир» нә гәдәр олаҗагдыр? Вәһиндән нәгд пул нә истәјәҗәкләр? Гызыл гисминдән һансы имарәјә еһтијаҗ вар?... Гыз еви мә'лумдур ки «меһр»-ә мигдар көстәриб һамысыны бу башдан нәгд тәләб етмәк иддиасында олаҗагдыр. Мәсәлә дијәҗәкдир 400 ман нәгд пул олсун, јахуд 200 маната јетмик гызыл олсун. Оглан еви бу мәбләги ашагы салдырмага давранмагдан саваи бу башдан тој парчасына јетишән мигдарда нәгд вермәји вә'д едәҗәкдир. Галан пулуда огланын үстүнә јаздырмагы тәклиф едәҗәкди. Гызын атасы бу тәклифләрә разы олмајыб һөҗәтләшәҗәкдир. Оглан атасы буна гаршы е'тиразда бу-

лунаҹагдыр. Кет-кедә һөҹәтләшмә јоғунлајыб «гудалыг» позулмаға гәдәр дирәшәҹәкләр. О заманда јандакиләр бунлары бир нөв барышдырмаға рә'ј көстәрирләр. Хуласә һәр ики тәрәф јанчыларын көмәклијилә бири биринә күзәштә кедиб тоју барышдыраҹаглар. Сабаһи күнү бир нәфәр оғлан евиндән, вә бири гыз евиндән базара кедиб гыз тәрәфиндән верилән сијаһи үзрә той парчасы алынаҹагдыр. Зәринә малдан, ипәк парчадан бәдәст зүфаф әлбисәсидир. Баһалы чаршафдыр, фитә, гәдифәдир, дөшәк чаршафыдыр. Бунлар 100 ја 150 манат пул тутаҹагдыр. Бу пулу оғлан тәрәф вериб мөһрә һесаб едәҹәкдир. Той парчасы гыз евинә кедир. Орада парча бичилмәјә һәр ики гуда аилә өз мөһтәрәм гадын гонумларыны дә'вәт едиб јығышаҹаглар. Гадын әрзиси о мәҹлисдә кәлин ~~кәлин~~ парчасыны габағына ачыр. Вә гајчысыны парчаја узадыб дејир: «гајчы парчаны кәсмир, ширинлик үчүн гајчи кәсмир» верин гајчыдә кәссин!...» Оғлан анасынын, јахуд оғлан јенкәсинин борҹудур ки о јердә бири 3 манат чыхардыб «гајчи кәсмәз» адына версин. Бурада оғлан анасы гудасы-гызын анасына хәбәр верәҹәк ки: «биз адына күнү той башлыјырыг 3 күн тојумузу еләјиб базарахшамы кәлинимизи апараҹајыг!...» Гызын анасы бу тәклифә разы олмаз. Сәбәбә буну кәтирир ки гызын баш палтарларыны тикиб чатдыра билмәрик... Галан һәр әксимиздә бундан башга јохдур... Сиз мәндән олса тојунузу үзүмүздә кәлән базарертәси күнүндән башлајыб адына ахшамы кәлиб адамынызы апарын!... Демәклә никаһ кәсилмәси күн тә'јин едилир. Адына күнү кәлин кедәси олса адына күнү күн орта заманы никаһ кәсилмәлидир. Гызда һәрәмханәдә бәзәнир, дүзәнир. Һазырда оғлан евиндән оғлан јенкәси кәлмәјә мунтәзир олур. Мәхфи галмаја ки оғлан евиндә 3 күн той олур. О заман гыз евиндә бир вахтда гыз тоју башланыр.

Оғлан тоју.

Оғлан евиндә той олмаг мәсәләсини о мәһләнин нүфузлу ҹаванларынын мә'рифәтилә олур. Бунлар той саһибинә дејирләр ки: «Сәнин оғлунун тојуну биз едәҹәјик. Сәнин үчүн тојун үчүнү ахшамы

«ағыр јығнаг» мәҹлиси гуруб «дөвран» јығачајыг. Дөвранда јығылан пулдан 100 манат ханәндәјә верәҹәк, 300 манат сәнин олачаг, јердә галан пул бизим олачагдыр». Тој саһиби буна разы олур. Бу ҹаванлар кедиб 3 кеҹә охумага ханәндә данышмағыллар. Һәјәтдә өзләри тојхана тикиб, таныш евләрдән: халы, халча, палас, фәнәрләр јығыб тојхананы дөшәјирләр. Тојхананын үстүнү өртмәк үчүн брезент тапыб үстүнү өртүрләр. Тојхананын ичиндә асма чыраглары вә чолдә фәнәрләри јандырыб 3 кеҹә тој дәсканы гурурлар. Ахшам гаранлыг гарышанда ҹамаат јаваш-јаваш јығылыр. Ханәндә чалыб ҹаванлар ојнајырлар.

О заман XIX әсрин икинҹи јарысында ханәндә хор Һафиз Мәммәд, тарчиси (гоҹа) тарчи Һәсән, дүнбәкчиси – дүнбәкчи Һүсејин, сонра Кәрәм киши идиләр. Һафиз бир чох мағамат охујуб араларында тәсниф охујурду. Һафиз тәсниф охујанда дүнбәкчидә сәсинә сәс вериб хор охујурдулар.

«Апарды селләр Сараны, Бир ала көзлү Маралы.»

«Күчәләрә су сәпмишәм. Јар кәләндә тоз олмасын.»

Тојда бир нәфәр «тојшинас» тоју шәнлик апармаг үчүн рәһбәрлик едирди. Ханәндә охујуб чалыр ојнадыр, тәнәффүс заманы ҹаванлардан бириси хан олуб мурадлә ишләрин баҹырды. О тојшинас адам оду ојнајыр вә ојун билмәләри ојнадырды. Тојун үчүнҹү ахшамында «ағыр јығнагы» олурду. Бу јығынҹага һәр јердән сијаһи үзрә гоһум әрәбә вә дост-ашна дәвәт едирдиләр... О кеҹә аш бишир, тој чалыныр. Тој кәсилиб орталыга јемәк кәлир. Јемәкдән сонра тој чалынанда бириси гавал кәздириб «дөвран» јығарды. Ким гавала пул саласа о адамын адыны вердији пулу чағырырды. Мәсәлә: Мәшәдли 25 манат, Кәрим әми 15 ман., Һәшим ага 3 м., Муртуза дајы 1 ман. вә илах... Әлбәттә чох веренләрдән башлајырлар ки јердә галан тапыб чох ~~вер~~ версин. Бурада чох верәнләрдә чох олурду. Бу сајаг кулли мәбләғ топланырды. Тој саһиби хәрҹләрдән чыхандан сонра 300 м. ја зијада нәгд пул топланырды. Бу адам һәм кәтирдији кәлинин меһрини верир вә һәм саир хәрҹләри-

ни көрүрдү. Бә'зи аиләләр тојларыны өз евләриндә кечирирдиләр. ~~Оғлан ғазанын сәјрү~~ Тојун дөрдүнсү күнү евләнән оғлан «бәј» отурур. Бә'ни онун јанына өз тај тушларындан ики нәфәр рәһбәр сечилир. Бунларын бири «сағдыш» о бири «солдыш» дыр. Бу ики нәфәрин вәзифәси бәји 3 күн һамама, бәји 3 күн бәј гонағлығына апармаг иди. Бунлар һамамчыны көрүб, онлара базарлыг едирдиләр ки гыз һамамын, бәј һамамлыны бу сағдыш вә солдыш хәрҹләрә филан гәдәр пул алыб јола салсын. Кәлин кәлән күнүндән сонра 3 күн һәр сәһәр гаранлыгла сағдыш, солдыш бәји кәлиб евдән чыхардыб һамама апарыб, ордан чыхыб гонаг чағыран әрбабләр вә достларындан биринин евинә бәј сағдыш, солдышла «бәј-гонаглығына» кедәҹәкләр. Һамамчы рази олаҹагдыр вә кедиб гыз евиндән соруша ҹагдыр ки нә вахт онлар гызы һамама кәтирәҹәкләр. Мүәјјән вахтда оғлан евиндән јығылан тој әһлиндән һәр кәс истәсә бәј илә бәрабәр бир дәстә ҹамаат һамама кедиб пулсуз чимәҹәкләр. «Сағдыш» бәј отуранын ән јахын досту вә гоһуму вә бәјин уғрунда хәрҹ етдији пулу чанына кувара билмәји бир адам олмаг абәтдир. Бу адам кәрәк евләнәмәк әһвалыны билиб өз бәјини ишдән хәбәрдар гылсын. Ишләнән абәтләри өјрәтсин; нечә гапыдан кирәндә гыза салам верәҹәкдир, сонра гызы күреү үстә отурдуб үзүнү ачмаға башлајаҹаг. Гыз үзүнү ачмаға гојмајаҹагдыр. О сурәтдә бир гызыл империјал, јахуд мүлк (һамы һалына көрә) верәҹәкдир. Гыз рази олдугда јавашча үзүнү ачыб өпәҹәкдир. Сонра отуруб сөһбәт едәҹәкләр. Тојдан сонра сағдыш гәдәш бәгәдәш бәји тә'гиб едәҹәкдир.

Һамамдан кәләндән сонра «бәјбашы» гырхмаг мәсәләси мејдана кәлир. В дәлләк дә'вәт олунур. Әввәлҹә кәлән дост ашнанын башыны үзүнү гырхыр. Сонра чалғы бусатилә бәјин башыны үзүнү гырхмаға шуру едилир. Дә'вәт олунмуш ханәндә мүгамат илә «бәјә» тәбрик едән ши'ари (көрүм а бәј тојун мүбарәк олсун)... охујур. Ондан сонра оғлан јаваш јаваш «бәј палтарыны» кејир. Бу заман гыз евиндән бәј үчүн мәхсус «бәј хончасы» кәлир. Бу хончада әлван чорабләр, арахчын-

лар, инэк јаjлыглар, бир чифт көjнэк, (бири инэк, бири аг), долаглар, шалвар баглары, шалварлыг мавуд, вэ бунун эмсали чиhазлар гојулмушы олур. Арагчыны, көjнэjи, чорабы öз өзү кеjир, јаjлыгы чыбынэ гојур. Вэ галан чиhазлардан сандыгы, солдыгы нэ хаhиш елэсэлэр көтүрмэк öз үчүн кувварэдир. Гöj хончасы вэ саир шејлэр кэтирэн адамлара адэт үзрэ «душэркэ» верэнлэр.

Гыз тоjу

Оглан евиндэ тој олан заман гыз евиндэ ахшамы куну күндүз тој олмаг адэтдир. Гыз тојуна јалныз јетишмиш гызлар вэ кэлинлэр кедирдилэр. Дорт јаны бошэнмиш бир ојагда тоја кэлэнлэри отурдурлар. Тојда гадын ханэндэси мизган (гармошга) чалан Гырмызы Шекэр вэ дүнбекчи Мэдинэ бачы чалырды. Көчэн гызы шала, јахуд чашафа бүрүjүб о јыгынчагын бир сэмтиндэ отурдурлар. Ојнајан гызларын алнына эсклинас (кагыз пул) шабаш јапышдырырлар. Јапышдырылан пулу ојнајан гыз дэстэjиjиб тој чаланларын габагына атыб кедиб отурур. Шабаш верэнлэрдэн бир шаhы, гара (мис) пул алыб эсклинаслары öз саhибинэ гајтармаг адэтдир. Гыз тојуна 12 јашындан јухары олан ~~о~~ ~~лан~~ ушагыны кирмэjэ гојмаздылар. Хэлвэтэ бэзи чаван кишилэр ~~öз~~ арвадларынын балдасындан башына јашмак өртүб тамаша едэндэ аз дэjил иди. Чаhил огланларын гыз тојларына дүртүлмэси јетишмиш гызлар тэрэфиндэн мэзтурэмиjин эн шиддэтли замандарындада е'тираз мовчиб олмазды. Чүнки тојда ојнадыгы заман ~~гыз огланлар~~ бэрэнмиб эрэ кедэн чох гызлар олмушдур. Бу сэбэбэ көрэ тојда муштэрикар олмагын hэр гыз истэр. Ојнадыгы заман гыза огланлар тэрэфиндэн шабаш кэлэр иди нэhики шабашы мэмнунијэтлэ алнына јапышдырмага рази олачагды. Иэтта чэрбэчур ојунлары бир биринин архасынча гошуб узун узады ојнајачагдыр ки оглан дахидэ артыг дэрэчэдэ өзүнэ мэфтун едэ билсин. Тој мэhлисиндэн савајы бир јер јохдур ки гызлар дүнја нишыгыны көрэ билејди, вэ hэјат истигбалини кефи истэдији кими тэ'мин етмэјэ фирсэт тапа билејди. Јетишмиш гыза анлаг гысганчлыгындан агда олмаг

магамы бирҹә гыз тојлары иди. Гыз таифэси тој-
лара кетмэјэ чох һэвэскар иди. Бэзи вахт ајасын-
дан вэ гардашындан изинсиз јадларын тојларына ~~кө-~~
~~мэк~~ анасы өз гызыны көндэрирди. Бу нијјэт илэ ки
бэлкэ тојда бириси көрүб бунун гызыны бэјэнди,
овандына дүшдү... Бахты ачылды... «Гызлары, кэлинлэри
ојнадан, шабаш алыб гызларын алнына јапышдыран
вэ тој мэҹлисини шэнлэндирэн бир нэфэр мэҹлиси-
нэс гадын ифа едир. Вэ она гыз еви һөрмэт едиб
разы гојур». Јени јетмэ чаван оғланлар бэјэндиклэри
гызларын адларыны вэ кимлэрдэн олдугларыны јахын
гадынлардан өјрэнэҹэклэр. Бу тамашаја кэлэн киши
вэ ~~чаван~~ оғланлар ев саһибинэ бир гэдэр симсар олмалы-
дырлар ев эһли онлардан кизлэнмэсинлэр.

Тој саһиби говум гызлары кочэн гыз илэ хэлвэт
отаға чағырыб јемэк верир... Галан гызлар ахшама гэдэр
тојда отуруб ~~...~~ евлэринэ кедирдилэр. Оғлан јен-
кэси гыз евинэ куҹлу хэрҹ чекиб «јенкэ хончасы» көндэ-
рир. Бу хончада олар гыза лазым: «бир ҹүфт бола
туфли, ҹораб, элдик, расыг дашы, мази, 2 кисэ хына,
ҹиб күзкусу, гајчы, пичаг, сабун, духи, одеколон,
ијнэ, санчаг, үскүк, сач ајыран».

Кэлин олмаға ики күн галмыш кочэн гызын
јанына дост гызлары «хынаја» дэвэт олунурдулар.
Кеҹэ заманы неҹэ нэфэр олаҹагса онла јетмиш хына
гатылырды, расыг басылырды, вимхэси гашларына
расиг чекиб, сачларына, элэринэ вэ ајагларына
хына гојуб бағлардылар. Сабаһи күну оғлан
евинин хэрҹилэ гыз һамамы ачдырырдылар. Гыз
һамамы чох издиһамлы олур. Тој адамы (һамысы)
гадын вэ гыз һамамда чиммэјэ кедэҹэклэр. Гыз илэ
бэрабэр һамама оғлан вэ гыз јенкэлэри кедэҹэкдир-
лэр. «Сина јенкэ» һамамда гызы чимдирэҹэкдир. Һа-
мамдан кэлэн ахшамы гызын элэринэ ајагларына
хына гојурлар вэ гашларына расиг чекирлэр. Никаһ
кэсилэн күну (гыз үз бэзэрэн гадын) кэлинин үзүну
бэзэр, дүзэр вэ һазыр гојар ки нэ заман оғлан јенкэ-
си кэлэр онда кэлин атлалар. Оғлан јенкэси ја
оғланын баҹысы, јахуд халаларындан бири вэ јахуд эн
јахын гыз вэ јахуд кэлин олур.

Гыз евиндэ никаһ кэсилмэк вэ кэлин апарылмаг һаггында.

Тојларын нэһајэт күну 50-60 нэфэрлик плов бишириб

гудалар һәр бири өз евиндә өз гоһум әгрәбасына вә дост ашнасына той ашы верәҹәкдир. Той ашына дә'вәт оланлар һәр бачардыгы совгаты јахуд нәғд пул той пајы кәтирәҹәкдир. Оғлан еви молладан вә саир гоһум әгрәбадан бир дәстә ҹамаат дә'вәт едиб гыз евинә никаһа кедәҹәкдир. Гыз евиндә өз симсарларындан вә саир молладан ахундан, әфәндидән чағырыб оғлан евинә кәлмәјинә мүнтәзир олачагдыр. Чағрылан ҹамаат мәҹлисдә әјләшиб никаһ мәшвәрәти едиләҹәкдир.

Оғланын бөјүк гардашы, әмиси оғлу оғлан тәрәфиндән олдуғуну сөјләјиб, вәкаләтини өзәрилә кәтирдији моллаја һәвалә едир.

Гыз тәрәфиндән никаһ кәсилмәји үчүн вәкаләт олмаға мәҹлисдән дуруб ја гызын гардашы, ја әмиси јахуд дајысы ики нәфәр шаһид илә бәрабәр гызын јанына һәрәмханәјә кедирләр. Гыза дејирләр ки сәнин никаһыны (мәсәлә: Әһмәд Ҹәфәр оғлуна) кәсдирмәк үчүн өзүндән әвәз мәни вәкил едирсәнми? Гыз һәјадәнми јахуд нәдән долајы исә... ҹаваб вермир. Ҝерөјердән јандан јанчылар тәлшијәт јетирирләр ки: «А гыз де верирәм» - «тез ол де!» дејәрәк гызы нәһајәт «верирәм!» ләфзини демәјә мәҹбур едирләр!... Шаһидләрлә вәкил олан шәхс мәҹлисә гајыдырлар. Вә мәҹлисдәкиләрдә вәкиллик алдығыны шаһидләрин көстәрмәјилә тәсдиг едир. Бу аралыгда гыз вәкили оғлан евинин адамларына андырыр ки мәним дүшәркәни вермәјинҹә мән вәкиллијими моллаја вермијәҹәјәм... Бир 10-15 манат оғлан евиндән вәкиллијинә пул аландан сонра (нәм дәһәм илә) бир ҝејри моллаја вәкаләтини һәвалә едир. Бу ики молла гызын вә оғланын вәкиллијинин вәкили олдуғу һалда никаһ охујур. Гыз тәрәфин молласы дејир: «Мән филанкәс филанкәс гызынын вәкилинин вәкили олдуғум һалда о гызын нәфсини 400 ман. меһрилә сән Әһмәд Ҹәфәр оғлунун вәкилинин вәкили олдуғун һалда мәзкурун нәфсичүн тәнкиһлијә вә тәзвиҹлијә шөвһәрлыға (арвадлыға) алырсанмы? Оғлан тәрәфиндән вәкил олан молла ҹавабында дејир: Вәкилинин вәкили олдуғум Әһмәд Ҹәфәр оғлунун нәфсичүн (Сәрвиназ Кәрим гызынын) нәфсини 400 ман. меһрилә тәнкиһлијә тәзвиҹлијә шөвһәрлыға (арвадлыға) алыб гәбул етдим.

Бу суал ҹавабы 3 дəфə тəкрар етмəк никаh кəсмəк демəкдир. Бојла никаhы кəсəн гыз өзу вə оғлан өзу мəҹлисдə охунмаг илə никаh саjылыр. Күjа бу адамлар (həja) ҹəhəтдəн мəҹлисə вəкил гөндəрирлəр. Вə вəкиллəрдə тəбрикəн моллаја верирлəр. Верилмəјиб вəкиллəр өзлəри билвəкалə кəсмиш олса јенə никаh сəhиhдир. Моллаја вукалə вермəк гуру бир адəтдир.

Никаh мəҹлисиндə никаh кəсəн моллаларын həр биринə 3 манатдан 15-ə гəдəр пул верирлəр. Галан моллала həр биринə бир ман., мəсҹид муəззининə вə хадиминə 1 ман. ја јарым ман. пајламаг адəтдир. Никаh мəҹлисиндə 5-6 нəфəр олур. Бунлардан əфəнди, ахунд вə 3, 4 молла олур.

Һəјəтдə плов газанын ағзы ачылмаз, илла оғлан еви тəрəфиндəн азындан 3 манат пул алына~~ҹаг~~ керəк. Бу пул плов биширəнə «газан ағзы ачма» дејирлəр, верилир.

Бу мəҹлисдə никаh кағызы јазылыр вə верилəн меhрин мигдары, ата тəрəфиндəн гыза верилəси ҹеhазын сијаhəси никаh кағызы архасына тəфсилəн јазылаҹагдыр. Никаh мəҹлисиндə hазыр оланларын гол билəнлəри никаh кағызына гол чекəҹəкдир. Кəлинин ҹеhаз вə саир əшјасыны тəhвил көтүрдүм дејиб оғлан атасы о мəҹлисдə имза атаҹагдыр. Вə дəрhал гызын əшјасыны габарыб өз евинə гөндəрəҹəкдир. Никаh мəҹлисинə јығыланлар јемəкдəн сонра саламатлашыб дағылаҹаглар. Гыз јенкəлəри бəзəниб, гызы кəлин палтарына бəзəндириб евдə hазыр дураҹаглар вə оғлан евиндəн оғлан јенкəсинин кəлмəјини көзлəјəҹəклəр.

Гəдим заманда кəлин кечə саат 9-да кедирди, инди сонра исə ахшама бир саат галмыш кəлини апарырдылар. Кəлин атланмаг вахтында гызын гоhумлары кəлин өтүрмəјə гыз евинə јығылырлар вə лакин кəлин кəјирəнин евинə өз гоhумлары топланыр. Кəлин кəтирмəк үчүн кедəси ҹамаат нағара-зурна чалғысы илə бир бөјүк гафилə гыз евинə үз тутуб орталыға оғлан јенкəсинин «атыны» «кечавəсини» (фајтону) гəдим заманда, инди исə «автомобилини» алыб камал тəнтəнə илə јурүш едирдилəр. Атлары ҹыдыр ојнадыр, түфəнклə нышан атыр, тапанча илəдə атырдылар. «Пəhлəванлар» кəлиб габагда сəф чекирдилəр. «Мил кəнанə»

(золхана- зорхана) ојнада ојнада гыз евинә јетиширдиләр. Бу һалда јенкәләри миникдән дүшүрүб кәлинин јанына апарырдылар. Бурада јенкәләри габынлар гучаглајыб мәхмәсин башында отурдурлар. Бунларын габагына һәр биринин өзүнә мүнасиб хончә кәлирди, вә шәрбәт гојурдулар. «Баш јенкәјә» кәлән хончада олурду: әрзчиләр, чораблар, долаглар, туман баглары, јајлыглар, бир тафта көјнәк, бир дәстә ипәк парчадан (мехирдән кәлин парчасилә бәрабәр алынмыш) зирчамалыя, ики әдәд гызыл вә саир хырда шејләр гојулурду. Амма «сипа јенкәси»нин ки бир аз мунасиб һал олурду. Мәсәлә: бир гәдәр чиназ гисми вә донлыг парча. Оглан јенкәси шәрбәтә 5 ман. пул салырды. Баш-көз гајыран мәшатәјә 8-10 ман. пул верилирди. Јенкәләр хончаларыны јајлыгларына баглајыб өзләрилә бәрабәр көтүрүрдуләр. Вә әрһал ајага галхыб ал кәләғә алынмыш кәлини гыз јенкәләринин рәһнумасилә евдән чыхардырлар. Евин гапусына «дирәкмиш» атларын јахуд «фајтун» атларынын бугасындан парчалар асылырды. Кәлини молла буалхјандан сонра фајтуна миниширдиләр. Гыз вә оглан јенкәләри јерләшәндән сонра нагара зурна сәдасилә кәлинин габагына кузку вә јанан шам вә сонралар лампа дутуб ура сәдасилә (башга јолдан) (јенкәләр кәлән јолдан кәлини апармаг хәталидир, куја чаду тилсим илә оглану баглар-лар, бу гисим мовуматлар чохдур. Мәсәлә: гурд јагы, гырха дүшмәк вә илахири). Оглан евинә апарырдылар. Кәлин фајтунда кедәркән јолда о мәһләнин базар дарғасы фајтунун габагыны кәсдириб кечмәјә гојмаз. Оглан евин адамлары 5-10 манат «дарға пулу» вериб фајтунлары бурахдырыр. Мәхфи галмыјә ки гыз јенкәси гыз евиндә вә һәм оглан евинә чатандан сонра кәлинин әтрафына јахын кәлмәјә кимсәјә ичазә вермәзди. Гыз јенкәсинин биринчи вәзифәси о иди ки һәмә вахт көз гулаг олсунлар. Кәлинин палтарына «гурт јагы» сүртмәсинләр. Әгәр худа нә хастә сүртмиш олсалар онда оглан гыздан нифрәт едәр. Куја огланын көзүнә гыз мејмун вә ит сифәтиндә көрүнмүш олар. Вә һаман оглан гыз арасында дава һеч мөһәббәт асари галмаз дејиб е'тигад едирдиләр.

Кәлинин кәтирмәјә кедән гафилә кәлини чалал илә кәтириб оглан евинә чатдырырлар. Нагара зурна бу

заман бир гәдәр бу сөзләри чалыр: «Дам будур бәј будур, јыхылсын бәдән еви кәлдијин бәј будур».

Оглан евинин гадынлары һәләдә тәзә кәлини пишваз етмәјә јығылырлар. Ев диварынын үстүнә бир тәрәфә кәлини јанашдырыб чардагда кизләнән «бәј» зир едирләр: «тох, а кәдә тох!... Онда көрүрсәнки чардагын ширвалындан авуч, авуч арпа, ноғул, вә арасында 5-10 әдәд ики үч шаһилыг күмүш пуллар кәлинин башына јағдырылыр. Ики үч дәфә бу әмәлијјат һәра едилир. Буну көрән ушаглар кәлинин ајағынын алтында төкүлүб ширни вә пуллары јығырдылар. Бурадан кәлини «кәрдәјә» чекирләр. Гапыдан кирмиш кәлинин әлинә доғу афтафа верирләр. Гапыдан ичәри кирән јердә сини вә ~~кү~~ гүјмәкеш гојурлар, вә габағына пајәндаз парча салырлар ки кәлин һәр биринин үстән баса-баса кечсин. «Кәрдәкдә» кәлин үчүн отурмаға бир курсу гојуб үстә атасы, анасы 3 јашар бир оглан ушағы отурдурлар. Сонра кәлин јавуғлашан заман ушағы курсудән көтүрүб кәлини отурдурлар вә ушағы онун гучағына верирләр (пешизи оглан доғмаг олсун). Оглан евинә кәлән гадынлар кәлинин әтрафында мәҹлис гуруб отурурлар. Гајынана кәлинин башында бир чөрәк парчалајыб евдәки гадынлара пајлајыр. Вә һәр кәс өз лохмасыны ортасына гојуб бир башга бала батырыб јејәҹәкдир. (ајағы бәрәкәтли һәјаты ширинлик илә өмр сүрсүн). Бу әмәлијјатдан сонра ҹамаат дағылыр. Кәлин отағыны һәр ики тәрәфин јенкәләринин көмәклији илә кәлин чиһазыны ачыб бәзәрләр. Бәзәнмиш, дүзәнмиш евдә кәлинә јалыг гојуб башга бир јана чекилир. Вә «бәјин» өмрүндә көрмәдији бир оглана танышырылыр. «Бәј» отаға дахил олур. Ајағ үстә үзү, көзү ортулу ҹансыз бир һејкәл кими дуран вә бәзәк дүзәк ичиндә парылдајан бир һејкәли көрүр. Бир биринин үзәриндә һаким олмаг нијјәтилә һәр бириси чалышачагдыр ки әввәлҹә бири о бирисинин ајағыны бассын. Одур ки оглан гапыдан кирән кими кедиб гызын ајағыны басыр. Сонра «үзүнү ачмаг» фикринә дүшүр. Кәлин рази олмур. Бәј үзүнү буна көстәрмәк үчүн кәлинә бир һәдијјә (бир гызыл империал јахуд мирә) верир. Буна «үз көрүмчәји» дејирләр. Кәлин бәдән һәдијјәни алыр. Даһа үзүнүн ачылмағына

мэманиэт костэрийир. Бэј анлар ки һэдијэдэн сонра мэн өзум ачсам гыз буна мэманиэт едэҹэк дэјил, дэрһал кэлинин дувағыны котурур. «Сина јенкэ» эрэ кочэн гызы белэ өјрэдирди: «Оғлан гапыдан кирэндэ ајағ-устэ дур, оғлан сэнэ јахынлашанда чамыш габағда сэн онун ајағынын уҹуну анэстэ бас, сонра сэнин узуну ачмаг истэдикдэ узкорумчэји алмамыш узуну ачмаға рази олма. Оғлан сэнэ отур демэмиш отурмазсан. Сонбэт эснасында кумушэ, өзуну оғлана хошгылыг костэр. Касадаки гэрэбэти вер ичсин вэ ичинэ пул салсын». Вэ бэзи сирлэрэри өјрэдэҹэкдир. Мадэмул'һэјат бир биринэ өмур јолдашы бир бирини корэҹэк, бэкэнэҹэкми? Һэр икисинин бахтинэ нэ чыр, вэ нэ сифэтдэ, вэ нэ гылыгда адам чыхаҹагса буну кимсэ бу анэдэн заингэсинэ һэвалэ етмэмишдир. Белэ чох гызлар кэлиб кечмишдир. Бир каса гэрэбэти оғлан ичиб, ичинэ бир кумуш маҹат гојуј. Бу пул «сина јенкэсинэ јетишэҹэк иди.

Гыз јенкэлэри гызын узу ағ чыхдыгы хэбэрини о кечэ мужэдэ һесабында гызын ата анасына чатдырыб хатирэҹэмлик верэҹэкдир. Экс сурэтдэ о кечэ оғлан гызы мут һалда кери гајтараҹагдыр. Јахуд чэми чиназини вэ верилэн меһрини оғлана бағышладыб гајтармамаг дэхи олурмуш. Гуллугчу һесабында гыза бахырлармыш вэ өмру олдуҹа рэзил вэ хэҹил јашамаға «узугара» мэһкум иди.

Кэлин кормэси вэ довағ һаггында.

Зуфавр ахшамынын сэһэри, саһдыш, солдыш кэлиб сэһэр гаранлыгылыгы «бэји» евдэн чыхардыб һамама кедэҹэклэр. Ордан сағдыш кимэ «бэј гонаглыгына» апарырлар. Бэј кэлэн кими ев саһиби бир хонча 4-5 адамдан ибэрэт судлу аш верер. Вэ сонра кун орта заманына бэјин јахын адамларыны вэ өз гонум эгрэбасыны дэ'вэт едэҹэкдир. Сонра бэјин јахын гонумларындан бириси вэ икинчиси «бэј» бэј гонаглыгы верэҹэкдир. Бу минвал бэј 3 кун бэј гонаглыгы кэзэҹэкдир.

Кэлин кэрдэкдэ икэн «бэј» евдэн кедэн кими гыз јенкэлэри өзлэрини кэлинин јанына чатдырырдылар. Онун һалыны сормагла гызларыны гэрибсэмэјэ гојмаздылар. Анасы евиндэн гыза «рэстур» (гуртулмуш) ашы кэлмэк адэт иди. Кэлинэ истираһэт вермэк учун кэрдэк евиндэн кэлини бир хэлвэт евэ кочурyб бурада јемэјини, ичмэјини вэ саир еһтијаҹыны һазир едирдилэр-

Кәлин евиндә гыз јенкәси вә оғлан јенкәси башда отурмаг шәртилә нишәрин бүтүн гадынлары үчүн «кәлин көрмәси» мәҹлиси ачырдылар. Субһудән ахшама гәдәр дәстә-дәстә гадын танијән, танымајан бу евә кәлиб вә гыз кәтирдији ҹеһазә мүштәри көзилә бахыб «һагг» верирдиләр. Белә гадын дәстәләринин һәр бири арзу едәрдиләр ки кәлинидә кәтирин көрәк. Кәлин о бири отагда јанында бир балаҹа оғлан ушаг отурурду. Бурадә анҹаг гыз вә оғлан јенкәләри кәлмәјә иҗтијар вар иди. Онун үчүн кәлин истираһәт едән евдән чыхыб едилмиш дуваг алтында һәр голундан бир јенкә дутуб кап бу дәстә гадынларын һүзуруна кап о бири дәстә гадынларын габағына чыхарырларды, вә кери көндәрирдиләр. Бу минвал 3 күн ахшама гәдәр бу бинәванын иши үзү өртүлү дуваг алтында кәлин көрмәсинә кәләнләрин габағына ојун кими кәтириб јенә кери дөндәрилмәк иди.

Үч күн кәлин көрмәси гуртарандан сонра дөрдүнҹү күнү бөјүк бир тәнтәнә илә кәлинин дувағыны ачмаг мәҹлиси тәртиб едилирди. Бу мәҹлисә гыз оғлан евләринин гоһум гардашы вә дост ашна арвадлары дәвәт едилиб гадын ханәндәсидә орајә ҹәлб едилирди. Белә бир тәнтәнәли бир мәҹлис гурулу олан заман кәлини бәзәндириб дуваг алтында һәр голундан бир јенкә дутмуш һалда мәҹлисә кәтириб курсу үстә отурдурлар. 7-8 јашында аналы аталы бир оғлан ушағы «гызыл күл» ағаҹындан кәсилмиш бир чубуғу кәтириб кәлинин дуваг алафасынын алтындан узадыр, вә алафаны чубуғун башында көтүрүб кедир. Кәлинин мәшатирәләнмиш үзү ачылыр. Ҹамаат јербәјер кәлинә бахмағларыны кәлин дујуб дәрһал көзләрини јумар. Кәлини көрән гадынлар јербәјердән гајынананы вә балдызларыны тәбрик едиб, гаим гәдим вә хошбәхт јашамамаларыны арзу едирләр. Бу әснадә кәлинин габағына бир поднос гојуб чағырырлар. «Үз көрүмчәји» ким верирсә кәтирсин! Мәҹлисин һәр тәрәфиндән новбә илә сәсләр чыхыр:

1. Гајын ата бир сағмал ҹамуш. 2. Гајынана бир дүзүм богаз мәрҹаны. 3. Бөјүк гајын — 2 әшрәфи. 4. Кичик балдыз — бир империал. 5. Бөјүк балдыз — бир империал. 6. Оғланын әмиси арвады — бир дүзүм инҹи голбаг. 7. Оғланын бибиси — фирузә гашлы бир үзүк. 8. Оғланын халасы — бир лабадалыг јашыл мәхмәр. 9. Гоншулары

Мүрәттә бачы-ики мәрҹан голбағ. 10. Оғлан јенкәси 5 м. пул.
Јердә галан гадынлар о ҹүмләдән гоншу гадынлары һәрәси 3 манатдан тутмуш бир маната кими һәр кәс һалы һалына ҝөрә ҝәтириб подноса салаҹаглар.

Бу јығылан үз ҝөрүмчәјини гыз јенкәси јајлыға бағлајыб ја кәлинин өзүнә верир вә јахуд гајынасына тапшырыр. Үз ҝөрүмчәји верилэркән гыз тәрәфинин гоһумлары иштирак етмирләр.

Кәлинин үзүндән дуваг ҝөтүрүлән ҝүнү кәлин палтарларыны чыхардыб бохчаја гојасыдыр. Вә евдә дуруб доланмаг үчүн ев либасыны ҝејиб дөшүнә мејзәр (өнлүк) гурасыдыр. Вә евин һәр ишинә ҝедиб, силиб, сүпүрүб, дүзүб гошасыдыр. Ев либасы әјниндә олдуғу һалда кәлин ән әввәл гајын атасынын һүзуруна ҝәләҹәк, үзү јашмағлы габағында диз гуруб отураҹаг онун сағ әлини өпүб ҝөзүнүн үстә гојаҹагдыр. Сонра галхыб дал дал чәкилиб гапы јанында ајаг үстә дураҹагдыр. Гајынатасы үзүнә гаршы хејир дуалар сөјләјәҹәкдир. Икинҹи «сәҹдәни» бу сајағда гајынанаја едәҹәкдир. Әҝәр бөјүк гајын вар исә үчүнҹү сәҹдәни дә онун габағында едәҹәкдир. Бу ҝүндән сонра о кәлини бујурмаға һәр кәсин һаггы олаҹагдыр. Ҝеҹә ҝүндүз о бинәвај бу аиләдә динҹлик вә раһәтлик ола билмәз. Һәр бир сыхынтаја сәбр етмәк вә һәр нөв әмрә итаәт етмәк кәлинин биринҹи вәзифәсидир... Бу евдә кәлинин саһиби бир әри дејилдир... Һараја ҝетмәк истәмиш олса лабүд кәрәкдир ки она гајыната, гајынана, гајынлар иҹазә версинләр... Кимә ҝөрүнсүн; кимдән ҝизләнсин? Һансы либасы ҝејсин? нә вахт һамама ҝетсин? Һа гәдә! хүласә кәлинин бүтүн «мән»-ләри әлиндән алыныр. Бир «автомат» һалына салыныр... Ел әдәбијјатында кәлин өз һалыны белә тәсвир едир.

Гыз идим «солтан идим.» → Нишанландым «хан» олдум.
Әрә ҝетдим «гул» олдум. → Боз ешшәјә «чул» олдум.

Гајынана өз кәлининдән һәмә васт гулуғунда дурмаг, итаәтиндә олмаг вәзифәсини умаҹагдыр. Бу ҹинәтә ҝөрә кәлиндә бир ҹүз'и «ағыр тәрпәнмәк» кими кәсаләт дујса гајынана бу һала тәһәммүл етмәјиб кәлини даһидә шиддәтли тәзјиг алтына алмаға башланаҹагдыр. Гајынанадан суал едәндә ки нә үчүн сән кәлинә бу гәдәр сыхынты верирсән? Ҹавабында дејир ке кечмиш «әгли» гајынаналар демишләр ки: кәлини кәр-

дәкдә, күчүјү дәмәкдә (јувасында). Ит (калафа дәмәјин-дә күчүкләр. Бу күчүкләри тәрбијәләндирмәкдән өтәри гулағыны кәсирләр, чүнки хырда вахтында гулаг кәсмәк асандыр... Лакин ит бөјүдү дахи гулағыны кәсмәк олмаз... Әи ајағыны кәмирәр. Кәлинин һалы бојладыр. Кәрәкдир ки кәлинин гулағыны һәлә кәрдәкдә икән кәсәсән, көзүнү горхудасан. Јохса кетдикҹә үз бәнәм едәр, дил ачар, галарсан јана-јана... «Мәндә кәлини кәрдәкдә әримә мүти еләмәјә мәҹбурам».

Һәр гадын кәлин кетдији евдә гул олдуғуну јәгин билир. Ҹәзасына разы олуб гул һалында јашајырды. Әри истәрсә дөјәр, сөјәр, әзизләр. Хүлүфләр јахуд һанси бир муамиләјә әринин мејли олмуш олса, она арвады итаәт етмәјә борҹлу олур (јијә сајылыр).

Језнә (күрәкән) гонаглығы.

Јухарыда көстәрилән кими оғлан арвадынын ата, ана вә јахын гоһум әгрәбасындан гачырды. Бу һаләт үзүн чәкмәди језнәни үзә чыхартмаг үчүн гызы гачандан бир һәфтә 10 күн сонра оғланын гајынатасы гызыны вә језнәсини өз ҹурларилә гонаг дә'вәт едир. Сабаһ күн ахшам үстү оғлан бу гонаглыға јахын јолдашлар, сағдыш вә солдушилә бәһзән 5-10 нәфәр гајынатасы евинә кедәҹәкдир. Гајыната өз гардашы, о бири језнәсини вә башга јахын гоһум әгрәбасыны дә'вәт едәҹәкдир. Гызда гајынанасыны вә балдызларилә ертәдән кедәҹәкләр. Бунлары гызын анасы гаршылајыб евин башында әјләшдирәҹәкдир. Јемәкдән сонра гајыната өз әһвалына көрә језнәсинә бир ја 2 гызыл мерә вә јахуд инәк баласилә, ја һамыш баласилә бағышлајаҹагдыр. Сәһәрдән мал баласилә језнәнин евинә көндәриләҹәкдир.

Бу мәҹлисдән бир гәдәр сонра ~~кәлинин~~ оғланын гајынатасы кәлинин ата, ана, баҹыларыны вә гардашларыны вә јахын гоһум гардашларыны гонаг дә'вәт едәҹәкдир. Буда онлара бөјүк зијафәт верәҹәкдир. Бундан сонра гоһум әгрәбалыг давам едир.

Ушаг доғмаг.

Әр кедән күндән гадынларын фикри зикри ушаг доғмаға мүнһәсирдир. Әрә кедәндән бир ил сонра доғмаса кәлинин өзү вә ата анасы онун доғмағына бир

чарә ахтарачагдыр. Арвадын вә әрин доғмаг вә доғдурмаларыг истә'дадыны арашдырачагдыр. Әринин доғмаг һаггында бир илләти ашикар олмуш олса о заман арвадынын ҝөнүлләри ҝејүсүз кәнардан бахачаглар. Амма худа нә хастә әр тәрәфиндән бу иддиадә олсалар ки гадын доған дәкилдир «ҝилә» дир. О сурәтдә арвад ҝөнүлү тәрәф бөјүк тәлашә дүшәчәкдир ки, буна дәрһал бир чарә ахтарачаглар... Чүрбәчүр мөвһумата бунларын әл узатмаг бу иттифагда арамсыздыр. Чүнки горху ишин бурасындадыр ки өвлад истәјән әр бу арвадыны ја бошајачаг вә јаһуд үстә доған арвад алачаг!...

Ики чанлы олан гадына һәр кәс раст ҝәлсә «аллаһ сәнә оғул версин» дејә хејир дуа едәчәкләр. Гыз өвладына кимсәдә рәғбәт јохдур. Ики чанлы гадынлар өзләрини доктора вә тәрбијә ҝөрмүш мамачылара ҝөстәрмәзләр. Мурачиәт етдикләри шәхс «ара мамаларыдыр». Бунлар чох јашамыш әҝгирләрдән ибарәтдир. Бәлә гарылар охумаг, јазмаг билмәјән «үмми»-ләрдәндир. Һәр кәс доғарса бәлә гадынлардан доған гадынын јанына ҝәтирәчәкләр. Доған гадын үчүн бу (мама) лазым оласы әски, ускү, чырыг, чындыр гојулан јердә һәр нөви чыхардыб әлинин алтына јығар. Ушаг доғуласы вахт јетишәндә гадыны чөмбәлдиб бөјүк тәкнә ичәрисинә гојурлар. Доған гадынын габағында әмли бир гадын отурдуруб доған гадынын синәсинә гысар. Доған гадынын архасындада мама отуруб гадыны сахлајыр. Бу үч нәфәр гадынын бири биринә чолғашмыш һалында ушаг тәкнәјә дүшәчәкдир. Мама чағаны тәкнәдә ҝөбәјини кәсиб дүјүр, вә сүјә чекиб әскиләр арасында фарағат едәчәкдир. Ушағын сонуну рәдд едәндән сонра мама заһы гадыны ат пејини илә долу бир тәкнәнин үзәриндә јатдырачагдыр. Бир нечә саат бу вәзијјәтдә јатандан сонра гадын бу јердән ајры бир јорған дөшәјә нәгл олунур. Вә чағасыдә чәркәдән јанына салыныр. Бу һал илә гадын кәрәкдир ки һәмә вахт бөјрү үстә јатсын. Вә һәр күн үндән билемиши әдвијјәли (гујмаг) јесин. Заһы гадынын вә чағасынын һаггында ел арасында чүрә мөвһуматлар јол вераллмишдир. Бу чиһәтә ҝөрә заһы јатан евдә кечәләр кими хејлағы јатмаг

лазым кәләҹәкдир. Бир олса нә заһини кәлиб «һал анасы» апара билмәз, вә нә ҹағаны «бисмиллаһлар» һәмзад илә дәјишә билмәз... Заһидә јүрәк кечмәси пејда олса онун гулағындан вә бурнундан бәрк јапышырлар ки «һал анасы» јахын дүшмәсин.

Тәзә доғулан ҹаға нәфәссиз олса она ја сојуг су чырпарлар вә јахуд заһидән рәдд олан «сону» хәкәндазда говурурдулар ки ҹағаја нәфәс кәлсин.

Габын чәтин доғса ону мамасы архасы сары далына алыр вә күчлү сурәтдә чалхалајыр... Јахуд һәјәтдә гәфләтән түфәнк атырлар... Дуа сују ичирирләр. Бунун әсами әһәмијјәт едирләр. Заһи јатан евин ~~гапысына~~ башына гыфыл бағлајырлар... 3 баш соған шишә чәкиб бир тәрәфә гојурлар. Јенидән һәр кәс бу евә дахил олурса ушағы габағча чөлә чыхардырлар вә кери адамын архасынҹа ушағы евә кәтирирләр. Һаман бу адәтә тамам 40 күн риајәт олунаҹағдыр. Ҹағанын 3 күн сағ гулағына азан вә сол гулағына игамәји аһәстә охујурлар. 3 күн ушағы дојдурмаздылар. Еләки ананын дөшүнә сүд кәлди, о заман анасынын дөшүнә салаҹаглар. Ҹаға ағладыгҹа анасы дөшүнү верирди. Ҹағаны дојдурмаг үчүн мүәјјән бир вахт мүраәт едилмәзди. Ананын дөшү долдугҹа дәрһал ҹағасыны, һәтта јухуда олсада олсун көтүрүб ағзына дутаҹагдыр.

Ушаг доғандан сонра маманын вәзифәси үч күн сабаһ, ахшам заһынын јанына кәлмәкдир. Бүтүн кирли әски-үскүнү јујуб ҹағаны чимдирмәк вә гундағы дәјишмәкдир. Дөрдүнҹү күнү ҹағаны мамача бешијә бәләјиб кедәҹәкдир. Вә онбешинҹи күнү ахырынҹы дәфә оларағ заһыны һамама апараҹағдыр. Бәʼзи заһидә «онбешини» тохунәкдир.

Мамачаја ушаг доғдурдуғу үчүн һәр кәс муштулуг верирди. Оғлан доғуран заманда һәр кәс бир руһ јүксәклији тәсәввүр олунурду, вә маманында бахты кәтирирди. Гыз доғулдуғу сурәтдә «зынғы» дүшүр. Муштулуг верәнләр чох версәләрдә 1 ман. верирди. Амма оғлан үчүн 3 ман. ја зијадә верилирди. Ушаг көрмәсинә кәлән~~ләр~~, гоһум әгрәбаларда мамаја муштулуг кәтирирдиләр. (Набат, гәнд, раһәтулһулгум, конфет гутусу, печенијәләр) заһијә кәтирирдиләр. Амма

нәғд пул мамаја јетишмәлидир. Бу һесаб илә һәр ушагдан аралыг мамасына азындан 20 ман. вә зијадә пул олурду.

Токүм гардаш арасында бир биринә кәтирилән бахшајыш пуллар вә һәдијјәләр, дөвранлар, чиказ пајлары адәтән борҹ һесабында тутулурду. Кәрәк бир фирсәт заманы әвәзләри јетишсин.

Ушагын гырхы чыхмамыш һамамда чағанын дамына һәҹәмәт гојуб ган алачагдыр ки, онун гәлиз ганы чыхсын.

Доған гадын 40 күнүн мүрурундә заһи һесабындадыр. Бу заһы ја өзкәнин гырхына дүшә билир вә јахуд башга гадын бунун гырхына дүшә билирди. Бу гырх мәсәләсинә гадынлар арасында чох диггәт верилирди. Ушаг доғуландан 40 күн кечәндә заһы һамама кедиб «гырхыны» төкәҹәкдир. Вә башына һамамда «гырхачар чәми» илә су төкүб гусл едәҹәкдир. Вә чағасыны дәхи «гырхачар чәми»-нә чәкәҹәкдир.

<u>Гадынын «гырхы» вә гејри мөкулматы ишләр.</u>

Кәлин тәзә кочән заман гырха дүшә билир ки о кәлин чох бир заман субај кәзирдисә јә'ни едәчәкләр ки бу кәлин оланда бунун үстә һәр кәс исә гырхлы кәлмишдир. Доғуб гырхыны битирмәмиш кәлән гадын олмушдур, вә јаинки јас јериндән кәлән буну олу гырхына салмышдыр... Белә кәлини өзкә гырхынын тә'сириндән хилас етмәк лазымдыр. Бу нијјәт илә: 1) һарадан бир мејит апарсалар о мејитин ҹәназәсинин алтындан о кәлини 3 дәфә кечирирдиләр. 2) Бу кәлин илә бир күндә кочән гызын әринин шалварыны кәтириб һавада ачыг тутарлар... кәлин һәмин шалварын балагларын арасындан 3 дәфә кечирди. 3) Ил ахыр чәршәнбәси күнү сәһәрдән гәбиристанлыға кедиб 7 гәбирдән бир чимдик торпаг кәтирирдиләр. Бу торпағы тутујә кими суја төкиб о суја кәлини чимдирирдиләр. 4) 40 дәнә көјнәк јахасыны үзәрлик түстүсүнә вериб сују салырдылар. Онун сујуна кәлини чимирди. 5) Кәлин «ушаг верән пирә» зијарәтә апарырдылар. О пирдә балача бир јурмаҹ салыб ичинә ушаг бәләјиб, сарыјыб дејәләр ки: еј пир кәлән ил бу вахта гәдәр ушағы бәли олса гурбан илә үстүнә кәлмәји нә-

зир едирәм!... Бүҝүн мурады һасил олачагдыр!... Мәсәл варки: фиданкәс ушаг үчүн әрә пирә ҝедир. Бәзән гадындан саваjи ушагда гырха дүшә билирди. Мәсәлә: 6) Гырха дүшән ушаг һеч чана ҝәлмәзди, сысгалардı, бир дәри бир сүмүк олурду. Анасыны бизар едирди. Чәршәнбә ҝүнү ушагы гәбиристанлыга апарыб үчүг гәбирә анасы атыр. Гырага чәкилиб дејир ки: ал а! гәбир мән бәлә сысга ушагы истәмирәм. Јанындакы гадын ҝедиб дејир ки: бу ушагын ҝөкәлмәсинә мән замын олурам, вә гәбирдә ушагы галдырыб анасына верир. Бунунла ушаг гырхдан хилас олачагдыр. 7) Бәзи ушаг 2,3 јашына долур, амма ҝәзмир, дејирләр ки бу ушагын «чилә»-син кәсән о ушаг кәзәҹәк. 7 рәнк сап илә ушагын ики гычыны бағлардылар вә чәршәнбә ҝүнү апарыб су гырағында кәлән чәршәнбә ҝүнүнә гәдәр кәзмәјинә замын олуб о сапы гајчи илә кәсирдиләр. 8) Ушагын ағзы сәмиши олса ушагыны һамам ајагынын пасы, чиркли мурдар сују ахан јерә ҝедиб јумурта габығына о судан алыб ушаға ичирирдиләр. Дејирдиләр ки мурдары мурдар апарар. 9) Исидән ушагы «исијмә пиринә», өксүрәни «өксүрмә пиринә», далағы шишәни «далағ даши пиринә» апарырдылар. Бармағлара зијил дүшсә тәзә ајын гүррәсин кәрүләндә заман зыраб супурҝәсинә зибили супурә-супурә дејирләрди «тәзә ај сәни хош ҝөрдүк, бу зијили бурдан бош ҝөрдүк». 10) Дишләри ағријән кәсин «музуласыны» дутардылар. Музула дутан молла бир саҹсын узунлуғунда гарғыны јары бөлүб һәр учуна бир мәләк адыны јазырды. Хәстәни јерә отурдуб һәр әлинә јарым гарғы вериб вә тапшырырды ки сән дик дут бир. Мән дуасыны охудугҹа гарғынын учлары өзбашына ҝовушачаг. Сонра мән тәпәсини мыхлајыб сарыј-сарыј ашағысына кәләҹәјәм. Музула гарғынын ичиндә башы һалында галачагдыр. Даһи һеч вахт диш ағрысы ҝөрмијәҹәксән.. Дедијини едир вә бағлајыб нәзрини алыб ҝедир.

11) Гадын гисми гәдимдән галан адәти ишләдирдиләр. Мәсәлә: сағлыг оланлар ҝоншусуна шәнбә, чәршәнбә ағарты (гатыг, сузмә) вермәздиләр. Ушаглары ахшам вахты су устән ичирмәзләр. Ахшамлар кузкуjә бахмазлар, дырнаг кәсмәздиләр. Чүнки

күнү сабун әлмәзләр, палтар јумазлар. Јалғыз евдә ушаг јатдырмазлар, јатдырсаларда јанына туз, сүпүркә сохардылар. Диләнчини бош гајтармаздылар ки Хызыр пејғәмбәр диләнчи сифәтиндә кәзибдир, бу аләми шитакана чекирмиш кими һәр кәс саил сифәтилә кәлсә гадынларын нәзәриндә Хызырдыр. ~~11)~~ Гадынлар ики кишинин арасындан кечмәзләр, пис олар. 12) Гадынлар «чинләрин» варлығына инаныб горхудан адыны чәкмәздиләр. Адыны чәкмәк лазым олса «халасына ләʼнәт», јахуд «бисмиллаһ» дејиб сөзүнү сөјләрдиләр. Гадынлар чинләрин зүлмүндән, гәзасындан, бугзундан вә инадындан өзүнү вә әләхүсус оғул ушағыныда күдүрдүләр. Чинләри ачығландырмамаға чох чалышырдылар. Мәсәлә: ахшам тәрәфи јерә гајнар су төкмәздиләр ки чинләрин балалары јердә кәзмәкдәдир. Бирдән онларын ајагларыны јандырсам өз балаларыма чини мүсәлләт етмиш олурам, дејиб һәр шејдән ичтинаб едирдиләр. Һансы гадынын ушағы сәкәнилә вә јахуд гыздырмыш олса о арвад ону дәрһал чындара апарыб, моллаја дуа јаздырардыр; һеч һәкимә јахын дүшмәзди. Гадынларда мәсәл вар: «фала инанма, фалсызда галма». Бу сәбәбә көрә гадынлар фала бахмаға чох марағлыдырлар.

Әвам гадынларын ушаға бахмағы вә ушаг тәләфаты.

Аналар балаларына сүдлә бахырлар. Сүдү олмадығы сүрәтдә ана әмзик илә вә «пуф» илә ағладыгча дојдурачагдырлар. Кечә күндүз чағанын јемәк вахты онун ағламағындан асылыдыр. Дејирдиләр ки: ушаг ачанда ағлар... Ушаг гучагда отурмағы бачаран заман анасы једији хөрәкдән онада даддырачагдыр. Бу мүнвал јаваш-јаваш ушағыны «хөрәјә салачагдыр». Ушаг ки хөрәјә дадандı евдә нә бишсә иди ондан бир миғдар ушаға једирәҹәкдиләр: долма, бозбаш, довға, фирни, јарма, пилов... Һәрнә габағына раст кәлсә иди вермәк вачибдир, чүнки аналарда белә еʼтигад вар иди ки: «ушағын сумују һәр хөрәкдән умсунар». Ушағын әлинә алма, армуд, һајва (һејва) јерпәнәк (хијар), јемиш вә әмсалы мејвәдән вермәкдән чәкинмәздиләр. Ушағын бурнунда «чоп» галыбдыр дејә махсус «чопчи» гадынлара көндәриб чопуну отуртдурурдулар. Ушаг ки исһал олду дәр-

һал оңу чөпчүјә көндәрирдиләр. Дејирдиләр ки ушағын чопу олмаса исһал етмәз.

Чаға анасыны кечәләр јухсуз едиб ағласа она хашхаш чабуғыны гајнадыб сујуну верирләр ки сүст дүшүб јухласын. Әҝәр буда јухлатмаса, бурнуна тирјак сүртүрләр. Јахуд чүз'и миғдарда тирјак суда ичиндә әзиб ичирирдиләр. Бунунла чаға јухлар вә сабаһа кими ағламазды.

Чағаны ики үч јашына чатмајынҹаја гәдәр бешијә мөһкәм сарыјырдылар; вә бу тәрәф о тәрәфә бешији јырғалајырдылар (тәрпәдирдиләр). Һәфтәдә бир дәфә ушағы чимдирирдиләр. Гыз ушағына сајылмаз бахырдылар. Амма оғлан олса муғајаты артыг олурду. «Чағадан» аналар һәҹәмәт гојдуруб ган алырдылар ки гуја чағанын бәдәниндә олан мурдар чыхсын. Гадынларда о әгидә вар иди ки ушағы сахлајан аллаһдыр, бәндә сахлаја билмәз. Ушаг оланда анасы дејир: «шүкүр бирлијинә аллаһ өзү вермишди өзү дә алды»! Ҹүрбәҹүр хорадан јарадан ондан бир ушаг анҹаг сағ галырды. Дејирләр: «гулун ат олунҹа јијәси мат галар!». Олан јердән өләр!... Бизим ушагларымыз јахшы ки бир гырағ олур!... Әҝәр һамысы сағ дурса хәрҹинә дөзә билмәздик. Бөјүјүб бурун гулағымызы јемәјә башлардылар.

Иштаһан үчүн мән бир нечә аиләдән сорушдум ки бу 30-40 илдә нечә ушаг олубдур? Нечәси олуб нечәси сағ галыбдыр? Бири деди 17 ушағым олуб, ондан 4 нәфәри сағдыр. Галан 13 нәфәри мүхтәлиф јашлара јетишән заман өлүбдүр. Икинҹи деди: 19 илдир евлијәм, 11 нәфәр ушағым олуб 4 јарымчыг арвадым сәгәд едибдир 7 нәфәрин сәрраст доғубдур. Ондан ики нәфәр ушаг галыбдыр, Бу минвал һәр кәндән сорушуб статистика апармыш олсаг көрәрик ки 60-70 фаиз вә ја зијада ушаг тәләфаты олмагдадыр. Бу һалә аиләләр өзләри лагејд бахырдылар.

«Үмми» (охумамыш) гадынлар јарымчыг ушаг салдырмаға һәвәскар дејилдирләр. Әгидәләри будур ки бу иш аллаһа хош кәлмәз, күнаһи кәбирдир. Аллаһ халг етдији мәхлугатын рузисинә өзү кәфилдир. Аллаһ верән пајы истәмирәм демәк олмаз. Бу сәбәбә көрә түрк гадыны нә гәдәр доғарса доғсун, вахтсыз ушаг сигт етмәк фикринә һеч дүшмәздир... Әләхүсус

бу ахыр вахтларда бир нечә ара моллалары васитә-
силә дәрман ишләдиб ушаг салдыран гадынларын
вүҹуду дәрhал зәhәрләниб өлмәләринә сәбәб олурду.
Буну көрәнләр даhа артыг о ишдән нифрәт
етдиләр. Әрсиз гадынлар hамилә олдуғу тәгдир-
дә иәксиз ушағыны тәләф едәҹәкдир. Чүнки ана-
сыз кәлән ушаг «бич» дир. Үмуми ҹамаатын
нифрәтинә баис олмағы шубhәсиздир. Та никаh-
сыз әмәлә кәлән ушаг деjә ону доған ана ҹамаат
арасында jашамаг билмәзди. Сәбәб будур ки дул
галан вә бошанан гадынлар әрсиз отурмазлар.
Никаh алтында ола-ола нә истәсә ону еләр вә орта-
лыгда меjдана ушаг кәлмиш олса «бич» деjил-
мәз jол верилмәз... Елдә бир мәсәл вардыр ки «ар-
вад jә әрдә кәрәк, jа көрдә».

1) Зинаjә мүртәкиб олан гадынын гәдим заман-
да белә имиш: гадынын башыны гырхдырыб үзүгачыг
ешшәjә тәрс миндириб күчәләри кәздирирдиләр.
Вә раст кәләнләрин hәр бири гадынын үзүнә
сары түпүрүрдүләр. Бир гадын белә гәбиhи кө-
рүр. Саир гадынлар буну аралыға алыб сорушур-
лармыш ки соjуб көрәк сәнә нә саjаг ҹәза вер-
диләр? «Heч нә!... Аj гадынлар!... Дәмәк-дәмәк
бир ушағыг... үлкүч-үлкүч бир тиjчек... ешшәк,
ешшәк бир годуғыг... базар-базар беш тахтаҹыг».
2) Арвад бошандыгҹа башга әрә кедәҹәк. Чох әрә
кетмиш бир гадындан гызы сорушур ки: «Ана
өмрүндә нечә әрә кедубсән? Гадын хаjаланыб
деjир: «Әли, Вәли, Пирвәли, бели ондан илдри,
памбыг атан, гоз сатан, рәhмәтлик сәнин аjан,
бириdә көндәлән jатан». Гыз саjыб көрүр ки 12 әрә
кетмишдир.

<u>Аиләнин евлад тәрбиjәси.</u>

Кечәки jүхарыда зикр олунмушдур гыз вүҹудә
кәлиндә бөjүк пешиманчылыг вә оғлан оланда бө-
jүк бәшашәт мүшаhидә олунурду. hәр биринә
бахыб мүзаjат олмағында бөjүк фәрг вар~~дыр~~ иди.
Гызлара саjылмаз бахылырды. Хәстә олса гыз үчүн
гурбан ~~гурбан~~, сәдәгә, нәзир деjилмәзди... Адиjә әксәр-
овгат мамалар өзләри гоjурдулар. Өлүм-зүлүм
бир нәфәр гыз евладинә тәзимлүл олунур. Елэки

икинчи гыз вүҹудэ кэлди, о гыза јарадана (аллаһа) хитабэн горха, горха ад гојулурду «гыз јетэр», горха горха демэкдэн мэтлэб будур бирдэн аллаһа ачыг кэдэр. Һа ки балбадал гыз верэр. Үчүнчү дэфэ гыз олса она «гызбэсди» ад вериләҹэкдир. Дөрдүнчү дэфэ «гыз тамам»... Бешинчи дэфэдэ «хатэмэ» шахир адлар верилирди. Бундан көрүнүр ки тэбиэт верэн гыз пајына аталар вэ аналар кэраһэт илэ гэнаэт едирдилэр. Јохса оғлан ади үчүн һајда бир эзиз, мөhтэрэм, мугэддэс, јыртычы, дэништверечи ад вар исэ ону гојурлар. Мэсэла: Аллаһгулу (аллаһын гулу), Эмир Гулу (Эмирин Гулу), Һүсејнгулу (Һүсејнин Гулу). Бунлар новбэнов сурэтдэ эрэб дилиндэ гојулур: (Абдулла, Эбдүлэли, Эбдүлһүсејн). Эндэр, Аслан, Тэрлан, Чаһангир, Баһадыр, Надир, Зулфугар, Сејфулла, Шэмсэддин вэ бунун эмсали... Бэлэ һалларын сэбэбини һанси аилэдэн соруштсан сэнэ ҹэваб буну верэҹэкдир ки куја гыз евлади өзкэ чырағы јандыран, өзкэ јувасы бөјудэн ата анасычун хејирсиз евладдыр. Амма оғлан экиндир. Атасынын чырағыны јандырыр, фајда газанчыны (ребһини) евэ кэтирир. Гоҹалан вахтында ата, анасына бахыр, бир хејирли евладдыр.

Вэзи будур ки гызларына ата анасы ја хэрҹ гојуб охутмаздылар, вэ ја сэнэт өјрэтмэздилэр. Лакин оғлан ушағы 8-9 јашына чатдығы заман атасы апарыб ја мэктэбэ гојаҹаг вэ јахуд сэнэт устасынын јанына шакирд верэҹэк. Мэктэб (моллахана) ушаглар үчүн бир дустагхана иди. Субһ саат 8-дэн ахшам саат 5-э гэдэр дар, нэм, гаранлыг һүҹрэјэ сэбилэри долдуруб чэркэдэн диз үстэ отурмаға мэҹбур едирдилэр. Бэддар, залым, рэһмсиз, эсэби бир нэфэр молла дэхи о һүҹрэнин башында эјлэширди. Бундан изинсиз шакирдлэрдэн һеч бири гэзаји һаҹэт үчүн јериндэн гымылдамаға гадир дејил иди. Бу мэктэб шакирд үчүн зогал һајва чубуғу илэ эллэрини, ајагларыны, архаларыны золлама, шујурлэмэ адэти ичра едэн бир тэнбеһхана, зинданхана иди. Охудуглары түрк алэминэ эҹнэби олан эрэб вэ фарс диллэриндэки дэрслэр иди. Дэрслэрдэ (схоластика)-дан ибарэт јалныз көһнэ мэлумат мэфкурэсидир.

Бу мәктәбләр (моллаханалардан) 7, 8 илдән сонра чыханлар јалныз сијаһи дутмағы вә салам дуа јазмағы билирдиләр. Вә намаз сурәсини лабүдд өјрәнмиш олурдулар. Бу гәдәр мә'лумат алмаг дәхи 100 нәфәрдән биринә анҹаг мүјәссәр олурду. Јердә галан 99 нәфәри јары јарымчыг мәктәби гојуб гачмаға үсул идарәси мәҹбур едирди. Моллахана (мәктәб) гојуб гачанлары бирдә мәктәбә сары кәтирмәк мүмкүн дејил иди. Бу минвал мәктәбдән бидәркин дүшән ушагларын ата, анасы елә, «мә'рифәтә» гијмәт гојмадыглар үчүн бу һала тәәссүф етмәздиләр. Дејирдиләр ки: кор әлифә вов демәјәнләр вар ки пулларыны балта кәсмир. Буғъа чал донузлары әксикдир... нә олар?... Оғлумда бир сәнәтә, бир пешәјә гулуг еләјәр... пул газанар... бир адам олар!... Мәсәл вар ки: «гараја баханын гөзи олмаз». «Мә'рифәт мәнгүрә дәјмәз, симзәр дөвранидир». Мәктәбин нә хејри вардыр. Оғлум охујуб молла олмијаҹаг мирзә олмијаҹаг, бир намаз сурәсини билди бәсдир. Онада ағыздан биләр... Бу сајаг оғлан аталары мәктәбдән гачан ушагларыны апарыб ја өз пешәсинә мәшғул едирдиләр, вә јахуд бир башга сәнәткарын јанына шакирд верирдиләр. Дәрзи, бөркчү, башмағчы, дәмирчи шакирди вә саир сәнәтләрә вә пешәләрә (мүфт хидмәтчи) шакирд верирдиләр. О пешәкәрләрин мәтаиндән мүштәриләрә нә сатылса шакирд галхыб мүштәријә дилләнәҹәкдир ки еј әми! алдығын палтарын «шакирданалығыны» вер! Мүштәридә бир шаһидән, ики шаһидән нә олса онлара атаҹагдыр. Бундан башга шакирдләр үчүн һеч бир мәдахил мәнбәји јох иди. Шакирдләр усталарына 2, 3 ил сәнәт өјрәнмәк нијјәтилә гуллуг едирдиләр. Һәтта һәр күн дүкандандан кедиб устасынын ев ишләринидә көрүрдүләр: (евә базарлыг апарырдылар, мал алтыны күрүјүрдүләр, мал үчүн от, әләф бичирдиләр, тәндир салыб күндә дашыјырдылар, дағa кедиб устасычүн чырпы кәтирирдиләр. Устанын арвады һамама кедәни оланда онун һамам бохчасыны, тасыны вә хырда ушагларыны гучагда апарырдылар). Јалныз шакирдләрин јемәкләри устанын хәрҹилә олурду.

буда јемиш-әппәк, гарпыз әппәк, тут әппәк, гајыг әппәк, ајран әппәк илә чох вахт иши отурдурур иди. Әбисә гисминдән илдә бир аз шеј (ојаггабы вә әлисами) вермәкдә пешәдән харич ишләрә бујурмағы өзләрини һаггы һесаб едирди. 3 ил мүрурундә шакирд бичилмиш иши мүстәгил тикиб гурашдырмағы бачарырды. О заман устасы шакирдини «каркәр» сахлајырды. Бир илдә каркәр һаггы она 50 манат верирди. Бу каркәр ара-бир өзичүн иш дүтүб өз мәтаһини о дуканда сатмаға устасындан иҹазә алырды. 2,3 ил устасына каркәр сифәтилә ишләјәндән сонра ја устасылә ортаг олурду вә јахуд мәхсус өзү үчүн дукан ачырды. Ортаг сифәтилә уста јанында галмаға разы олурду ки мүстәгил бичин бичмәк русумини камил өјрәнсин.

Бә'зән ата, ана фәгир олдуғу үчүн 10-12 јашында оғланларыны шакирд гојмајыб «мүздүр» гојурдулар. Күндәлик һаггыны алыб онунла күзәран едирдиләр. Мәсәла: даш дашымаға, палчыг дашымаға бәнналар илә иш үстә кедирдиләр... Чајчы, кабабчы дуканларында, һамамларда вә манчылыгда ишләјән усталар јанына «һагг» илә иш көрүрдүләр. Бу сәбәбләр әсла (схоластик) мәктәбин үзүнү көрмәдикләри чај тәәссүф дејил, тәәссүф олунасы ишин о тәрәфидир ки гадынлар мәстурәлијин нәтиҹәси оларaг бу мәсумлары әхлаг пусгунлуғу тәрәф мејл етдирәнләрин һәдд һесабы олмазды!... Һаман бу сәбәбләр јыртыг, чырыг палтарларын ичиндә бир гарын аҹ, бир гарын тох һалда тәһарәтсиз, нәзафәтсиз нов бәнов хәстәликләрә дүчар олуб чибин кими гырылырдылар. Бу пәрәстар бәнзәвалар гулампарәлик пешәсинә мубтәла олан виҹдансызлар әлиндә «аләт» олуб папироса, тирјакә, чахыра, әрәгә алышырдылар, гумара гуршанырдылар. Аилә ичәрисиндә дөјүлмәкдән, әзилмәкдән, сөјүшдән, гарғышдан башга бир гәба әмәлләринә раст кәлмәјән бир түрк баласынын гәлбиндә горхудан мадда саир бир дујғу ојана билмәзди. Сәбәбидә будур ки белә бир мүһитдә јашајанларын күлмүсү јаланчы, кәззаби, һијләкәр, фитнәкар, бөһтанчы әҹаиб бир

үнсүр әмәлә кәтирәҹәкдир. Русларда бир көзәл мәсәл вардыр: сән јолдашыны мәнә нишан вер- мән дејим сән һансы јуванын гушусан.

Јемәкләр вә ичмәкләр һаггында.

Шәки әһалисинин јер битирән шејләрдән гыш үчүн тәдарүк көрмәк адәтидир. О шејләрин бә'зисини јени һалында, бә'зисини гуру~~ду~~муш һалында вә бә'- зисини~~ндә~~ дуза дутулмуш һалында сахламагы һәр аилә өзүнә ваҹиб билир. Мәсәлә: лобијәни, нохуду, соганы, сарымсагы габагы өз һалында сахларлар. Нанәни, әзмији, зогалы, кавалыны, алчаны, кәрә- вузу, чујуту, бадычаны, ~~кәвәри~~ гурумуш һалында сахларлар. Амма бир гисим шејләри ки өз мүддәтин- дә хараб олур. Мәсәлә: тәнәји, хијары, көвәри вә әлисалы шорабаја дутуб гыш үчүн сахлајырлар.

Мејвәләрин бә'зисиндән «уруф», бә'зисиндән му- рәббә вә бә'зи гисминдән «мәт вә чо» гајнадырлар. Һајвадан, хартутдан вә саир мејвәләрдән «уруф» гајрылыр.

Мүрәббә: күлдән, албалыдан, зогалдан, моруҹ- дан, бөјүрткәндән, кавалыдан, әрикдән, алчадан, хијардан, јемишдән, һајвадан, гоздан вә саирлә- риндән гајрылар. Зогалдан, алчадан, нардан вә саирләриндән мәт вә чо алыныр.

Бунлардан ~~маада~~ маада бә'зи аиләләрдә: гораба, нардаша, ичгал вә сүчүк гајырырлар. Тутдан: тут сиркәси, тут әкмәзи, тут арагы. Үзүмдән: сиркә, әкмәз, горасују, чахыр гајырырлар.

Чох аиләдә күлдән (гызыл) (күлаб), кәкотдан, әјләдәрәндән, каснидән, кылхәтмидән дәрман үчүн әрәгыны чекирләр. Таза мејвәни гурутмаг вә ја консерв гајырмаг билмәздиләр. Һәр кәс өз меј- вәсини гыша сахларды, чүрүмүшүнү атар, сағы- ны јејәрди. Нәдәрәтән алма, армуд гахына бә'зи евләрдә тәсадүф олунурду.

Тәсәррүфат~~дан~~сызлыгдан наши Шәки вә гәза- сында чүрүјүб тәләф олан мејвәҹатын һәдди һесабы јох иди.

Аиләләрдә күндә 3 дәфә суфрә башына топла- ныб јемәк јејирләр. Сабаһ еркән, чај чөрәк олар (пен- дирлә, бал илә, кәрә илә, гатыгла, јумурта илә). Күнорта заманы чөрәклә бир гәләм јемәк гојулур.

Ахшамада бир гәләм хөрәк һазырланыр. Базарертәси, адына ахшамы пилов бишмәк моһумат нәзәријјәсилә вачибдир. О ҝүн һәр аиләдә газана өлуләрин адына дуз салырдылар. Руһлар ахшам тәрәфи ҝуја ҝәләҹәкләр вә очагларда пилов газаны олмағыны ҝөрән рази ҝедәҹәкләр. Разы ҝедән руһлар «әзабдан» азад олдуглары үчүн дуз салан аиләји алгышларлар. Күндә бир гәләм хөрәк бишмәк адәтдир. Пилов биширирләр ја сүзмә, ја чәкмә. Сүзмә үсулилә бишмиш пиловун һәмини чыхарыб (ичирләр), дүјүсүнү «дәм»-ләјирләр. Амма чәкмә үсулилә бишәнин һәмлини сүзмәзләр. Гајнадыб сујуну чәкдирирләр, ширәси ичиндә галмаг шәртилә дәмә гојурлар. Пилов да дәм јағы верәнләрдә аз дәјишдирләр. Шәкинин ән гәдим замандан галма милли хөрәкләри бу ҝөстәрилән нөвләрдир. Бунлардан «хәмир» гисми Дағыстан һәјатындан, «дүјү» гисми исә Иран һәјатындан алынмышдыр.

Ички вә шәрбәт нөв'и адәт олунмамышдыр. Јалныз хөрәк јанына гојулан «авшара» дыр ки: ҝүлаблы, бәдмүшкү, өјмәдәрәнли, ҝүл сујуну шәрбәт авшара нөвиндәндир. 150 100 ил бундан мүгәддәм чај ичмәк адәт јох иди. Хәстәләр үчүн дарчын, зәнҹәфил, хәтајы чајы дәрман һесабында верирдиләр. Ајран, бәкмәз вә бал шәрабәти «атиллама» ичмәк илә һәрарәти сөндүрүрдүләр. Галды ки петрушка, помидор вә картофли гисмини бири хөрәјә һеч ишләтмәзди. Бунлара нифрәт ҝөзилә бахардылар. Дејирдиләр ки бу шејләр «мүсәлман хөрәји» дејилдир. Адларында «ермәни кәрависи», «ермәни бадымҹаны», «ермәни истиоту» демәклә бунлара јахын дурмаздылар. Лакин мүсәлманлар рус хөрәкләринә дадандылар. О сурәтдә нифрәт етдикләри биткиләри ишләтмәјә мәҹбур олдулар. Русун боршшуну, супуну, катлетина, макаронуна, жаркојуна, бүлјонуна, пирогуна вә саирләринә ел ашна олду.

Чөрәк, хөрәк биширмәк Шәкидә јалныз гадынлара мәхсус пешәләрдәндир, кишиләр бу иши билмәзди-

ләр. Базар чөрәкчиси, базар кабабчысы вә рус мә'мурлары евиндә ашбазлыг едән кәсләр кишиләрдәндир.

Әлбисә һаггында.

Һәр әһалинин «милли» әлбисәси ән гәдим заманларда бәри бир формада, бир бичимдә баги галмагдадыр ?? Бу аралыгда бә'зи дәјишикләр әмәлә кәлмишсәдә о гәдәр әски симасыны итирмәмишдир. Јалныз гадынлар арасында баш сарымаг гурулушу «динкә» жасән ләғв едилмишдир. (Хачмаз - Әски Хачмазы), Тиканлы, Бум, Һәмзәли кәндләриндә динкә (һала дурурду). Вә чәбкән үстүндә олан әлчәкли голлар зинәтлә бәрабәр кәсилиб атылмышдыр. Әлбисәнин галан ~~галан~~ јерләри әски һалы үзрә дурур. Гадын әлбисәсинин әски формасы дәјишилмир. Вә бу күндән сонрада јашајачаг әгидәси мөһкәмдир. Чүнки гадынлара мәхсус олан новбәнов гызыл имарәтләр, инча мәрчанлар тахмаға бу фасон либас чох әверишлидир. Авропа фасону либасә [illegible] башга бир имарәт јарашмыр. Әһалинин нәзәриндә имарәтсиз гадын «гадын» сајылмазды.

Гадын либасы бунлардан ибарәтдир: тафја, глас, фај, гәнәвуз, бохча көјнәји тикилирди. Көјнәјин боју белдән 4,5 бармаг ашағы олурду. Бу көјнәјин голлары чох әнли олуб, она лабада көјнәји дејирдиләр. Бу көјнәјин алтында бир башга аг көјнәк олурду. Лабада көјнәјин ики јан тәрәфләринә күләбатын ешмә дутулуб јахасыны дүјмәләмәк үчүн бир тәрәфиндә ешмәдән һилкә, о бири тәрәфиндә гызыл дүјмә империал дүјмә. Гонаглыга вә тоја кедән заман гадын көјнәјин габаг әтәјинә 12-15-ә гәдәр империал дүзүлмүш лентаны көкләрди.

Көјнәјин үстән «лабада» кејирдиләр. Лабаданын үзү зәри парча, мәхмәр, тирмә шалдан тикилирди. Астары бамбаз, назик памбуг сырыхлы дутулурду. Лабада белдән 4 бармаг әниндә әтәкли олуб дөшү әтәјинә гәдәр ачыг, ики јанда белдән ашағы јарыг. Лабаданын әтрафы вә голларынын ағзы гәләмкәр вә тирмә шал-

дан дар бир бармаг енининдә көбә гојулурду. Көбәнин учунда күләбатын (гајтан) дутулурду. Көбәдән үстә голларынын ағзына вә бәдәнин әтрафына бир гәдәр аралы зәнчирә дутулурду. Лабаданын белиндә ики тәрәфдән гајтан олуб орталыгда империал илә дүјмәләнирди. Гадын бир зијафәт јеринә кедәндә, күләбатын бафта гырағына газдан ири учу шиш вә ја бојрәјә бәнзәр «гызыл дүјмә»-ләр дутулмуш бафтаны ики дөшүнүн гырахларына көкләјирди.

Сојугда вә гышда «ешмәк» (хәз күлҹә) кејирдиләр. Ешмәк лабада бичимдә олуб чүрбәчүр рәнкдә мәхмәрдән вә тирмә шалдан тикилирди. Галын бамбаз, памбыгла сырынмыш астар гојулурду. Голларынын ағзы вә бүтүн әтрафына хәз дәрисиндән 3 бармаг ениндә дутулурду. Габагда ешмәји гышда чаванларда кејирдиләр. Сонралар 1895 илләрдә гадын палтосу дәб дүшдү. Бу палтоларын чибләринин ағзына, голларына вә әтәјинә сапа дүзүлмүш гара мынҹыгларла салламалары вар иди. О вахтдан о дәбә дүшдү. Кет-кедә чаван гадынлар палто кејирдиләр. Лакин ешмәји гоча гарылар ахыр вахтлара кимә кејирдиләр. Лабада вә ешмәјин голтуғунун алты (голлары раһәт кејмәк үчүн) јарыг олурду.

Вә саир инҹә парчадан вә читдән 13,14 аршандән (10 метр) әлвән кәләнә тумандыр ки, гадынын топуғуну өртәси гәдәр узун олмаг шәртидән иди. Чаван гадынларын туман балағына бир гарыш јухары (туманлыг түнд исә ағ, ағ парча исә гара десунга, золаглы парча өз парчасындан золағы чәпинә бир бармаг ениндә десунга верилирди. Гоча гадынларын туманлары десунгасыз саја олурду. Гадынлар сачларыны хырда һөрүб «тума-штул»-ла салырдылар. Тумунун үстүндән чунајы, онун үстүндән кәлағајы вә јахуд тор өртәрдир. Башына бағладығы бу шејләри дүзкүн салмаг үчүн һәр гадынын бир чүт империал гармағы олурду. Гызыл имарәтләрдән бириндә јахадан асма инҹи мәрҹан, кәрәба вә мәрҹанын араларында дүзүлмүш гызыллар, биләзикләр, фирузә гашлы, ал-

маз гашлы, јагут гашлы вә саир дашлы үзүкләр, тәнәләр, сырғалар олурду. Гызыл зијнәти бунлардыр: 1) Империал јахалыг 30-35 әдәд ~~ајағында~~ ајағында бир Австрија бешлији. 2) Империал әтәклик 20 әдәд әтрафында гызыл сиртмә вә мәдахили олмаг шәртилә. 3) Империал «кәмәр» гызылдан кәсмәси вә гарышлығы вә даш гашлы. 4) Гызылдан ~~дүјмәләр~~ јумурта шәкилли дүјмәләрдир, салламасилә јахасына һәр ики тәрәфдән лабадаја тикиләнәндир. 5) Гадын үзүнүн әтрафыны гуршајан силсиләли гызыл «пәрәнк» дир. 6) Кәрәнајлы, силсиләли, миналы гулаг «кушварә» ләридир. 7) Ики кирәскәндән асылан гызыл вә миналы «зүлф басан» лардыр. 8) Алны үзәриндә тәпәсиндән салланан даш гаш илә бәзәнмиш дәјирми гызыл «титтә~~ду~~» дир. 9) Баш өртүјүнүн үстән санҹылан гызылдан кәсилмиш «күлләр» вә «кәпәнәк» ләрдир. 10) Боғазындан дөш үстә асылан гызыл зәнҹирли гадын үчүн гызыл саат, гызыл гуран габыдыр, инҹи мәрҹандыр вә мәрҹанын арасында арабир дүзүлмүш Австрија гызыллардыр. 11) Биләзикләр. 12) Үзүкләр. 13) «Күл дүјмә» дир. 14) Лабаданын әтрафына зәнҹирә әвәзиндә тикилән кәсмә «улдуз» гызыллардыр. Бә'зән тумананын балағына бу кәсмәләр дәхи дүзүлүрдү.

Гадынларын ~~гызыл~~ зинәтинә «имарәт» дејирләр. Вә имарәт тахылан әлбисәсинә «баш палтар» дејирләр. Јахуд «бохча палтары» илә мәшһурдур. Бохча палтары адәтән бир дәст олурду. Һәмишә гадынларын кејдикләри садә либасына «ев палтары» дејирләр. Бә'зән имарәт гисминин ҹүмләси инҹидән олурду. Мәсәлә: инҹи јахалыг, инҹи әтәклик, инҹи кәмәр вә саирә. Бу гәдәр имарәт нөвләри бир адама тәәллүг олмаг нәдирән олурду. Лакин бунлардан бә'зи гисми јахуд бир гисми һәр гадында мөвҹуд иди. Гышда гадынлар үчүн «хәз ешмәк – хәз күләҹә» өзү мәхмәрдән тикилмәси көһнә адәтләрдәндир. Гадынларын ајағында зәнҝинә әлван ип ҹораб вә зәнҝинә башмаг олурду. Гы-

да туманларынын балағыны «чашгыра» топлајырдылар ки батаг, палчыг дәјмәсин. Гәдим әјјамда гадынлар ағ «чадра»-ја әтрафи гызыликәр кәбле һалда бүрүнүрдүләр. Иран гаидәсилә гара чадраны чох надирән вар иди. Имди онлар дәбдән чыхыб. Јалныз чаршаф бүрүнүрдүләр. Чаршафлар рәнкбәрәнк кәрпичи кәтән парчадан, харадан, ипәк парчадан, дарајыдан тикилирди.

Гәдим заманда, гадынлар башларына јекә бир баш шалындан «динкә» долајырдылар. Бу динкә баша гапанмыш дәнки сәбәтинә бәнзәрди. Шиш учу алма кими јумру олурду. Бә'зән бу динкәнин учу сол гулағынын үстә тәрәф әјилмиш һалда гурулурду. Бу динкәнин тәпәсиндән бир үрпәк салыныб учлары гадынын боғазынын алтындан кәтүрүб боғазынын далында бағланырды. Динкә үстүндә үрпәк өз вәзијјәтләрини итирмәмәкдән өтрү үстүндән гызыл гармаг гурулурду. Бу гармаглар гаршы гаршыја кәлиб нәһајәт динкәнин габағында ики көз кими санчылырды. Гадынларын алнындан башламыш нәһајәтинә гәдәр динкәнин јүксәклији 7-8 вершока гәдәр олурду. Белә јүксәк сарығы сарымаға әввәла чох вахт истәјирди. Вә икинҹиси ону гывраг вә нәрмудә сарымаг һәр гадына мүјәссәр дејил иди. Бу ҹиһәтә көрә мүрур дүһур (узун вахт кечәндән сонра) гадынлар белә динкәни кодәк вә садә бир һалә кәтирмәјә мәҹбур олдулар. Нәһајәт 4 рәнк чаргат илә баша «чалма» чалмаға башладылар. Чалманын да өзүнә мәхсус бир һүсну вар иди ки кәрәк 4 рәнкин дөрдү дә «говс гозах» (рәнкарәк һәлгәи әзимә) кими золахлар әмәлә кәтириб бир гулағын үстүндә илишсин вә динкә кими бурун чыхартсын. Ахыр вахтларда чалмадан да әл чәкиб иши лап бир садәләшдирмишләр. Гадынлар габағларына боғазындан ајағынын үзәринә гәдәр «мәјзәр» гуршардылар. Мәјзәрин бел бағыны башларына апарыб бағлардылар. Мәјзәри чирк көтүрән көј рәнкиндә парчадан тикмәк адәт иди. Эски заманда мәјзәр гурмағын ики мә'насы вар иди. 1) иш көрән заман мәјзәр гурмағын сәбәби әјниндәки либасыны чиркләнмәкдән мүһафизә етмәк олмушдур. Гадын либасынын гурулушу чох тәркибсиз

иди. 2) Гадынлар дуруб отуранда, әјилиб галханда бөјрү гарны, дөшү ачылмаг еһтималы чох иди, бу сәбәбләрә көрә мејәр «абыр либасы» ад вермишдиләр. 3) Һәмчүнин гадынлар һамилә олдугларыны мејәр ичиндә о гәдәр бәлли олмазды.

Ән гәдим заманда кишиләр үчүн олан либас башындакы мотал папагдан әјниндәки бузмәли архалыгдан вә мефәли шалвардан ибарәт имиш. Архалыгын әтәкләрини шалварын ичинә салыб лифәсини белә гәдәр чекирләрмиш вә багыны баглајыб готашларыны үстә гојарлармыш. Шалварын балагларыны чорабын боғазына дүртүб үстүндән долаг ѳлә мөһкәм сарыјырлармыш. Ајагларына лафчын, ја башмаг вә јахуд шимајы чарых кејирләрмиш. ~~Башында да~~ Гышда да гојун дәрисиндән кејмә күрк вә бә'зән үстән чуха кејиб «кавал» күркә бүрүнәрләрмиш. Архалыгын голу әләкли олуб јахасы ачыг олурмуш. Голларыны чирмәләмәк үчүн әләјин багыны вә гајтан дүјмәсини чөзүб бирсәјә сары чевирирләрмиш. Сонра Иран сәнкисиндә либас кејмәк адәт дүшмүшдү. Голлу вә бузмәли чухалар вә голсуз әләкли чухалар, гәләмли папаглар, дөшү дүјмәли көдәк әтәкли архалыглар, тирмә шалдан гуршаг вә бунун әксәли мејдана бу сурәтдә, шалварын лифәсини алтында гојмаг вә багларыны кимдәләтмәк эски адәтә нисбәтән әдәбән сајылырды. Гәзми папаглар вә учу шиш тәмкиндән сајырдылар.

Хәтнә адәти (сүннәт).

Оғлан ушагыны хәтнә етмәк дини вачибатдан һесаб олунур. Анадан доғулан күндән та 10-12 јашына гәдәр оглан ушагынын күмүрсүнә бу адәт эски замандан бәри ичра едилмәкдәдир. Баш гырхан дәлләкләрин бу әмәлијјати еләмәк пешәсидир. Ушагы гучагында сахлајыб «сүннәтини» дәлләјә кәсдирән шәхс «кирвә» дејирләр. Чох аиләдә бу әмәлијјат чалгы илә вә дост ашнаја зијафәт вермәклә ичра едилир. Бә'зән сүннәт олан ушагынын адына «дөвран» јығанларда вардыр. Јаранын үстә күл сәпмәк вә јараја тәзә тустусу вермәклә ата, анасы

оғлуну сағалдыр. Ушаг бу заман гырмызы шилә, јахуд кули јајлыг бәлиндән бағлајыб туман сифәтиндә бир һәфтә 10 кун јара сағалынҹа кәзир.

Хәстәлик һаггында.

Русијәдә олан (Нижнији Новгород) јармаркасына тиҹарәт учун көндәрилән тачир ушаглары Шәки мәдуду һәјатындан ајрылыб ачыг вә азадә һәјат сурән Аврөпа шәраитини көрүр көрмәз әлагы пузғун гадынларла дуруб отурурдулар. Фрәнки нахошлыгларынын әнваены дутулмуш һалда Шәкијә гајыдырдылар. Һәр кәс өз аиләсинә бу «һәдијә»-ни верирмәклә әһали арасында бу хәстәлијин интишарынә сәбәб олурлар. Әһали гадынлар бу хәстәликләрә чох сојуг ганлыгла бахыб «исбирә» ад верирмәкдәдир. Бу «исбирә»-јә дутуланлардан иҹтинаб етмәк әгидәси кимсәдә јох иди. Ехсанларда, гонагчылыгларда, бајрамларда бир истәканда һамыјә су верирдиләр. Вә бир каса бозбаша чөрәк доғрајыб 5, 6 нәфәр адам һаман касадан бармагларилә бозбашы логмәләри чыхарадыб јејирдиләр. Микроб, батсил фәгәрәсинә истекза едиб кулурдулар. Шәһәрдә (туперкулез) «сил» нахошлығына, «фыр» (зоб), «хәназил», (малјарија) «гара гыздырма, «иситмә» мхорадка, нахошлыглар һәддән артыг иди. Ингилабдан габаг тәдави учун әһали моллалара, чилдарлара, «пирләрә», «тутујәләрә», «ел тәбабәтинә» вә саир мовһуматлара мураҹиәт едирдиләр. Анҹаг ингилабдан сонра һәр мөвһум хәстәликләрә мәхсус хәстәханәләр, муајинәханәләр (амбулаторија) вә истираһәт евләри ачылмышдыр. Чоҹуглар арасында әввәл едән кулли тәләфатын гаршысын алмаг учун (Детскаја-Консултасија) чоҹуглар муајинә вә тәдисијә еви тә'сис едилмишдир.

Маариф ишләри.

Әски замандан бәри мәсҹид јанында олан һуҹрәләрдән вә мәдрәсәләрдән маариф интишар етмәкдә иди. Мәдрәсәләрдә әрәб дилиндә руһанилыға аид китаблардан

тәдрис олунурду. Ибтидаи тә'лим үчүн һүҹрәләрдә Гуран һеҹасындан отру чәрәкәдән, әлифбадан јырда шакирдләрә јазысыз дәрс верилирди. Гуранын һеҹасыны битирәндән сонра фарс дилиндә дәрс алмаға шуру едилирди. Фарс дили әдәбијјат үчүн рәсми һөкумәт лисаны иди. Вә тиҹарәт үчүн таҹирләр арасында јазылан мәктублар, сијаһиләр вә саир нөштәҹат фарсҹа јазылмаг тәбии иди. Чүнки о заман нәинки јалныз Иранә табе олан Азәрбајҹанда фарс дили һөкмран иди, һәтта Булуҹистан (индики Пакистан), Һиндостан, Әфганистан, Бухара, Хива, бүтүн Түркүстан вә саир ханлыглар һәмин дилдә рәсми јазышмалар әда едирдиләр. Бу сәбәбдән бүтүн Шәрг мәмләкәтләриндә мөвҹуд олан мәктәбләр ики гисим иди: бири мәдрәсәләр - дини мәктәб сајылырды. О бири исә маариф һөкумәт лисанинә рәсмијјә хидмәт едән фарс мәктәби иди. Ана дилинә аид бир шеј о мәктәбләрдә охунмазды. Шәки шәһәриндә саир Шәрг мәмләкәтләринә тәглидән бу ики гисим мәктәбләрә гәнаәт етмәклә маарифини о әсрә мүнасиб сурәтдә тә'мин етмишди. Мадди ҹәһәтдән мәдрәсәләр «хүмс, зәкат вардатилә тә'мин олуб, һүҹрәләрдәки дәрсхана (моллаханалар) исә. «Устанын әсаси; ананын касасы, атанын кисәси»-лә давам етмәкдә иди. Мәктәбдарлар өз бүдҹәсини артырмагдан өтәри һәр ишә әл атарды: әфсун салмаг, дуа јазмаг, мүзула дутмаг, сурхубар охумаг, јуху тә'бир етмәк, фала бахмаг, гурд ағзын бағламаг, рун өлчмәк, тас гурмаг, ҹаду тилсим дүзәлтмәк, гырх охумаг вә саир мөвһуматлара мәшгул олуб нәзирини аларды.
Иман нәзәрилә бахылдыса бу ики гисим мәктәбләр әвам үчүн маариф оҹагы олмајыб «мөвһумат јувасы» вәзифәси дашымагларына һөкм олунурду.

Олу дәфни вә јас.

Өлүсү олан гоһум әгрәба јасы һесаб олунур. Кичик ушагларын јасы «гырхы» чыхынҹа сахлармар. Амма бөјүкләрин јасы бир илә гәдәр давам едир.

Јас сахламағының зәрури әламәтләри вардыр. Јаслылар: тој еләмәзләр, гонаға кетмәзләр, саггал вә баш гырхдырмазлар, хына гојмазлар, рәнк чәкмәзләр, ханәндә, мусиги гулаг асмазлар; бајрамларыны тәнтәнәли сахламазлар, гырх күн адына, базар ертәси күнү гадынлар јығылыб ағлашарлар. Бир илин мүрурундә нә вахт фүрсәт тапсалар јас саһибини «јасдан чыхардырлар». Гоһум әгрәбадән бириси бу ишә тәшәббүс едәҹәкдир. Евиндә тәдарик көрүб бир нечә јахын адамлар илә бәрабәр евинә молла чағыраҹагдыр. Јаслы гадын хејлағыны дә'вәт едиб башына хына гојаҹагдыр, вә һамам ачдыраҹагдыр. (Һамам ачдырмаг) беләдир. Һамамчы илә данышыр 2 саат, јахуд 3, 4, 5 саат һамамы бунлардан башга бир кәс бурахылмыјаҹагдыр, бунлара занет олур.

Бәзи заманларда өлүсү олан аилә бүтүн гоһум әгрәба топлашырды. Вә ахшамлар бир гоһум евиндән бир габ пилов кәлиб о евдә јејирдиләр. Вә јас саһибинә једирирдиләр. Инди бу иш дәбдән чыхыбдыр. Өлүсү олан аилә өз хәрҹилә күндүз ағлашмаг үчүн кәлән гадынлара чај вериб хөнчә чекирләр. Вә ахшамлар 3, 4, 5 габ пилов бишириб тә'зијәјә кәләнләрә једирирләр. Өлү олан күндән башламыш пејдәрпеј 3 күн вә илк әввәлинҹи адынасында һәр кәс өлүјә еһсан верирләр. Амма 40-чы күнү күндүз гадынлар гырха кәләҹәк, вә дә'вәт олунмуш кишиләр ахшам еһсан јемәјә кәләҹәк. Инди бим'нә тәзә бир гајдә чыхыбдыр. Өлүнүн дәфниндән 52 күн кечәндә өлүнүн сүмүкләри бүкүмләрдән ајрылыр. Гәбирдә өлү әзијјәт чекир, еһсан верилсә өлү о әзијјәтдән хилас олур. 52-чи күнүндә еһсан вермәк јени адәтләрдән бириди. Бир аиләдә өлү олан кими «әмәләи мөвта» моллалар, мүрдәшир, гәбирчи чағыраҹагдырлар. Дәрһал гәссал мејити суда чимдирәҹәкдир. Тәдарик олмуш кәфәнә мејити сарыјаҹаглар. Вә мәсчидә кәтирилән чәназәјә мејити гојаҹаглар. Үстүндә моллалар гураны хәтм едәҹәкләр.. Чүз охумагларына көрә чүзә охујан моллаларын һәр биринә һәр чүзә бир абба

си (20 гәпик) пајланырды. Әфәнди, ахунд вә саир бөјүк моллалара 3 манатдан бир маната гәдәр пул пајланмаг адәтдир. Мејитин ајаг үстә намазыны гылырлар. Өлү һесабындан һәр кәс өз умачағыны алдандан сонра мејити ҹәназә ичиндә чијинләриндә галдырыб гәбристанлыға гәдәр апарырлар. Һәјәтдән мејити ~~галды~~ чыхардан заман евә топланан гадынлардан «ағлашма» сәдаси гопмаг мејит үчүн бир шәрәф һесаб олунур. Гәбристанлыгда мејити гәбрә салламајыб сағ бөјрү үстә торпаға үзү гыбләјә гојарлар. Мәзар дашларыны дүзәндән сонра үстүнә торпаг төкүб мөһкәм басдырырлар. Бә'зи өлү саһиби гәбри бошлајыб кетмәзди. Гәбрин үстүндә чадыр гурдуруб 3 күн кечә күндүз билаарам Гуран охујурдулар. Дөрдүнчү күнү јахуд ~~чиһл~~ илк адына күнү чадры ачардылар.

Шәһәрдә нә гәдәр гары гадынлар вар исә дәстә-дәстә јығылыб олунун јасына кетмәјә вә аваз илә «јығы» дејиб јас саһибләрини охшатмаг өзинә вәзифә һесаб едирдиләр. Белә јығы дејән гадынлар пул илә дә'вәт олунуб 3 күн јас мәҹлисини апарырдылар. Хүсусу гадынлар вар бир үч күн нөвбә, мәрсијә демәклә тә'зијәни апарыр. Ағлашма ара верәндә гадынлара дини нәсиһәтләр едиб вә о јолда мөһуматы һекајәләр данышырлар. 3 күнүн тамамында 10-15 манат вериб разы салырдылар.

Шәһәрдә өләм иттифаг дүшдүкдә гадын гисми нә һајәт дәрәҹәдә севинир. Чүнки о бинәваләрин евдән чөлә чыхмаға тә'зијә јери бир бәһанәдир. Јаса кетмәјә әрләри мане дејилдирләр. Јаслара һәр кәс илә көрүшүб данышмаг јасын шивәнинә (орган) иштирак етмәк гадынлар үчүн јеканә бир арзудур.

Һәр гадын бачардыгҹа «сузнак» дәјәрли јығы сөјләјиб дәрд әһлинин үрәјини дағламаға артыг һәвәскар олурду. Әлахусус дәјәрли сәси олан гадын мүгаматилә вә јығысынын мәзмунилә елә тә'сир верир ки мәҹлис әһли јеребјердән она «һуј-ј-ј» верирләр. Мәшһур јығы демәклә габи-

мүрәти олан гадынлар вардыр ки, бунлары јас саһиб «һагг» веримәклә сахлар ки, онун 40-ына гәдәр јасыны тәзәләндирсин вә јаса кәләнләрә фејз версин. Ағычы тәзә өлүнүн анасыны, дул гадыны арвадыны, јетимләрини, бачыларыны вә саир әгрәбаләринин өлүмүн әзизләрини «охшар» вә мүнасиб һал бајатысында о јердә тәрәннүм едәр, әһли мәјјити ағладар. Шәһәрин јаса кәлән саир мөһтәрәм гадынларынын һагғында јас саһиби дил ачыб өлүнәнләрини садалајыб ағлатмағы она олунасы һөрмәтдән сајылыр. Јаса кәлән гадынлар јасда чаршабларыны ачмазлар. Евин һәр јериндә отурурлар. Јалныз ағыы гадынлар јас саһибинин гаршысында сәф гуруб отурурдулар. Ағы 4 мисрәли сузнак бир бајатыдән ибарәтдир. Бу бајатынын габағына бир мисрәни аваз илә дејиб ағычы өлүнү идиамәдә едәк. Көзәл сифәтләр веримәклә мәјјит әһлинин көзәриндә өлүјә артыг из'н көстәрәкдир. Далдан икинчи мисрәни дејиб гурбанлар верәчәкдир. Сонра үчүнү мисрәни вә тапшырмасыны дејиб «һеј-ј-ј-ј» чекәчәкләрди. Мәсәла: чар чиновникләринин зүлмүндән вә һагсызлығындан гачыб дағларда дәстбазлыг дүзәлдән гачагларын вурулмуш өлүсүнү ағлајанлар дејир: «марал дурдуғу јердә» ај-ј анан өлсүн а (филанкәс) алты бидав алты әли Чәркәз гамычылы, далы даг дәстәли, габагы бәј нөкәрли. Ат миндә ат бағры чатладан - дөшүндә дүшмән бағры јаран - аслан үрәкли - шир биләкли - «бојнуну бурдуғу јердә» анан сәнә гурбан - «овчи әлик гурусун сәни вурдуғун јердә» (һеј-ј јј)! Бу ағычынын ағзындан алыб о бири ағычы бу мүнвал өләнә мүнасиб тәһәрдә башга бир «јасы» дејәчәкдир. Бу сајаг 3,4 ағыз ағлашандан сонра араси кәсилир. Ағычынын боғазыны исламмаг үчүн бир истакан чај верирдиләр. Јарым саат, бир саат ара верәндән сонра тәзәдән ағлашма башлајыр.

Өлән адам чаван вә диванханә мә'мури исә онун һагғында дејилән ағы бу тәркибдә олмалыдыр: «Боз ат базарә кәлди һеј-ј-ј-ј!... анан өлсүн балам!... күмүш хончәсиндә јанан - чичәји бурнунда кедән, чаванлығы јалан олуб, өлүму

ҝәрчәк олан — елми, бәнзи, гәшәли — дырнағы хаш-хаш јазылы — дили бүдрәмәјән — јери диванханада баш галан — «түкү бозара ҝәлди.» Чијәри дағ олан анан сәнә гурбан — бәдбәхт балама өз анасы гурбан. «Бәзәниб ҝәзән балам» — «ҝөзә нәзәрә ҝәлди» һеј-ј-ј-ј! Чәван икән охумуш вә мәктәб ҝөрмүш өлүнү ағларлар. «Ахшам олду усандым» — Ади дилләрдә, тә'рифи дилләрдә, шөһрәти аләми басан, елми дүнјаны дујан, дәрја ағыллы, дүнја камаллы, «сәһәр олду ојандым» бир әли чијнилә ојнајан, бәновшә бығлы, минарә бојлу, дарваза дашлы, кән синәли, ҝөзү гызлар авчысы, дили гызлар елчиси гардаш вај!... «Даш олсај-дым әријәрдим» вә «торпағам ки дајандым» — һеј-ј-ј-ј!...

Гадын өләндә ағлајырлар: «Бу ҝечә јухламамышам» ај накам балам! Һеч јарындан дојмајан, дедији дилиндә галан, ҝөзләдији ҝөзүндә галан, аг үзлү, ајна габаглы, узун бојлу, мина ҝәрдәнли, дамы аршын ҝөрүклү, габағы чилов бирчәкли, аһу ҝөзлү, гәләм гашлы, «баш јасдыға гојмамышам» бәдбәхт балам вај... Һәсрәт бағларсын сәнә гурбан, «Сән мәндән дојмусанса», «мән сәндән дојмамышам» Һеј, ј, ј, ј!...» ағлардылар.

Рәшид-бәј Әфәндијевин әл јазысы.

Женский клуб в гор. Шеки.

В 1920 году в здании Городского училища № 2 красноармейцы 11 армии на Кавказе по вечерам устраивали вечера, куда посещали учителя и учительницы и посторонние лица после каждого выступления красноармейцы пели «Интернационал» и учителя тоже принимали участие. После ухода красноармейцев в 1921 году в этом здании установили женский клуб. Заведывающая женклубом назначена педагог Ханым Махмудова. В начале открытии клуба Махтабан ханым Эфендиева и другие помогали ей. По ее инициативе от Горисполкома гор. Шеки получены были много ковров, ковриков, дорожки, самовары с сервизом, кухонная посуда, мебль: стулья, столы, пианино и несколько швейных машин.

В 1922 году Ханым Махмудова в виду поступления учительницей в Женскую Семинарию ушла из Женского клуба. На ее место назначена заведывающей Хадиджа Эфендиева. Она собрав старых неимущих женщин, открыла мастерскую для шитья белья и фартуков. Каждая работница сидела перед отдельной швейной машиной и выполняла задания. Для шитья белья получала из Исполкома необходимые материалы, нитки, ножницы и др. инструменты. Выкройкой занималась Шумен.

В клубе организован был актив из женщин и мужчин: (слева) впереди сидят Мария, Абдул-Камид и др.; в средине на стульях Зулейха, Зав. Клубом Хадиджа Эфендиева, Кюбра, бывшая Зав. Клубом Ханым Махмудова, Евгения, Марал; на зади Марал, Сара, Джамиля, Шумен (закройщица, Эмине, Зейнаб; задний ряд: Исфендиар, Рухия, Мехти, и зрители. Весь этот состав сфотографирован в 1922 году на балконе здания Женклуба. №2.

№1

1909 г.

№2

452

Школы в Шекинском уезде.

299 1. Бумская нач. I кл. русско-тат. школа (открыта в 1890 г.) 31 учеников, Смотр. Балабек Султанов.
296. 2. Вандамская нач. I кл. русско-тат. школа (откр. в 1883 г.) 26 учеников, ~~Смотр.~~ Учитель Таир Кясбеков.
296 3. Варташенская нач. II кл. школа (открыта в 1887 г.) 83 учеников, Смотр. Ф. Ив. Джейранов.
" 4. Гейнюкская нач. I кл. русско-тат. школа (откр. в 1884 г.) 23 учеников, Смотр. Сеид Али Абдурахманов
" 5. Кохмухская нач. I кл. русско-тат. школа (откр. в 1884 г.) 18 тэлэбэси Смотр. Керимбек Измаилов
" 6. Куткашенская нач. I кл. русско-тат. школа (откр. в 1882 г.) 30 учеников, Учит. Вагаб Юсуфов. Мусабеков.
" 7. Падарская нач. I кл. русско-татар. школа (откр. в 1883 г.) 25 учеников Смотр. Сулейманбек Абдурахманбеков.
299 8. Хачмазская нач. I кл. русско-тат. школа (откр. в 1883 г.) 35 учеников Смотр. Сачател Бегляр. Табагов

(Кавказский календарь 1897 г. стр. 296, 298 и 299).

Кичик-Дегне нач. I кл. русско-тар. школа (откр. в 1911 г.) 18 учеников, Смотр. Меме (Мамед) Ахмедов.
289

В селениях Шекинского района 1955-1956 учебного года школы:

1. Айдынбулаг = 1 неполносред.
2. Аляр = 1 начальная.
3. Ашага-Дашагыл = 1 неполная.
4. " Гейнюк = 2 начальн. № 2, 3; 1 неполная.
5. " Шабалут = 1 неполная.
6. Бабаратма = 1 неполная.
7. Бахчал = 1 начальная.
8. Балталы = 1 неполная.
9. Баш-Гейнюк = 1 полн. средняя.
10. " Зэгзит = 1 неполная.
11. " Келдек = 1 начальная
12. " Кунгут = 1 полная средн.
13. " Лайиски = 1 начальная № 2, 1 полная средн.
14. " Шабалут = 1 начальная.
15. Бидеиз = 1 неполная.
16. Биледжик = 1 начальная № 3; 1 начальная.
17. Боюк-Дегне = 1 полная средняя.
18. Верезет = 1 начальная.

19. Дашбулаг = 1 неполная;
20. Гейбулаг = 1 ~~натамам~~ полная ~~орта~~
21. Дашюз = 1 начальная
22. Дара-Джаннат = 1 неполная.
23. Зунут = 1 неполная.
24. Ибрагим-кент = 1 начальная.
25. Инча = 1 неполная.
26. Карадаглы = 1 начальная
27. Кичик-Дегне = 1 начальная, 1 полная средн.
28. Киш = 2 начальная, № 2, 3; 1 неполная.
29. Кобар Зеизид = 1 начальная,
30. Кожмух = 1 неполная.
31. Кудурли = 1 начальная.
32. Кудула = 1 неполная.
33. Орабан = 1 начальная.
34. Орта-Зеизит = 1 полная средн.
35. Охут = 1 полная средн.
36. Сучибин = 1 неполная.
37. Тепе-Дженнет = 1 неполная.
38. Фазыл = 1 начальная.
39. Чапаган = 1 начальная.
40. Джафарабад = 1 неполная.
41. Джалуш Совхоз = 1 начальная,
42. Джунут = 1 начальная.
43. Ширинбулаг = 1 неполная.

В районе 22 начальных школы, 21 неполно-средная, и 7 полно-средние школы; всего 5154 ученика и ученицы.

x) <u>Измерение духов.</u>

В прошлое время женщина или ее дети чувствовали головную боль, слабость, или не было аппетита. Она обратилась к старухе, которая мерит дух. Старуха возьмет большой головной платок или полотенце. С одного конца она крепко держит рукою, а с другого конца заставляет держать самой женщиной и начинает мерить. Кладет локоть с конца своего пальца по платку протягивает, где конец пальца доходит поручает женщине тут крепко держать. Старуха называя имя одного умершего родственника больного начинает снова класть руку по платку, если переходит или не доходит до назначенной точки, значит той мертвец не схватил дух больного. И так повторяет по другим именам умерших близких родственников ее. Если при измерении одного духа конце пальца старухи дойдет до ~~на~~ назначенной точки, то дух этого мертвеца схватил больного. Тогда старуха поручает ей: „сегодня вечером сварить плов и класть в плов соль вызывая духа этого умершего", и нанизывать на шомпол 3 лука и немного уголь и соль положи в угол комнаты на несколько дней". Женщина дает 10-20 коп. возмездие и уходит.

Ворожить.

В прежнее время кто заболеет серьезно пойдут к молле за молитвой. Если больной у молле тогда молла шопотом неслышно читает молитву 3 раза и дует ему в лицо. Потом 3 пальца в ширину, и 15 сант. в длину на бумажке пишет по-арабски молитву, складывая в треугольник дает и говорит: „клади в стакан с водой, и дать больному временами глоток выпивает. Или эту молитву в бязь пришивать и зашивать в затылок больного. Больной слова богу получит оздоровление. Молла за это получает 10-15 коп.

Человек, который имел хорошую корову и буйволицу, чтобы не сглазили обращается к молле написать молитву. Молла ~~написал~~ пишет на клочке бумаги молитву и за-

ворота в треугольник и сказа (говорят): „вшивать в дязь и повесить на рога животного. Слава богу будет спасение".

Некоторые люди на пороге двери прибивают лошадиную подкову, чтобы не сглазили.

Некоторые на ограде из хворостин на кол воткнуть череп лошадиный, не сглазили.

<u>Толкование снов.</u>

Если одному приснилось удручающий сон. Он обращая к молле разгадать сон. Молла разгадывает так: если во сне видел змею — враг, лошадь достигнуть желанию, медные и серебряные деньги — горе, виноград — горе, вытащили зуб — умрет один из родственников, видеть верховного страны — достигнит большого сана, одного знакомого умершим — тот долго будет жить, если во сне мертвец обнимал его или приглашал к себе — значит мертвец тащит к себе в могилу. Так разгадывал молла, и получил за гадание 20 коп.

<u>Гадание.</u>

Если у кого-нибудь близкий друг и родственник поехал далеко за пределами города и республики и давно нет ни каких сведений; или сам собирается ехать в дальные страны, хочет знать как довершится, поэтому идет к гадальщице. (Большинство гадальщиков — женщины). Гадальщица начинает гадать. Гадание происходит посредством: гороха, риса, фасоля. Например берет горох. Их должено быть (10 гувз, бир сагга) т.е. 10×4 и 1 всего 41 штука. Их собирает в кучу и руками разделяет на 3 равные части. Начинает с одной части. ~~Из этой части отбирают по 4 гороха~~ Положим 1 часть — 14, другая — 13, третья 14 гор. из 14 ~~шт~~ отбирает по четыре шт. остается 2 гороха — откладывает в сторону. Берет другую часть отбирает по 4 гороха остается 1 горох, кладет к двум. Берет третью часть опять отбирает по 4 гороха, остается 2 гор. кладет к одному. Остается 36 горох после отбора. Эти 36 г.

oo o oo
o oo oo
o oo o

опять делит на 3 части. Конечно пальцами когда делишь поровну не получится, а положим получается так: 13 - 11 - 12 горохов. Отбирает с 1ой части 1г., со 2ой 3, с 3ей 4 гороха. Кладет под первыми. От отбирания остается 28 горох. Эти 28 горох делится на 3 части, одна - 9, другая 10, третья - 9. Если от них отбирать по 4 гороха: 1я 1, 2я 2, 3я 1 горох. Эти горохи кладет под вторым смотри на стр. 2. Гадальщица на эти заключения говорит: {бурада јол дуаур, бурада тезлик вар, лап јахшы фалдыр.

oo o oo
o oo oo
o oo o

здесь показывает дорогу, здесь скорость, а здесь совсем хорошее гадание; счастливое окончание гадание. Гадальщица получает за гадание 1 руб. или 50 копеек.

Чашка с сорока ключами.

Медная чашка по краям внутри висят на 2 сант. вроде ключа (язычка) 40 штук с надписью (ᴧ—). Если женщина попала в чудодействие, тогда она в бани из этой чашки на голову 40 раз наливает воду.

Чудодействие женщин - это значит к новобрачным невестам с траурных мест приходят навещать невесту. Этим посещением невест от траурных мест чудодействие схватило невест. Спасение от чудодействия женщины находят от 40 ключовой чашки,

1.

Фолклор:

Әммини бычаг кәсибдир, Дәстә бычаг кәсибдир.
Јаг кәтирен јаглыјаг, Дәсмал кәтирин баглыјаг,
Дәстмал дәвә бојнунда, Дәвә Ширван јолунда;
Ширван јолу буз дујуб Дәстә-дәстә күл дутуб.
О күлүн бирин үзејдим Теллəримә дүзејдим.
Гардашым тојунда Отуруб, дуруб сүзејдим.

Бишмиш хөрәк.

Чиловлар.

Ајранчило.
Аштачило.
Балбачило.
Әвәликчило.

Ашлар.

Башајазы.
Боранили.
Бугламалы.
Габаглы.
Долмалы (кәләм).
" (тәнәк)
" (бадымҹ.)
" (помидор)
" (хијар.)
Күкүлү
Лобјәли.
Өврүштәли.
Сәбзиговурмалы.
Һәмәлчырима.
Шештәрәкли.
Шорбалы.
Габаглы.

Пиловлар.

Гыргавулпилав,
Гузу.
Дошәмә.
Тојук.
Туршу.
Чыгыртма
Сүтлү.
Фисинҹан.
Шилә.

Кабаблар.

Лүләкабаб.
Табаг
Тас.

Тикә кабаб.

Долмалар.

Алма долмасы
Бадымҹан.
Бибәр.
Кәләм.
Помидор.
Тәнәк.
Һајва јарпагы
Хыјар.
Багырсаг.

Говурма.

Наргавурма.
Бозговурма.
Сәбзи "
Соган "
Пенҹәр "

Хәмир хөрәји

Әриштә.
Гашыг хинкалы.
Кирс. —
Сузмә "
Сурһуму.
Хашыл.
Гујмаг.
Умач.

Гајганак

Јумурта.
Помидор.
Пендир.
Чашма.

Балыг.

Балыг гызартма.
Балыг сојутма.

Балыг кабабы.

Пардалаг.

Чирдәбирдә,
(чызбыз).

Әт хөрәји.

Бозбаш.
Күфтә,
Котлет.
Өврүштә.

Башга.

Бозартма.
Сүјуг.
Шиш.
Лобја.
Довга.
Кәләҹош.
Гајма.
Фирни.
Фалда,

Һалвалар.

Ун һалвасы
Дүјү "
Нишаста "
Доғрама.

Афар.

Сәбзә афары
Пендир "
Соган "

Һәлим ашы
Сәмәни.
Горга бугда
Дүјү горга

Чорәк гисми.	Гъздахмы.	Зәнъәфил чорәји
	Гутаб	Шор "
Кулчә	Дују чорәји	Шекәр "
Овма	Гаръндамы "	
Чај чорәји.	Дары "	
Гатлама.		
Кәтә.		

Һәр аиләдә ишләнән габлар вә һаҹәтләр.

Һәр аиләдә ишләнән габлар вә һаҹәтләр адәт үзрә дашдан, ағаҹдан, мисдән, пүрүнҹдән, дәмирдән, чуғундан, сахсыдан, тәнәкәдән, торпагдан вә саир шејләрдән гајрылыр.

Дашдан.

Әл дәјирманы.
Билов.
Су сүздүрән ноҹә.

Ағаҹдан.

Тәкнә гулаглы.
Галаг (бел үчүн)
Јешик.
Әл арабасы.
Күрәк.
Кос.
Күрсү.
Катка.
Мәрдәнә (јух јајан)
Нәрдиван.
Охлој.
Табаг.
Тар.
Тәкнә (~~жыр~~ (хәмир)
" (палтар јујан)
" (дүјү, сәбзә).
Тәрәзә.
Чанаг
Чәлләк
Чөмчә, гашыг.
Шана (хырман үчүн)

Мисдән.

Абкәрдән.
Афтафа.
Бадиә.
Бошгаб.
Долча.
Газан.
Гашыг (мис).
Кәфкир.
Күјүм.
Ләјән.
Мәҹмәи.
Мәј газаныла.
Пијала.
Пијсуз.
Таба.
Табасар.
Тас.
Тијан.
Сатыл.
Сини.
Сәрһәл.
Сәрпуш.
Сүзкәҹ.
Сәрниҹ.
Сураһи.
Хәкәндаз.
Чајдан.
Чыраг (шамдан).
Ҹам.
Чөмчә.
Шамдан.

Дәмирдән.

Бичаг.
Балта.
Бел.
Бухов (ат)
Бычгы.
Гајчы.
Гијмәкеш.
Гыфыл.
Дараг.
Дәһрә.
Зәнҹир.
Әрсин.
Јаба.
Искәнә.
Кәрки.
Кәлбәтин.
Кова.
Күлүнк.
Күрәк.
Линк.
Маша.
Мангал.
Мәфтил.
Мадвар.
Мых.
Очкәмәнә.
Саҹ.
Саҹајағы.
Тарази.
Чекич.
Чәнҹәл.
Ҹафтә.
Һалга.
Шиш.

Пүрүнҹдән.

Афтафа.
Ләјән.
Мангал.
Самавар.
Тәвәлә (күл габы)
Һәвәнкдәстә.
Чајдан.
Шамдан.

Дулуз.

Бардаг.
Гургур.
Допа.
Дипчэк.
Кэрпич.
Куп.
Купэ.
Кулчэ басан.
Кујзэ.
Киремит.
Кодуш.
Лулэ (ана)
" (тапанча)
" (дирсэк.
Нэhрэ.
Сэнэк.
Сэрнич
Сузэк.
Сэрвинь.
Лулэјин.
Сурахи.
Тајгулб.
Су кову.
Тэндир.
Хејрэ.
Чыраг.
Чубук (галјан).
Чам.

Чирдэк.

Чугундан.

Афтафа.
Газан.
Тијан.
Сач.

Сэксундан.

Нэлбэки.
Бошгаб.
Гэндан.
Нэмэкдан (дуз).
Дорэ.
Каса.
Сутдан.
Финчан.
Чајник.
Кулабдан.

Тэнэкэ (аг дэмир)

Бэф.
Нефт габы
Чырах.
Сусэпэн.
Чырчыра.
Гармог (лемон).
Фанар.

Шушэ.

Истэкан.
Гэндан.
Нэмэкдан.
Шушэлэр.
Бэрни.
Кузэку.
Сурахи.
Бутилка.
Банка.

Саир шејлэрдэн

Элэк.
Хэлбир.

Шәкидә даш дөјүшү. Кечмишдә Шәкидә аһыл-ҹаһыл илин ахыр чәршәнбә күнү «даш дөјүшү» апарырдылар. Бу дөјүш илдә анҹаг бир дәфә олурду. Бу мәсәлә кечмишдән галма адәт иди. Дөјүш јери шәһәрин ичинә доғру узанан гәбиристанын үстүндә Хочик үсту иди. Бир бөјүк дәстә адам Хочујун күнчыханындан, о бири дәстә адам күнбатанындан – Әлъәркдән галхыб мәнзилә јығышырдылар. Ики дәстә бир бириндән 20-25 гәдәм аралы дуруб «даш дөјүшүнү» башлардылар. Бу јердә даш һәдсиз һесабсыз олдуғундан даша еһтијаҹ көрүлмүрдү. Дөјүш бир нечә саат давам едирди. Һансы тәрәф кери донсә иди о тәрәф мәғлуб олунмуш һесаб олунурду. Онун үчүн һәр тәрәф ҹидди ишә киришиб мүгавимәт көстәрирди. Ичәриндә башы јараланан, көзү чыхан олурдуса да мәһләнин адыны батырмамаг үчүн дөјүшдән әл чәкмирдиләр. Бәзи иттифагда дөјүш о гәдәр узанырды-ки һәр ики тәрәф јорулуб һалдан дүшүрдү. Ичәриндән дәстбашы «сакит олун», дејә дөјүшү дајандырырды, вә дағылыб кедирдиләр. Дөјүш заманы дәстәнин дал сырасы чох зәрәрдидә олурду. Чүнки сапандла атылан даш узаглара кедиб далы дөјүрдү. Ахырынҹы илләрдә мәғлуб олан тәрәф дәјәнәклә һүҹума кечир, әсил дөјүш ганунун позулмасыны көрән дәстә башчылары ојуну дајандырыб дағыдырлар. Сон илләрдә дөјүш заманы, бириси фирсәтдән истифадә едиб дүшмәнини тапанча илә атыб өлдүрүр. Бу ҹинајәти көрән дәстәбашчылар дөјүшү дајандырыб бир дәфәлик ојуну гәдәған едирләр. Тәхминән 1870-ҹи илдә бу ојун бир дәфәлик ортадан көтүрүлүр.

Ојун гуртарандан сонра тәрәфләр бир бирилә көрүшмәк, саламлашмаг олурду, вә рази мәрз евә гајыдырдылар.

Бу һекајә јашлы адамлардан игтибас олунур.

Шэкидэ ат чапышма.

Шэкидэ эздимдэн бир чох адам ат сахлајырды. О заман гоһум-эгрэба, дост-ашналар гыз көчүрэндэ бир чох атлылар јығышыб оғлан евиндэн гызын евинэ јенкэлэри (баш-јенкэ, сифа-јенкэлэри) атда вэ сонралар фајтуна апарыб, вэ орадан кэлини јенкэлэрлэ оғлан евинэ апаранда атлылар чапышыб өтүшүр, түфэн, тапанча атмагла гафилэни шэнликлэ өтүрүрдүлэр.

Истираһэт ҝүнлэри шэһэрдэн чөлэ чыхыб атлылар өтүшүрдүлэр. Чөлдэ атлары чапа-чапа нишана вурмаг, әјилиб јердэн даш ҝөтүрүб бир бирлэринэ ат үстэ атмаг, атын гарнынын алтындан фырланыб үстүндэ отурмаг кими мэһарэтлэр ҝөстэрирдилэр.

Новруз бајрамын үчүнчү ҝүнүндэ Хочикдэ «ат чапышмасы» олурду. О заман о јер «ат чапышан» адилэ мэшһур иди. Бу ад бу јахынлара гэдэр давам етмишди. Һаман бу јер бир километрэ гэдэр узунлуғунда енли бир дүзэнкаһ иди. О дүзэнкаһ сары (гырмызы) торпаг олдуғундан ислаг олан заман палчыг олуб һэм сүрүшкэн вэ һэм сагыз кими јапышган олурду, ки јеримэк чох мүшкүл олурду. Гураглыг заманы о палчыг гурујуб дэмир кими олурду. О дур ки о јердэ рүтубэтли заманы ат сэјиртмэк чох горхулудур. Бу јерин ики башы тэпэликдир. Атлылар јарыша чыхан заман (ҝүнү) тамашачылар ики тэпэјэ јығышыб ат јарышына тамаша едирдилэр. Јарыша һэр кэс өз атилэ чыхырды. Ахыр заманларда јарыша чыханлардан мэшһурлары: Дэлибэј Аббас бэј оғлу, Јунус кор-Әһмэд оғлу, Һэсэн кэрбэлаји Әли оғлу, ашағыдан Кечал-Эзим вэ ҝејрилэри. Атлылар дүзэнкаһын гэрб тэрэфинэ јығышыб ики-нэфэр, ики-нэфэр гэрбэ доғру јүрүш едир. Мүэјјэн јерэ чатдыгдан сонра ҝери мэнзилэ гајыдырлар. Сонра о бири чүт атын чапырды. Бу мүнвал истэдиклэри гэдэр јарыш давам едирди. Ахырынчы дэфэ 1892-чи илдэ јер ислаг иди, сифтэ јарышда Дэлибэјин аты будурлэјиб атдан тэпэси үстэ дүшүб орда чаны чыхды. Мејитини атлылар евинэ апардылар. Мэн бу һадисэнин шаһидијэм, чүнки мэндэ тамашачыларын ичиндэ идим, копешиман евимизэ гајытдыг.

Сонралар буранын гәрбиндә бир күнҹдә Һачы-Аббасын кәрпичханасы олмушдур. Ҹәнубунда дағ дөшүндә рус гәбиристаны вардыр. XIX әсрин ахырларында вә XX әсрин әввәлләриндә рус солдатлары бурада ни-шан мәшги апарырды. Совет һөкумәтиндән сонра о Хочукдә кирәмит вә кәрпич заводлары тикилиб дәрә тәпә әмәлә кәлмишдир.

Имзә.

Разбойники.

Шеки. Значительная партия горцев под предводительством известных беглецов Мустафы Алмалинского и Абдуррагима-лезги-Абдулла оглы-Шекинского 8го числа августа месяца, спустясь по одаль караульных с ейлагских гор, окружающих Шекинскую крепость, в 9 часов вечера, напали на дом Гаджи Гасана, что в верхней части и на самом краю города взяли в плен его самого, племянника его и нукера. Мгновенно сбежавшиеся на тревогу жители, преследуя эту партию принявшую направление к тем же горам, завели с нею перестрелку, продолжавшуюся более часа, отбили Гаджи Гасана (уже мертвыми), убили названных предводителей партии, тела которых остались в наших руках, ранили несколько человек и преследуя затем далее, по темноте ночи и затруднительной местности потеряли ее из виду; хотя с рассветом и возобновили преследование по окровленным следам раненых, но потеряв далее следы на каменистой и лесистой местности, к вечеру возвратились и поставили где нужно караулы. При перестрелке во время преследования партии, о котой идет здесь речь с нашей стороны ранено 2 человека. Собственно городским жителям не причинено никакого разграбления. На одном из убитых предводителей, найден и снят серебряный знак с написью на арабском языке. Наверно это известная бляха, которую Шамиль раздает отличавшимся из своего войска и на которой по-арабски изображено: „Эта медаль нашего великого имама Шамиля". (Хазаину ~~ль~~-имами~~ала~~-азами-Шамила).

(газ. „Кавказ" 1855 г. № 67 стр. 289).

К вопросу об истории гор. Нухи. (Перепечатано из сборника газ. „Кавказ за 1846 г. ч. I стр. 324-325) заметка Константинова).

В продолжение трех дней в 1838 году позволено небольшому отряду русских отбиться от нападения нескольких тысяч лезгин.

Тәрҹүмәи һал (анкета).

Мән 1885чи ил ијулун әввәлиндә Нуху шәһә-
һәриндә анадан олмушам. Атам уста
Әбдүррәһим һачы Маһмуд оғлу Нәбијов зәркәр
олуб күмүш: вәзнә, кими, гадын тоггалары
вә үзүк һазырламагла мәшғул олмушдур.
Өзү дә 1927чи илдә 84 јашында мәрһум олмуш-
дур. Анам исә бејсавад гадын олуб ев ишлә-
рилә мәшғул олмушдур.

Мән 1893чү илдә мәктәбә дахил олуб бил
дәвам етмишәм. Ики ил русча һазырлама
дан сонра дајым Абдуллабәјлә кәлиб Бакы-
да Михаиловски шәһәр мәктәбинә дахил олу
1908чи илдә битирмишәм. Бир гәдәр һазыр-
лашдыгдан сонра Гори Семинаријасында имт
һан вериб феврал 1911чи илдә мүәллимлик
шәһадәтнамәси алыб о илин октјабрын
әввәлиндә јолдашым Марал-ханым илә Н
јанынын 7 верстлијиндә Гаргабазар кәндин
мүәллим тә'јин олундук. Ики ил орадә
галыб Нохуја көчүрүлдүк. 1919чу илдә јол
шымын үзрү олдуғуна мүәллимлији ат
евдә ушагларын тәрбијәсилә мәшғул ол
Мән 1920чи илдә Азәрбајҹан Совет һөкумә
тәрәфиндән јени ачылмыш гыз Семинарија
сына мүәллим тә'јин олундум. Беш ил
дәвам етдәндән сонра Бакуја көчдүм. 1
чи илдә оғлум әскәр кәдиб, гызым Агун
гуртарыб Нохуда ипәк Комбинатына эк
номик кетдијиндән вәзијјәтимиз ағырла
ды (мүһарибә илләриндә) она көрә Нохуја
гызымын јанына кетмәк мүмкүн олмад
ығына көрә Кутгашына көчдим. Орадә ик
галыб Нохуја көчдик. 1946чы ил јанвар
Бакыја көчүб 44 нөмрәли мәктәб тә'јин
олундум. 1949чу илдә «Ленин» ордени илә му
кафатландым. 1957чи илдә бу мәктәбдән
72 јашында пенсијаја чыхмышам.

Әһмәд Нәбијов   Нәби...

7 апрел 1964 ил   адрес: Баку, ул. Мамедалиева кв. 1...
тел. 369-72.